

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Alting Gud skabt oc holder vel lige
 Dig som Poeter om mig sige;

Gisuer jeg korn oc Jordens grøde
 til Bonns Landgild, ophold oc føde.

Danmarks oc Jorgis
Fructbar Seeligbed

med dejs
 Tyendoms oc Landgilds TAXTER
 Saa oc om
 Jordegotsis Siob, Ball, Vodkind oc Sla
 ge Skinters: samt Markte Rebnings Forhold
 Saa vel som

Maalls oc Bæets Vnderseeed
 ved i tiwert Land, Syssel oc Lehn sammstet:

Højsføvd
 Højsvißnings TAXTER efter
 hvileke store oc smaa Valsvißninger
 ordentlig kand veltes

Alle forskerjue med sine vsforlige Vdrægninger oc behøfr
 ge Wißskaber vil i des tilfællige Omstønde forklæred.

Sammæstkræfrit oc vdrægnitt

af
 Arant Hæntken
 Vergenn.

Færd oc Queg, Olden oc Skøff
 sijn vi Bonns til Landgilds behof.

Tørk oc Aall, Rynder oc Silde
 sijn jeg dig til din Landgild.

Wæf Guderns giuff wi giøre voris plicht: Oc Landgilden yde Det offrig vnyde.

HISTORIE

2009, 1

HISTORIE

Udgivet af Jysk Selskab for Historie

Redigeret af Michael Bregnsbo, Niels Wium Olesen

og Torben K. Nielsen (ansv.)

Engelske summaries ved Jørgen Peder Clausager

ISSN 0107-4725

Jysk Selskab for Historie, der er stiftet i 1866, udgiver tidsskrifterne *Historie* og *Nyt fra Historien*, begge med to numre om året. Abonnementsprisen for de to tidsskrifter under ét er 380 kr. Abonnenter kan til meget fordelagtige priser købe en række ældre udgivelser fra selskabet. En liste herover fås ved henvendelse til Aarhus Universitetsforlag.

Abonnement tegnes ved henvendelse til: Aarhus Universitetsforlag, Langelandsgade 177, 8200 Århus N, tlf. 89 42 53 70.

Manuskripter og bøger til anmeldelse sendes til: Redaktionen af *Historie*, Aarhus Universitetsforlag, Langelandsgade 177, 8200 Aarhus N. Indsendte manuskripter bedømmes dels af redaktionen, dels af en sagkyndig »referee« fra tidsskriftets videnskabelige panel, der består af en række forskere fra universitets-, arkiv-, forskningsbiblioteks- og museumsverdenen.

Forsideillustration:

Titelbladet til Arent Berntsens Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed fra 1656 illustrerer opdagelsen af sammenhængen mellem territoriets ressourcer og militær oprustning, som kom til at ligge til grund for det enevældige politi.

HISTORIE

2009

1. del

UDGIVET AF

JYSK SELSKAB FOR HISTORIE

REDIGERET AF

MICHAEL BREGNSBO,
NIELS WIUM OLESEN OG
TORBEN KJERSGAARD NIELSEN (ANSV.)

ÅRHUS 2009

HISTORIE

Copyright © 2009

by Jysk Selskab for Historie

Sats og tryk
www.silkeborg-bogtryk.dk

Udgivet med støtte fra
Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

ISSN 0107-4725

Indhold

Artikler

- Jørgen Mührmann-Lund: *Det tidligmoderne politi – socialdisciplinering eller kommunalpolitik?* 1
- Bertel Nygaard: *Civilisation, kamp og fremskridt i C.F. Allens Haandbog i Fædrelandets Historie*..... 35
- Ole Fevejle Leegaard: *Farvel til våbnene! Socialdemokratiets stillingtagen til Danmarks forsvar 1918-1922* 64

Debat

- Bernard Eric Jensen: *Et funktionelt kildebegreb – erkendelsesfremskridt eller faglig deroute?* 89
- Bertel Nygaard: *Hvad er historisk metode, og hvordan kan den opøves? Tanker om didaktik og teoretisk fundering ud fra en ny lærebog*..... 97
- Bent Egaa Kristensen: *Al begyndelse er svær. I anledning af Bertel Nygaards bemærkninger om historisk metode*..... 105

Review-artikler

- Per Ingesman: *Norsk sexkriminalisering før og efter reformationen: brud eller kontinuitet?* 114
- Johan Heinsen: *Menneskehedens fjender?* 121

Anmeldelser

- JØRGEN JENSEN: *Et Arkæologisk Vikingetogt. J. J. Worsaaes rejse til England, Skotland og Irland 1846-47*. Nationalmuseet 2007 127
- NILS G. BARTHOLDY: *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*. (Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, København 2007). 231 s. 128
- STEEN BUSCK, CARSTEN PORSKROG RASMUSSEN OG JAN RÅGÅRD (RED.): *Kildekritisk tekst-samling*. 3. Udgave. (Aarhus Universitetsforlag, 2008). 575 s. 129
- JANUS MØLLER JENSEN: *Denmark and the Crusades 1400-1650* (The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD – Peoples, Economies and Cultures Vol. 30), Brill Publishers, 2007, 399 sider, ill. 131
- ANETTE FAYE JACOBSEN: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. 574 sider 134
- TOM BUK-SWIENY: *Slagtebænk Dybbøl*. (Gyldendal, 2008). 397 s. 136

- ALAN HJORTH RASMUSSEN: *En udmærket bekvem fiskeplads... Årstidsfiskeriet fra Nymindegab og Holmslands Klit i 1800-årene*. (Foreningen Danmarks Folkeminder, Museet for Varde By og Omegn, 2006). 312 s. 138
- HORST DIPPEL (ED): *Constitutions of the World from the late 18th Century to the Middle of the 19th Century. Sources on the Rise of Modern Constitutionalism. Europe: Volume 6. Constitutional Documents of Denmark, Norway and Sweden 1809-1849/Verfassungen der Welt vom späten 18. Jahrhundert bis Mitte des 19. Jahrhunderts. Quellen zur Herausbildung des modernen Konstitutionalismus*. (K. G. Saur Verlag, 2008). 232 s. 139
- Efter bemyndigelse. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1920-1970*. Redigeret af Jørgen Mikkelsen og Erik Nørr. 656 sider. (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie). København, 2008..... 141
- GERRIT LIEBING SCHLABER: *Hertugdømmet Slesvigs forvaltning. Administrative strukturer og retspleje mellem Ejderen og Kongeåen ca. 1460 – 1864*. (Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2007). 493 s. 143
- GERRIT LIEBING SCHLABER: *Administrative tilhørsforhold mellem Ejderen og Kongeåen indtil 2007*. (Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2007). 428 s. 143
- STEEN BO FRANSDEN: *Holsten i helstaten. Hertugdømmet inden for og uden for det danske monarki i første halvdel af 1800-tallet*. (Museum Tusulanums Forlag, København 2008). 385 s. Indbd. og ill..... 145
- MORTEN ANDERSEN: *Den følte grænse. Slesvigs deling og genopbygning 1918-1933*. (Historisk Samfund for Sønderjylland, 2008). 456 s..... 146
- »Et centralsted for udforskning af Sønderjyllands historie« – *Landsarkivet for Sønderjylland gennem 75 år*. (Landsarkivet for Sønderjylland, 2008). 188 s..... 148
- BODIL WAMBERG: *Passionsblomsten. En biografisk fortælling om Mathilde Fibiger*. (Gyldendal, 2008). 216 s..... 149
- MATHILDE FIBIGER: *Clara Raphael. Tolv Breve*. (Gyldendal, 2008). 120 s. 149
- HANS V. POULSEN: *Den gode vilje – En husmandsdreng fra Tåsinge fortæller om sin opvækst og ungdom*. (Landbohistorisk Selskab, 2007). 150 s..... 151
- ERIK NØRGAARD: *Jane Horney*. (Gyldendal, 2007). 248 s. 152
- FLEMMING HELWEG-LARSEN: *Dødsdømt. Flemming Helweg-Larsens beretning*. Udg. af Henrik Skov Kristensen og Ditlev Tamm. (Gyldendal, 2008). 311 s. 153
- HANS CHR. JOHANSEN: *Indkomstskatter og offentlig vækst 1903-2005*. Dansk Skattehistorie VI. (Told- og Skattehistorisk Selskab, 2007). 334 s. ill. 155
- THOMAS HØJRUP OG KLAUS BOLVING (RED): *Velfærdssamfund – velfærdsstatens forsvarsform?* (Museum Tusulanums Forlag, 2007). 478 s..... 156
- STEVEN L.B. JENSEN & THOMAS EKMAN JØRGENSEN: *1968 – og det der fulgte. Om studenteroprørets forudsætninger og konsekvenser*. (Gyldendal, 2008). 312 s. 158

- C. E. JØRGENSEN, A. CHRISTIANSEN, J. P. CLAUSAGER, M. MIKKELSEN OG TH. K. CHRISTIANSEN: *Fredericia Gymnasium siden 1656. Skolen i tiden*, (red.) B. Bagger. (Lokalhistorisk Forlag, Fredericia, 2008). 143 s. 162
- CHRISTIAN FRIIS BACH, THORSTEN BORRING OLESEN, SUNE KAUR-PEDERSEN OG JAN PEDERSEN: *Idealer og realiteter – Dansk udviklingspolitikks historie 1945-2005*. (Gyldendal, 2008). 583 s. 164
- JESPER TOFT HANSEN: *Det mentale usikkerhedsfelt*, Jean Monnet Centrets Skrifterierie nr. 11, (Aarhus Universitetsforlag, 2008). 92 s. 166
- GUNNAR ALSMARK, TINE KALLEHAVE & BOLLETTE MOLDENHAWER (RED), *MIGRATION OCH TILLHÖRIGHET: Inklusions- och exklusionsprocesser i Skandinavien*. (Centrum for Danmarks Studier, Makadams Förlag, Göteborg) 469 s. 168
- JOHN JUHLER HANSEN: *Fra Møller og Jochumsen til M&J Industries A/S. Om 150 år i sværvægtsklassen 1857-2007*. (M&J Industries A/S & Danmarks Industriemuseum, 2007). 240 s. 170
- PER H. HANSEN OG KLAUS PETERSEN: *Moderne dansk møbeldesign. Tendenser, hammerslag og historie*. (Bruun Rasmussen Publishing, Gyldendal, 2007). 327 s. 171
- MALENE LINELL IPSEN M. FL. (RED.): *Fynsk ølkultur*. (Syddansk Universitetsforlag, 2008). 148 s. 172
- KENT, NEIL: *A Concise History of Sweden*, Cambridge University Press, Cambridge 2008 (ISBN 978-0-521-81284-9) (i serien Cambridge Concise Histories)..... 173
- URBAN CLAESSON: *Folkhemmets kyrka. Harald Hallén och folkkyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905-1933*. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 42. (Acta Universitatis Upsaliensis, 2004). 474 s. 175
- HARALD GUSTAFSSON: *Skåne i Danmark. En dansk historia till 1658*. Centrum för Danmarksstudier 16. (Makadam Förlag, Göteborg 2008). 124 s. 176
- HANNE SANDERS: *Efter Roskildefreden 1658. Skånelandskapen och Sverige i krig och fred*. Centrum för Danmarksstudier 17. (Makadam Förlag, Göteborg 2008). 143 s. 176

Det tidligmoderne politi

– socialdisciplinering eller kommunalpolitik?

Af Jørgen Mührmann-Lund

Denne artikel handler ikke om den ordenshåndhævende myndighed, vi i dag betegner med ordet politi. I Nyere Tid (ca. 1500-1800) betegnede dette ord nemlig en offentlig orden og et særligt sæt love eller regler, der skulle opretholde denne orden og endda fremme den almene velfærd. Kun i England overlevede dette tidligmoderne ord for politisk styring i ordet policy, mens det på kontinentet i løbet af 1800-tallet udelukkende blev en betegnelse for den enevældige institution, der var blevet oprettet for at gennemtvinge »god politi« med tvangsmagt. Udover at beskrive politikbegrebets metamorfoser i Europa og Danmark introduceres de seneste års forskning i det tidligmoderne politi, som fortrinsvis bedrives i det tysktalende område, hvor der siden 1700-tallet har været en særlig tradition for at beskæftige sig videnskabeligt med politiet. Det tidligmoderne politi er enten blevet tolket som en ovenfra kommende socialdisciplinering iværksat af enevældige regenter eller som et nedenfra kommende krav fra lokalsamfundene. Her overvejes spørgsmålet i lyset af en række teorier om dannelsen af den moderne stat og det moderne individ, og der argumenteres for, at dette afhæng af den politiske kontekst, men også at der ikke nødvendigvis eksisterede en interessekonflikt mellem de enevældige regimer og lokalsamfundene.

Ordet »politi« stammer fra oldgræsk og hentyder oprindeligt til en bys gode forfatning i såvel politisk som social forstand. I Nyere Tid (ca. 1500-1800) genintroduceredes ordet i forbindelse med dannelsen af territorialstater som en betegnelse for »regering« med love eller en »ordning«, et sæt foranderlige vedtægter, forordninger eller befalinger, der skulle opretholde denne orden. Politiets område var mangfoldigt og omhandlede typisk ting som gudsbespottelse, luksus, usædelighed, fattige og tiggere, oprør, vagabonder, censur, arvevæsen, retsvæsenet, trafik- og postvæsen, tyendesager, handel og kredit. Det er umuligt at angive nogen fællesnævner udover, at der var tale om en politisk besluttet og foranderlig lovgivning modsat den traditionelle lovgivning, hvis legitimitet var af sædvaneretslig karakter. Under absolutismen føjedes statens sikkerhed og den økonomiske velfærd til politiets opgaver, og den særlige politikmyndighed blev oprettet. Først langt inde i 1800-tallet blev dette politikvæsens opgaver defineret som udelukkende præventive, og i takt med statsmagtens differentiering endte politi med at betegne en udøvende myndighed. Fremkomsten af politiet i senmiddelalderen hænger altså sammen med fremkomsten af fænomener som »staten« og det politisk styrede »samfund«, som forekommer selvfølgelig i dag. Ved at studere politiets historie som andet end tilblivelsen af den nuværende institutions tilblivelse kan der kastes nyt lys over grundlæggende historiske spørgsmål om dannelsen af den moderne stat og det moderne menneske. Dette lå også den franske historiker Michel Foucault på sinde, da han i en række foredrag på Collège

de France i 1978 fremstillede politiet som den første politiske regeringsmåde eller »gouvernementalitet«. Modsat middelalderens »pastorale magt«, der rettede sig mod individet, var det nemlig med politiets fremkomst første gang, at det menneskelige samliv blev gjort til genstand for regering. Politiet regnes også for et »historisk grundbegreb« i Tyskland, hvor der siden Oplysningstidens »politividenskab« har været tradition for at beskæftige sig teoretisk med politiet. Det er også her, at man i dag finder det meste historieforskning i det tidligmoderne »Policey«. Denne forskning er ikke særligt kendt i Danmark, men omhandler de samme spørgsmål om magtudøvelsen i den tidligmoderne stat, som også har optaget danske og nordiske historikere de seneste 20 år. Disse problemstillinger kan koges ned til, om datidens statsdannelse skal ses som socialdisciplinering eller som en politisk interaktion; som historie »fra oven« eller »fra nedenu«.

Første del af denne artikel er helliget en gennemgang af politibegrebets europæiske og danske historie. Dette afsnit vil vise, hvor historisk foranderligt begrebet er, og hvordan det hænger sammen med grundlæggende sociale og politiske forandringer i den tidligmoderne periode. Anden del af artiklen vil introducere de fortrinsvis tyske tolkninger af det tidligmoderne politis fremkomst i relation til mere generelle teorier om statsdannelse og subjektiveringsprocesser. Formålet er at skabe et overblik, der kan tjene som inspiration for videre forskning og som et teoretisk indspark i den danske statsdannelsesforskning.

Politibegrebets oprindelse

Politibegrebets tyske historie er behandlet af Franz-Ludwig Knemeyer i opslagsværket *Geschichtliche Grundbegriffe* fra 1978. Den tyske begrebshistorie er udviklet af Reinhard Koselleck og går ud på at analysere betydningsforskydninger i en række centrale begreber i relation til grundlæggende samfundsmæssige og politiske forandringer i »saddeltiden« omkring 1800.¹ Modsat Knemeyers udmærkede, men overvejende etymologiske gennemgang af ordets betydninger, vil jeg her søge at forankre begrebet i tidens politiske diskurser og udvide det snævert tyske perspektiv.

Ordet politi stammer det oldgræske ord *politeia*, der optræder første gang i Homers *Iliade* i den ordrette betydning »at bygge mure sammen«. Der hentydes til frie våbenføre bønders befæstelse af deres landsby, hvorved de grundlægger en by (polis) og bliver borgere (polites). Herefter anvendes politeia af antikke forfattere i de mere abstrakte betydninger »stat«, »forfatning« eller »medborgerskab«; ord, der henviser til den græske bystats politiske organisation. Fra at betegne et demokratisk fællesskab får ordet en langt mere autoritær betydning hos romerske forfattere,

1. Ifversen, Jan: »Om den tyske begrebshistorie«, *Politologiske Studier* 6 (2003), s. 18-34

hvilket bibeholdes i Nyere Tid.² »Ius politiae« betegner således kejserens monopol på at udstede regler angående den offentlige orden i Rom: Forhold om luksus, møntvæsen, håndværks- og laugsforhold, vinhandel, brandvæsen og omstrefjende tiggere; forhold, som også typisk sorterer under politiet i Nyere Tid.³

Efter Romerrigetets fald forsvinder ordet ud af europæisk sprogbrug og dukker først op med de italienske skolastikeres genopdagelse af Aristoteles' politiske skrifter i 1200-tallet. På denne tid eksisterer allerede den praksis med at regulere offentlige rum, som politibegrebet senere kommer til at dække. Fortrinsvis i byerne, hvoraf de fleste har nedskrevne vedtægter om handel, tiggere og renovation etc. Så tidligt som i 1387 kommer lignende regler for landet i de nyligt frie schweiziske kantoner, og i resten af Europa følger nedskrevne landsbyvedtægter om jorddriften og andre fælles anliggender. Den ældste danske omtale af sådanne vedtægter eller »vider« er fra 1492.⁴

Ordet politi dukker dog først op nord for Alperne som kancellisprog i forbindelse med territorialfyrsternes gradvise overtagelse af byernes interne regulering. Første gang i Frankrig, hvor Charles V udsteder en »ordonance de policie« i 1371 om udvisning af de spedalske i Paris. Ordets opdukken i administrationen skyldes formentlig kongens rådgiver Nicolas Oresme, der på dette tidspunkt arbejder med at oversætte Aristoteles' skrifter til fransk. Ordets betydning er i begyndelsen meget uklar. Oresme forstår »une policie« som en orden, der grundlægges af regenten. Men allerede i Christine de Pisans »Livres du corps de policie« fra 1404-07 muterer ordet, der skiftevis anvendes i betydningen forfatning, samfundsorden eller forordning.⁵ Det nye modeord spredes herefter til resten af Europas hoffer. I England optræder ordet første gang i Chaucers »Pardonners Tale« fra 1386, hvor der tales om en fyrstes dårlige »governance and policey«.⁶ Fra Burgund kommer ordet til den tyske kejsers hof og optræder i Tyskland første gang i Nürnbergs kejserlige privilegier fra 1464, hvor rigsbyen får ret til »Polletzey vnd regierung in alle Sachen ordnen, setzen und

2. Nitschke, Peter: »Von der Politeia zur Polizei. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Polizei-Begriffs und seiner herrschaftspolitischen Dimensionen von der Antike bis ins 19. Jahrhundert«, *Zeitschrift für Historische Forschung* 19 (1992), s. 1-27, s. 2-5.

3. Dübeck, Inger: »«alt hvis Politien egentlig vedkommer...«. Forholdet mellem Danske Lov og den såkaldte politiordning«, i Tamm, Ditlev (red.): *Danske og Norske lov i 300 år*, København 1983, s. 145-178, s. 146.

4. Dubach, Philipp: »Policey auf dem Lande. Ordnungskonzepte in den Republikken Glarus und Appenzell«, i Blickle, Peter (Hrsg.): *Gute Policey im 16. Jahrhundert. Die Entstehung des öffentlichen Raumes in Oberdeutschland*, Frankfurt am Main 2003, s. 415-438. Meyer, Poul: *Danske Bylag*, København 1949, s. 47.

5. Kropf, Blaise: »Der Begriff aus der politischen Theorie – das Konzept aus der administrativen Praxis. Zum Entstehen der police im frühneuzeitlichen Frankreich«, i Blickle, Peter (Hrsg.): *Gute Policey als Politik*, Frankfurt am Main 2003, s. 491-514.

6. Heidenheimer, Arnold J.: »Politics, Policy and Policey as Concepts in English and Continental Languages: An Attempt to Explain Differences«, *Review of Politics* 48 (1986), s. 3-30, s. 10.

førnehmen«. ⁷ Fra det kejserlige hof kommer ordet formentlig til Danmark via Christian II's ægteskab med Karl V's søster. Første gang er i kongens stadsret fra 1522, hvor landets borgmestre og rådmænd befales at mødes en gang om året i København for at overveje problemer og mangler i deres købstæder og »giøre ther Politi och Schichelse paa«. ⁸ Først i løbet af 15- og 1600-tallet spredes ordet til Sverige, Øst- og Sydeuropa. ⁹

Før 1700-tallets videnskabelige definitioner er betydningen af ordet politi upræcis, men den typiske sammenstilling af politi og regering (eller det danske ord »skik«) synes at være en pleonasme. Politi er forestilling om alt »det«, staten gør. ¹⁰ Der kan dog udsondres tre overlappende betydninger: 1) »Bonum commune« – det gode resultat af regering, en tilstand af god orden i en by eller en stat. Modsat middelalderens »ordener« er denne »ordo civilis« ikke en partikulær enhed indenfor det politiske fællesskab. 2) Et sæt regler eller en »ordning«, der skal opretholde denne orden. Modsat den traditionelle lovgivning, der er begrundet i sædvanen, er politiforordninger en slags nødret, der er begrundet i lokalt og midlertidigt opståede behov. 3) »Det offentlige«; et fællesskab, hvor politik og etik, stat og samfund går op i en højere enhed. Denne betydning stammer fra Aristoteles og anvendes mest af humanistisk dannede forfattere om den kristne eller »polerede« (høflige) idealstat. Heraf ordet »politesse«, som franske oplysningsfilosoffer ofte definerer som en ydre, kunstig orden skabt af love modsat »civilisation«, som er en mere internaliseret, ægte orden. Men som Foucault bemærker, begynder det »mærkelige ord« politi allerede fra og med 1600-tallet at betegne alle de midler, hvormed man får statens kræfter til at vokse samtidig med, at man opretholder denne stats gode orden. ¹¹ Denne transformation mod et mere dynamisk, politisk politibegreb vil blive skitseret i

-
7. Unruh, Georg-Christoph von: »Polizei, Polizeiwissenschaft und Kameralistik«, Jeserich, Kurt G. A. u.a. (Hr.): *Deutsche Verwaltungsgeschichte*, Bd. 1, Von Spätmittelalter bis zum Ende des Reiches, Stuttgart 1983, s. 388-427, s. 389.
 8. Andersen, Aage V. (red.): *Den danske rigslovgivning 1513-1523*, København 1991, s. 76. Dübeck, Inger: *Købekoner og konkurrence*, København 1978, s. 453.
 9. Eksempler på politibegrebets spredning i Europa, se Stolleis, Michael, Karl Härter & Lothar Schilling (Hgg.): *Policey im Europa der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996.
 10. Durand, Bernard: »La Notion de Police en France du XVIe au XVIIIe siècle«, i Stolleis et al. 1996, s. 163-211. Simon, Thomas: »Gute Policey«. *Ordnungsleitbilder und Zielvorstellungen politischen Handelns in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 2004, s. 111-120.
 11. Knemeyer, Franz-Ludwig: »Polizei«, Brunner O., W. Conze & R. Koselleck (Hgg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd. 4, Stuttgart 1978, s. 875-897, s. 877-880, 883-84. Foucault, Michel: *Sikkerhed, territorium, befolkning. Forelæsninger på Collège de France 1977-1978*, København 2008, s. 338-339. Om politiets ordensbegreb, se Preu, Peter: *Polizeibegriff und Staatszwecklehre. Die Entwicklung des Polizeibegriffs durch die Rechts- und Staatswissenschaften des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1983, s. 237-243. Om politilovens karakter, se Schulze, Reiner: *Policey und Gesetzgebungslehre im 18. Jahrhundert*, Berlin 1982, s. 37-50. Om »politesse« og »civilisation«, se Ifversen, Jan: »Begreber, diskurser og tekster omkring civilisation«, i Dyrberg, Torben Bech, Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing (red.): *Diskursteorien på arbejdsplads*, Gylling 2000, s. 189-220.

det følgende med udgangspunkt i Thomas Simons undersøgelse af »god politi« som politisk målsætning i den tyske litteratur fra 15- til 1700-tallet.

Orden, sikkerhed og velfærd

Simon tager udgangspunkt i middelalderens fyrstespejle, hvor kongens opgaver begrænsede sig til at vogte rigets grænser, den indre fred og sine undersåtters nedarvede rettigheder. Såvel mundtligt som skriftligt overleveret »ret« begrundes sig i sædvanen og ikke i den menneskelige vilje. Ideen om at styre politisk med love introduceres først med Thomas Aquinas' fortolkning af Aristoteles' politiske skrifter. Ifølge Aquinas er det nødvendigt at lave nye love på grund af historiske forandringer, men da de ikke har samme legitimitet som sædvaneretten, bør de kun introduceres i nødstilfælde, som når en læge kurerer en patient med en begrænset dosis medicin. Samme forsigtige holdning dominerer også 1500-tallets tyske »regeringshåndbøger«, hvor »god politi« legitimeres som en genskabelse (»re-formation«) af en tabt orden af religiøs, moralsk eller standsmæssig art. De foranderlige politilove bør kun vedtages efter rådslagning med stænderne, således som Christian den II's bylov også bestemte. I den uroplagede tid mellem reformationen og den vestfalske fred i 1648 legitimeres forordninger om gudsbespottelse, udenomsægteskabelig sex, luksusforbrug og lediggang som nødvendige indgreb for at afværge Guds vrede over menneskets syndige levned. Statens overtagelse af kirketugten i denne periode, den såkaldte »konfessionalisering«, er af samme grund blevet set som den primære drivkraft i dannelsen af den tidligmoderne stat. Fyrsten og hans embedsstab er dog stadig underlagt den kristne etik i tidens politiske litteratur, hvor samfund og stat stadig ses som en organisk enhed.¹²

Den kristne fyrstestat, hvor regentens rolle kan sammenlignes med en hyrde eller en museumskustode, forsvinder ikke fuldstændigt, men undermineres gradvist af den macchiavelliske »statsræson«, der vinder frem i 1600-tallet. I denne hemmelige statslære underordnes religion, moral og sædvaneret hensynet til statens sikkerhed, hvorved staten går fra at være et middel til at bevare en traditionel orden til at blive et mål i sig selv. Nu bliver politi ikke længere vedtaget, men befalet af den absolutte suveræn, der tiltager sig lovgivningsmonopolet »ius politiae«.¹³ Baggrunden for dette »statskup« er, at staten nu ses som eneste garant for orden, men samtidig trues konstant af ydre fjender i det militært-fiskale kapløb i Europa og interne oprør på grund af det deraf forøgede skattetryk. Først nu defineres

12 Simon 2006, s. 9-191. Maier, Hans: *Die ältere Staats- und Verwaltungslehre*, Neuvied am Rhein 1966, s. 50ff. Om politi som disciplinering af forvaltningen, se Stolleis, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. 1. Band: Reichspublizistik und Polizeiwissenschaft 1600-1800*, München 1988, s. 334-366.

13 Preu 1982, s. 33-54.

Dette billede af den gode fyrste som styrmand fra renæssancen skal illustrere den nye forestilling om politisk styring (fra omslaget til Simon 2004).

fyrstens »status«, militæret og statens finanser som en øvrighedssektor med sit eget rationale og adskilt fra politiet, der kun har med samfundet, »respublica«, at gøre. Politiet bliver en betegnelse for alle de midler, hvormed man opretholder statens sikkerhed og økonomiske styrke. Disse to mål hænger sammen, idet statens sikkerhed for såvel ydre som indre fjender afhænger af at kunne finansiere en stående hær. Midlerne er dels at disciplinere befolkningen til arbejdsomhed og lydighed med politilovene og optimere overvågning og censur ved at gøre politiet til en statslig institution. Der er dog enighed om, at et for højt skattetryk øger risikoen for oprør, hvorfor fyrsten må finde på andre måder at finansiere sin hær. Indtil da har der ikke eksisteret nogen forestilling om at skabe økonomisk vækst for at forøge skattegrundlaget. Forbuddene mod luksus, lediggang og åger har stadig kun til formål at opretholde husstandenes moralske »velstand«. De udsvævelser, der følger af rigdom blandt »pøblen«, ses endda som en kilde til oprør. Af samme grund handler de traditionelle finanspolitiske skrifter primært om en bedre udnyttelse af fyrstens domæner og sekundært om afgifter, bøder og salg af embeder.¹⁴

Dette ændrer sig i løbet af 1600-tallet med merkantilisternes »opdagelse« af sammenhængen mellem fyrsten og folkets velfærd, hvorved politiet også bliver et middel til at forøge statens »flor«. Dette begreb optræder allerede som politiets primære mål hos en fransk forfatter i 1611 og opfattes af Foucault som en forskydning mod en forventning om vækst.¹⁵ Et temporalt perspektiv, der netop kendetegner begrebshistoriens historiske grundbegreber, men som oftest først optræder i 1700-tallets anden halvdel. Ifølge Simon er der dog intet vækstbegreb i 1600-tallets merkantilisme, som endnu er domineret af husholdningsøkonomiske termer og kun går ud på at fremme en positiv handelsbalance ved at hæmme importen af udenlandske luksusvarer og stimulere eksporten og den hjemlige manufaktur ved blandt andet ved at udnytte tiggere og vagabonders arbejdskraft i de nye tugthuse. En egentlig politisk økonomi opstår først på de tyske universiteter i begyndelsen af 1700-tallet, hvor man begynder at skelne mellem fagene økonomi-, kameral- og politividenskab¹⁶, som hver især omhandler erhvervsøkonomi, statens finanser og landets økonomi. For de såkaldte kameralister er handel et privat anliggende modsat den ældre merkantilisme, og politividenskab handler udelukkende om, hvordan man med love forøger undersåtternes materielle velstand og folketallet. Baggrunden er de større staters overgang fra domæne- til skattestater, der gør en forøgelse af skattegrundlaget ønskværdig. Blandt de nye opgaver er folkesundheden, som varetages af »medicinalpolitiet«.¹⁷

14. Simon 2006, s. 193-380.

15. Foucault 2008, s. 339.

16. Ikke at forveksle med nutidens »police science«, som omhandler den nutidige politiinstitutions arbejde.

17. Simon 2006, s. 381-481.

Under den oplyste enevælde i 1700-tallets sidste halvdel sker der til sidst en forskydning, hvor borgernes velfærd eller »lykke« fra at være et middel bliver statens primære mål, mens skabelse af såvel offentlig som privat sikkerhed bliver et middel til at opnå dette. At politiets primære mål er menneskets fuldkomne lykke i forståelsen moralsk perfektion som følge af materiel velfærd, optræder allerede i den franske forfatter Delamares »*Traité de la police*« fra 1705.¹⁸ Blandt de tyske teoretikere er der stadig dem, der ser undersåtternes velfærd som et underordnet mål i forhold til statens sikkerhed, men de fleste ser ikke nogen »fornuftig« konflikt mellem disse to mål. En af dem er den tyske politikvidenskabs største tænker, von Justi, der i sine skrifter 1756-61 beskriver staten som et politisk fællesskab, der både omfatter fyrsten og samfundet, og hvor den private egennytte er til fordel for almenvellet. Dette er et brud med den ældre magtstatstanke, idet fyrsten nu bør undgå bekostelige krige og respektere »borgerfriheden« af hensyn til statens velfærd. Justi får stor betydning for dansk økonomisk tænkning og opholder sig endda en del af denne periode i Danmark, hvor de samme tanker om enevælden som en harmonisk samfundspagt begynder at florere i slutningen af århundredet.¹⁹

Ved at staten påtager sig ansvaret for undersåtternes lykke og velfærd, øges behovet for politisk styring eller snarere forvaltning, da der jo i Justis model ikke eksisterer politiske interessenmodsatninger. Staten ses af politikvidenskaben som en maskine, et kunstigt fællesskab, hvor dynamikken er afhængig af fyrstens bestandige indgreb og opsyn. Det betyder en kraftig forøgelse af lovgivningsaktiviteten og et opgør med den traditionelle retspleje, som ses som en hæmsko for politiet. Religionen er også ifølge den østrigske teoretiker Darjes kun et middel til at få folk til selv at ville, hvad de skal (»*wollen, was sie sollen*«). I samme tråd udvikles andre måder at styre på end trusler og afskrækkende straffe såsom positive incitamenter, forbedringsstraffe og andre nye institutionelle praksisser. Det øgede behov for opsyn giver sig udslag i en øget registrering af befolkningen gennem indberetninger, statistikker og folketællinger. »Biomagt« er Foucaults betegnelse for denne »gouvernementalitet«, der gør selve livet til genstand for politisk styring.²⁰

Mod et materielt afgrænset og institutionelt politibegreb

Mens den politisk-administrative politikvidenskab med lykken som upræcist endemål udvider politiets og dermed statens opgaver i det uendelige, søger

18. Foucault 2008, s. 354.

19. Bisgaard, H. L.: *Den danske Nationaløkonomi i det 18. Århundrede*, København 1902, s. 24-27. Seip, Jens Arup: »Teorien om det opinionsstyrte enevælde«, (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 38 (1958), s. 397-463.

20. Simon 2006, s. 481-562. Foucault 2008, s. 29-30.

1700-tallets retsvidenskab at konkretisere og begrænse disse opgaver i forhold til det ordinære retssystem. Juristerne fokuserer mere på sikkerhedsmålet og politiets institutionelle praksis. I den optik handler politiet kun om øjeblikkets og de mindre vigtige småsager, som Montesquieu formulerer det i *Lovenes Ånd* fra 1748.²¹ Juristerne begynder også at skelne mellem det »øvre« politi, som omhandler lovgivningsprocessen og det »nedre« politi, som er den udøvende og dømmende politimagt på lokalt plan.²² I 1600-tallets magtstater bliver det nedre politi frataget de kommunale og feudale organer med oprettelsen af statslige politiembeder og »ekstraordinære« politiretter. Institutionaliseringsen begynder i Frankrig og Nederlandene i 1660'erne og Danmark i 1682, hvor København får en kongelig politimester. Der oprettes særlige politiretter, hvilket nødvendiggør en klar adskillelse af politisager fra »justitssager«, der både omfatter privat- og kriminalsager. Udøvelsen af politimagt er kendetegnet ved præventiv overvågning, administrative domme og en inkvisitorisk procesform, hvor den tiltaltes rettigheder underordnes effektiviteten og statens interesser.

I takt med at undersåtternes lykke og dermed også deres frihed og retssikkerhed får højere prioritet i løbet af 1700-tallet, indskrænkes det nedre politis beføjelser og opgaver. De første afgrænsninger af politiets virkefelt udspringer dog mere af oplysningstidens trang til »fornuftig« systematisering og differentiering af statens magter end hensynet til hvad vi idag ville kalde retssikkerheden. Kompetencestridigheder mellem den ekspanderende politimagt og det traditionelle retsvæsen øger behovet for at definere skellet mellem politisager og »justitssager«, som både omfatter privat- og kriminalsager. Som Montesquieu definerer mange retslærde politisager som småsager, der kræver en hurtigere og mindre bekostelig proces. Politisager defineres også som sager, der angår den offentlige velfærd modsat justitssagerne, der kun angår den private velfærd.²³ Siden politiets fremkomst har det dog i praksis været vanskeligt at skelne mellem politi- og kriminalsager, der hører under den »private« retspleje eller særlige inkvisitionsdomstole. Allerede i 1515 erklærer en parisisk »lieutenant criminel«, at politi- og kriminalsager begge angår den offentlige ro og orden og derfor ikke kan adskilles.²⁴ Men selvom strafferetsplejen administreres af politiet og underordnes statens interesser som f.eks. de nye arbejdsstraffe, har politiet dog principielt intet med »Tyvstaal og Bedragerie« at gøre, som hedder

21. I 26. bog, kap. 24: »Les matières de police sont des choses de chaque instant, et où il s'agit ordinaire de peu...«, citeret efter Tamm, Ditlev: »Gute Sitte und Ordnung: Zur Entwicklung und Funktion der Gesetzgebung in Dänemark«, Stolleis et al. 1996, s. 509-530, s. 509.

22. Preu 1982, s. 51-54.

23. Preu 1982, s. 59-90. Simon 2004, s. 355-368.

24. Durand 1996, s. 167.

i et dansk værk om politiet fra 1777.²⁵ I slutningen af århundredet bliver det almindeligt at definere politiets opgave som præventiv modsat retsvæsenet, der først behandler sager om den offentlige orden, når skaden er sket. Samtidig udsøndres den kameralistiske velfærds politik fra politiets område. Således skriver den tyske retslærde Johann Stephan Pütter i 1792, at det kun er politiets opgave at »at udøve omsorg rettet mod fremtidige onder, der vil være frygtelige for det fælles bedste i statens indre tilstand«, og tilføjer, at »omsorgen for befordringen af velfærden ikke vedrører politiet«.²⁶ I den preussiske forfatning af 1794 defineres politiet også kun som »anstalter til opretholdelse af den offentlige ro, sikkerhed og orden og afværgelse af farer for offentligheden eller enkelte individer«.²⁷

At politiets betydning reduceres fra at være en økonomisk politik til et sikkerhedsapparat skyldes flere ting. I differentieringen af centraladministrationerne underordnes politiet justitskollegierne og ikke rentekamrene, som tager sig af den økonomiske politik. Skellet mellem den uforanderlige sædvaneret og politiets »ekstraordinære« love udviskes også under oplysningstidens opgør med traditionen, hvor alt bliver genstand for politiske reformer.²⁸ I slutningen af århundredet kommer så det liberale krav om en begrænsning af statens virke. For det første afkrimineres det moralske og religiøse område som led i en almindelig sekularisering af samfundet. For det andet kommer de liberale økonomers »opdagelse« af det statsfrie civilsamfund og den selvregulerende markedsökonomi. Endelig kommer den franske revolution og Kants filosofiske opgør med den oplyste enevældes overformynderi. *Politi* i betydningen statslig forvaltning ses nu mere som en trussel mod undersåtternes lykke og sikkerhed. I 1832 bruger den tyske statsretslærer Robert von Mohl begrebet »retsstat« som kontrast til den enevældige »politistat«. I hans og andre politividenskabelige værker fra 1800-tallets første halvdel er velfærdsfremme dog stadig en del af politiets opgaver. Først i 1882 slår den eksemplariske Kreuzberg-dom fast, at et byggeforbud udstedt af det berlinske politi strider mod den preussiske forfatning fra 1794. *Politi* optræder dog som synonym for forvaltning i andre tyske lande frem til 1950'erne.²⁹

Siden antikken har *politibegrebet* altså undergået en betydningsmæssig forskydning fra et politisk fællesskab til en politisk lovgivning og dens forvaltning. I 1800-tallet blev *politi* i betydningen politik i stigende grad associeret med

25. Klarup, Christen: *Forordningen om Politiets Administration af 22 October 1701 igiennemgaaet og henviist til Loven og Forordningerne*, København 1777, Bd. 1, s. 164.

26. Preu 1982, s. 167-192. Dansk oversættelse, se Koch, Henning: »Den guddommelige velfærdsstat«, *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift* 1985, s. 38-50, s. 48.

27. Preu 1982, s. 274ff.

28. Schulze 1982, s. 202ff.

29. Knemeyer 1978, s. 890-897.

enevældigt magtmisbrug og endte med kun at betegne den del af staten, der bruger tvangsmagt. Kun i England har de to første betydninger overlevet i ordene *polity* og *policy*, måske fordi man her modsat kontinentet ikke har samme negative erfaring med den enevældige *politistat*.³⁰

Det danske politi

I Ordbog over det danske Sprog 16. bind fra 1936 optræder ordet politi stadig i betydningen »en stats, en kommunes (ell. et mindre samfunds, en institutions) hele organisation, indretning, forfatning, administration«. Ordet, der som nævnt indføres i 1522, optræder i 1500-tallets tekster i betydningen »ordning«, og dækker over den samme lovgivning som i Tyskland om gudsbespottelse, luksus, tiggere, handelen og næringslivet etc. Efter reformationen i 1536 og især under Chr. IV er denne lovgivning stærkt præget af konfessionaliseringspolitikens kirketugt, og der argumenteres ofte med, at Guds vrede vil ramme landet, hvis ikke øvrigheden straffer misgerninger.³¹ Danmark-Norge får dog aldrig en samlet politiordning som den slesvig-holstenske fra 1636, der som andre tyske landes politiordninger har Karl V's rigspolitiordning fra 1530 som sit forbillede.³² I stedet kommer en stadig stigende strøm af recesser, ordinanser og enkeltforordninger fra 1500-tallet og frem. Særligt Chr. 4. og hans kansler Christian Friis er aktive. I perioden 1620-40 kommer der i snit 40 forordninger om året. Højdepunktet er den store reces fra 1643 og dens 2. bog om det »verdslige« politi, der indeholder 31 kapitler med bestemmelser om alt fra forleningsforhold, procesformer, pest og andre smitsomme sygdomme, vognmænd og færgeløn, bryllupper, trolddom og manddrab. I forordet skelnes der mellem den ret og politi, som gælder i almindelighed og bestemmelser, »som idelig forandring er undergifven« som f.eks. told, accise og møntvæsenet.³³

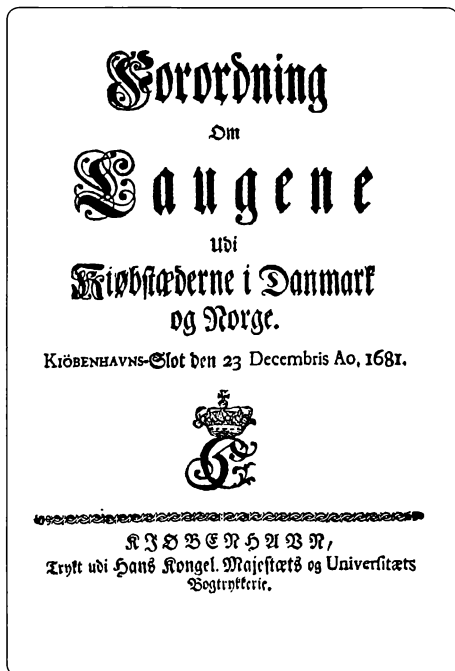
I Chr. V's Danske Lov fra 1683 indgår også en del bestemmelser, der traditionelt angår politiet såsom løsgængere, næringslivet og handelen, religiøse forhånelser og drukkenskab. Ifølge forordet har man dog udeladt »alt hvis politien egentlig vedkommer, hvorom ingen så stadige love eller anordninger kan gøres, som jo efter tidernes lejlighed en eller anden forandring kunne behøve«. I stedet vil man udgive en særskilt politiordning, der dog aldrig udkommer. Det har været diskuteret, om det kun er de foranderlige elementer af politiet, der udsondres el-

30. Heidenheimer 1986, 15-24.

31. Tamm 1996, s. 511-518.

32. Tilgner, Daniel: *Sozialdisziplinierung und Sozialregulierung. Die Policeyordnungen für Schleswig-Holstein von 1636 und für das Amt Bergedorf von 1623*, Hamburg 2000, s. 126-129. Härter, Karl: »Entwicklung und Funktion der Policeygesetzgebung des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation im 16. Jahrhundert«, *Ius Commune* 20 (1993), s. 61-141.

33. Tamm 1996, s. 523.

Det tidligmoderne politi bestod først og fremmest af forordninger som denne forordning om lavene fra 1681. Disse midlertidige vedtægter og befalinger blev oplæst fra prædikestolen, på tinget eller udråbt på torvet til akkompagnement af trommeslag for at styrke deres gyldighed.

1684 ordre til at stemple tilladt silketøj, hvad der giver anledning til en del modstand i København og sågar i det fjerne Vendsyssel, hvor en landsbyprokurator sagsøges for at nægte herredsfogden at sætte et lakstempel på hans kones silkehue.³⁶ I mangel af en samlet politiordning fungerer forordningen om »politien administration« af 22. oktober 1701 som rettesnor for landets politimestre under

ler om politiet som sådan defineres som en lovgivning, der omhandler foranderlige ting.³⁴ For den første tolkning taler fortalen i recessen fra 1643, der skelner mellem »almindeligt« og foranderligt politi, og endelig det, at politiet ikke står i modsætning til sædvaneretten i den danske enevælde, hvor kongen netop har ret til at ændre enhver lov efter behag. For den sidste tolkning taler imidlertid, at datidens retslærde ofte definerer politiet som en omstændighedernes lovgivning til forskel fra den almindelige lovgivning.³⁵ Dertil kommer, at det politivæsen, der fra 1682 oprettes som led i enevældens merkantilistiske politik, ikke følger Danske Lov, men den fortsatte strøm af særlige politiforordninger. De første regulerer forbruget ved begravelser og i klædedragten, ikke kun for at opretholde husenes »velstand« og rangordenen, men også for at begrænse importen af udenlandske luksusvarer. F.eks. får Københavns politimester og landets fogeder i

34. Dübeck 1983. Appel, Hans Henrik: *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, Odense 1999, s. 365-366.

35. Schulze 1982, s. 31-32. Holenstein, André: »Die Umstände der Normen – die Normen der Umstände. Policey-ordnungen im kommunikativen Handeln von Verwaltung und lokaler Gesellschaft im Ancien Régime«, i Härter, Karl (Hrsg.): *Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000, s. 1-46.

36. Klager over modstand mod politiet. citeret fra forordning om politiets ret til at foretage husundersøgelser af 29/4 1684, i Koch, Henning: »Politimyndighedens oprindelse (1681-1684)«, *Historisk Tidsskrift* 82 (1982-83), s. 27-56, s. 46. Klitgaard, Carl: *Vrensted Sogn*, Hjørring 1955, s. 73-74.

enevælden. Der havde indtil da været en del uklarhed om den københavnske politimesters magtbeføjelser i blandt andet prostitutionssager.³⁷ Forordningen opretter derfor en særlig politiret og definerer dens magtbeføjelser overfor de almindelige domstole »på det god skik og orden tilbørligen uden nogens forurettelse eller gravering kan håndhæves blandt undersåtterne«. Dernæst opregnes i 12 kapitler hvad, der hører under politiet: 1) »gejstlige sager« – om fremmede religioners og forargelige skrifers udbredelse 2) »Om hellige- fest- og bede-dage« – om udskænkning, arbejde og gadeuorden under gudstjenesterne 3) »Om ærbarhed og gode sæder« – om »horehuse«, uro på gaden eller i værtshusene efter kl. 10 om aftenen, »grassate gang« på gaden med draget våben, »formummede, sværtede og sortklædte personer«, »unge drenge«, der omgås uforsigtigt med raketter eller smider sne efter forbipasserende, injuriende »skandskrifter« og ulydige tjenestefolk 4) »Om fremmede og løsgængere« – om registrering af tilrejsende med henblik på at opdage spioner, næringsdrivende uden kgl. tilladelse eller borgerskab, jøder, tatere og »andre ukristne personer, som omløbe og besvige folk«. 5) »Om skik og orden« – om regulering af luksusforbruget ved højtider og i klædedragten i henhold til rangordenen. 6) »Om torve« – om tilsyn med byporte, levnedsmiddelkontrol og rengøring af torve, huse og skorstene. 7) »Om gaderne« – om renovation, rendestene, veje, trafik og offentlige bygninger. 8) »Om vandvæsenet« – om byens vandveje og brønde. 9) »Om køb og salg« – om falske mønter, vægt og mål, ulovlig handel udenfor torvedagene i private hjem og på landet, sundhedsskadelige varer og kontrol med fødevarerpriser af hensyn til forsyningsikkerheden. 10) »Om lavene« 11) »Om vægterne, lygterne og brandvæsenet« og 12) »Om rejsende« – tilsyn med befordringsvæsenet, vogn- og færgemænd.³⁸

Under enevælden klager juristerne over manglen på systematik på området, men forsøg på at få udarbejdet en mere udførlig politiordning kuldsejler i 1711, 1771 og 1819.³⁹ Samtidig gør den for kameralismen typisk forøgede lovgivningsaktivitet det endnu vanskeligere at overskue de mange enkeltforordninger og reskripter på området. Af samme grund udgiver kancellisekretæren Christian Klarup i 1777 en praktisk oversigt over politiforordninger i to bind, baseret på 1701-forordningens kategorier. Hvor uoverskueligt politiet var for samtiden, fremgår af forordet, hvori det hedder, at det er »en materie, som formedelst dets vidtbegrebne indhold, der ideligen behøves at forandres, forklares, opmuntres, svækkes, skærpes, formildes og decideres, haver mange anordninger, reskripter, plakater, cancelli og andre collegii skrivelser og breve, som ligger skjulte på adskillige steder, og ere efter

37. Stevnborg, Henrik: »Samfundets« og »statens« strafferetspleje, *Historisk Tidsskrift* 82 (1982-83), s. 1-25, s. 16-22.

38. Forordningen om Politien Administration af 22/10 1701.

39. Dübeck 1983, s. 167-175. Tamm 1996, s. 525.

kongl. resolution indhentede i sære, og udeciderede begivenheder, hvis indhold mig ikke er bekendt, og som jeg ikke engang ved at være til«. ⁴⁰ Klarup er tydeligvis præget af kameralismen, og i forordets historiske tilbageblik ses politiets danske historie udelukkende i et nationaløkonomisk perspektiv. Han tilføjer også et kapitel om »økonomiske indretninger« med forordninger om opmuntringer til fabrikkers anlæggelse og landboreformer, »da Politiet, Økonomien og Kommerciens () står i så nøje samfund med hinanden«. ⁴¹

Samme år som Klarups værk udgives, udkommer første bind af juristen Jacob Henric Schous samlinger med de vigtigste forordninger siden 1670, som når op på 25 bind i 1825. Fra 1786 til 1812 udgiver Lauritz Fogtmann 23 bind med reskripter fra den samme periode op til samtiden. ⁴² Samtidig begynder politi mere at betegne et sikkerhedsapparat end en økonomisk politik. Således hedder det i en forordning om det københavnske politi fra 1793, at politiet skal »bidrage til at fremme og opretholde den fuldkomne borgersikkerhed«. ⁴³ Baggrunden for denne forordning og den to år ældre landpolitiforordning er også frygten for enevældens sikkerhed. En række opløb og strejker i København og de mange hoveristrejker på landet i kølvandet på stavnsbåndets ophævelse i 1788 giver nemlig påmindelser om den franske revolution. ⁴⁴ Trykkefriheden, der som andre »friheder« er forordnet som led i den kameralistiske politik for at stimulere den økonomiske dynamik, indskrænkes også løbende af frygt for den tiltagende »skrivefrækhed«. ⁴⁵

To forsøg på at systematisere den danske politiret

Først i 1800-tallet kommer to seriøse forsøg på at systematisere den danske politiret. Ferdinand Tøttrup's »Foreløbige Grundtræk til en dansk Politie-Ret« fra 1812 og J. L. A. Kolderup-Rosenvinges »Grundrids af den danske Politiret« fra 1825 er begge meget inspireret af den samtidige tyske litteratur og lige så splittet mellem enevældigt formynderi og det nye borgerretsideal. ⁴⁶

40. Klarup 1777, Bd. 1, s. 24.

41. Ds., Bd. 2, s. 451ff. (Kap. 28).

42. Schou, Jacob Henric: *Chronologisk Register over de kgl. Forordninger og Aabne Breve, som fra Aar 1670 (...) ere udkomne I-XXV*, Kbh. 1777-1850. Fogtmann, Lauritz: *Kongelige Reskripter, Resolutioner og andre kollegialbreve for Danmark og Norge, udtogsvis udgivne i Kronologisk Orden fra 1670-1812 med Register I-XIII*, København 1786-1813.

43. Stevnsborg, Henrik: »»For« at fremme og opretholde den fuldkomne borgerssikkerhed«: Om oprettelsen af Københavns Politiret i 1793«, *Polithistorisk Selskabs Årsskrift* 1981, s. 21-44.

44. Christensen, John, Henning Koch & Henrik Stevnsborg: »Sikkerhed, fred og orden«. »Oprør« og »opløb« i 17- og 1800-tallets København, *Den Jyske Historiker* 25 (1983), s. 39-61. Bjørn, Claus: »Den jyske proprietærfejde«, *Historie* 13 (1979), s. 1-70, s. 65.

45. Munck, Thomas: »Keeping the peace. »Good police« and civic order in 18th-century Copenhagen«, *Scandinavian Journal of History* 32 (2007:1), s. 38-62, s. 47ff.

46. Preu 1983, s. 246-263.

Tøttrup kritiserer først 1700-tallets kameralister for at have blandet politividenskaben sammen med nationaløkonomien og tilslutter sig tyskeren Lotz' definition af politiet som en eksekutiv magt »der både positiv – ved anstalter – og negativ – ved at fjerne hindringer – understøtter enhver del af statsstyrelsen således, at deres ejendommelige bestemmelse kan opnås«. ⁴⁷ Formålet med staten er stadig lykke, og politiet fremstilles som den statslige krops sjæl, der på en mere forudseende måde end andre statslige lemmer sikrer borgernes »ret« til sikkerhed, samliv og velstand.

Den retslige tilstands politi handler – modsat retsvæsenet – bestandigt præventivt overfor trusler mod *sikkerheden*, inklusiv trusler fra »ufornuften« og naturen. Underkategorier er *den offentlige sikkerheds politi*, der handler om opløb, løsgængere og røverbander, *den private sikkerheds politi*, der handler om trusler mod *personsikkerheden* (f.eks. ulykker, afsindige mennesker, snigmordere, farlige dyr og faren ved at begraves levende), *æressikkerheden* (injuri), *frihedssikkerheden* (hververe), *underholdningssikkerheden* (forarmelse ved hasardspil, drukkenskab, luksusforbrug, småtyverier, åger og bedrageri, ildebrande, kvægsygdomme og dyrtid) og *sundhedssikkerheden* (smitsomme sygdomme, usunde levnedsmidler, farligt legetøj og ulykker).

Den sædelige tilstands politi skal sikre borgernes ret til samliv ved at fremme samfundets åndelige sammenhold. Det gøres ved at beskytte ægteskabet og statskirken, og som noget nyt i 1800-tallets begyndelse også kulturlivet. Dette dannelsens politi skal bl.a. have opsyn med patriotiske skuespil, monumenter »til udbredelse af den æstetiske og moralske følelse«, folkelige forlystelser, musikens forbedring på landet og provinsbiblioteker til landalmuens oplysning.

Den borgerlige velstands politi skal understøtte nationaløkonomien, dog kun præventivt, ved at skride ind overfor uorden i landbruget (hoverikonflikter, markfred og krybskytteri), i håndværket (lavsstridigheder, fusk og arbejdsconflikter) og i handelen (ulovlig kramhandel og bankerotter, som skal forebygges ved regnskabstilsyn). Herunder hører også bekvemmelighedspolitiet, der står for den offentlige infrastruktur (veje, post- og befordringsvæsenet).

Som de tyske forfattere har Tøttrup svært ved at bygge bro mellem det traditionelle velfærdspoliti og det liberale frihedsideal. Selvom Tøttrup i en note anfører, at frihandel er det bedste middel mod dyrtid, skal politiet ifølge hans plan dog stadig fastsætte priser på markedet »for at sætte grænser for vindesygen og egennytten«. ⁴⁸ Han annoncerer også et afsnit om »forvaltningspolitiet«, der synes at være politividenskabens »højere« politi, og lover at afgrænse det til justitsvæsenet, men ender med at anføre i en note, at hele politiet hører under justitsvæsenet, hvorfor det ikke giver mening at skelne mellem et højere og lavere

47. Tøttrup, Ferdinand: *Foreløbige Grundtræk til En Dansk Politie-Ret*, København 1812, s. 29.

48. Tøttrup 1812, s. 48-49.

politi.⁴⁹ En rest af det højere politi er sundheds-, kultur- og velfærdsområdet i Tøttrup system, selvom politiets rolle udelukkende drejer sig om opsyn.

Den unge retshistoriker J. L. A. Kolderup-Rosenvinges fremstilling af den danske politiret fra 1825 er beregnet til forelæsninger på det juridiske fakultet og mere gennemarbejdet. Her skelnes mellem politividenskaben, som handler om politiets overordnede mål og politiretten, som handler om politiets organisation, beføjelser og opgaver. Da målene er historisk foranderlige, vælger han at definere politiet som et middel: Den del af statsmagten, »som ikke alene i almindelighed ved umiddelbare foranstaltninger, opsyn og fysisk tvang sørger for at afvende alment skadelige ondt i statens indre, men også søger at befordre almenvellet i alle de tilfælde, hvor de øvrige grene af statsmagten ikke ifølge deres ejendommelige bestemmelse, ere virksomme«. ⁵⁰ Kolderup-Rosenvinges stadig meget brede definition af politiet og hans klassifikation af dets opgaver stammer fra Bergs tyske politiret fra 1804.⁵¹ Som Tøttrup skelner han mellem *det offentlige og private sikkerhedspoliti*. Det sidste skal dog kun afværge umiddelbare farer mod statsborgernes personer, ære og ejendom. *Sædeligheds- og oplysningspolitiet* skal også kun forhindre prostitution, drukkenskab, uanstændighed ved offentlige forlystelser og religionsforhånelser. *Sundhedspolitiet* overvåger anstalter til bevarelse af statsborgernes sundhed såsom renovationsvæsenet, vaccinationer, lægebevillinger og ulykkeberedskabet. *Velfærdspolitiet* skal afværge ulykker og handlinger, der kunne true den offentlige eller private velfærd. *Det offentlige velfærdspoliti* beskytter statslige monopoler mod falskmøntnere og uautoriserede lotterier. *Det private velfærdspoliti* skal beskytte statsborgernes erhvervskilder (f.eks. mod hoveristrejker og uberettiget konkurrence), deres ejendom (ved f.eks. at forhindre, at de selv »forøde deres formue«) og drage omsorg for forarmede statsborgere (ved at forhindre betleri!). *Bekvemmelighedspolitiet* skal overvåge den infrastruktur, der bidrager til borgernes »velvære«.

Som Henning Koch har påvist, hænger Kolderup-Rosenvinge stadig fast i den enevældige »velfærdsstats« politibegreb.⁵² I samtiden kritiseres hans bog for at være en uinspireret opremsning af politiforordninger, og i 1839 stryges politiret af jurastudiets pensum.⁵³ Traditionelt har den akademiske interesse for politiet været lille i Danmark. Indtil 1980'erne beskæftigede historikerne sig udelukkende

49. Tøttrup 1812, noter s. 26-27 & 34.

50. Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.: *Grundrids af den danske Politiret*, Kbh. 1825, s. 28-29.

51. Preu 1983, s. 263: »derjenige Teil der Staatsgewalt, welcher nicht nur im allgemeinen für die Verhütung und Abwendung gemeinschädlicher Übel im Innern des Staats Sorge trägt, sondern auch die Sicherheit und Wohlfahrt der Staatsbürger in allen Fällen, wo die anderen besondern Zweige der Staatsgewalt ihrer eigentümlichen Bestimmung nach nicht wirksam sind, zu befördern sucht«.

52. Koch 1985, s. 45-48.

53. Koch, Henning & Henrik Stevnsborg: »From Police Law to Police Science«, i Blume, Peter, Ditlev Tamm & Vibeke Vindeløv (eds.): *Stum Quique – legal studies from the University of Copenhagen Law Faculty*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1993, s. 58-64.

med den nuværende politiinstitutions tilblivelseshistorie. Siden har retshistorikere som Henning Koch vist, hvordan det enevældige politis opgaver adskilte sig fra nutidens, mens Inger Dübeck og Ditlev Tamm har beskæftiget sig med politilovgivningens særegenhed.⁵⁴ Enevældens politiforvaltning i såvel byerne som på landet er blevet belyst af Lotte Dombernowsky, Birgit Løgstrup, Hans Henrik Appel, Pernille Ulla Knudsen og senest af Anette Faye Jacobsen.⁵⁵

En anden af de fremmeste politihistorikere herhjemme, Henrik Stevnsborg, blev i 2007 udnævnt til professor i politiets historie, og en række ph.d.-afhandlinger om samme emne er i vente. Fokus er dog fortsat på den nuværende politiinstitutions tilblivelse. Det er en anden historie i Tyskland, hvor der som nævnt er en lang tradition for at beskæftige sig videnskabeligt med »Policey«, politiet i sin tidligmoderne betydning modsat det nuværende »Polizei«.

Politi som disciplinering

Først i 1960'erne begyndte tyske historikere at beskæftige sig med den tidligmoderne politistat i sin egen historiske kontekst og ikke blot som modsætning til den liberale retsstat eller forløber til det 20. århundredes velfærdsstat. Det store spørgsmål var, hvordan politiets fremkomst kunne tolkes i et makrohistorisk perspektiv. Set i bakspejlet syntes politiet at markere fremkomsten af en moderne statslig offentlighed, men som retshistorikeren Schmelzeisen havde fastslået i 1955, regulerede politiforordningerne også forhold, som i dag ville betegnes som privatretlige: Sager om alt fra ægteskab og arv til alle slags tjenesteydelser. Politiet kunne altså ikke defineres som privatrettens modsætning, men snarere som forvaltning i betydningen enhver ledelse udover den retslige i de førmoderne samfund, hvor der ikke eksisterede noget skel mellem den private og den offentlige »husholdning«. ⁵⁶ I 1966 fremsatte Hans Maier den tese, at fællesnævneren for politiforordningerne var, at de regulerede en række nye aspekter af samfundslivet, som truede den gamle standsorden, og som adelen og kirken ikke længere selv var i stand til at kontrollere. Det var især byernes nye markedsøkonomi og dens »umoralske« forbrugskultur, der truede med at udviske de synlige skel mellem stænderne og destabilisere kirkens magt. Dertil nødvendiggjorde befolkningstætheden i byerne en vis forvaltning af »det offent-

54. Koch 1982-83, s. 27-55. Dübeck 1983, s. 145-178. Tamm 1996, s. 509-530.

55. Dombernowsky, Lotte: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1982, s. 121-185. Løgstrup, Birgit: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982, s. 162-199. Appel 1999, s. 389-402. Knudsen, Pernille Ulla: *Lovkyndighed & vederhæftighed. Sjællandske byfogder 1682-1801*, Kbh. 2001, s. 233-348. Faye Jacobsen, Anette: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*, København 2008, s. 93-109, 153-186.

56. Schmelzeisen, Gustaf Klemens: *Polizeiordnungen und Privatrecht*, Münster/Köln 1955, s. 5

Politiet opstod især for at styre den nye markedsøkonomi i byerne. Her ses torvehandelen på Nytorv i København i 1600-tallet (Resens Atlas 1677).

lige« for at afværge epidemier, ildebrand og kriminalitet.⁵⁷ Ifølge Maier var den tidligmoderne politistat altså først og fremmest en reaktion mod moderniteten og vedblev med at være det langt op i 1800-tallet trods visse innovative træk i den sene oplysningstid.

Derimod blev politiet set som en moderniserende kraft i forfatningshistorikeren Gerhard Oestreichs artikel »Strukturprobleme des europäischen Absolutismus« fra 1969. Her hævdede han, at selvom absolutismen ikke var blevet realiseret på det materielt-institutionelle plan før tiden efter 1800, havde der siden 1500-tallet været iværksat en langsigtet »socialdisciplinering« af undersåtterne, en slags dybdepsykologisk hjernevask, hvor det sociale liv blev underordnet statens interesser. Det var især sket med politiforordningerne, der ifølge Oestreich udelukkende havde haft det merkantilistiske formål at opdrage befolkningen til arbejdsomhed ved at straffe luksus, lediggang og anden uøkonomisk adfærd. Paradoksalt nok skabte denne socialdisciplinering også ansvarlige og patriotiske statsborgere, som var forudsætningen for overgangen fra enevælde til demokrati

57. Maier 1966, s. 104ff.

i 1800-tallet.⁵⁸ I samme tråd hævdede den amerikanske historiker Marc Raeff, at politiforordningerne havde stimuleret individuel dynamik og kapitalistisk iværksætterånd i de tyske lande. I hans eurocentriske fortælling led de samme forordninger dog skibbrud i Rusland på grund af landets ikke-vestlige strukturer.⁵⁹ En stor svaghed ved Raeff og Oestreich var deres idehistoriske fokus og det, at de satte lighedstegn mellem politiforordningernes intentioner og deres virkning. Således skelnede Oestreich mellem den enevældige socialdisciplinering, som han mente havde rod i senrenæssancens neostoicisme og de senmiddelalderlige byers »socialregulering«, som skulle være opstået af humanismens trang til harmoni.⁶⁰ Han er også blevet kritiseret for at undervurdere religionens rolle ved at forudsætte en sekularisering allerede i det sene 1500-tal. I dag er der dog enighed om, at det tidlige politi var domineret af religiøse hensyn i lang tid efter reformationen, men det er omstridt, om politiet begyndte at få et mere utilitaristisk mål allerede i tiden efter den vestfalske fred i 1648 eller først under oplysningstiden fra 1730.⁶¹

Som Winfried Schulze påpegede i 1987, synes socialdisciplineringstesens at kombinere Max Webers rationaliseringsteori og Norbert Elias' teori om civilisationsprocessen ved at handle om psykosociale processer indenfor stats- og samfundsdannelsens rammer.⁶² Selvom Oestreich selv hævdede, at rationaliseringsteorien kun omhandler det legalt-institutionelle niveau, berørte Weber også disciplinens »ånd«. Weber definerede disciplin som »sandsynligheden for at en ordre på grund af vane adlydes hurtigt, automatisk og stereotyp af en bestemt gruppe mennesker« modsat »magt«, som er sandsynligheden for at kunne sætte sin vilje igennem trods modstand og »herredømme«, som er sandsynligheden for at en ordre adlydes enten på grund af personligt troskab eller ordrens legalitet.⁶³ Disciplinen var modsat de to andre magtformer kendetegnet ved et fravær af subjektiv vilje og kendetegnet ved at være en moderne, institutionel magtform, der indøvedes i rutiner i klostret, kasernen, kontoret eller, som Marx allerede havde påpeget, i fabrikken. Disciplineringen var på den ene side resultatet af

58. Oestreich, Gerhard: »Strukturprobleme des europäischen Absolutismus«, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1969, s. 179-197.

59. Raeff, Marc: *The Well-Ordered Police State. Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia 1600-1800*, New Haven 1983.

60. Oestreich, Gerhard: »Policey and Prudentia Civilis«, *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1980, s. 367-379.

61. Reinhard, Wolfgang: »Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung«, Leimgruber, Nada Boškovska (Hrsg.): *Die frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungsstränge*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1997, s. 39-55, s. 46. Stolleis, Michael: »»Konfessionalisierung« oder »Säkularisierung« bei der Entstehung des frühmodernen Staates«, *Ius Commune* 20 (1993), s. 1-23, s. 19.

62. Schulze, Winfried: »Gerhard Oestreichs Begriff Sozialdisziplinierung in der frühen Neuzeit«, *Zeitschrift für historische Forschung* 14 (1987), s. 265-302.

63. Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1972 (1922), s. 28-29.

en rationaliseringsproces, men havde samtidig en irrationel indre side. Weber var dog ikke interesseret i lydighedens indre motiver, som han anså for at være uden sociologisk betydning og beskæftigede sig ikke heller ikke synderligt med magtens historiske praksis.⁶⁴

Derimod søgte Norbert Elias i 1939 at knytte en forbindelse mellem udviklingen af det moderne samfund og det moderne menneskes psyke og adfærd i sit hovedværk »Über den Prozess der Zivilisation«, der dog først fik sit gennembrud med genudgivelsen i 1968. Ved at studere kilder til livet ved hoffet, i særdeleshed etikettebøger, fra middelalderen frem til 1800-tallet, mente Elias at kunne spore en udvikling fra et mere vildt samfund, hvor mennesker var i deres følelsers vold og kun lod sig styre af eksterne magter til et civiliseret samfund, hvor individet havde udviklet et overjeg og i stigende grad udøvede selvkontrol. Forudsætningen for denne »psykogenese« var ifølge Elias en tilsvarende »sociogenese«; en samfundsudvikling mod øget social afhængighed som følge af pengeøkonomiens fremkomst, den deraf øgede arbejdsdeling og statens monopolisering af vold.⁶⁵

Fælles for Weber, Elias og Oestreichs teorier var altså forestillingen om disciplinering som en grundlæggende forandring af den menneskelige psyke og adfærd i forskellige sociale arenaer som følge af en moderniseringsproces i Nyere Tid. Problemet med disse teleologiske processteorier var imidlertid, at de forudsatte en fri eller vild førtilstand, som hverken antropologer eller middelalderhistorikere kunne genkende i deres studier af førmoderne samfund. Tværtimod syntes den sociale kontrol i disse horisontale fællesskaber at være strengere, og spørgsmålet var også, om statens monopolisering af vold virkelig havde gjort verden et mere fredeligt sted. Et andet problem i Elias' teori var, at den freudianske personlighedsstruktur hævdedes at være resultatet af en historisk udvikling, men samtidig var denne individopfattelse det teoretiske udgangspunkt for undersøgelsen. Et paradoks var også, at det autonome subjekt, som historiefilosofien og psykologien hidtil havde anset for at være en menneskelig essens og historiens udgangspunkt, ikke syntes at blive undertrykt, men snarere at blive skabt ved, at magtformer som overenskomst og tvang blev erstattet af selvdisciplin.⁶⁶ Oestreich og Raeff havde

64. Breuer, Stefan: »Sozialdisziplinierung. Probleme und Problemverlagerungen eines Konzepts bei Max Weber, Gerhard Oestreich und Michel Foucault«, Sachsse, Christoph & Florian Tennstedt: *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung*, Frankfurt 1986, s. 45-69, s. 45-52. Lüdtkke, Alf: »Herrschaft als soziale Praxis, Lüdtkke, Alf (Hrsg.): *Herrschaft als soziale Praxis*, Göttingen 1991, s. 9-63, s. 9-12.

65. Elias, Norbert: *The civilizing Process*, London 2000 (1939). Tæsen om arbejdsdelingens integrerende virkning synes at stamme fra den franske sociolog Durkheim, mens definitionen af staten som et voldsmonopol stammer fra Weber.

66. Schwerhoff, Gerd: »Zivilisationsprozeß und Geschichtswissenschaft. Norbert Elias' Forschungsparadigma in historischer Sicht«, *Historische Zeitschrift* 266 (1998), s. 561-605. Dinges, Martin: »Formenwandel der Gewalt in der Neuzeit. Zur Kritik der Zivilisationstheorie von Norbert Elias«, i Sieferle, Rolf Peter & Helga Breuninger (Hsg.): *Kulturen der Gewalt. Ritualisierung von Gewalt in der Geschichte*, Frankfurt/New York 1998, s. 171-194.

Hasardspil blev set som en trussel mod den moralsk økonomiske orden, velstanden. Her sættes en dreng i halsjern for at have spillet terning (Olaus Magnus 1555).

jo således set det tidligmoderne politi som forudsætningen for liberaliseringen af det politiske og økonomiske liv i 1800-tallet.

Denne magtens produktive dimension optog især Michel Foucault, der fremhævede sammenhængen mellem disciplinerings- og subjektiveringsprocessen i sine studier af fængslets og seksualitetens historie. I 1978 forsøgte han at sammenfatte sine iagttagelser i en række forelæsninger på Collège de France om »gouvernementalitetens« historie, hvor politiet spillede en central rolle. Kunstordet »gouvernementalitet« betegner en række praksisser og diskurser, der i løbet af Nyere Tid tilsammen har dannet den moderne magtform »regering«. Som magtform adskiller »regering« sig fra den middelalderlige retsstats begreb om suveræniteten og absolutismens disciplin ved at have befolkningen og »livet« som sit mål, den politiske økonomi som sin vidensform og et præventivt sikkerhedsapparat som sit middel.⁶⁷ Foucault opfandt dette begreb for at lægge afstand til de to ældre magtformers forståelse af magt som enten en juridisk overenskomst eller en permanent krigstilstand, idet han mente, at magten i den moderne stat hverken kunne besiddes eller besejres.⁶⁸

67. Foucault 2008, 116-117 samt s. 428-434 (efterord af Michel Sennelart).

68. Om baggrunden for Foucaults begreb »gouvernementalitet« og hans forståelse af magt i forhold til Weber og Elias, se Lemke, Thomas: *Eine Kritik der politischen Vernunft. Foucaults Analyse der modernen Gouvernementalität*, Hamburg, 1997. Ds.: »Max Weber, Norbert Elias und Michel Foucault über Macht und Subjektivierung«, i *Gouvernementalität und Biopolitik*, Wiesbaden 2007, s. 23-50.

Ifølge Foucault var politiet et adfærdsregulerende apparat, der var udviklet af statsræsonen for at opretholde og forøge statens indre styrke i det ustabile magtfelt, der åbnede sig i Europa ved den kristne »pastoralmagts« krise i 1500-tallet. Mens pastoralmagten kun havde haft til formål at frelse sjælene ved at vejlede den enkelte til et dydigt liv, styrede politiet alle former for menneskeligt samliv. Det var første gang, at livet blev gjort til genstand for politisk regering, og da 1700-tallets politividenskab begyndte at definere »lykken« og »det gode liv« som det primære mål for statens politik, grundlagdes den såkaldte biomagt eller biopolitik, hvis præmisser regnes for selvfølgelige i dag. At den liberale guvernemantalitet senere gjorde civilsamfundet og markedet til statens modsætning, ændrede nemlig ikke grundlæggende ved, at livet fra nu af blev et politisk anliggende. Det tidligmoderne politi blev dog erstattet af et mere præcist og ikke mindst mere økonomisk »sikkerhedsapparat«. ⁶⁹

Foucault så altså politiet som et absolutistisk disciplinærapparat, der udviklede sig til »regering« eller »biomagt«; en magtform, hvor magten ikke udøves »fra oven« eller har til formål at undertrykke, men snarere at stimulere de produktive kræfter i samfundet via et diffust netværk af magtforhold. Politi kunne dermed betragtes som forløberen for moderne politik. Selvom Foucault gjorde op med det idehistoriske fokus »fra oven«, var hans kilder fortrinsvis de store tænkeres programmatisk udsagn om politiet, som stadig automatisk blev forbundet med absolutisme. Han bemærkede dog, at den politimæssige praksis havde eksisteret i byerne i 1200-tallet, og at begrebet allerede var dukket i 1400-tallet som en noget upræcis betegnelse for »en offentlig ting«. ⁷⁰ De senere år har historikerne netop beskæftiget med politiets kommunale rødder, hvorved forståelsen af politiet som socialdisciplinering også er blevet udfordret.

»God politi« som kommunalpolitik

Forskningstraditionerne »historie fra nedenu« og »mikrohistorie« interesserer sig modsat den traditionelle historieskrivning for »almindelige« mennesker fra de bredere samfundslag, ikke som tal i en statistik, men som betydningsfulde aktører i den makrohistoriske kontekst. Forestillingen om en folkelig modkultur, en antielitær »latterkultur«, som kom til udtryk i karnevaller og markedsgøgl, stammer fra den russiske litteraturhistoriker Bakhtins afhandling om Rabelais' komedier fra 1940. ⁷¹ Dette studie udkom først på engelsk i 1968 og fik i datidens antiautoritære universitetsmiljøer lige så stor betydning som genudgivelsen af Elias' hovedværk og Foucaults magtstudier. Den franske historiker Robert

69. Foucault 2008, s. 337-391. Forelæsninger om politiet 29. marts og 5. april 1978.

70. Foucault 2008, s. 338-339, 363.

71. Bakhtin 2001 (1965): *Karneval og latterkultur*, Frederiksberg 2001, s. 21 ff.

Politiet bestod især af love om det demonstrative forbrug i klædedragten og ved offentlige gæstebud. Her ses et gilde under åben himmel i en tysk landsby, hvor en bonde har fået en tår over tørsten og kaster op. (Efter Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede I-XIV, 1929-31)

Muchembled så blandt andet en sammenhæng mellem elitens »civilisation« og dens ubehag ved folkekulturen, som blev udryddet af den absolutistiske stat i, hvad han kaldte »kriminaliseringsprocessen«. Politiforordningerne gik netop typisk efter at begrænse fest- og markedskulturen eller tæmme den som reformabsolutismens dannelsespoliti.⁷²

Modsat denne akkulturationstese har historikere, især fra lande uden absolutistiske traditioner som England, Schweiz og Holland, lagt vægt på befolkningernes aktive bidrag til statsdannelsen. Engelske socialhistorikere begyndte som de første at studere datidens folkelige uroligheder i 1960'erne. Disse »sociale protester« blev dog tolket som reaktionære og betydningsløse forstadier til den senere klassekamp. E. P. Thompson bemærkede dog sammenhængen mellem øvrighedens restriktive markedspoliti(k) og det moralske syn på økonomien, der lå bag de lavere klassers protester mod spekulation i fødevarerpriser i 1700-tallets England.⁷³ At almuen oprør havde politisk betydning, var også udgangspunktet for den tyske historiker Winfried Schulzes tese fra 1980 om, at fraværet af væbnede oprør i det tyske rige efter det store bondeoprør 1524-26 ikke skulle tolkes som et nederlag for almuen, men snarere som udtryk for, at bønderne var blevet givet bedre muligheder for at klage via retssystemet. Denne »retsliggørelse« af konflikter så Schulze dog stadig som led i statens socialdisciplinering.⁷⁴ Den schweiziske historiker Peter Blickle

72. Muchembled, Robert: *Die Erfindung des modernen Menschen. Gefühlsdifferenzierung und kollektive Verhaltensweisen im Zeitalter des Absolutismus*, Hamburg 1990 (1988), s. 124ff.

73. Thompson, E. P.: »The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century«, *Past and Present* 50 (1971), s. 76-136, s. 79.

74. Schulze, Winfried: *Bäuerlicher Widerstand und feudale Herrschaft in der frühen Neuzeit*, Stuttgart-Bad Camstatt 1980, s. 111. Schulzes begreb »Verrechtlichung« stammer fra Luhmans teori om processers legitimerende funktion.

gik videre ved at beskrive, hvordan en række europæiske by- og landbosamfund havde frigjort sig fra feudalismen i perioden 1300-1550, og hvordan deres proto-demokratiske styreform, den såkaldte »kommunalisme«, blev den politiske model for den tidligmoderne stat. Ifølge Blickle havde kommunalismen udviklet politiet for at fremme sine primære politiske mål: Freden og den fælles velfærd. Da disse autonome kommuner blev integreret i territorialstaterne i 1500-tallet, overtog fyrsten kun ansvaret for politiet for at styrke sin legitimitet, og undersåtterne havde stadig mulighed for at påvirke lovgivningen via retten til at indgive supplikker.⁷⁵ Ifølge Blickle var politiet altså »ikke et redskab for socialdisciplinering, men snarere omvendt et produkt af undersåtternes krav til staten«. ⁷⁶ At det faktisk lykkedes jævne bønder og borgere i en række europæiske lande at påvirke politiordningerne trods modstand fra feudale mellemmagter, er dokumenteret i en række studier af Blickles elever. Tesen underbygges også af, at de nyligt frigjorte schweiziske kantoner vedtog de første landpolitivedtægter mod eksport af fødevarer, tiggere og vagabonder og luksusforbrug allerede i 1300-tallet.⁷⁷ Til sammenligning var den politimæssige socialdisciplinering svag i områder, hvor den traditionelle kommunalisme stod svagt som i det feudale Østeuropa og i kapitalistisk højtudviklede økonomier som England og Holland.⁷⁸

I 1997 redigerede Blickle antologien »Resistance, Representation and Community«, som var et særskilt bind om europæisk kommunalisme i en skriferække om statsdannelse iværksat af det internationale forskningsprojekt »The Origins of the Modern State in Europe, 13th-18th Centuries«. Med bidrag af bl.a. den norske Steinar Imsen og svenske Eva Österberg blev kommunalismens kerneområder afgrænset til et »urbant bælte« strækkende sig fra Holland til Norditalien og et »ruralt bælte«, som omfattede Skandinavien, dog med undtagelse af det feudale danske landbosamfund.⁷⁹ Konklusionen på 1990'ernes store nordiske forskningsprojekt »Normer og social kontrol i Norden 1500-1850« har dog været, at der eksisterede en fællesnordisk konsensuskultur, der indebar en stor folkelig opbakning til retssystemet.⁸⁰ I et dansk bidrag, Hans Henrik Appels monografi om Skaast herred i 1600-tallet fra 1999, skildres det enevældige politivæsens fremkomst dog som en afvikling af denne folkelige retskultur.⁸¹ Samme perspek-

75. Om politiet som kommunalpolitik, se Blickle, Peter: *Kommunalismus*, München 2000, Bd. 2, s. 214-222.

76. Blickle, Peter (Hrsg.): *Gemeinde und Staat im Alten Europa*, München 1998, s. 14.

77. Se bl.a. ovenstående antologi og Blickle, Peter, Peter Kissling & Heinrich Richard Schmidt (Hgg.): *Gute Policey als Politik im 16. Jahrhundert. Die Entstehung des öffentlichen Raumes in Oberdeutschland*, Frankfurt am Main 2003 og Philipp Dubachs artikel i sidstnævnte.

78. Ogilvie, Sheilaigh: »So that Every Subject Knows How to Behave«: Social Disciplining in Early Modern Bohemia«, *Comparative Study of Society and History* 2006, s. 38-78, s. 70ff.

79. Blickle, Peter (ed.): *Resistance, Representation and Community*, Oxford 1997, om Danmark, s. 38.

80. Österberg Eva & Sølvi Sogner (eds.): *People meet the Law: Control and Controlhandling at the Courts*, Oslo 2000

81. Appel 1999, s. 365-66, 389-402.

tiv præger nyere danske studier af politirettens fremkomst i 1700-tallet, om end Anette Faye Jacobsen påpeger, at godsejere og landsbyfællesskaber udøvede en lignende ordenshåndhævelse før oprettelsen af politiretter på landet i 1791.⁸²

Mens der i Danmark og Norden endnu er få undersøgelser af det tidligmoderne politi, har denne forskning blomstret i Tyskland siden 1990'erne. Ved Max-Planck-instituttet for europæisk retshistorie i Frankfurt påbegyndtes i 1992 et forskningsprojekt under ledelse af retshistorikerne Karl Härter og Michael Stolleis, der i første omgang havde til formål at udgive repertorier med politiforordninger fra det tyske rige, Schweiz og Norden med det formål at skabe overblik over den mangfoldige lovgivning. Heraf har Anders Sode-Petersen og Ditlev Tamm udarbejdet bindet med politiforordninger fra Danmark og Slesvig-Holsten, som udkom i 2008.⁸³ Projektet har også udgivet og stimuleret en lang række studier om vidt forskellige aspekter af det tidligmoderne »Policey«, hvoraf de vigtigste resultater skal nævnes her.⁸⁴ Bidragene i antologien »Policey im Europa der frühen Neuzeit« fra 1996 viser, at politiet fik størst betydning i det centrale Europa, men at det fortrinsvis var et praktisk-administrativt fænomen og aldrig blev genstand for samme teoretiske interesse i Frankrig som i de tyske lande. De historiske studier af datidens franske politi bedrives også fortrinsvis af tysktalende historikere.⁸⁵ Datidens tyske politividenskab er siden blevet grundigt undersøgt af Thomas Simon med udgangspunkt i Stolleis' tese, at politiets fremkomst mere skal ses som en diskursiv udvidelse af statens magt end som en »objektiv« reaktion på en samfundskrise i 1500-tallet.⁸⁶

De sidste ti år er fokus flyttet fra politiets begrebs- og retsteoretiske historie til diskussionen om politiets kommunale dimension. En udbredt kritik af socialdisciplineringsgesen går på, at politiforordningerne ikke virkede disciplinerende med henvisning til, at de ofte blev gentaget og altid indeholdt klager over, at de ikke blev overholdt. I stedet fremhævede kritikerne den kommunale

82. Knudsen, Pernille Ulla: *Lovkyndighed & vederhæftighed. Sjællandske byfogder 1682-1801*, Kbh. 2001, s. 233-348. Faye Jacobsen, Anette: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*, København 2008, s. 93-109, 153-186.

83. Härter, Karl & Michael Stolleis (Hgg.): *Repertorium der Policeyordnungen der frühen Neuzeit*, Bd. 1ff, Frankfurt am Main 1996ff. Heraf Tamm, Ditlev (Udg./Hrsg.): Bd. 9. *Danmark og Slesvig-Holsten/Dänemark und Schleswig-Holstein*, Frankfurt am Main 2008.

84. Se bl.a. projektets skriftværk »Studien zu Policey und Policeywissenschaft«: <http://141.2.146.54/publikationen/policywissenschaft.html>.

85. Rigaudière og Durand i Stolleis et al 1996, s. 97-161 og s. 163-211. Tyske bidrag til fransk politihistorie: Dinges, Martin: *Der Maurermeister und der Finanzrichter: Ehre, Geld und soziale Kontrolle im Paris des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1994. Iseli, Andrea: »Bonne Police«. *Frühneuzeitliches Verständnis von der guten Ordnung eines Staates in Frankreich*, Ependorf 2003. Sälter, Gerhard: *Polizei und soziale Ordnung in Paris*, Frankfurt am Main 2004.

86. Simon 2004 & Stolleis 1988, s. 369, 394ff.

selvregulering og solidaritet.⁸⁷ Som følge af denne debat stiftede en række historikere i 1997 diskussionsforummet »Arbeitskreis vormoderner Policey/ Polizei im vormodernen Europa« med det formål at belyse det tidligmoderne politi som social praksis. Siden da er der afholdt årlige seminarer om forskellige aspekter af den politimæssige praksis såsom politiforordningernes publikation, politimyndighedens forhistorie, mobile randgrupper og rusmidler. De vigtigste bidrag er publiceret som arbejdsrapporter på forummets hjemmeside.⁸⁸ I 1998 var politiprojektet i Frankfurt også vært for et seminar om politiets socialhistoriske kontekst, som udmundede i antologien »Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft«.⁸⁹ Blandt de mest aktive i diskussionen var Achim Landwehr og André Holenstein, der siden har udgivet undersøgelser af den politimæssige praksis i to baden-württembergske regioner, henholdsvis amtet Leonberg 1581-1750 og markgrevsområdet Baden-Durlach 1648-1803.

Landwehr tager i sin undersøgelse udgangspunkt i Foucaults flydende magtbegreb og Bourdieus spilteori. I stedet for at stille spørgsmålstejn ved politinormernes virkning, anvender han det politilogiske begreb »implementering« om det komplekse magtspil, der typisk foregik i en tidligmoderne stat mellem regeringen (»normgiverne«), embedsmændene (»normanvenderne«) og undersåtterne (»normmodtagerne«). Ved at sammenholde lovgivningsprocessen, indberetninger om lokale embedsmænd, anmeldelser af politisager og ansøgninger om benådnings fremkommer billedet af en langt mere kompleks forhandlingssituation, end Oestreichs og Blickles teorier om politiet rummer.⁹⁰ Som Foucault er Landwehr dog ikke i tvivl om, at politiforordningerne skabte nogle »normativt definerede korridorer« for undersåtternes handlinger, og at deres »befalende« retorik og ceremonielle oplæsning i kirken, på tinget eller torvet (akkompagneret af trommeslag) må have haft en vis virkning.⁹¹

Schweizeren og Blickle-eleven André Holenstein er mere kommunalistisk i sin tilgang, idet han lægger vægt på, at 1700-tallets mange politilove netop blev tilpasset lokale omstændigheder, da kameralismen »opdagede« sammenhængen

87. Dinges, Martin: »Frühneuzeitliche Armenvorsorge als Sozialdisziplinierung?«, *Geschichte und Gesellschaft* 17 (1991), s. 5-29. Lottes, Günther: »Disziplin und Emanzipation. Das Sozialdisziplinierungskonzept und die Interpretation frühneuzeitlichen Geschichte«, *Westfälische Forschungen* 42 (1992), s. 63-74. Schlumbohm, Jürgen: »Gesetze die nicht durchgesetzt werden«, *Geschichte und Gesellschaft* 1997, s. 647-663.

88. Se arbejdsrapporter på <http://www.univie.ac.at/policy-ak/>, samt bidrag fra et seminar om politimagts forhistorie i Holenstein, André, Frank Konersmann, Kosef Pauser & Gerhard Sälter: *Policey in lokalen Räumen. Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002.

89. Härter, Karl (Hrsg.): *Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000.

90. Landwehr, Achim: *Policey im Alltag. Die Implementation frühneuzeitlicher Policeyordnungen in Leonberg*, Frankfurt am Main 2000.

91. Landwehr, Achim: »Policey vor Ort«, i Härter 2000, s. 47-70, citat s. 68. Ds. »Die Rhetorik der guten Policey«, *Zeitschrift für Historische Forschung* 30 (2003), S. 251-287.

mellem statens og lokalsamfundenes velfærd. Til det formål udviklede den tidligmoderne stat en række kommunikative teknikker såsom supplikker, indberetninger og anmeldelser. Derved blev undersåtterne inddraget i den politiske proces, og selvom staten havde monopol på at sætte den politiske dagsorden, var undersåtternes råderum store i Holensteins grevskab: »Fra accept af forskellige grunde, til forhandling om situative løsninger tilpasset omstændighederne og selektiv udnyttelse til overhørighed.«⁹² En anden Blickle-elev Peter Kissling har ligeledes dokumenteret en vis indflydelse på politilovgivningen »fra neden« i den gejstlige stat Berchtesgaden 1377-1803. En utilsigtet følge af politiske magtkampe mellem forskellige lokalsamfund og stænder var dog, at fyrstens magt blev styrket.⁹³ Blickle er da også blevet kritiseret for at overse den ulige fordeling af magt indenfor lokalsamfundene, og hvordan fyrsterne tidligt forstod at regere efter del-og-hersk-princippet.⁹⁴

Karl Härter fra politi-projektet i Frankfurt mener også, at socialdisciplineringstenen er for simpel og dertil umulig at bevise, men fremhæver den store forskel mellem de ældre byvedtægter og den tyske rigspolitiordning fra 1530, som var langt mere langsigtet i sine politiske mål og udvidede politiets opgaver betydeligt.⁹⁵ Den repetitive publikation og de evindelige klager over ulydige undersåtter tolker han mere som en måde at gøre disse nye love gyldige i et illiterat samfund, hvor sædvaneretlige forestillinger dominerede.⁹⁶ Senest har han også vist, hvordan strafferetten gradvist blev underordnet statens langsigtede politi(k) i det gejstlige kurfyrstendømme Kurmainz, bl.a. med indførelsen af de nye arbejdsstraffe. Forskelsbehandlingen mellem »nyttige« undersåtter, der kunne konvertere de fleste straffe til bøder og »unytige« vagabonder, der blev tildelt de fleste korporlige straffe, tilsigtede også at disciplinere undersåtterne ved på en gang at integrere og afskrække.⁹⁷

92. Holenstein, André: »Gute Policey« und lokale Gesellschaft im Staat des ancien Regime. Das Fallbeispiel der Marktgrafschaft Baden(-Durlach), Bd. 1-2, Tübingen 2003.

93. Kissling, Peter: »Gute Policey« im Berchtesgadener Land, Frankfurt am Main 1999.

94. Scribner, R. W.: »Communalism: Universal Category or Ideological Construct? A Debate in the Historiography of Early Modern Germany and Switzerland«, *The Historical Journal*, Vol. 37, (1994:1), s. 199-207

95. Härter 1993, s. 61-141.

96. Ds.: »Soziale Disziplinierung durch Strafe? Intentionen frühneuzeitlicher Policeyordnungen und staatliche Sanktionspraxis«, i *Zeitschrift für Historische Forschung* vol. 26 (1999:3), s. 365-379. Ds.: »Gesetzgebungsprozess und gute Policy. Entstehungskontexte, Publikationen und Geltungskraft frühneuzeitlicher Policeygesetze«, *PolicyWorkingPapers* 3 (2002), Working Papers des Arbeitskreises Policey/Polizei im vormodernen Europa, <http://www.univie.ac.at/policy-ak/>.

97. Härter, Karl: *Policey und Straffjustiz in Kurmainz. Gesetzgebung, Normdurchsetzung und Sozialkontrolle im frühneuzeitlichen Territorialstaat*, Bd. 1 & 2, Frankfurt am Main 2006.

I løbet af 16- og 1700-tallet blev strafferetten underkastet statens økonomiske mål. Til venstre ses en traditionel æresstraf, hvor en utugtig kvinde iført gabestok drives gennem byen, mens en præst ledsager hende med formaninger. Til højre ses »lediggængere«, der er idømt fæstningsarbejde, der både var vanærende og tjente statens militære interesser. Tysk kobberstik fra 1600-tallet (fra Härter 2006, 2. bd.).

Statsdannelse og politi(k) i Nyere Tid

Som disse undersøgelser demonstrerer, er det vanskeligt at reducere det tidligmoderne politi til enten en magtudøvelse »fra oven« eller »fra nedenu«, da dette afhæng af den politiske kontekst, og fordi der i praksis var tale om et komplekst samspil mellem lokalsamfundenes sociale kontrol og statens vertikale socialdisciplinering. Senest har den tyske historiker Johannes Süßmann stillet spørgsmålstejn ved Blickles modstilling af absolutismens stræben efter suveræniteten og kommunalismens politi eller »socialpolitik«. Således optræder den fælles velfærd som et naturligt politisk mål hos så vidt forskellige stats-tænkere som Macchiavelli, Hobbes og Rousseau.⁹⁸ I Sverige har Stefan Persson også fremhævet den svenske kombination af bondekommunalisme og vellykket absolutistisk magtstatspolitik som et eksempel på, at disse to styreformere ikke udelukkede hinanden, men måske snarere var hinandens forudsætninger.

98. Süßmann, Johannes: »Die Wurzeln des Wohlfahrtsstaats – Souveränität oder Gute Policey?«, *Historische Zeitschrift* 285 (2007), s. 17-47.

Et aspekt, som Oestreich også antydede ved at fremhæve absolutismens reelle afhængighed af lokale magtstrukturer.⁹⁹ Umiddelbart kan det også være vanskeligt at få øje på interessemodsætninger, hvis man som Blicke kun forstår politi som aristotelisk politik – »en lovgivning med en tilsvarende forvaltning orienteret mod almenvellet«. ¹⁰⁰ I denne optik er politiet ikke andet end *policy*, et administrativt styre opstået af et nyt fælles ønske om mere orden, der deltes af såvel konger som undersåtter.

Derimod er det spørgsmålet, om man kan forstå det tidligmoderne politi som *politics*, en politisk kamp om magt i absolutistiske stater, hvor individets suverænitet ikke var anerkendt. Som det er fremgået af denne artikel, blev politiet i stigende grad politisk i denne betydning med den macchiavelliske statsræson og den sene absolutismes reformpolitik. Politiet kom i højere grad til at stå overfor »retten« i betydningen sædvanen som en foranderlig, politisk besluttet lovgivning, der blev tilpasset lokale omstændigheder i et komplekst magtspil mellem interesser i lokalsamfundet og staten. I dette spil kunne det heller ikke undgås, at lovgivningen prioriterede visse samfundsgruppers interesser over andres. Eksempelvis byernes privilegier og prisloftet på korn, som ikke var til fordel for landbosamfundet, de strenge love om tiggere og vagabonder, der imødekom den bofaste befolknings frygt for disse grupper og forbuddene mod luksus og frihandel, som ramte de lokale eliter. Oveni det kom det store råderum for illegalitet som følge af den tidligmoderne stats manglende voldsmonopol.

I Danmark forbindes politiet overvejende med den enevældige »magtstats« fremkomst.¹⁰¹ Ved at trække på Foucaults forståelse af magt og politiet som politisk regering samt den tyske debat om politiets virkning vil jeg argumentere for, at modstillingen mellem statsdannelse »fra oven« og »fra neden« er ufrugtbar. Politiet kan ikke reduceres til kun at være enevældig undertrykkelse eller et krav fra undersåtterne. Dette afhæng af tid og sted, og som sådan var politiet til politisk forhandling, dog mest på kommunalpolitisk plan i den danske enevælde. Således var det jo også magistraterne, der hvert år skulle »gøre politi« på aktuelle problemer i deres byer ifølge Christian II's bylov fra 1522. Selv den strengt enevældige Christian V efterspurgte i 1683 memorialer med forslag til forbedringer af luksusforordningerne, da han havde hørt, at de var til skade for undersåtterne.¹⁰² Sønderborgs politiordning fra 1698 var direkte

99. Persson, Stefan: »Gerhard Oestreich, den tidligmoderna staten och det svenska forskningsläget«, *Scandia* 73 (2007), s. 57-78.

100. Blicke 2003, Vorwort s. VII.

101. Om den upræcise brug af dette begreb i dansk historieskrivning, se Olden-Jørgensen, Sebastian: »Magtstatens transformationer. En begrebshistorisk og historiografisk undersøgelse«, *Historisk Tidsskrift* 108:1 (2008), s. 30-64.

102. Dübeck 1983, s. 159-165.

foranlediget af klager fra borgerne i byen.¹⁰³ Følgelig bør den historiske forskning af det danske politi i Nyere Tid suppleres med mikrohistoriske studier af politiets kommunale praksis.

Litteratur

- Adriansen, Inge (red.): *God skik og orden i Sønderborg. Politiordeningen af 1698*, Sønderborg 2006.
- Andersen, Aage V. (red.): *Den danske rigsgivning 1513-1523*, København 1991.
- Appel, Hans Henrik: *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, Odense 1999.
- Bakhtin 2001 (1965): *Karneval og latterkultur*, Frederiksberg 2001.
- Bisgaard, H. L.: *Den danske Nationaløkonomi i det 18. Århundrede*, København 1902.
- Bjørn, Claus: »Den jyske proprietærfejde«, *Historie* 13 (1979), s. 1-70.
- Blickle, Peter (ed.): *Resistance, Representation and Community*, Oxford 1997.
- Blickle, Peter (Hrsg.): *Gemeinde und Staat im Alten Europa*, München 1998.
- Blickle, Peter: *Kommunalismus*, Bd. 1-2, München 2000.
- Breuer, Stefan: »Sozialdisziplinierung. Probleme und Problemverlagerungen eines Konzepts bei Max Weber, Gerhard Oestreich und Michel Foucault«, i Sachße, Christoph & Florian Tennstedt: *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung*, Frankfurt 1986, s. 45-69.
- Blickle, Peter, Peter Kissling & Heinrich Richard Schmidt (Hgg.): *Gute Policey als Politik im 16. Jahrhundert. Die Entstehung des öffentlichen Raumes in Oberdeutschland*, Frankfurt am Main 2003.
- Christensen, John, Henning Koch & Henrik Stevnsborg: »Sikkerhed, fred og orden. »Oprør« og »opløb« i 17- og 1800-tallets København«, *Den Jyske Historiker* 25 (1983), s. 39-61.
- Dinges, Martin: »Frühneuzeitliche Armenvorsorge als Sozialdisziplinierung?«, *Geschichte und Gesellschaft* 17 (1991), s. 5-29.
- Dinges, Martin: »Formenwandel der Gewalt in der Neuzeit. Zur Kritik der Zivilisationstheorie von Norbert Elias«, i Sieferle, Rolf Peter & Helga Breuninger (Hsg.): *Kulturen der Gewalt. Ritualisierung von Gewalt in der Geschichte*, Frankfurt/New York 1998, s. 171-194.
- Dinges, Martin: *Der Maurermeister und der Finanzrichter: Ehre, Geld und soziale Kontrolle im Paris des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1994.
- Dombrowsky, Lotte: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af jyske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1982.
- Dubach, Philipp: »Policey auf dem Lande. Ordnungskonzepte in den Republikken Glarus und Appenzell«, i Blickle, Peter, Peter Kissling & Heinrich Richard Schmidt (Hgg.): *Gute Policey als Politik im 16. Jahrhundert. Die Entstehung des öffentlichen Raumes in Oberdeutschland*, Frankfurt am Main 2003, s. 415-438.
- Durand, Bernard: »La Notion de Police en France du XVIe au XVIIIe siècle«, i Stolleis, Michael, Karl Härter & Lothar Schilling (Hgg.): *Policey im Europa der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, s. 163-211
- Dübeck, Inger: *Købekoner og konkurrence*, København 1978.
- Dübeck, Inger: »alt hvis Politien egentlig vedkommer...«. »Forholdet mellem Danske Lov og den såkaldte politiordening«, Tamm, Ditlev (red.): *Danske og Norske lov i 300 år*, København 1983, s. 145-178.
- Elias, Norbert: *The civilizing Process*, London 2000 (1939).

103. Adriansen, Inge: »Balladen i Sønderborg i 1690'erne«, i Adriansen, Inge (red.): *God skik og orden i Sønderborg. Politiordeningen af 1698*, Sønderborg 2006, s. 11-13.

- Faye Jacobsen, Anette: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*, København 2008.
- Fogtmann, Lauritz: *Kongelige Reskripter, Resolutioner og andre kollegialbreve for Danmark og Norge, udtogsvis udgivet i Kronologisk Orden fra 1670-1812 med Register I-XIII*, København 1786-1813.
- Foucault, Michel: *Sikkerhed, territorium, befolkning. Forelæsninger på Collège de France 1977-1978*, København 2008.
- Härter, Karl: »Entwicklung und Funktion der Policeygesetzgebung des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation im 16. Jahrhundert«, *Ius Commune* 20 (1993), s. 61-141.
- Härter, Karl & Michael Stolleis (Hgg.): *Repertorium der Policeyordnungen der frühen Neuzeit*, Bd. 1ff, Frankfurt am Main 1996ff.
- Härter, Karl: »Soziale Disziplinierung durch Strafe? Intentionen frühneuzeitlicher Policeyordnungen und staatliche Sanktionspraxis«, *Zeitschrift für Historische Forschung* 26 (1999), s. 365-379.
- Härter, Karl (Hrsg.): *Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000.
- Härter, Karl: »Gesetzgebungsprozess und gute Policey. Entstehungskontexte, Publikationen und Geltungskraft frühneuzeitlicher Policeygesetze«, *PoliceyWorkingPapers* 3 (2002), Working Papers des Arbeitskreises Policey/Polizei im vormodernen Europa, <http://www.univie.ac.at/policy-ak/>.
- Härter, Karl: *Policey und Straffjustiz in Kurmainz. Gesetzgebung, Normdurchsetzung und Sozialkontrolle im frühneuzeitlichen Territorialstaat*, Bd. 1 & 2, Frankfurt am Main 2006.
- Heidenheimer, Arnold J.: »Politics, Policy and Policey as Concepts in English and Continental Languages: An Attempt to Explain Differences«, *Review of Politics* 48 (1986), s. 3-30.
- Holenstein, André: »Die Umstände der Normen – die Normen der Umstände. Policeyordnungen im kommunikativen Handeln von Verwaltung und lokaler Gesellschaft im Ancien Régime«, i Härter, Karl (Hrsg.): *Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000, s. 1-46.
- Holenstein, André, Frank Konersmann, Kosef Pauser & Gerhard Sälter: *Policey in lokalen Räumen. Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002.
- Holenstein, André: »Gute Policey« und lokale Gesellschaft im Staat des ancien Regime. Das Fallbeispiel der Markgrafschaft Baden(-Durlach), Bd. 1-2, Tübingen 2003.
- Ifversen, Jan: »Begreber, diskurser og tekster omkring civilisation«, Dyrberg, Torben Bech, Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing (red.): *Diskursteorien på arbejde*, Gylling 2000, s. 189-220.
- Ifversen, Jan: »Om den tyske begrebshistorie«, *Politologiske Studier* 6 (2003), s. 18-34.
- Iseli, Andrea: »Bonne Police«. Frühneuzeitliches Verständnis von der guten Ordnung eines Staates in Frankreich, Epfendorf 2003.
- Kissling, Peter: »Gute Policey« im Berchtesgadener Land, Frankfurt am Main 1999.
- Klarup, Christen: *Forordningen om Politiets Administration af 22 October 1701 igiennemgaaet og henviist til Loven og Forordningerne*, Bd. 1-2, København 1777.
- Klitgaard, Carl: *Vrensted Sogn*, Hjørring 1955.
- Knemeyer, Franz-Ludwig: »Polizei«, Brunner O., W. Conze & R. Koselleck (Hgg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd. 4, Stuttgart 1978, s. 875-897.
- Knudsen, Pernille Ulla: *Lovkyndighed & vederhæftighed. Sjællandske byfogder 1682-1801*, Kbh. 2001.
- Koch, Henning: »Politimyndighedens oprindelse (1681-1684)«, *Historisk Tidsskrift* 82 (1982-83), s. 27-56.
- Koch, Henning: »Den guddommelige velfærdsstat«, *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift* 1985, s. 38-50.
- Koch, Henning & Henrik Stevnsborg: »From Police Law to Police Science«, i Blume, Peter, Ditlev Tamm & Vibeke Vindeløv (eds.): *Suum Quique – legal studies from the University of Copenhagen Law Faculty*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1993, s. 58-64.
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.: *Grundrids af den danske Politiret*, Kbh. 1825.

- Kropf, Blaise: »Der Begriff aus der politischen Theorie – das Konzept aus der administrativen Praxis. Zum Entstehen der police im frühneuzeitlichen Frankreich«, i Blickle, Peter, Peter Kissling & Heinrich Richard Schmidt (Hgg.): *Gute Policiey als Politik im 16. Jahrhundert. Die Entstehung des öffentlichen Raumes in Oberdeutschland*, Frankfurt am Main 2003, s. 491-514.
- Landwehr, Achim: *Policey im Alltag. Die Implementation frühneuzeitlicher Policieyordnungen in Leonberg*, Frankfurt am Main 2000.
- Landwehr, Achim: »Policey vor Ort«, i Härter 2000, s. 47-70.
- Landwehr, Achim: »Die Rhetorik der »guten Policiey««, *Zeitschrift für Historische Forschung* 30 (2003), S. 251-287.
- Lemke, Thomas: *Eine Kritik der politischen Vernunft. Foucaults Analyse der modernen Gouvernementalität*, Hamburg, 1997.
- Lemke, Thomas: *Gouvernementalität und Biopolitik*, Wiesbaden 2007.
- Lottes, Günther: »Disziplin und Emanzipation. Das Sozialdisziplinierungskonzept und die Interpretation frühneuzeitlichen Geschichte«, *Westfälische Forschungen* 42 (1992), s. 63-74.
- Lüdtke, Alf: »Herrschaft als soziale Praxis, Lüdtke, Alf (Hrsg.): *Herrschaft als soziale Praxis*, Göttingen 1991, s. 9-63.
- Løgstrup, Birgit: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, Kbh. 1982.
- Maier, Hans: *Die ältere Staats- und Verwaltungslehre*, Neuvied am Rhein 1966.
- Meyer, Poul: *Danske Bylag*, København 1949.
- Muchembled, Robert: *Die Erfindung des modernen Menschen. Gefühlsdifferenzierung und kollektive Verhaltensweisen im Zeitalter des Absolutismus*, Hamburg 1990 (1988).
- Munk, Thomas: »Keeping the peace. »Good police« and civic order in 18th-century Copenhagen«, *Scandinavian Journal of History* 32 (2007:1), s. 38-62.
- Nitschke, Peter: »Von der Politeia zur Polizei. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Polizeibegriffs und seiner herrschaftspolitischen Dimensionen von der Antike bis ins 19. Jahrhundert«, *Zeitschrift für Historische Forschung* 19 (1992), s. 1-27.
- Oestreich, Gerhard: »Strukturprobleme des europäischen Absolutismus«, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1969, s. 179-197.
- Oestreich, Gerhard: »Policey und Prudentia Civilis«, *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1980, s. 367-379.
- Ogilvie, Sheila: »»So that Every Subject Knows How to Behave«: Social Disciplining in Early Modern Bohemia«, *Comparative Study of Society and History* 2006, s. 38-78.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: »Magtstatens transformationer. En begrebshistorisk og historiografisk undersøgelse«, *Historisk Tidsskrift* 108 (2008), s. 30-64.
- Persson, Stefan: »Gerhard Oestreich, den tidigmoderna staten och det svenska forskningsläget«, *Scandia* 73 (2007), s. 57-78.
- Preu, Peter: *Polizeibegriff und Staatszwecklehre. Die Entwicklung des Polizeibegriffs durch die Rechts- und Staatswissenschaften des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1983.
- Raeff, Marc: *The Well-Ordered Police State. Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia 1600-1800*, New Haven 1983.
- Reinhard, Wolfgang: »Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung«, i Leimgruber, Nada Boškowska (Hrsg.): *Die frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungsträge*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1997, s. 39-55, s. 46.
- Sälter, Gerhard: *Polizei und soziale Ordnung in Paris*, Frankfurt am Main 2004.
- Schlumbohm, Jürgen: »Gesetze die nicht durchgesetzt werden«, *Geschichte und Gesellschaft* 1997, s. 647-663.
- Schmelzeisen, Gustaf Klemens: *Polizeiordnungen und Privatrecht*, Münster/Köln 1955.

- Schou, Jacob Henric: *Chronologisk Register over de kgl. Forordninger og Aabne Breve, som fra Aar 1670 (...) ere udkomne I-XXV*, Kbh. 1777-1850.
- Schwerhoff, Gerd: »Zivilisationsprozeß und Geschichtswissenschaft. Norbert Elias' Forschungsparadigma in historischer Sicht«, *Historische Zeitschrift* 266 (1998), s. 561-605.
- Schulze, Reiner: *Policy und Gesetzgebungslehre im 18. Jahrhundert*, Berlin 1982.
- Schulze, Winfried: *Bäuerlicher Widerstand und feudale Herrschaft in der frühen Neuzeit*, Stuttgart-Bad Camstatt 1980.
- Scribner, R. W.: »Communalism: Universal Category or Ideological Construct? A Debate in the Historiography of Early Modern Germany and Switzerland«, *The Historical Journal*, Vol. 37, (1994:1), s. 199-207.
- Seip, Jens Arup: »Teorien om det opinionsstyrte enevelde«, (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 38 (1958), s. 397-463.
- Simon, Thomas: »Gute Policy«. *Ordnungsleitbilder und Zielvorstellungen politischen Handelns in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 2004.
- Stevnsborg, Henrik: »»For at fremme og opretholde den fuldkomne borgersikkerhed«: Om oprettelsen af Københavns Politiret i 1793«, *Politihistorisk Selskabs Årsskrift* 1981, s. 21-44.
- Stevnsborg, Henrik: »Samfundets« og »statens« strafferetspleje, *Historisk Tidsskrift* 82 (1982-83), s. 1-25
- Stolleis, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. 1. Band: Reichspublizistik und Polizeiwissenschaft 1600-1800*, München 1988.
- Stolleis, Michael: »»Konfessionalisierung« oder »Säkularisierung« bei der Entstehung des frühmodernen Staates«, *Ius Commune* 20 (1993), s. 1-23.
- Stolleis, Michael, Karl Härter & Lothar Schilling (Hgg.): *Policy in Europa der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996.
- Süßmann, Johannes: »Die Wurzeln des Wohlfahrtsstaats – Souveränität oder Gute Policy?«, *Historische Zeitschrift* 285 (2007), s. 17-47.
- Tamm, Ditlev: »Gute Sitte und Ordnung: Zur Entwicklung und Funktion der Gesetzgebung in Dänemark«, i Stolleis, Michael, Karl Härter & Lothar Schilling (Hgg.): *Policy in Europa der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, s. 509-530.
- Thompson, E. P.: »The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century«, *Past and Present* 50 (1971), s. 76-136.
- Tilgner, Daniel: *Sozialdisziplinierung und Sozialregulierung. Die Policeyordnungen für Schleswig-Holstein von 1636 und für das Amt Bergedorf von 1623*, Hamburg 2000.
- Tøttrup, Ferdinand: *Foreløbige Grundtræk til En Dansk Politie-Ret*, København 1812.
- Unruh, Georg-Christoph von: »Polizei, Polizeiwissenschaft und Kameralistik«, Jeserich, Kurt G. A. u.a. (Hr.): *Deutsche Verwaltungsgeschichte*, Bd. 1, Von Spätmittelalter bis zum Ende des Reiches, Stuttgart 1983, s. 388-427.
- Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1972 (1922).
- Österberg Eva & Sølvi Sogner (eds.): *People meet the Law. Control and Controlhandling at the Courts*, Oslo 2000.

Summary

Early Modern Police Social Disciplining or Municipal Politics?

In the early modern period, the word »police« did not denote an authority that upholds law and order, but rather – and alternately – the good order of the state, good government and a body of varying laws to maintain this public order. Police decrees dealt with everything, from blasphemy to luxury, immorality, beggars and tramps, cases involving servants, trade and credit. The concept of »police« originated in antiquity and re-emerged in 14th Century France, whence in the subsequent centuries it spread to the rest of Europe. In the marginal parts of the continent, however, it was never as important as in the German Empire, where a special police science developed. Development of the theoretical literature shows how police, from being a part of the conservative ecclesiastical policy after the reformation, finished by being a tool for the formation of states and the welfare policy of the late absolutism. During the separation of the state powers, however, police ended up by denoting the executive authority that averts dangers to the domestic order. Development of the police in Denmark followed the same lines as in Germany, but the field was characterized by lack of systematics, and theoretical interest was slight.

In 1969, Gerhard Oestreich, the German historian, applied the term »social disciplining« to the long-term psychological effect which the police decrees were supposed to have had. An unsolved paradox, however, was that this disciplining was also to have been the prerequisite for the creation of the autonomous subject. This problem in particular engaged Michel Foucault, who saw police as a link between the discipline of absolutism and the modern »governmentality«, where power could neither be held nor fought, but pervades all human relations. As part of the general tendency to study macro-historical processes »from below«, German historians have increasingly emphasized the municipal political dimension of the police. This research has contributed towards an understanding of the early modern state formation as a political process which involved far more actors and levels than has been assumed previously.

(translated by Jørgen Peder Clausager)

Civilisation, kamp og fremskridt i C.F. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie*

Af Bertel Nygaard

*At den nationale historieskrivning dukkede op i det 19. århundrede som led i den moderne nationalisme er et veletableret forhold i den moderne nationalismeforskning. Nationalhistorien og nationalismen voksede imidlertid ikke frem i en lige, målrettet linje, men derimod i et komplekst samvirke med bredere opfattelser af civilisation og udvikling, og disse tanker opstod ikke spontant i hvert enkelt land, men gennem mangfoldige oversættelser og overførsler af tanker og begreber på tværs af statslige, sproglige og kulturelle grænser. Dette ses selv i det skrift, der for eftertidens historiografiforskning har stået som den mest markante indvarsling af en nationalhistorisk betragtningsmåde, C.F. Allens *Haandbog i Fædrelandets Historie*. Ved en nærmere analyse viser dette værk sig at udvikle sin opfattelse af nation og nationalitet tæt knyttet til opfattelser af civilisationens udvikling og tværnationale udviklingstræk som klassekamp, statsopbygning, og Allens forestillinger om dette viser stærke ligheder med især periodens tyske og franske civilisationshistorie.*

Den moderne historiske kildekritiks fremvækst i tæt forbindelse med nye nationale identiteter i det 19. århundrede har været et centralt og frugtbart forskningsfelt gennem de seneste årtier, både på nationalt plan og i et globalt komparativt perspektiv.¹ Ved især at søge efter optakter til senere nationale perspektiver har denne forskningsinteresse dog medført en marginalisering, ofte ligefrem en fortrængning, af andre elementer. Det gælder ikke mindst elementer af universal- eller civilisationshistorie, som ikke alene har eksisteret samtidigt med, men ofte også været sammenvævet med, fremvæksten af nye nationale perspektiver. Ved at fremdrage sådanne elementer kan man forhåbentlig ikke alene kortlægge traditioner for bredere historieskrivning, men også nuancere forståelsen af de nationsopfattelser, som har stået i centrum for udforskningen af den nationale historieskrivning. Derved vil opmærksomheden på universal- og civilisationshistorie kunne bidrage til de kritiske genovervejelser af den traditionelle nationale historieskrivnings rammer og roller, som foregår i disse år.

1. Det måske mest markante nylige eksempel er det EU-støttede *NHIST*-projekt, som præsenteres på <http://www.uni-leipzig.de/zhsesf/index.php>, og hvis væsentligste hidtidige resultat er Stefan Berger: *Writing the Nation: Global Perspectives*, Basingstoke 2007. Jf. også f.eks. Stefan Berger, Mark Donovan & Kevin Passmore (eds.): *Writing National Histories: Western Europe since 1800*, London & New York 1999; Bernard Eric Jensen m.fl.: *Danmarkshistorier*, 2 bd., Roskilde 1997; Ole Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie*, 4 bd., København 1991-92. Denne artikel indgår i forskningsprojektet *Politik, antipolitik og historie i dansken af moderne politiske kulturer*, som er støttet af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.

Det måske mest klassiske danske eksempel på en optakt til senere national historieskrivning er *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadig Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling* fra 1840, forfattet af den dengang 29-årige cand.theol. C.F. Allen (1811-71), senere magister i historie og fra 1851 til sin død ekstraordinær professor i historie ved Københavns Universitet. Allens bog, oprindeligt indleveret som prisopgave til Efterslægtskabet i 1839, skildrede den danske historie som en lang tråd af national kontinuitet fra en nordisk oldtid, præget af en oprindelig folkefrihed, over middelalderens undertrykkelse, til forfatterens egen samtid, hvor friheden blev genvundet – alt sammen på grundlag af ét folk med ét sprog. Ved sin liberale nationalisme, der med tydelig sympati skildrede folkets kamp mod tyranniske herskere og fremmede impulser, især fra det tyske, styrkede dette værk sin tids politisk liberale reformbevægelse og dets fordring om en samlet dansk nationalstat på den frie forfatnings grund til afløsning for den enevældige helstat.² Denne emfatisk nationale kontinuitetsopfattelse var dengang ny som både historiografisk princip og politisk grundprincip. Bogen mødte da også kritik for at se bort fra den europæiske udvikling: Danmark havde jo, som Allens fagfælle Caspar Paludan-Müller udtrykte det i sin kritik af bogen, »Alt, hvad det har, som Led af den store europæiske Folkefamilie«. ³ Udgiverne af den tyske oversættelse af Allens værk understregede tilsvarende ved en signifikant revision af titlen, at dette var en bog om *kongeriget* Danmark, ikke helstaten.⁴ For eftertidens danske nationalhistoriske fremstillinger lagde Allens tolkninger imidlertid et indflydelsesrigt spor, en slags dansk udgave af *whig*-tolkning af historien som

-
2. C.F. Allen: *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadig Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling*. København 1840. Værket udkom i otte udgaver frem til århundredets slutning og blev anvendt som lærebog på Københavns Universitet frem til 1917. Jf. også hans kortere lærebog for den lærde skole: *Lærebog i Danmarks Historie til Skolebrug*, Kbh. 1843.
 3. Caspar Paludan-Müller, anmeldelse af Allens *Haandbog*, *For Literatur og Kritik*, 1. bd, 1843, s. 98. Jf. også Jes Fabricius Møller og Mads Mordhorst: *Historikeren Caspar Paludan-Müller*, København 2005, s. 136-42, samt Paludan-Müller til Allen, 24/6-1842, i Bjørn Kornerup (red.): *Caspar Paludan-Müller: Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve*, bd. 2, København 1958, s. 103f.
 4. Dette ses allerede af titlen på den tysksprogede oversættelse, *Geschichte des Königreiches Dänemark*, Kiel 1842. Heri blev desuden, til Allens store fortrydelse, foretaget mindre revisioner af teksten, vistnok på anbefaling af den Allen-kritiske liberale tyske skribent N. Falck, der desuden skrev et kritisk forord til den tyske udgave. Jf. C.G.L. v. Maack til C.F. Allen, 7/11-1841 og C.F. Allen til F.C. Dahlmann (Begge i Det Kongelige Bibliotek, NKS 1622 2°). Omvendt så *Dagens* anmelder Allens bog som utilstrækkeligt national i nogle henseender, bl.a. ved at fokusere for meget på sjællandske bondeforhold, jf. *Dagen* 10/7 og 14/7-1840. Dette forbehold var dog forsvundet ved andenudgaven i *Dagen* 21/6-1842. Det synes ligeledes signifikant, at flere tyske anmeldere fremhævede bogen som et forbillede. Jf. Friedrich Dahlmann i *neue Jenaische allgemeine Literatur-Zeitung*, 1842, s. 207f; *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, bd. 1, 1843, s. 248-250; samt K. Zimmer i *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1843, s. 909-11 og 913-15, der s. 910f vendte sig imod Falcks kritiske forhold som usømmeligt.

kendetegnet ved fremvæksten af frihed og folkelig indflydelse hen mod det moderne borgersamfund og danske demokratiske traditioner.⁵

Forskningslitteraturen om Allen har udvidet denne forståelse af ham som nationalhistorisk pioner ved at fokusere på hans forhold til romantiske historie- og nationsforståelser hos Herder og Henrich Steffens, hans forhold til Rankes kildekritiske fordringer og hans mulige historiefilosofiske inspiration fra den Hegel-inspirerede historiefilosofi, som stod stærkt i hans samtid.⁶ I den grundigste undersøgelse, Grethe Jensens fra 1982, påpeges kort elementer af bredere tolkningsmønstre og komparative analyseelementer hos Allen.⁷ Dette er imidlertid ikke blevet udfoldet videre, og den generelle forståelse af Allens værk stemmer stadig overens med Paludan-Müllers kritiske karakteristik.

Det er denne artikels hensigt at nuancere opfattelsen af Allens *Haandbog* som eksklusivt nationalhistorisk ved nøjere at fremdrage og undersøge civilisationshistoriske elementer og deres idéhistoriske, navnlig historiografiske og politiske, forbindelser i værket. Denne undersøgelse er således tænkt som en enhed af videnskabshistorie, politisk idéhistorie og historiebrug.

Efter en bestemmelse af civilisationshistorien og dens politiske potentialer skitseres i det følgende den overordnede udviklingsskilddring i Allens *Haandbog*, hvorefter her ses nærmere på det civilisationshistoriske indhold ved drøftelser af forholdet mellem nation og civilisation hos Allen, karakteren af hans udviklingsopfattelse, hans inddragelse af sociale modsætninger som historiske drivkræfter og hans betragtning af det moderne borgerlige samfund som en afslutning af den væsentligste historiske udvikling.

-
5. Jf. Herbert Butterfield: *The Whig Interpretation of History*, London 1959. Et af de mest indflydelsesrige elementer i Allens *Haandbog* har efter alt at dømme været dyrkelsen af selvejere og gårdmænd, jf. Thorkild Kjærgaard: »Gårdmandslinjen i dansk historieskrivning«, *Fortid og nutid*, bd. 28, hft. 2, 1979, s. 178-191.
 6. Grethe Jensen: »C.F. Allen og det danske folk«, *Fortid og nutid*, 31:3, 1984, s. 183-93; Harald Ilsoe & Kai Hørby: »Historie«, i Povl Johs. Jensen: *Københavns Universitet 1779-1979, bind X: Det filosofiske fakultet*, 3. del, København 1980, s. 409-14; Feldbæk *Dansk identitetshistorie*, bd. 2, s. 390f; Jens-Chr. Manniche: »Historieskrivningen 1830-1880«, i Søren Mørch, red.: *Danmarks historie, bd. 10: Historiens historie*, København 1990, s. 247-251; Claus Møller Jørgensen: *Humanistisk videnskab og dannelse i Danmark i det 19. århundrede – reform, nationalisering, professionalisering*, Århus 2000, s. 493-504; Ellen Jørgensen: *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Kbh. 1943, s. 189-201; Johannes Steenstrup: *Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarhundrede*, København 1889, s. 258-263, 343-350; Max Fl. Kjær Nielsen: *C.F. Allens historieforståelse – set i sammenhæng med hans kundskabssteoretiske anskuelse; hans politiske engagement og romantisk historiefilosofi* (upubl. speciale, Aarhus Universitet, 1974); Mads Mordhorst: *På sporet af historien. Bind 2. Da historien blev skabt: Historiografiske læsninger 1770-1840. bind 1-2* (upubl. ph.d.-afhandling 2002), s. 86-92; Lorenz Rerup: »Den nationalliberale historieskriver C.F. Allen«, *Dansk Udsyn* bd. 46, 1966, s. 207-22. Generelt er den grundigste og bredeste undersøgelse dog Grethe Jensen: *Historikeren C.F. Allens forfatterskab*, (upubliceret speciale, Københavns Universitet, 1982), der relaterer Allen til tre åndshistoriske strømninger: historismen, naturretstænkningen og den hegelske historiefilosofi.
 7. Jensen *Historikeren* (speciale), s. 29-33, fastslår dog, at Allens værk rummer et centralt begreb om Verdens og Europas historie, og at han heri inddrager komparative analyseelementer.

Civilisationshistorien i Europa og Danmark

Det begreb om »civilisationshistorie«, der skal anvendes i det følgende, kan indledningsvis tilnærmes som den type historieskrivning, der har civilisationen som grundenhed, frem for f.eks. individer eller enkelte stater eller nationer. I sine klassiske former bygger denne civilisationshistorie desuden på en forholdsvis høj grad af sammenfatning af historisk stof og teoretiske eller filosofiske grundanskuelser. Som historiografisk genre voksede den frem i løbet af 1700-tallet i nær forbindelse med nabogenrer som universalhistorie, historiens filosofi og retsfilosofi. Begrebet »civilisation« dækker nemlig i denne sammenhæng ikke primært en sum af fast afgrænselige, fikserede geografiske enheder. Det betegner først og fremmest det moderne civil- eller borgersamfund som en historisk fremvokset type, der gennem en lang civiliseringsproces, der ikke mindst omfatter udviklingen af komplekse markedsrelationer, er nået til en anerkendelse af individerne som retsligt ligestillede borgere med private rettigheder, herunder ejendomsret, under en retsstat.⁸

Civilisationshistoriske betragtninger af dette blev især udviklet fra omkring 1750, først og fremmest hos skotske og franske skribenter, der udpegede universelle stadier i civiliseringsprocessen med udgangspunkt i grundlæggende former for samfundsøkonomisk mediering af forholdet mellem menneske og natur.⁹ Adam Smith, John Millar, William Robertson og andre analyserede både det enkelte riges og civilisationens fremvækst ud fra en teori om fire udviklingsstadier med rødder i hver deres »subsistensmåde«: jæger-samler-samfund, hyrde- og nomadesamfund, agerbrugssamfund og det civiliserede handelssamfund. Franske skribenter med Turgot i spidsen udviklede lignende analyser ud fra en teori om tre stadier, hvor agerbruget sås som selve fundamentet i handelssamfundet.¹⁰ For dem alle var det centralt, at den moderne handel skabte

-
8. Manfred Riedel, »Gesellschaft, bürgerliche«, in: Otto Brunner m.fl. (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe*, 8 bd., Stuttgart 1974-97, her bd. 2, s. 722-729. Jf. også Sudipta Kaviraj & Sunil Khilnani (eds.): *Civil Society: History and Possibilities*, Cambridge 2001; Reinhard Markner: »Civil Society« oder »Bürgerliche Gesellschaft«, <http://markner.free.fr/bg-dini.htm>, 1999 (oprindelig i kortere version i *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus*, bd. 2, s. 388-94).
 9. Jf. Ronald L. Meek: *Social Science and the Ignoble Savage*, Cambridge 1976; Karen O'Brien: *Narratives of Enlightenment: Cosmopolitan History from Voltaire to Gibbon*, Cambridge 1997, især s. 132-36, 156ff; J.G.A. Pocock: *Barbarism and Religion. Volume Two: Narratives of Civil Government*, Cambridge 1999, s. 163ff.
 10. Adam Smith: *Lectures on Jurisprudence*, Oxford 1978 (1762-66), s. 14; samme: *The Wealth of Nations*, 2 bd. London 1947 (1776-78), især bd. 1, s. 352ff & bd. 2, s. 198 ff (bog 3, kap. 3; bog 5, kap. 1, del 2); John Millar: *Origin of the Distinction of Ranks*, Edinburgh 1806 (4. udg, opr. 1771), s. 3f; A.-R.-J. Turgot: »Plan des deux discours sur l'histoire universelle« (1751), *Oeuvres de Turgot et documents le concernant avec biographie et notes par Gustav Schelle*, bd. 1, Paris 1913, passim. Jf. Hans Medick: *Naturzustand und Naturgeschichte der bürgerlichen Gesellschaft*, Göttingen 1973; Knud Haakonssen: *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*, Cambridge 1996; Bertel Nygaard: *Borgerlig revolution. Et begrebs dannelse undersøgt gennem politisk teori og historieskrivning*, Århus 2007, s. 71-149; Henrik Horstbøll & Peter Weigelt: *Frihed ulighed og borgerskab. En undersøgelse af det borgerlige samfund og dets civilisationsteori i Frankrig og Scotland i det 18. århundrede*, Århus 1982.

grundlaget for fredelige relationer og for en større enhed mellem borgerne og det politiske styre. På grundlag af markedsrelationernes udvikling ville der komme flere og flere uafhængige producenter og handlende, der i kraft af deres økonomiske stilling ville udvikle både en naturlig interesse og de materielle forudsætninger for at kultivere sig og engagere sig i de samfundsmæssige fællesanliggender.¹¹ For så vidt var det moderne markedssamfund ifølge dem i gang med at skabe forudsætningerne for at genetablere de antikke idealer om frie borgere og borgerdyd, men nu gøre det i et større omfang end de snævre bystatsgrænser.¹²

Disse tilgange var også væsentlige inspirationskilder for Allen flere årtier senere. Blandt de sparsomme oplysninger om hans færden i de tidlige studieår er hans fascination af Robertson, David Hume og Edward Gibbon en mulig kilde til de elementer af stadieteori, der – som det vil fremgå senere – også findes i hans *Haandbog* fra 1840.¹³ Lignende tilgange var dog også for længst blevet en del af danske traditioner via navnkundige 1700-talsskribenter som Tyge Rothe, P.F. Suhm, J.S. Sneedorff og andre.¹⁴ Delvis parallelt med *polis*-dyrkelsen og andre forestillinger om oldtidsfrihed udviklede disse skribenter i tilknytning til landboreformerne forestillinger om den danske selvejerbonde som kernen i det oprindelige danske samfund – en tilstand, der nu atter lod sig skabe, hvis man i højere grad lod det danske landbrug bestå af selvstændige producenter, der kunne producere til et marked.¹⁵

Heri lå således ikke alene den grundtanke, som senere er blevet kaldt den »possessive individualisme«, dvs. sammenknytningen af individ, ejendom og personligt arbejde som naturretsligt fundament for et ideal om markedssamfundet, men også en væsentligt grundlag for at fordrø politisk anerkendelse af de frie, oplyste og besiddende borgere som en væsentlig samfundsmæssig

11. Jf. f.eks. Millar *Origin*, s. 231; Smith *Lectures*, s. 320; samt senere generaliseringer: Michael Perelman, *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Durham & London 2000, s. 198-200; Nygaard *Borgerlig*, s. 126-128.

12. Jf. Istvan Hont & Michael Ignatieff: *Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*, Cambridge 1983.

13. Jørgensen *Historiens*, s. 190. Om Gibbons inspiration fra Robertsons stadiehistorie: O'Brien *Narratives*, s. 200f.

14. Jf. Henrik Horstbøll: »Civilisation og Nation 1760-1830«, i Mørch, *Danmarks*, s. 105-98; Helge Paludan: »Vor danske Montesquieu« Historiografiske iagttagelser vedrørende dansk middelalderforsknings opfattelse af fæstevæsenets herkomst«, *Historie. Jyske samlinger*, række XIII, 3, 1980, s. 1-32.

15. Horstbøll »Civilisation«, s. 167-179. Paludan »Montesquieu«: Henrik Horstbøll 2007: »Defending Monarchism in Denmark-Norway in the Eighteenth Century«, i Hans Blom, John Christian Laursen & Luisa Simonutti: *Monarchisms in the Age of Enlightenment: Liberty, Patriotism, and the Common Good*, Toronto 2007, s. 175-193. Om danske polis-opfattelser på denne tid: Erik Christiansen: »Det athenske demokrati i den danske tradition«, i Rudi Thomsen (red.): *Det athenske demokrati i samtidens og eftertidens syn*, bd. 2, Århus 1986, s. 295-326, her især s. 298-304. Jf. komparative perspektiver på nordiske frihedstanker i Knud Haakonssen & Henrik Horstbøll: *Northern Antiquities and National Identities*, København 2008 (*Historisk-filosofiske Meddelelser fra Det kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, nr. 101).

C.F. Allen (1811-1871). Hans Haandbog i Fædrelandets Historie med stadig Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling fra 1840 trak en ubrudt tråd af national kontinuitet fra oldtiden til forfatterens samtid og er derfor blevet betragtet som forløber for senere danmarkshistoriske fremstillinger og nationale forståelser. Selv i dette værk indgår forståelsen af nationens udvikling dog i en bredere forståelse af civilisationsudviklingen og dennes drivkræfter.

opinion, enten som rådgivende for fyrsten eller med en grad af indflydelse på samfundets indretning og udvikling.¹⁶

Civilisationshistoriens videre udvikling ind i det 19. århundrede blev afgørende præget af den på én gang politiske og historiske bearbejdning af erfaringerne fra den franske revolution, der både kunne betragtes som kulminationen på sådanne historiske civiliseringstendenser og, især i sin radikale fase, som et grundlæggende brud med civilisationen.¹⁷ I nogle af denne periodes mest indflydelsesrige historieopfattelser blev hovedelementer af 1700-tallets socioøkonomisk funderede civilisationshistorier kritisk indarbejdet i nye udviklingstanker, hvis overordnede rammefortælling var idealistisk, men samtidig gav større plads til både individuelle og kollektive aktører, herunder nationer og klasser.

Dette gælder både den tyske tankestrømning, som vandt størst indflydelse på Allens generation, nemlig Hegels filosofi, og den franske »filosofiske« historie-skrivning med liberalt udgangspunkt, hvis hovedskikkelse var François Guizot.¹⁸ Begge disse tilgange fremhævede historiske partikulariseringer, negationer og kampe som nødvendige forudsætninger for forsoning på et højere niveau, og begge indarbejdede som led i denne fremhævelse de skotske oplysningsskribenters historiske blik på det borgerlige samfund.¹⁹ Hegels historie- og retsfilosofi fremstillede den moderne stat som udtryk for fornuft og frihed, frembragt ved verdensfornuftens frigørelse gennem tre historiske hovedstadier: en oprindelig enhed af frihed og orden i den græske oldtids *polis*; en adskillelse af frihed og orden i Romerriget og den europæiske middelalder; og en genforening af frihed og orden i det moderne Europa.²⁰ Som drivkraften i denne frigørelse udpegede Hegel negation og momenter af fremmedgørelse, dvs. fornuftens kamp for at begribe og omfatte sine modsætninger: naturens genstridighed og menneskenes særegne lidenskaber, interesser og aktiviteter. Resultatet var den moderne stat, der ifølge Hegel virkeliggjorde fornuften, for så vidt som den indarbejdede og anerkendte borgernes, familiernes og stændernes mangfoldige særinteres-

16. Jf. C.B. Macpherson: *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford 1972 (1962); Jens Arup Seip: »Teorien om det opinionsstyrte enevælde«, *Historisk Tidsskrift* (norsk), bd. 38, s. 397-463; Øystein Sørensen: *Frihet og enevælde: Jens Schiøderup Sneedorffs politiske teori*, Oslo 1983.

17. Jf. Stanley Mellon: *The Political Uses of History. A Study of Historians in the French Restoration*, Stanford 1958; Michael Neumüller: *Liberalismus und Revolution. Das Problem der Revolution in der deutschen liberalen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts*, Düsseldorf 1973; Hanna Kobylnski: *Die französische Revolution als Problem in Deutschland 1840 bis 1848*, Berlin 1933/Vaduz 1965 (fotografisk optryk).

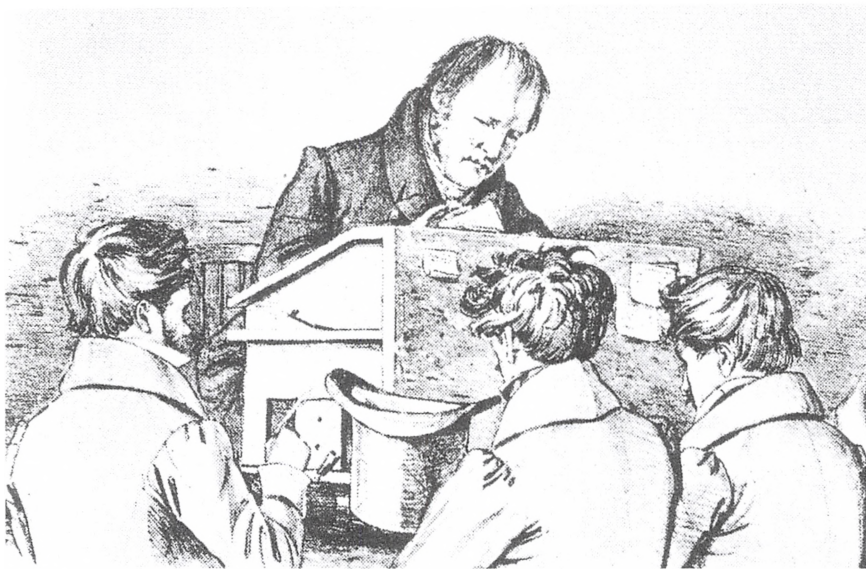
18. Jf. Hegel: »Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte« (1822-31), *Hegel Werke*, 20 bd., Frankfurt am Main 1970, her bd. 12; samme: »Grundlinien der Philosophie des Rechts« (1821), *Hegel Werke*, bd. 7; Boris G. Réizov: *L'historiographie romantique française*, Moskva (u.å). Sammenhænge mellem hegelianismen og den liberale franske historieskrivning understreges i Nygaard *Borgerlig*, s. 19-212, 234-296.

19. Norbert Waszek, Norbert: *The Scottish Enlightenment and Hegel's Account of »Civil Society«*, Dordrecht 1988; Jacques d'Hondt: *Hegel et le siècle des Lumières*, Paris 1974; Réizov *L'historiographie*, s. 21f, 27.

20. Hegel »Grundlinien« i *Werke*, bd. 7, s. 509-512 (§§354ff). Jvf. Hegel »Vorlesungen« i *Werke*, bd. 12, især s. 415-17.

ser og deres relative frihed, herunder de menneske- og borgerrettigheder, som var blevet stadfæstet i den franske revolution.²¹ Som det vil fremgå, sås denne proces i sin helhed dog atter som specifik for det vestlige kristne Europa, der blev afgrænset fra de folk, der hævdedes at mangle historie og dermed civilisation.²² Disse hegelske grundtanker om civilisationens udvikling blev udbredt på europæisk plan fra 1820'erne og frem, både gennem Hegels egne skrifter og ad mangfoldige andre veje, herunder gennem nogle af hans mest indflydelsesrige disciple, ikke mindst retsfilosoffen Eduard Gans.²³

Guizots indflydelsesrige forelæsningsrække fra 1828 om den europæiske civilisations udvikling siden Romerrigets fald, der karakteristisk nok var umid-

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) med studenter. Litografi af F. Kugler. Hegel blev den mest fremtrædende og indflydelsesrige tænker i den tyske idealistiske filosofi i perioden efter Immanuel Kant. Hans tanker om samfundets og statens udvikling blev et vigtigt element i dannelsen af nogle af de væsentligste politiske retninger i eftertiden. I Danmark blev hans filosofi vidt udbredt i 1830'erne og 1840'erne, navnlig blandt yngre studenter og i den liberale politiske bevægelse.

21. Jf. Hegel »Vorlesungen« i *Werke*, bd. 12, s. 55-69, 529.

22. Jf. f.eks. Hegel »Vorlesungen« i *Werke*, bd. 12, s. 129

23. Ligesom megen historiografisk forskning har stillet hegelianismens store historiske indflydelse på udviklingen af moderne historieforståelser i skyggen af en retrospektivt bestemt interesse for Leopold von Rankes rolle, således er i endnu mere udpræget grad de betydelige hegelianeres indsats glemt, f.eks. Gans' indflydelsesrige historiske absolutismetolkning. Jf. Reinhard Blänkner: »Der Absolutismus war ein Glück der doch nicht zu den Absolutisten gehört.« Eduard Gans und die hegelianische Ursprünge der Absolutismusforschung in Deutschland«, *Historische Zeitschrift*, bd. 256, 1993, s. 31-66.

delbar forløber for hans tilsvarende forelæsninger om den franske civilisation, skitserede tilsvarende en udvikling fra en oprindelig enhed over negation af denne enhed i differentiering og hen imod en ny enhed, kendetegnet ved en centralisering af den sociale magt på et højt civilisatorisk niveau.²⁴ Handlinger og kamp var også her den centrale drivkraft: Den europæiske civilisations historie havde ifølge Guizot en fundamental »caractère de discordance, de variété, de lutte«.²⁵ Ligeledes delte han med Hegel en forestilling om verdenshistoriske individer, hvis handlinger, uanset deres subjektive motiver, havde affødt et fremskridt i fornuft hen mod et højere stadie. Hos Hegel gjaldt dette f.eks. Cæsar, der havde samlet hele Romerriget gennem sine erobringer og dermed fremmet civilisationen, uanset sine umiddelbare, subjektive motiver.²⁶ Guizots og de øvrige franske liberale historikers aktørbegreber var imidlertid betydeligt mere konkret udfoldede end Hegels, både i persontegningen og, som det vil fremgå senere, i karakteristikken af de sociale klasser. Ligeledes orienterede de sig mere bevidst og systematisk end deres forgængere mod at skrive historien på grundlag af kilder fra samtiden, delvis parallelt med Leopold von Rankes i dag mere kendte bestræbelser, men inden for en overordnet ambition om at forene empiri med mere udfoldede teorier og med en større grad af bevidst dialog mellem historien og aktuelle politiske behov, end man finder i den tyske hermeneutisk-historistiske tradition.²⁷

For danske historieskrivere og politisk liberale skribenter på Allens tid lå disse nye civilisationshistoriske bestræbelser i forlængelse af mere omfattende bestræbelser både i Danmark og rundt om i Europa på at udvikle en universalhistorisk forståelse på filosofisk grundlag.²⁸ Hegels fordring om at indarbejde negationen i erkendelsesprocessen fik her ofte funktion af en empirisk orientering ud fra afstandtagen til de romantiske bekendelser til evigheden eller det mytiske forhold til historien hos Schelling eller Henrich Steffens. Derfor var det også oplagt for danske skribenter at forbinde sådanne elementer af hegelianismen med mere konkret-historiske perspektiver, hvilket f.eks. ses i Christian Molbechs historiefilosofiske

24. François Guizot: *Histoire générale de la civilisation en Europe*, Paris 1828 (via <http://gallica.bnf.fr>), jf. f.eks. 7. forelæsning, s. 42.

25. Guizot *Histoire*, 5. forelæsning, s. 24.

26. Hegel »Vorlesungen« i *Werke*, bd. 12, s. 45-49; Guizot *Histoire*, 3. forelæsning, s. 23f, samt Réizov *L'historiographie*, s. 308-12; Mary O'Connor: *The Historical Thought of François Guizot*, Washington 1955, s. 77-81; Nygaard *Borgerlig*, s. 254f. Den grundtanke om utilsigtede konsekvenser, som ligger heri, knytter an til Hegels forestillinger om »fornuftens list«, men også til f.eks. Adam Smiths formuleringer om den usynlige hånd eller Immanuel Kants hævde af en »ungesellige Geselligkeit«, snarere end de genibegreber, der stod stærkt i 1800-tallets begyndelse hos f.eks. Henrich Steffens.

27. Jf. f.eks. Auguste Thierry: *Lettres sur l'histoire de France. Dix ans d'études historiques*, Paris 1867 (opr. 1827), især s. 1-12.

28. Jf. gennemgangen af historiefilosofiske skrifter omkring år 1800 i Mordhorst *På Sporet*, samt af universitetsundervisningen i universalhistorie i Ilsoe & Hørby »Historie«, s. 362, 369, 375-78, 381f.

forelæsninger fra 1840-41, der afkalkerede skelettet af Hegels historiefilosofiske forelæsninger, men udfoldede mange historiske forhold mere.²⁹ Både Molbech og den yngre, mere Hegel-kyndige historiker Frederik Schiern forbandt da også i deres programmatiske erklæringer de hegelske idealer for en filosofisk historie med den franske civilisationshistorie hos især Guizot og andre af hans navnkundige samtidige, blandt andre Augustin Thierry og Jules Michelet.³⁰

Sådanne civilisationshistoriske udsyn og deres relation til nationalhistorien var afgørende periodens politiske kampe om politiske rettigheder og forfatninger. Det gælder også for den politiske kamp, som Allens *Haandbog* indgik i, dvs. den liberale bevægelses stræben efter en dansk nationalstat med forfatningsgaranteret lovgivende magt til en folkerepresentation. For denne bevægelse var en styrkelse af det danske folks enhed og dets politiske indflydelse ét med, hvad Orla Lehmann betegnede som »Civilisationens verdenshistoriske Fremgang«.³¹ Den kreds af liberale, der omkring 1840 samlede sig omkring avisen *Fædrelandet*, afgrænsede da også emfatisk deres forsvar for »nationaliteten«, »nationalfølelsen« og disses sammenhæng med kravet om forfatningsreform fra både »nationalstolthedens« tilbøjelighed til underkuelse af andre nationer og »nationalforføngelighedens« selvtilstrækkelighedsfølelse.³² Imod reformmodstandernes argumenter om, at forfatningsgarantier var fremmede for danske traditioner ville de liberale på den ene side vise, at en fri dansk forfatning kunne begrundes »fra inden udefter«, som A. F. Tscherning udtrykte det – altså på grundlag af de specifikke, nationale traditioner, frem for nogen abstrakt fornuft eller rene fantasier – på den anden side insistere på at se den danske nation som led i et »Stats-, et Folkesamfund, hvori de aandelige Bevægelser cirkulere ligesom Blodet i Legemet«.³³ Denne insistensen på at relatere de enkelte folk og stater til hinanden på civilisationsniveau kunne begrundes hegeliensk og blev det ofte.

29. Christian Molbech: *Forelæsninger ved Kiøbenhavn's Universitet over Historiens Philosophie*, 2 bd, København 1840-41. Jf. hertil Morten Borup: *Christian Molbech*, København 1954, s. 351-53; den kritiske anmeldelse i *Fædrelandet* 6/6 & 13/6-1841; samt Caspar Paludan-Müllers kommentarer i Bjørn Kornerup (red.): *Casper Paludan-Müller. Et udvalg af hans optagelser og breve*, bd. 2, København 1958, s. 36f.

30. Frederik Schiern: »Historieskrivningens Udvikling« (1842), *Historiske Studier*, bd. 1, København 1856, s. 224, 252-259; Christian Molbech: »Om Historiens nationale Betydning og Behandling; om historiske Arbejder og Formaalene for en historisk Forening i Danmark«, *Historisk Tidsskrift*, 1. række, bd. 1, 1840, s. 22-26. Jf. tilsvarende hos den endnu mere udpræget hegelienske svenske historiker E.S. Bring: »Om Historiens filosofiska Behandling«, *Tiden Frågor*, 1839, s. 44, 100.

31. Carl Ploug (red.): *Orla Lehmanns efterladte Skrifter* bd. 3, København 1873, s. 191.

32. D.G. Monrad (red.): *Gjengangeren, indeholdende Bidrag til den nyeste Tids Historie*, København: 1844, s. 127. Jf. også E.J. Hobsbawm: *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge: Cambridge University Press 1997 (opr. 1990), s. 38.

33. A.F. Tscherning: *De preussiske Provindsialstænders Historie i korte Træk*, København 1831, s. 13; D.G. Monrad »Oscar den Første«, i Monrad *Gjengangerne*, s. 101. Jf. tilsvarende i f.eks. C. N. Davids indledningsartikel til *Fædrelandet* 14/9-1834, sp. 7f. Det modsatte argument findes i f.eks. N.F.S. Grundtvig: *Politiske Betragtninger med Blik paa Danmark og Holsteen*, København 1831, og F.C. Sibberns artikelserie i *Adresseavisen*, 28/8 -17/12-1840.

Hegels begreb om verdenshistoriske folk, som i hver deres epoke blev »bærere« af verdensfornuftens videre udvikling til et højere stadie, blev således imod sådanne »nationalforfængelige« argumenter udvidet af de liberale hegelianere til at omfatte det nordiske folk som det, der ville føre fornuften til endnu højere stadier.³⁴ Den gængse liberale nationalisme omkring år 1840 var dermed bevidst åben over for mere almene kategorier end den enkelte nation.

Gennem den nationalliberale Ejderpolitik fra 1842 og frem, den skærpede sprogkamp i hertugdømmerne og den videre nationale vækkelse fra 1848 og frem kom denne relative åbenhed under pres. Den filosofisk orienterede civilisationshistorie forsvandt dog ikke umiddelbart fra den historiografiske arena, men var endnu i 1870'erne en væsentlig inspirationskilde for unge historikere som f.eks. Kristian Erslev.³⁵ Derfor er det heller ikke underligt, at disse teorihistoriske, historiografiske og politiske elementer også kan anes i Allens *Haandbog*, til trods for dens nationale disponering.³⁶

Trefase-udviklingen i nation og civilisation

Til forskel fra de mere teoretisk formulerede bidrag til dansk historieforståelse i samtiden, hos f.eks. Christian Molbech og Frederik Schiern, tog Allens skrifter ikke udgangspunkt i nogen bestemt formuleret teori om den historiske udvikling.³⁷ Ej heller bekendte han sig eksplicit til store forbilleder inden for historiens teori eller metodelære eller fremstilling. Som det vil fremgå af de følgende sider, kan man ikke desto mindre se stærke elementer af historieteoretisk eller metodisk bevidsthed i Allens værker.

En sådan bevidsthed anes ikke mindst i *Haandbogens* vekslen mellem narrative kapitler, der var ordnet efter de enkelt kongers regentperiode, og strukturelle udsigter over Danmarks tilstand i de bredere epoker, herunder socioøkonomiske forhold, relationen mellem folket og staten, de nationale forhold og udviklinger inden for ideer, sprog og kulturelle former. Hermed videreførte Allen en traditionel civilisa-

34. Hegel »Grundlinien« i *Werke*, bd. 7, s. 88, 498, 405, 506 (§§ 33, 331, 259 [Zusatz], 347); Hegel »Vorlesungen« i *Werke*, bd. 12, s. 73; »Maac vi ikke skamme os?«, *Fædrelandet*, 15/9-1840.

35. Kristian Erslev: »J.E. Sars: Udsigt over den norske Historie. Første Del.« *Det nittende Aarhundrede*, 1874-75, s. 476f. Jf. hertil Bertel Nygaard: »Frederik Schiern og universalhistorien«, *Fortid og nutid*, 2008:1, s. 19-40, her s. 35f. Mathias G.G. Steenstrup: *Historisk-kritisk Oversigt over Forsøgene paa at give en Historiens Filosofi*, København 1854, et forsøg på at bevise umuligheden af en filosofisk historieskrivning ved at sondre skarpt mellem kategorierne historiens filosofi og civilisationshistorie, bevidner – efter alt at dømme uforvarende – hvor omfattende interessen for begge traditioner endnu var, og hvor vanskeligt f.eks. den hegelske historiefilosofi lod sig adskille fra civilisationshistorien.

36. Det er næppe heller tilfældigt, at en af de mest omfattende og perspektiverende anmeldelser af Allens *Haandbog*, den i *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1843, nr. 227-28, fremhæver Allens bog som et forbillede for tysk historieformidling i samme forstand som fransk og britisk civilisationshistorie.

37. Molbech: »Historiens«; Molbech *Forelæsninger*; Schiern »Historieskrivningens«.

tionshistorisk skelnen mellem, hvad f.eks. den skotske historiker Adam Ferguson i 1760'erne havde betegnet som henholdsvis »descriptive history«, dvs. »the detail of coexistent circumstances and qualities« og »narrative history«, »the detail of successive events«. ³⁸ I sit senere hovedværk, *De tre nordiske Rigers Historie*, formulerede Allen mere principielt en lignende skelnen mellem »den ydre Historie«, dvs. »Samfundsforholdenes Historie i deres Almindelighed«, og »den indre«, dvs. »Liv og Tankegang, Sæder og Levemaade, daglige Væsen og Vilkaar hos de forskjellige Stænder«. ³⁹ Denne formulering lå tæt op ad Guizots civilisationshistorie. ⁴⁰

Ud fra sådanne almene kriterier skitserede Allens *Haandbog* tre hovedfaser i Danmarks udvikling: Den første fase var oldtidens nordiske frihed, hvori bønderne som de oprindelige frie borgere havde talt deres eget nordiske stamsprog, selv givet love på tinge, ført krig og valgt deres konge på deres nåde, først og fremmest som anfører i krig. Her havde således eksisteret en grundlæggende enhed mellem folk og stat. ⁴¹

Da fredeligere sysler som agerdyrkning, handel og håndværk var begyndt at erstatte den gamle krigerånd i folket, var der derimod opstået den adskillelse af styret fra folket, som op gennem middelalderen havde været kendetegnet ved adelens magt, egenrådige konger og den katolske kirke. Alle de sidstnævnte fænomener røbede ifølge Allen fremmed indflydelse, ikke mindst tysk magt. ⁴²

I den tredje hovedfase, fra 1700-tallets slutning og frem, havde folket genvundet sin enhed med staten i takt med, at det havde hævdet sin nationalitet. Allen skildrede reformationen og enevældens indførelse som overgangsfænomener fra den anden til den tredje fase. ⁴³ Reformationen havde på den ene side betydet en styrkelse af adelens magt over for borgere og bønder og havde været betinget af alvorlige nederlag for folket i begyndelsen af 1500-tallet – navnlig bondeopstandene og grevens fejde. På den anden side var gejstligheden her gået i forbund med folket mod adelen til gavn for oplysningen og det danske sprog. ⁴⁴ Enevældens indførelse havde stækket adelens indflydelse, øget borgerstandens stilling og givet »større Fasthed og Eenhed i Statsstyrelsen«. Dette var dog umiddelbart foregået adskilt fra folket som helhed, der havde mistet »Sandsen for de offentlige Anliggender« og dermed »den Almeenaand og den Samvirken mellem Folk og Regjering, der er Betingelsen for Statslivets fremskridende Udvikling«. ⁴⁵

38. Adam Ferguson: *Institutes of Moral Philosophy*, Edinburgh 1769, s. 61 (del 1, kap. 2, sektion iv).

39. C.F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 1, København 1864, s. IV-V.

40. Jf. Guizot *Histoire*, forelæsning 1, s. 15-19.

41. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 593, 141, 32f.

42. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 143-145, 149f, 97f, 242.

43. Jf. også karakteristiken af perioden fra 1400-tallet og til 1520'erne som en »Overgangstid« i Allen: Allen *De tre*, bd. 1, s. 3-5.

44. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 337, 329-32, 378.

45. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 436.

Landboreformerne under Frederik den Sjette havde lagt grunden til en fornyet styrkelse af friheden og oplysningen hos selvejerbønderne, dvs. de oprindelige borgere.⁴⁶ Og efter den nedtrykte stemning, der havde præget folket efter krigens afslutning i 1814, var borgeren da også atter begyndt at betragte sig som et »selvbevidst og selvvirksomt Medlem af Statssamfundet«. ⁴⁷ Det endelige gennembrud for denne proces var dog blevet indvarslet med stænderforsamlingerne fra 1834, der »afslutter den ældre Udvikling og danner Begyndelsespunktet til en ny«. ⁴⁸ I de senere udgaver af bogen blev denne proces beskrevet som fuldendt og med junigrundlovens indførelse i 1849.

Det er heldigt for Danmark allerede at have gjort dette Skridt, thi da Udviklingen over hele Verden gaaer i Retning af Frihed og Lighed, maatte det dog engang komme dertil, og vilde da uden tvivl være ledsaget af Kampe og Rivninger, for hvilke Danmark nu er sikkert.⁴⁹

Der lå tydeligvis et vist komparativt perspektiv til grund for Allens understregning af »Danmarks *jævne* Udvikling til borgerlig Lighed og Eenshed i Byrder og Fordele« som en slags dansk særvej, rodfæstet i en særlig dansk national karakter, i modsætning til andre landes revolutionære brud:

Medens det i Danmark gik sin stille jævne Gang, sønderreves mangfoldige andre af Europas Folk af blodige indre Kampe, under hvilke det Gamle gik til Grunde, og nye Former traadte ind i Livet.⁵⁰

Ved siden af dette ret simple komparative perspektiv fandtes imidlertid også hos Allen en grundlæggende opfattelse af den danske udvikling som et organisk led i civilisationens fremvækst, dvs. den historiske syntese af frihed og orden, af borgeren som behovsindivid og staten som almenvæsenet. Dette blev løbende ekspliciteret i skildringen af nogle af de vigtigste historiske overgange. Kirkens selvstændiggørelse over for kongemagten i middelalderen blev fremstillet som et resultat af europæiske udviklinger, der i Danmark kun blev forhalet noget ved de særlige venskabelige relationer mellem konge og kirke og ved de danske kongers »kraftige og bestemte Characteer«. ⁵¹ Adelen fremvækst som særlig privilegeret stand blev fremstillet som et europæisk fænomen.⁵²

46. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 566-577, 581.

47. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 591.

48. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 595.

49. Allen *Haandbog*, 8. udg. (1881), s. 698, jf. s. 695-97

50. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 591; Allen, »Den 28. Mai«, s. 33.

51. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 169.

52. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 145. Jf. Allen *De tre* bd. 1, s. 22f

Reformationen sås som en progressiv bevægelse hen mod fornyet folkefrihed, men anerkendtes som tysk i sit ophav – i kontrast til den almindelige tendens hos Allen til at understrege et modsætningsforhold mellem »fortyskning« og det danske folks frihed.⁵³ Selve den moderne nationalitetsbevidsthed skildredes her som et almeneuropæisk kendetegn i den franske revolutions kølvand.⁵⁴ Og kravene om forfatningsmæssig lighed omkring 1848 sås som nævnt inden for »Udviklingen over hele Verden«.⁵⁵ Allens *Haandbog* skildrede således i national form en verdens- eller civilisationshistorisk bevægelse, hvorved folk og stat først blev adskilt for senere at genforenes på et nyt og højere »Trin af Dannelse og Civilisation«.⁵⁶

Genvinding, stadiudvikling eller fremskridt gennem negation?

Denne indlejring af den danske udvikling i den europæiske civilisations udvikling var også medbestemmende for *Haandbogens* skildring af udviklingens form. Senere kommentatorer har i Allens fokus på en oprindelig nordisk folkefrihed og dennes genvinding set en kurve-lignende bevægelse, hvori den tredje fase står som en genoprettelse af eller tilbagevenden til den oprindelige guldalder efter et forfald.⁵⁷ Sådanne opfattelser var markante i Allens samtid og blev bl.a. formuleret i historiefilosofisk-programmatisk form i Henrich Steffens' filosofiske forelæsninger fra 1802-3.⁵⁸ Denne betragtningsmåde lagde op til overhistoriske bedømmelseskriterier frem for historisk relativerede forståelsesformer, hvad Allen da også blev kritiseret for i samtiden.⁵⁹

53. Allen *Haandbog*, I. udg. (1840), s. 288f. Jf. den lidt mere kritiske betoning af forholdene i Slesvig: Allen *Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland*, 2 bd., Kbh. 1857-58, her bd. 1, s. 52.

54. Allen: »Om Sprog- og Folke-Eiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«, København 1848, (8. hæfte i A.F. Krieger: *Antislesvigholstenske Fragmenter*), s. 2f; Allen: »Nordens Enhed I«, *Dansk Folkeblad*, 22/7-1842, s. 73. Alle Allen-artikler fra *Dansk Folkeblad* i hans tid som redaktør, dvs. 1841-43, er oprindeligt publiceret uden signatur, men kan ud fra form, indhold og kontekst med rimelighed tilskrives ham.

55. Allen *Haandbog*, 8. udg. (1881), s. 665f, 697f. Jf. også hans fremhævelse af England som trykkefrihedens forbillende og hans skildring af stænderforsamlingernes indførelse som en fordanskning af den samme bevægelse, som i udlandet blev markeret af julirevolutionen: Allen: »Trykkefrihedens Tilstand i England i tidligere Tider«, *Dansk Folkeblad*, 17/3-1843, s. 237-240; samme: »Den 28. Mai«, *Dansk Folkeblad*, 27/5-1842., Jf. også Allen: »Aviser og Dagblade«, *Dansk Folkeblad*, 8/10-1841, s. 127.

56. Allen »Aviser«, s. 127, jf. også s. 125.

57. Manniche »Historieskrivningen«, s. 249; Nielsen C.F. Allen, s. 63-69; Jørgensen *Humanistisk*, s. 501.

58. Henrich Steffens: *Indledning til filosofiske Forelæsninger* (1803), København 1968, s. 109-155 (7.-9. forelæsning).

59. N. Falck: »Vorwort des Herausgebers«, in Allen *Geschichte*, s. ix-xii; N.M. Petersens anmeldelse i *Fædrelandet* 1841, nr. 405; Paludan-Müller i *For Literatur og Kritik*, s. 95-109. Jensen *Historikeren* (speciale), s. 41-57, ser nærmere på Allens erkendelsesmetode. Nielsen C.F. Allen, s. 60-63, udleder principielle historieteoritiske standpunkter af Allens forsvar for en populær formidling af slaget på Reden over for Frederik Schierns indvending om, at man også bør tilfredsstillende den »videnskabelige« læser. [*Fædrelandet* 1842, nr. 857, 882-83, 884, 885]. Det er dog næppe rimeligt af denne debat at udlede almengyldige principper for Allens vedkommende, om end måske for Schierns.

Sådanne karakteristikk er træffende for hans antagelse af en oprindelig nordisk folkeånd eller nationalkarakter og hans fremhævelse af en oprindelig borgerfrihed. De forbigår imidlertid andre vigtige aspekter af Allens fase-analyse. I skildringen af den oprindelige folkefrihed understregede han nemlig karakteristisk, at kun *nogle* af indbyggerne havde besiddet denne frihed: En grundlæggende betingelse for de krigsførende borgeres frihed havde været en ufri klasse af trælle.⁶⁰ Først med statsmagtens styrkelse og dermed fremvæksten af almengyldige love, understregede Allen, var der opstået de tilstrækkelige betingelser for, at frihed og borger-status kunne udbredes til større dele af landets indbyggere.⁶¹ Hans fasetori rummede dermed et element af fremskridtstækning, som rækker hinsides myten om en genoprettet guldalder.

Allens *Haandbog* forbandt da også trefaseanalysen med en tilsvarende betragtning af en faseudvikling i det samfundsøkonomiske grundlag, som meget lignede 1700-tallets civilisationshistoriske stadieteorier: I Norden havde jagt og fiskeri været de ældste beskæftigelser, der siden var blevet suppleret af kvægavl, skrev Allen, og ved »stigende Kultur og Folkemængdens Tiltagen« var agerdyrkingen så opstået. Også i den henseende var den nordiske og danske udvikling altså parallel til den verdens- eller civilisationshistoriske:

Den samme Fremskriden i Udvikling, som man bliver vaer i andre dele af Jordkloden, fra Jagtlivet til Hyrdelivet og derfra til Agerdyrkerens fuldkomnere Levemaade, har altsaa ogsaa fundet Sted i Norden.⁶²

Det fremskridt, han skildrede, var imidlertid ikke udelukkende stadialt. Ligesom Hegels historiefilosofi understregede Allens skildring en negation, en fremmedgørelse af det oprindelige danske folk, som en historisk nødvendig forudsætning for en højere form for frihed i forening med en stærk og kompleks social orden, der blev holdt sammen af staten. Selv om Caspar Paludan-Müller i 1843 (ikke ganske uden ret) kritiserede Allen for ikke tilstrækkelig *konsekvent* at udvikle en sådan fremskridt-gennem-negation-tese i sin betragtning af f.eks. enevælden, var denne tese alligevel betegnende for Allens fremstilling som helhed.⁶³

Ved en række afgørende punkter forenede han således en vurdering af et fænomens umiddelbare forfaldskarakter med en mere almen, retrospektiv anerkendelse af historisk nødvendighed i de givne historiske omstændigheder med henblik på

60. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 40f.

61. Jf. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 138f og 97f.

62. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 46f.

63. Paludan-Müller i *For Literatur og Kritik*. Allens affinitet til Hegel understreges især i Grethe Jensens analyse, men bemærkes også i Manniche »Historieskrivningen«, s. 250. Den ældre historiograf forsker Ellen Jørgensen hævdede derimod, at tysk filosofi for Allen var »en fremmed Verden« – og mente, at dette kun var godt. Jørgensen *Historiens*, s. 73.

den senere fremvækst af frihedens højere form som styrket ved staten. Dette gjaldt endda for fænomener, der ud fra hans folkefrihedsperspektiv var så vederstyggelige som den katolske kirke og adelens fremvækst. Til trods for sin kritik af middelalderens kirke anerkendte han den som den magt, der i »hiin Raahedens Tidsalder« forud for etableringen af stærkere stater havde kunnet yde folket beskyttelse og dermed give denne institution en forbigående historisk nødvendighed:

Saaledes begunstiget af Tidens Aand og Omstændighedernes Tvang opnaaede Kirken et Formynderskab over Staten, der virkede velgjørende, saalænge denne endnu stod paa et lavt Trin af Udvikling og ikke var istand til at værne om den fremspirende Kultur eller hævde Lovenes Herredømme, men siden, da Staten var bleven myndig, blev høist for-dærveligt.⁶⁴

Ligeledes rodfæstede Allen adelsaristokratiets fremvækst i de selv samme historiske drivkræfter, som han associerede med fremskridtet hen mod det moderne samfund. Det var nemlig handelen og den produktive foretagsomhed, der havde gjort folket utilbøjeligt til at gå i krig hele tiden, og som dermed var grunden til, at man i Danmark fulgte andre rigers eksempel ved at opbygge en særlig krigerstand, der belønnedes med forleneringer og andre privilegier.⁶⁵ Den samme proces, bemærkede han, førte desuden til ophævelse af den trældom, der havde været en betingelse for de frie borgeres stilling i oldtiden.⁶⁶ Med andre ord: Selv det adelsaristokrati, der undertrykte borgernes frihed, bidrog til at ophæve det element af ufrihed, der havde været betingelsen for oldtidens frihed. Denne betragtningsmåde er parallel med Hegels opfattelse af den antikke græske friheds indbyggede modsigelser.⁶⁷

Allen studerede Hegels historiefilosofiske forelæsninger under sin Europarejse fra 1844, dvs. ikke mange år efter færdiggørelsen af *Haandbogen*.⁶⁸ Mens dette således ikke vidner om detaljeret Hegel-kyndighed ved denne bogs tilblivelse, kan det meget vel røbe en længerevarende interesse for denne filosofiske retning. I betragtning af, hvor udbredte visse træk af den hegelianske filosofi blev i den akademiske liberale bevægelse fra slutningen af 1830'erne – ikke mindst anerkendelsen af enevældens forbigående historiske nødvendighed som en forudsætning for den moderne syntese mellem folk og stat, mellem frihed og enhed – er det da også meget sandsynligt, at Allen har haft visse grundlæggende

64. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 97f. Jf. Allen *De tre*, bd. 1, p. 4.

65. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 144f.

66. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 40f.

67. Jf. Hegel »Vorlesungen« i *Werke*, bd. 12, s. 32; Hegel »Grundlinien« i *Werke*, bd. 7, s. 510.

68. Jørgensen *Historiens*, s. 73.

Hegel-kundskaber, allerede da han skrev sin *Haandbog*.⁶⁹ Ydermere kan han meget vel gennem sin sambo i studieårene, D.G. Monrad, have fået et endog ret solidt kendskab til Hegels tanker. Monrad blev tidligt i sine studieår intenst optaget af Hegels filosofi, og hans politiske debut-manifest, *Flyvende politiske Blade*, udgivet fra december 1839 og frem, viser en ret selvstændig historie- og statsfilosofisk udvikling af hegelske tanker.⁷⁰ En mindst ligeså sandsynlig kilde til fremskridt-gennem-negation-tanken og dens historiografiske udfoldelse hos Allen er dog den franske civilisationshistorie hos Guizot og andre. Her fremstilles negationen i langt højere grad som sociale kampe mellem klasserne eller stænderne og mellem nationen og dens undertrykkere.

Konflikt, brud og forsoning

Det var således navnlig hos Guizot og hans samtidige liberale historikere omkring 1820, at begreber om klasser og klassekamp dukkede op som drivkræfter og forklaringsmekanismer i historieskrivningen. Gennem deres værker kan man opridsede anatomien af den tids liberale klassebegreb, dets historiografiske funktioner og dets tætte relation til begreber som »folk«, »nation« og »stand«. Guizots europæiske civilisationshistorie fremstillede i almindelighed kampene mellem de forskellige samfundsklasser og især det moderne borgerskabs kamp for anerkendelse som en væsentlig drivkraft i den moderne europæiske civilisations dannelse og dermed også dannelsen af den franske nation.⁷¹ Disse franske historikere understregede tillige, små to årtier før Allen, sammenhænge på nationalt plan mellem sociale modsætninger og modsætninger mellem forskellige folkeslag. Især Augustin Thierry associerede således kampen for den moderne frihed med folkets eller tredjestandens kamp mod de erobrende folkeslag, der i hans beskrivelse af både den engelske og den franske udvikling havde etableret sig som »une classe privilégiée«, dvs. adelen.⁷² Samtidig brugte disse historikere ofte dette klassebegreb synonymt med standsbetegnelser.⁷³

69. Jf. Jon Stewart: *A History of Hegelianism in Golden Age Denmark*, I-II, København 2007; Bertel Nygaard: »Frihed, enhed og historie. Hegelianisme i dansk politisk kultur i det 19. århundrede«, *Slagmark* nr. 50, 2007, s. 19-46.

70. Jf. Povl Bagge: *Studier over D.G. Monrads Statstanker*, København 1936; Asger Nyholm: *Religion og Politik. En Monrad Studie*, København 1947, især s. 24f; Rerup »Den nationale«, s. 209.

71. Guizot *Europe*, 7. forelæsning, s. 26-30. Jf. Dietrich Gerhard: »Guizot, Augustin Thierry und die Rolle des Tiers État in der französischen Geschichte«, *Historische Zeitschrift*, bd. 190, 1960, s. 290-310; Robert Fossaert: »La théorie des classes chez Guizot et Thierry«, *La pensée*, 1955, s. 55-69.

72. Augustin Thierry: *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands*, bd. 1, Paris (u.å., opr. 1825), s. 5. Jf. tilsvarende i François Guizot: *Essais sur l'histoire de France*, Paris 1842 (opr. 1823), s. 378, 380 (via <http://gallica.bnf.fr>), samt Gerhard »Guizot«, s. 291.

73. Jf. f.eks. F.-A. Mignet: *Histoire de la révolution française*, Bruxelles 1844 (opr. 1824), s. 6, 132, 299.

Dette gjorde det muligt for dem at afgrænse den historiske gyldighed af deres klassebegreb til fortiden. François-Auguste Mignet understregede således tydeligt i sin fremstilling af den franske revolutions historie, at denne begivenhed havde gjort en ende på de langvarige klasseskel for at samle Frankrig til ét folk under én stat.⁷⁴ De sociale konflikter blev hermed fremstillet som en drivkraft hen mod det moderne samfund, men hævdedes også at være blevet ophævet, idet det moderne samfund havde afskaffet de retsligt-formelle skel mellem menneskene og gjort dem til borgere. Videre klassekampe for f.eks. økonomisk udjævning eller den uddannede almues politiske indflydelse hinsides det moderne borgerlige samfund kunne derfor ikke berettiges. Klassekampenes historie var for disse liberale en langvarig fase, som var afsluttet med dette borgerlige samfund, der ifølge dem hvilede på en grundlæggende forsoning mellem de stridende parter, herunder en forening af nation og stat.⁷⁵ Dette dannede blandt tidens tilhængere af moderate liberale reformer et alment tankegods, der også ses hos danske liberale.

Allen skelnede tilsvarende mellem forskellige klasser inden for folket. Som han bemærkede i et af sine sidste skrifter, var det væsentligt for ham at kortlægge

de ydre Vilkaar, hvorunder de enkelte Samfundsklasser indbyrdes vare stillede, virkende for hverandre eller stundum imod hverandre, fremmede eller hæmmede i deres Stræben efter Velvære ved de Forhold, der vare givne i Tiden.⁷⁶

Dette ses også i hans *Haandbog*, hvis klassekategori dog ikke var mindre elastisk end de franske historikers. For oldtidens vedkommende talte han om de frie og trællene som to store »klasser«. For den efterfølgende fase periode skelnede han mellem flere klasser inden for bondestanden, fra selvejerne som den fornemste gruppe, ned til gårdsidderne, som han sammenlignede med sin samtids husmænd.⁷⁷ Ofte betragtede han dog bønderne som én social enhed, der var undertrykt af adelen, ligesom han fremhævede de punkter i historien, hvor de lavere stænder havde sat sig op mod de højere, der for deres vedkommende ofte havde ligget under for eller repræsenteret fremmede indflydelser.⁷⁸

Ligesom hos de franske historikere var Allens klassebegreb dermed ofte identisk med et begreb om stænderne og deres hyppigt skiftende indbyrdes forhold: bønder, borgere, gejstlighed og adel, ligesom han Thierry'sk så de fremmede erobrere som den nye overklasse. De undertrykte stænder associe-

74. Mignet *Histoire*, s. 2.

75. Jf. Nygaard *Borgerlig* især s. 143-295.

76. Allen *De tre nordiske Rigers Historie* bd. IV:1, København 1870, s. 3. Jf. N. Falcks kritik af, hvorledes Allens betragtningssmåde kan virke fremmede for nutidige konflikter mellem stænderne – »Vorwort«, s. ix.

77. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 32, 40, 150.

78. Jf. f.eks. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 238ff, 242f, 270, 285, 239-42, 575f.

rede han generelt med »Folkets Masse«. ⁷⁹ Dermed udnyttede han til fulde den fundamentale dobbelte relationelle betydning af begrebet »folk«, som især var blevet udbredt på europæisk plan med den franske revolution: en vertikal skelnen mellem »folket« og de herskende eller eliten, der rummede muligheder for at integrere et klassekampsperspektiv i folkehistorien, og en horisontal skelnen mellem det ene folk og det andet. ⁸⁰

Hans opfattelse og legitimering af denne undertrykte masse var da heller ikke kun etnisk baseret, men også økonomisk: Bønderne og borgerne hvilede ifølge ham på »de to Grundpiller, hvorpaa Landets Velstand beroer, Agerdyrkning og Handel« – de grundpiller, som adelen undergravede ved sine privilegier. ⁸¹ De undertrykte var med andre ord nyttige i kraft af deres arbejde, hvorimod adelen var økonomisk unyttig.

Ganske som de franske liberale historikere anerkendte Allen sådanne konflikter som historisk nødvendige og retfærdige med henblik på at opnå forsoning på et højere udviklingsstrin: Af »voldsom Kamp« og »Chaos« oprindede »en ny Tid«, understregede han. ⁸² I sådanne kampe mellem det gamle og det nye var der ifølge Allen »intet Uønskeligt, intet Unaturligt«, for de udgjorde

de Betingelser, under hvilke Livet altid og med Nødvendighed maa fremtræde, naar et nyt Trin paa Udviklingens Bane skal gøres. ⁸³

Han anerkendte således konflikter og brud som historiske drivkræfter og udviklingsformer. De var imidlertid underordnet en »endelig Forsoning« af de modsatrettede anskuelser, dvs. syntesen efter den nødvendige negation. ⁸⁴

Nation, stat og dannelse

Den enhed af vertikale og horisontale sondringer, der fandtes i Allens begreber »folk« og »nation«, forbandt sig desuden med en række andre bestemmelser af mere generel civilisationshistorisk karakter, ikke mindst en bestemmelse af og fordring om den rette politiske deltagelse fra borgerne i det moderne samfund.

Dette ses klart ud fra hans diskussion fra 1848 af nationalitetsfænomenet. Det enkelte folks særpræg, dets nationalitet, skrev han her, udsprang dels af noget gudsbestemt, dels af ydre verdenshistoriske påvirkninger. ⁸⁵ *Bevidstheden*

79. Her Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 337.

80. Jf. Brunner *Geschichtliche*, bd. 7, s. 144-49, 314-37.

81. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 419.

82. Allen *De tre*, bd. 1, s. 4.

83. Allen »Den 28. Mai«, s. 33.

84. Allen »Den 28. Mai«, s. 34.

85. Allen »Om Sprog«, s. 1.

om denne nationalitet fandtes derimod kun i snævrere historiske perioder, og den moderne nationalitetsfølelse var som nævnt ifølge Allen et produkt af udviklingen siden den franske revolution.⁸⁶ Denne bevidsthed var nemlig tæt knyttet til fordringen om nationens politiske myndighed og frihed. Hvis et folk endnu ikke var »vaagnet til nogen Følelse for Selvstændighed i det politiske Liv«, ville dets tilknytning til de nedarvede skikke kun være betinget af vane, ligesom overgreb mod nationens selvstændighed under sådanne forhold ikke ville vække harme, med mindre de greb voldsomt ind i »det borgerlige Livs Gang«. ⁸⁷ Han skelnede således mellem en passiv, ikke-bevidst nationalitet uden folkets politiske deltagelse som den lavere form og en højere form for nationalitet, der var kendetegnet ved folks bevidste, aktive engagement – herunder den politiske deltagelse, der skulle skabe en inderlig forbindelse mellem den enkelte borger og nationens liv som helhed. Borgeren skulle ikke bare være et »villieløst Redskab i Statsmaskinen«, men »et selvstændigt virkende Medlem af Statssamfundet«. Først da, fortsatte Allen, ville

hans Folks Sprog, dets nationale Egenheder og de af dets historiske Udvikling udspringende særegne Forhold og Indretninger blive ham vigtige og dyrebare, fordi han erkjender, at de høre med til hans og hans Folks Væsen og ere den rette Grund, hvori den politiske Friheds Institutioner maae fæste Rod, om de skulle vinde Varighed og blive til Velsignelse – og ligesom han nu selv agter dem hellige, vil han ogsaa hos andre fordre Agtelse for dem.⁸⁸

Nationalitet og national bevidsthed var med andre ord forbundet med, hvad de liberale på Allens tid forstod ved *almenånd*, dvs. borgernes levende offentlige engagement og en fri debat om samfundets og statens interesser, der måtte forudsætte en tilsidesættelse af særinteresser, »egoisme« og »partiånd«. ⁸⁹ Allens formuleringer viser desuden, hvordan denne almenånd i forholdet mellem stat og borger for ham ikke bare kunne bestå i formel pligt eller vage tilknytningsfølelser, men måtte være affødt af en fri, inderlig vilje med rod i borgernes selvstændighed, myndighed og fornuftserkendelse, der atter forudsatte åndelig dannelse.

86. Allen »Om Sprog«, s. 2f. Jf. en tilsvarende dobbelthed i bestemmelsen hos Frederik Schiern: »Den nyere Nationalitetsbevægelse« (1849), i Schiern *Historiske*, bd. 2, s. 31-47.

87. Allen »Om Sprog«, s. 2.

88. Allen »Om Sprog«, s. 2.

89. Jf. den tyske liberale Carl von Rottecks indflydelsesrige, afrundede bestemmelse af begrebet, som blev bragt i *Kjøbenhavnsposten*, 28/8-1838, men også f.eks. Tage Algreen-Ussing: »Om Almeenaandens Oplivelse«, *Dagen* 27/12-1834; Orla Lehmann: »Trykkefrihedssagen V«, *Kjøbenhavnsposten* 12/2-1836.

François Guizot (1787-1874) portrætteret af Paul Delaroche i 1837. Guizots forelæsninger i 1828-30 af fransk og europæisk historie blev et forbillede for både nations- og civilisationshistorier over hele Europa. Sammen med andre franske historieskrivere af sin generation udviklede han en betragtning af historien som et fremskridt båret af kampe mellem klasser, stænder og folk. Derved blev det oplagt for mange samtidige læsere, både i Danmark og andre steder, at forbinde hans historiske fremstillinger med udviklingstanker fra Hegels historiefilosofi. Om disse historikere har påvirket C.F. Allen direkte, vides ikke, men han har uden tvivl kendt til dem, og hans historiske forklaringer og fortolkninger har mange træk til fælles med dem.

Dette var analogt med den kontrast mellem den antikke følelsesbaserede entusiasme og den moderne stats afhængighed af borgernes *fornuft*s-baserede beredvilighed, som var central i Hegels retsfilosofi og blev understreget kraftigt i de danske fremstillinger af denne retsfilosofi, som Allen meget vel kan have kendt.⁹⁰

Det gjaldt med andre ord om at overvinde det fremmedgjorte og fremmedgørende ydre forhold mellem borger og stat for i stedet at gøre borgeren hjemmehørende i staten:

Først naar den Aand bliver herskende, at ingen Borger betragter Noget, der rører sig i Staten, som sig fremmed og uvedkommende, bliver Staten et levende Hele, i hvis Tjeneste alle gode og frugtbare Kræfter frit Samvirke.⁹¹

Derfor var det politiske mål, som han så realiseret i både verdens- og danmarkshistorien, ikke at omstyrte staten, ej heller at sætte folket *over* staten, men derimod at *styrke* staten gennem folkets oplysning, engagement og dannelse. Heri lå dermed ikke så meget et begreb om en negativ frihed *fra* staten som en opfattelse af en positiv frihed *til* at indgå i borgernes fælles anliggender.

Følgelig bør hans fordring om »folkets indflydelse« og hans fordring om »stærk stat« ikke betragtes som modsætninger, men som komplementære faktorer. Hans opfattelse var, at staten blev stærk, når borgerne i al deres forskellighed aktivt var med til at præge den og virkede i og for den, hvorved den kunne omslutte alle interesser som en differentieret, konkret helhed. Også i denne forstand stemte hans tilgang i store træk overens med både hegelianismen og danske og udenlandske liberale på denne tid.⁹²

Meningen var dog ikke, at de politiske fællesanliggender skal omslutte eller opluge alt i borgernes liv. Allen ønskede ikke den oprindelige, umiddelbare enhed mellem borger og stat genoprettet i den forstand, at *alle* medlemmer af det borgerlige samfund på én gang skulle deltage i statens liv i en form for direkte deltagelsesdemokrati. Tværtimod anbefalede han et repræsentativt styre:

Indvirken paa Lovenes Dannelse og det borgerlige Samfunds Ordning efter Nutidens forandrede Forhold maa være forbeholdt de Mænd, som ved deres Medborgeres Tillid kaldes til Sæde i Folkeraadet.⁹³

90. Den grundigste danske fremstilling af Hegels retsfilosofi på denne tid var Carl Weis: »Om Statens historiske Udvikling«, *Perseus. Journal for den speculative Idee*, no. 2, 1838, s. 47-99. Jf. til det aktuelle spørgsmål s. 96f.

91. Allen »Aviser«, s. 127.

92. Derfor er det næppe berettiget ud fra datidens politiske liberalisme at tale om forholdet mellem det liberale og fordringen om en stærk stat hos Allen som en slags anomali, sådan som der er tilbøjelighed til i Jensen »Historikeren«, s. 192, og Jes Adolphsen & Steen Busck: *Historievidenskabens teori*, Århus 1975, s. 197-200.

93. Allen »Aviser«, s. 127.

Dette stemte overens med datidens udbredte opfattelser af et grundskel mellem antikke og moderne frihedsbegreber. Disse opfattelser var især forbundet med kritikker af den franske revolutions jakobinere for at have villet genskabe den antikke umiddelbare enhed mellem borger og stat i en moderne kontekst, dvs. for at have stræbt efter et rent, direkte demokrati.⁹⁴ Centralt i det moderne frihedsbegreb stod ifølge disse opfattelser borger-individets frihed, ikke mindst dets økonomiske handlefrihed på grundlag af det borgerlige samfunds markedsbetingelser og private ejendomsret – altså den possessive individualisme.

Ud fra det politiske perspektiv, der lå til grund for Allens *Haandbog*, kunne forholdet mellem det borgerlige samfund og statens styrelse således ikke være direkte eller umiddelbart, men måtte medieres, bl.a. gennem de repræsentative politiske organer og den frie presse. Den grad af aktivt engagement, der ikke desto mindre måtte fordres for et levende statsliv, var derimod den løbende kontakt mellem de valgte repræsentanter og folkets holdninger, udtrykt gennem deltagelsen i den offentlige debat om de politiske anliggender. Netop derfor var en fri forfatning nødvendig, hvis staten skulle være stærk, et »levende hele«: Folket måtte være i tæt kontakt med de valgte, ellers ville det »synke ned til at blive en blot Valgmaskine« og repræsentanterne ej længere være virkelige repræsentanter for folket.⁹⁵

Hvem var det da, der skulle repræsentere folket i det borgerlige samfunds genoprettede folkefrihed? Ikke de bønder, der ellers blev heroiseret som de oprindelige borgere i Allens *Haandbog*. I de sidste dele af bogen understregedes det, at målet med udviklingen langt fra kunne være umiddelbart at lade bønderne selv få del i statens liv. Først måtte de oplæres i de borgerlige dyder: »Frihed uden Oplysning er en Modsigelse«. Derfor måtte bondens virkelige frihed forudsætte »Foranstaltninger til Folkeoplysnings Fremme« – hvad gode folk dog også havde indset i Frederik den Sjettes periode.⁹⁶

Endnu klarere træder dette frem i en samtidspolitisk kommentar i et brev til bondepolitikeren Laurids Skau seks år senere. Skau havde i et brev til Allen luftet forestillingen om, at kampen mod aristokratiets privilegier ville kunne vindes, hvis man bevæbnede almuen. Den bondevenlige historiker Allen svarede forfærdet, at han sandelig ikke håbede, at Skaus mening var, at »den raa Masse« skulle have magten i staten. Nej,

94. Benjamin Constant: »De la liberté des anciens comparée à celle des modernes« (1816), i samme: *De la liberté chez les Modernes*, Paris 1980, s. 496. Jf. f.eks. Hegel »Vorlesungen«, i *Werke*, bd. 12 s. 61 og Hegel »Grundlinien« i *Werke*, bd. 7, s. 52; Guizot *Europe*, 14. forelæsning, s. 40f.

95. »Sagernes Stilling«, *Dansk Folkeblad*, 7. årgang, nr. 56, 25. februar 1842, s. 222. Jf. også Constants advarsel mod den politiske apati som en indbygget fare ved den moderne frihed i Constant »De la liberté«.

96. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 581.

Massen først skal være gennemtrængt af »Oplysningen«, inden den kommer til Regjeringen. Den uvidende og raa Masses Regjering vilde være det frygteligste Regimente af alle. Men det er desuden heller ikke muligt. Intelligentsen er Almagten i vor Tid.⁹⁷

Dermed leverede Allen også svaret på, hvem der skulle oplyse bønderne, nemlig intelligensen – den dannede middelstand. I kraft af sin dannelse besad denne gruppe ikke alene den bevidsthed, som for ham var en forudsætning for den højere form for nationalitet, men også evnen til at sætte sig ud over særinteresser til fordel for nationen og staten som helhed, dvs. almenånd. Følgelig var det også denne gruppe, der skulle forbinde folk og stat ved at repræsentere folket politisk.

Gennem hele den historiske udvikling var det da også for ham de store ejendomsbesiddere, der udgjorde »Blomsten af Nationen«.⁹⁸ I *Haandbogen* brugte han tilsvarende begrebet »folket« om de grupper, der for ham at se var bærere af udviklingen fra oldtidens frie selvejerbonde og frem mod den moderne borger – ikke f.eks. oldtidens trælle eller de besiddelsesløse eller økonomisk afhængige i Allens egen tid som tyende, kvinder, børn, inderster, arbejdere osv. For Allen, såvel som for Orla Lehmann, D.G. Monrad og andre af periodens liberale, stod den dannede middelstand aktuelt og umiddelbart som folkets eller nationens »kerne« – den gruppe, der formåede at tænke på samfundets almene behov.⁹⁹ Det var følgelig fra denne gruppe, at den videre udbredelse af oplysning skulle komme, når engang bøndernes bredere masser skulle indgå i denne kerne.¹⁰⁰ Også disse tankeelementer var meget lig både Hegels tanker om embedsstanden og de tanker om borgerskabets rolle, der kan ses hos moderate franske liberale

97. C.F. Allen til Laurids Skau, 18. januar 1846 (fra Paris), optrykt i H.V. Gregersen (red.): *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København*, København 1966, s. 40. Jf. beklagelsen tre år senere over bøndernes indflydelse, samt bemærkningen om, at en »konservativ Farve« ved valgene i København ikke kan beklages »naar konservativ kun ikke er det samme som reaktionær«. [Hhv. Allen til F.S. Bang 11. januar 1849, i Povl Bagge m.fl. (red.) *Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne*, bd. IV: 1848-1849, Kbh. 1958, s. 377; og Allen til Laurids Skau, 18. november 1849, i Gregersen *Laurids Skaus*, s. 69]

98. Allen *De tre*, bd. I, s. 34.

99. Jf. Orla Lehmann [under mærke]: »F.A. Holstein, Om Provindsialstænder«, *Maanedsskrift for Litteratur*, bd. 7, 1832, s. 156f; D.G. Monrad: *Flyvende politiske Blade*, nr. 3, s. 5, 6. I 1836 førtes en omfattende diskussion af det nøjagtige indhold i kategorien »folkets kerne«: *Tidende for Forhandlinger ved Provindsialstænderne for Sjællands, Fyens og Lollands=Falsters Stifter samt for Island og Færøerne*, nr. 53 og 54, 1. februar 1836, sp. 859f; E.C. Tryde: »Hvor er Kernen i Folket?«, *Dansk Folkeblad* II:2-3, 8/4-1836; Knud Gad: »Hvor er Skallen af Folket?«, *Kjøbenhavnsposten*, 13/6-1836; Ras.: »Har Hs. H. Hr. Provst Tryde eller Hr. Skibsklarer Gad fundet Kjernen i Folket«, *Kjøbenhavnsposten*, 22/7-1836. Denne diskussion var desuden tæt forbundet med tidens bredere drøftelse af dannelse og politisk reform.

100. Her findes altså en indre modsætning mellem Allens lovord om almen og hans støtte til intelligensen mod den »raa Masse«, som Grethe Jensen har understreget. [Jensen *Historikeren* (speciale), s. 66-72] Ud fra Allens eget dannelsesperspektiv har her dog næppe været en sådan modsætning.

som Mignet, Thiers og Guizot.¹⁰¹ For så vidt dækkede Allens tematisering af »folket« over en ideologisk legitimering af dannelsesborgerskabets krav på politisk indflydelse.

Denne nationale middelstand var imidlertid for ham et nyt fænomen, opstået sammen med den moderne nationale bevidsthed og de styrkede forbindelser mellem middelstand og almue efter den franske revolution. Den første franske revolution i 1789 havde ifølge ham ganske vist sat friheden på dagsordenen, men dens umiddelbare sejrherre var blevet de velhavende og den middelstand, der var forankret i »den almindelige europæiske Dannelse« – med andre ord: i en kosmopolitisk finkultur, der stod fremmed over for almuens liv. Dette havde imidlertid ændret sig afgørende med julirevolutionen i 1830 og februarrevolutionen i 1848:

Ved den anden franske Revolution gjordes et Skridt videre fremad, og ved den tredje vandt Folkefriheden sin afgjorte Seir, idet alle dele af Folket, der besad borgerlig Selvstændighed, ogsaa erkjendtes berettigede til Deeltagelse i Ledningen af Borgersamfundets Anliggender. Det er mellem den anden og tredie franske Revolution, at Nationalitetsspørgsmålet har udviklet sig til sin nærværende Vigtighed.¹⁰²

Dermed understregede han også, at den dannede middelstand kun udgjorde »folkets kerne«, for så vidt som den faktisk besad nationalitet, herunder forankrede sig i nationale traditioner og orienterede sig mod almuens og dens oplysning.

Allen placerede sig således ideologisk i to positioner på én gang, idet han både talte for borgerne (i snæver forstand) mod bønderne og for bønderne som borgere (i bredere forstand). Den sidste position var umiddelbart den fremherskende i hans *Haandbog*, men den var betinget af den samtidspolitiske motivation for at spore nations- og borgerfænomenerne tilbage i historien, dvs. den første position, Allens egen identifikation med den dannede middelstands fordring om repræsentation grundet på særlige, standsbetingede erkendelsesfordele.

Historisk uundgåelighed og historiens afslutning

Denne ideologiske dobbelthed var forbundet med en dobbelthed i hans opfattelse af den historiske udviklings ufravigelighed og afslutning, som ligeledes var kendetegnende for hans tids civilisationshistorie. Idet Allen som nævnt afviste berettigelsen af de væsentligste historiske drivkræfter, de sociale konflikter og

101. Jf. Povl Bagge: »Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede«, *Historisk Tidsskrift*, rk. 12, bd. 4, 1970, s. 423-74; Douglas Johnson: *Guizot: Aspects of French History 1787-1874*, London 1963, s. 75-79.

102. Allen »Om Sprog«, s. 2f.

negationer af enheden, hinsides sin egen samtids opnåelse af den frie forfatning, røbede han en tendens til hypostasering og reificering af den store historiske udvikling, som ligeledes lå implicit i f.eks. Guizots og Mignets klassebegreber. På dette generelle niveau blev historien med andre ord her betragtet som en fast, essentiel udvikling, der i det væsentligste var afsluttet med det civiliserede, borgerlige markedssamfund under et moderne konstitutionelt monarki, dvs. i Allens egen epoke. Visse steder opererede Allen endda eksplicit med begreber som den »nødvendige historiske Udvikling«, »Tingenes egen Gang« eller »Tidens Tarv og Behov«. ¹⁰³ Der var imidlertid også træk af hans tilgang, der pegede i andre retninger.

Væsentlige sider af dette forhold fremgik af hans skildringer af historiske aktører. Han opererede som nævnt med centrale begreber om »folket«, »de undertrykte stænder« osv., som i en vis forstand var kollektive aktørbegreber, men også med individuelle aktører, hovedsagelig kongerne. I tråd med sin overordnede determinisme afgrænsede Allen sådanne aktørers rolle fra voluntaristiske udlægninger. F.eks. understregede han med henvisning til Knud den Helliges skæbne, at det ikke nyttede noget at fare for hastigt frem med nye principper: »Han faldt som Offer for den nye Tingenes Orden, som begyndte at gjøre sig gjældende i Danmark, men som han paa en altfor voldsom og ubesindig Maade søgte at fremme.« ¹⁰⁴ Struensee leverede et senere lignende eksempel. ¹⁰⁵

Men selv om Allen således tilskrev den historiske udvikling gennem de tre faser en objektivitet, som de partikulære subjekter og deres handlinger ikke kunne ændre, anerkendte han, at bestemte aktører havde kunnet fremskynde eller forhale denne udvikling. Det gjaldt især de »gode« konger, der personificerede det folkelige og det nye, f.eks. Christian den Anden, der var blevet en dynamisk kraft i overgangsperioden omkring år 1500: »Stødet til denne Bevægelse udgaaer fra en mægtig og kraftig Personlighed, i hvis Sjæl der var Rum for alle Tidens nye Bestræbelser, og Villie til at føre dem igjennem«. ¹⁰⁶

Allen var dermed ikke fatalist, og hans begreber om »tiden«, og »historien« angav ikke rent passive rammer for menneskelige handlinger. De pålagde aktivt

103. Allen *De tre*, bd. 1, s. 20, 30; Allen *Haandbog*, 8. udg. (1881), s. 647. Jf. også f.eks. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 2, København 1865, s. 50; og bd. 4, 2. afdeling (1870), s. 49.

104. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 100.

105. Allen *Haandbog*, 1. udg. (1840), s. 543. Skildringen af Struensee kan for øvrigt hævdes at kondensere spændingen i hele værket mellem et liberalt transnationalt, civilisationshistorisk perspektiv og en vertikal modstilling af folkeslag: På den ene side fordømmes Struensee skarpt for at have »hånet« mod de danske sæder og det danske sprog. På den anden side anerkendes hans bekæmpelse af adelen og hans indsats for trykkefriheden til trods for den forhastelse, der for Allen at se prægede Struensee-vældet. Høegh-Guldbergs periode skildres stik modsat som en rosværdig fordanskning, der dog blev udført i slette, uliberale former. Jf. op. cit., s. 531-51, samt Frederik Schierns tilsvarende Struensee-vurdering: Nygaard »Schjern«, s. 33f.

106. Allen *De tre*, bd. 1, s. 5.

de menneskelige aktører missioner, der skulle tjene de abstrakte størrelses behov. Dette kendetegn ved Allens aktørbegreb lignede meget Hegels og Guizots forestillinger om store verdenshistoriske personligheder.

Ligeledes afgrænsede Allen sig udtrykkeligt fra forestillinger om en afslutning af historien. Han tvivlede på, at »der overhoved kan være Tale om Afslutning i Tiden, hvis Strøm rinder uafsladelig, væltende Bølge paa Bølge«. ¹⁰⁷ Tilsvarende bemærkede han på et principielt plan det fænomen, at enhver tid var formet af levn fra tidligere tider: »En Mangfoldighed af Forhold slynge sig fra den ældre Tid ind i den, vi skulle behandle.« ¹⁰⁸

Sådanne formuleringer åbnede principielt for fremtidige historiske forandringer. Allens perspektiv om almuens oplysning taget i betragtning betød dette næppe, at den historiske åbenhed for ham kun gjaldt dagligdags småforandringer. Den gjaldt efter alt at dømme også væsentlige udvidelser af de resultater, som var vundet i den moderne epoke. Der var således for ham intet til hinder for, at f.eks. de lavere klasser gradvis ville kunne opnå politisk berettigelse i takt med deres stigende oplysning og dannelse.

Sådanne vigtige forandringer ville imidlertid kun skulle konsolidere rammerne for det allerede etablerede borgerlige samfund, ikke gå hinsides dem. For så vidt *var* historien – den store, legitime udvikling – afsluttet for Allen, når først den grundlæggende syntese af folk og stat var tilvejebragt med det borgerlige samfunds fuldendelse under et konstitutionelt monarki.

Konklusion

Allens Haandbog var således ikke kun banebrydende for en ny national disponering af historieskrivningen, men videreførte også traditioner for at se den nationale udvikling som et særligt aspekt af civilisationens eller det borgerlige samfunds udvikling med hovedvægt på det vestlige Europa. I denne forståelse indgik samfundsteoretiske og historiefilosofiske elementer, som dog kun sjældent blev ekspliciteret i teoretisk form af Allen selv. Sådanne perspektiver samtænkes fundamentalt i bogens trefase-periodisering med en opfattelse af fremskridt gennem negation i forholdet mellem folk og stat.

De præcise idéhistoriske kilder til Allens tolkning lader sig ikke påvise direkte, men ud fra fremstillingens form, dens grundlæggende udviklingstolkning og udbredte tendenser i hans omgivelser kan man pege på især hegelianske strømninger og de liberale franske historikers forening af nations- og civilisationshistorie som signifikante paralleller og sandsynlige inspirationskilder. Særligt de franske

107. Allen *De tre*, bd. 1, s. 5.

108. Allen *De tre*, bd. 1, s. 5. Jf. også Jensen *Historikeren* (speciale), s. 27, 93.

historikere udviklede desuden herindenfor et elastisk klassekampsbegreb, som meget lignede Allens.

Alle disse traditioner kombinerede desuden denne opfattelse af sociale konflikters historiske nødvendighed med en opfattelse af, at disse ikke længere havde berettigelse, og at den væsentligste historiske udvikling for så vidt kunne betragtes som afsluttet med opnåelsen af det moderne borgerlige samfund. Dette var hos både Allen og en række europæiske civilisationshistoriske traditioner forbundet med en umiddelbar samtidspolitisk tilknytning til den dannede middelstand, der for Allens vedkommende stillede ham i en ideologisk tvetydig position over for de bønder, der spillede en hovedrolle i hans *Haandbog*.

Det forhold, at civilisationshistorien således stadig var central selv i Allens markant nationalt disponerede fremstilling, synes at kalde på en mere nuanceret og sammensat forståelse af nationale identiteters fremvækst i interaktion med transnationale eller civilisationsbundne udviklingstendenser, foruden andre alternativer. Et væsentligt led i opbygningen af en sådan forståelse må dog nødvendigvis være en mere omfattende kortlægning af forbindelser mellem dansk historieskrivning, international historie og internationale historikere, betragtet ikke kun som optakter, men i højere grad som aktører i deres egen samtid. Et sådant arbejde vil desuden kunne bidrage til afklaring af aktuelle stridigheder om national og ikke-national identitet.

Summary

Civilization, Conflict and Progress in C.F. Allen's Haandbog i Fædrelandets Historie (Manual of Danish National History)

Much recent scholarship has increased our understanding of the interrelations between the increasingly national orientation of historiography and the development of a scholarly approach to historical sources and archives across Europe during the 19th Century. However, this focus on nationalist outlooks has tended to marginalize other currents within the historiography of that era, including the important genre of civilization, continuing traditions of 18th Century Enlightenment historiography within a new social and ideological landscape marked by European experiences of the French Revolution, generally resulting in overall idealist frameworks, yet with more attention to agency, both individual and collective. Such perspectives not only constituted rival traditions within historiography but were often crucial to the development of modern nationalism.

C.F. Allen's (1811-71) pioneer account of Danish national history, published in 1840, constitutes an important case in point. Though organized as an account of continuous development within the Kingdom of Denmark from antiquity to modern times and heavily critical of foreign domination of the country, its

basic mode of representation reveals a conception of history of the nation as a part of the gradual growth of civilization, civil society and the state, typical among liberal political writers at the time. Thus, Allen presents the history of the Danish people as a three-phase development from ancient liberty through the medieval loss of liberty to the modern regaining of liberty. The latter form of liberty is regarded as superior to ancient liberty, since the intermediary social struggles have provided for the growth of the state as a guarantor of unity and a strong social order. This conception of progress towards civilization and liberty through a historically necessary negation of it, is basically similar to the Hegelian approaches to history and politics, which was widespread among young educated writers in Allen's day. Yet his focus on concrete social struggles in history, including the concepts of »people«, »nation« and »class« central to his account, lends itself more strongly to the influence of contemporary liberal French historiography often associated with Hegelian outlooks at the time, notably the historical approaches of François Guizot, but also Augustin Thierry, François-Auguste Mignet and others. Allen's historical outlook also shares with all of these a politically and socially invested demarcation of the historical validity of concepts of conflict and negation, including class, to the historical process leading towards modern civilized society, while denying them legitimacy beyond that point.

(translated by Jørgen Peder Clausager),

Farvel til våbnene!

Socialdemokratiets stillingtagen til Danmarks forsvar 1918-1922

Af Ole Fevejle Leegaard

Spil for galleriet eller rigid antimilitarisme uden realpolitisk jordforbindelse! Sådan fremstilles begrundelsen for Socialdemokratiets forslag om afrustet neutralitet i 1922 ofte i historieskrivningen, selvom forholdet aldrig tidligere har været undersøgt. Den foreliggende analyse af relevant kildemateriale viser da også noget andet. For det første, at afrustningsforslaget var baseret på en saglig analyse af den udenrigspolitiske situation efter Første Verdenskrig og af mulighederne for et fredsbevarende samarbejde i Folkenes Forbund og andre internationale institutioner. Og for det andet, at det ikke var kompromisløs antimilitarisme i partiledelsen, som var årsagen til, at socialdemokratiet ikke fik indfyldelse på forsvarsloven i 1922, men derimod den kendsgerning, at den parlamentariske virkelighed efter valgene i 1920 umuliggjorde dette. I den situation fandt partiledelsen det ud fra en realpolitisk vurdering mest hensigtsmæssigt at holde lav profil i forsvarsdebatten – til fordel for andre områder og under hensyntagen til vælgerne og et antimilitaristisk bagland.

Denne artikel præsenterer en analyse af de forhold, som begrundede Socialdemokratiets forsvarspolitiske stillingtagen, da Danmark i 1922 fik en ny forsvarslov – og de overvejelser i partiet som fandt sted i forløbet af den forudgående forsvarspolitiske debat. En sådan forsvarspolitisk meningsdannelse er velbeskrevet, hvad angår Venstre og Det Konservative Folkeparti,¹ og i mindre omfang også Det Radikale Venstre,² men ingen har forsøgt at beskrive meningsdannelsen i Socialdemokratiet. Den foreliggende undersøgelse fjører således en manglende brik til det samlede mønster af politiske processer bag forsvarsloven.

Historien begynder i 1909, da den hidtil gældende forsvarslov blev vedtaget efter årtiers sikkerhedspolitisk tovtækkeri. Med denne lov besluttede Rigsdagen at basere forsvaret af landets neutralitet på en betydelig militær styrke. Loven var et forlig mellem Venstre og Højre, mens Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet stod udenfor. Ironisk nok blev det dog den radikale Zahle-regering, som kom til at forvalte loven under Første Verdenskrig – med Socialdemokratiet som støtteparti.

-
1. Knud Larsen: *Forsvar og Folkeforbund. En studie i Venstres og Det Konservative Folkepartis forsvarspolitiske meningsdannelse 1918-1922* (disputats). Viborg 1976. (Larsen 1976).
 2. Finn Kjerulff Hansen: »Det Radikale Venstre og forsvarskommissionen af 1919«. *Historisk Tidsskrift*, bind 79, 1979, s. 33-66. (Hansen).

Det høje forsvarsberedskab var imidlertid en svær belastning for samfundet. Forsvarsbudgettet tyngede, og beretninger om rædslerne ved fronterne, tab af skibe og danske søfolks liv, vareknaphed og prisstigninger nedsled forsvarsviljen i befolkningen.³ Under indtryk af dette og den ændrede udenrigspolitiske situation efter krigen og tankerne om Folkenes Forbund tog regeringen umiddelbart efter fredsslutningen initiativ til at nedsætte en kommission, som fik til opgave dels at undersøge, hvordan forsvarsordningen havde fungeret under krigen, og dels at udarbejde forslag til en ny forsvarsordning. Kommissionen blev sammensat af 18 politikere fra de fire store partier, fordelt efter disses relative styrke i Rigsdagen, samt tre tilfornede fra hvert af de to værn. Forsvarsminister Peter Munch blev formand.⁴

Forsvarskommissionen holdt sit første møde 9. april 1919 og afgav betænkning 3. maj 1922 – efter i alt 127 møder. Betænkningen var sammensat af en mindretalsindstilling fra hvert af de fire partier, men efterfølgende indgik Venstre og Det Konservative Folkeparti forlig, og dette blev indholdet i regeringens forslag til den forsvarslov, som blev vedtaget i Folketinget 27. juli, og i Landstinget 2. august – begge steder med et snævert flertal.

Venstre befandt sig efter regeringsskiftet i maj 1920 i en styrket position, og forliget, som indebar en reduktion af forsvarsudgifterne med ca. 1/3 i forhold til 1909-ordningen, var i det væsentlige bygget på Venstres indstilling. Denne var imidlertid udtryk for et kompromis, idet en fløj i partiet hellere havde set et forlig med Det Radikale Venstre og dermed en væsentlig større besparelse. De Radikale ville gerne indgå i et sådant forlig – men under den forudsætning, at Socialdemokratiet også var med.⁵

Socialdemokratiet fastholdt imidlertid i hele perioden partiets traditionelle krav om omgående og total afrustning, og forsøgte tilsyneladende ikke at udnytte tilnærmelsen fra De Radikale til at søge indflydelse på forsvarsordningen. Hvad var begrundelsen for denne indstilling? Hvorfor lukkede Socialdemokraterne sig så urokeligt om det gamle afrustningsforslag fra kommissionsarbejdet forud for 1909-ordningen? Var det en realpolitisk analyse af de udenrigspolitiske forhold og parlamentariske muligheder, der lå bag, eller var det snarere en ideologisk betinget antimilitaristisk tradition? Og i hvilket omfang var indstillingen begrundet af partipolitisk prioritering eller af hensyn til vælgerne og det politiske bagland? Det er disse spørgsmål, jeg vil forsøge at besvare med denne undersøgelse, men indledningsvist vil jeg præsentere, hvad der i litteraturen findes oplyst om denne problemstilling.

3. Michael Hesselholt Clemmensen (red.): *Nedslidningen*. København 2007.

4. *Betænkning afgiven af Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning til Regering og Rigsdag*. København 1922, s. 6-12. (Betænkningen).

5. Larsen 1976 s. 100-143. Hansen s. 53-56.

Det væsentligste videnskabelige arbejde om Forsvarsloven i 1922 er Knud Larsens disputats *Forsvar og Folkeforbund* fra 1976. Her undersøger han den forsvarspolitiske meningsdannelse i Venstre og Det Konservative Folkeparti og konkluderer, at disse partiers stillingtagen først og fremmest blev afgjort af økonomien, opinionen og partipolitiske forhold, hvorimod hensynet til den militære sagkundskab og vurderingen af den udenrigspolitiske situation var mindre afgørende.⁶ Larsen beskæftiger sig imidlertid ikke med meningsdannelsen i Socialdemokratiet. Det samme gælder Finn Kjerulff Hansen i dennes artikel i *Historisk Tidsskrift* fra 1979 om den forsvarspolitiske meningsdannelse i Det Radikale Venstre og den særlige rolle, dette parti spillede i Forsvarskommissionen.⁷

I 1982 udgav den socialdemokratiske politiker, cand.polit. Robert Pedersen en bog med den ambitiøse målsætning at give en samlet fremstilling af Socialdemokratiets forsvarspolitiske historie. Bogen er baseret på partiets kongresprotokoller, folketingsgruppens protokoller og artikler fra samtidige tidsskrifter og dagblade, og den er skrevet under vejledning af Tage Kaarsted og Viggo Sjøqvist. I modsætning til Knud Larsen og Finn Kjerulff Hansen forsøger Robert Pedersen at finde begrundelser for partiets forsvarspolitik.⁸

Hvad angår Forsvarsloven af 1922 skriver Pedersen imidlertid blot om partiets stillingtagen, at denne havde »økonomiske og delvist ideologiske årsager«, men han går ikke ind i en nærmere analyse af disse i den konkrete situation. Derimod angiver han på det overordnede plan en række mulige begrundelser for den antimilitarisme, som prægede partiet indtil midten af 1930'erne. Her nævner han klassekampideologien, økonomisk prioritering og troen på, at arbejderbevægelsens internationale samarbejde og oprettelsen af internationale institutioner til konfliktløsning havde en krigsforebyggende effekt. Han peger endvidere på, at der i forsvarsspørgsmålet var et modsætningsforhold mellem et idealistisk bagland og en mere pragmatisk partiledelse.

Overraskende nok behandler Stauning-biografierne ikke Forsvarskommissionens arbejde, hverken Gerd Callesens summariske biografi fra 1994, Hans Lyngby Jepsens mere omfattende biografi fra 1979, Søren Mørchs Stauning-portræt fra 2000 eller Henning Grelles Stauning-biografi fra 2008.⁹ Det samme gælder H.P. Sørensens Borgbjerg-biografi fra 1943, Carl Th. Jørgensens portræt

6. Larsen 1976 s. 409-26.

7. Hansen s. 57.

8. Robert Pedersen: *Fra neutralitet til engagement. Socialdemokratiet og forsvaret gennem 110 år*. København 1982, s. 7, 10, 20, 36-58.

9. Gerd Callesen: *Den sidste landsfader?* København 1994. Hans Lyngby Jepsen: *Stauning. En biografi*. København 1979. Søren Mørch: *25 statsministre. 25 fortællinger om magten i Danmark i det tyvende århundrede*. København 2004, s. 147-71. Henning Grelle: *Thorvald Stauning. Demokrati eller kaos*. København 2008. (Grelle).

af Laust Rasmussen fra 1961 og tre antologier om Stauning, redigeret af henholdsvis Oluf Bertolt & H. C. Hansen i 1942, Julius Bomholt i 1950 og Børge Schmidt i 1964.¹⁰

Historikeren Bo Lidegaard har behandlet perioden 1914-1945 i serien om dansk udenrigspolitikks historie, og beskæftiger sig naturligvis indgående med forsvarspolitikken i mellemkrigsperioden, inkl. Forsvarskommissionens arbejde.¹¹ Imidlertid bygger Lidegaard her overvejende på Knud Larsens og Finn Kjerulff Hansens arbejder, og forsøger ikke at analysere den socialdemokratiske meningsdannelse.

Når Lidegaard alligevel er interessant i denne sammenhæng, så er det fordi han konsekvent anskuer Socialdemokratiets og Det Radikale Venstres holdning til sikkerhedspolitikken i lyset af Peter Munchs tanker om kulturforsvar. Vel at mærke ikke blot de elementer af dette, som angår neutralitet og ubetinget ikke-krigsdeltagelse, men også det, der handler om at fremme den nationale sikkerhed ved at styrke samfundets sammenhængskraft.¹² Grundtanken er her, at når staten Danmark ikke kan forsvares militært, må man til gengæld bruge kræfterne på at sikre den danske nation, dvs. skabe samling om demokratiske værdier, kulturelt fællesskab og ikke mindst social og økonomisk afbalancering og fremgang, inkl. bekæmpelse af fattigdom og arbejdsløshed. Spørgsmålet er imidlertid, i hvor høj grad sådanne tanker var med til at sætte den socialdemokratiske dagsorden i forsvarsdebatten 1918-22.

Heller ikke i den øvrige sekundærlitteratur finder man en samlet udredning af Socialdemokratiets stillingtagen. Erik Rasmussen peger på de antimilitaristiske kræfter i partiet,¹³ og Niels Finn Christiansen nævner troen på en krigsforebyggende effekt af Folkeforbundet og den internationale arbejderbevægelse.¹⁴

Analyse og diskussion

Litteraturoversigten bekræfter således den indledende påstand om, at der ikke på noget tidspunkt er foretaget en samlet analyse af de forhold, som begrundede Socialdemokratiets stillingtagen til forsvarsordningen af 1922. Jeg har derfor fundet god grund til at gennemføre den undersøgelse, problemstillingen lægger op til.

10. H. P. Sørensen: *F. J. Borghjerg*. København 1943. Carl Th. Jørgensen: *Forsvarsministeren hvis mål var egen overflodiggørelse*. Horsens 1961. Oluf Bertolt & H. C. Hansen (red.): *Th. Stauning. Folkets søn. Danmarks statsminister*. København 1942. Julius Bomholt (red.): *Bogen om Stauning. Skrevet af hans venner*. København 1950. Børge Schmidt (red.): *Th. Stauning: mennesket og politiker*. København 1964.

11. Bo Lidegaard: *Overleveren 1914-1945*. Dansk Udenrigspolitikks Historie, bind 4. København 2006, s. 168-72. (Lidegaard).

12. Lidegaard s. 21-24, 68-69, 156-160, 216, 223-24, 311, 329, 378-80, 381-84, 633-37, 652-55.

13. Erik Rasmussen: *Velfærdsstaten på vej*, Politikens Danmarkshistorie, bind 13. København 1978, s. 264.

14. Niels Finn Christiansen: *Klassesamfundet organiseres 1900-1925*, Gyldendal og Politikens Danmarks-historie, bind 12. København 1990, s. 340-42. (Christiansen).

Versailles-traktaten blev underskrevet 28. juni 1919. Oprettelsen af den internationale samarbejdsorganisation Folkenes Forbund var en integreret del af traktatkomplekset. Danmark blev medlem af Forbundet fra begyndelsen. Forbundet arbejdede for nedrustning, men der fulgte også forpligtelser med over for de enkelte lande om at indføre visse former for sanktioner, hvis et medlem land brød Forbundets charter. Disse sanktioner kunne være økonomiske, men i visse tilfælde også militære. Alt efter om man fokuserede på nedrustningsperspektivet eller på ønsket om at håndhæve en international retsorden, om nødvendigt også med våben, gav det anledning til diskussioner i den hjemlige politiske debat om forsvarets stilling. Maleriet indfanger situationen ved traktatens underskrivelse i Versailles-slottets berømte Spejlsal 28. juni 1919. Den italienske premierminister Vittorio Orlando, den amerikanske præsident Woodrow Wilson, den franske premierminister Georges Clemenceau samt den britiske David Lloyd George er som politiske repræsentanter for de sejrende magter i centrum af billedet. Maleren er William Orpen og maleriet findes i Imperial War Museum i London.

Til dette arbejde har jeg især støttet mig til referaterne i *Rigsdagstidende* af forsvarsdebatterne i Folketinget og Landstinget, mødereferaterne fra Forsvarskommissionen, rigsdagsgruppernes forhandlingsprotokoller og Forsvarskommissionens publikationer, dvs. *Beretningen* om forsvarsordningen under krigen og *Betænkningen* om den fremtidige ordning. Dertil kommer arkivalier fra Socialdemokratiet og Socialdemokratisk Ungdomsforbund, artikler i *Social-Demokraten* og *Politiken* fra perioden 1918-22, samt Peter Munch's erindringer.¹⁵

Forsvarsdebatterne i Rigsdagen fandt sted periodisk. Først omkring nedsættelsen af Forsvarskommissionen efterår og vinter 1918/19, dernæst i forbindelse med finanslovsdebatterne i efteråret 1919, 1920 og 1921, og endelig under behandlingen af regeringens forslag til forsvarslov maj – juli 1922. Af referaterne får man indtryk af en veldisciplineret socialdemokratisk folketingsgruppe, styret af den forsvarspolitiske ordfører Laust Rasmussen, som selv stod for hovedparten af indlæggene.

I modsætning til forholdene i Rigsdagen var debatten i Forsvarskommissionen kontinuerlig, møderne var lukkede og referaterne fortrolige. Dette gjorde imidlertid ikke debatten mere konstruktiv – måske fordi gentagne lækager til pressen begrænsede medlemmernes lyst til at vise fleksibilitet på tværs af partigrænser. Efter referaterne at dømme formede debatten sig ikke væsentlig anderledes end i Folketinget, og Laust Rasmussen var også i Forsvarskommissionen toneangivende i en tilsyneladende homogen socialdemokratisk gruppe. Han konsulterede sjældent folketingsgruppen at dømme efter dennes forhandlingsprotokoller, og samlet set får man det indtryk, at Laust Rasmussen suverænt tegnede partiets forsvarspolitiske profil.

Jeg vil præsentere de mulige begrundelser for Socialdemokratiets forsvarspolitiske stillingtagen i tre afsnit. De udenrigspolitiske overvejelser i det første, den parlamentariske situation i det andet, og de øvrige mulige begrundelser i det tredje afsnit.

Det umulige forsvar

»Noget gyseligt makværk!« Således karakteriserede Oluf Kragh – medlem af Forsvarskommissionen for Venstre, og indenrigsminister i regeringen Niels Neergaard fra juli 1921 – det socialdemokratiske forslag til en ny forsvarsordning, da dette blev fremlagt i Forsvarskommissionen i juni 1921.¹⁶ Som det vil fremgå, dækker dette billede imidlertid ikke forslaget indhold.

Det var socialdemokratiets påstand, at landet ikke kunne forsvares militært, og at risikoen for landets sikkerhed voksede proportionalt med forsvarets styrke

15. Peter Munch: *Erindringer 1918-1924: Freden, Genforeningen og de første Efterkrigsaar*. København 1963. (Munch).

16. Mødereferater fra Forsvarskommissionen (Kommissionen) s. 977.

(tabel 1), og den følgende diskussion vil vise, at partiets argumentation hvilede på en saglig sikkerhedspolitisk analyse, hvor Danmarks situation under Første Verdenskrig og forventningerne til Folkenes Forbund spillede en central rolle.

	Mål	Midler	Begrundelse
Konservative	Neutralitetsforsvar Imødegå angreb effektivt Forsvar mod indre uro Deltagelse i FF-aktioner – også militære	Værnepligt og »Landstorm« Mobilisering: Alle duelige mænd mellem 18 og 25 år Ca. 10.000 indkaldelser/år* Budget ca. 50 millioner kr.	Militært tomrum øger risiko Styrke gør angreb dyrt FF forpligter militært Vigtigt at vise vilje til forsvar for at opnå hjælp udefra
Venstre	Neutralitetsforsvar Effektiv førstemodstand Forsvar mod indre uro Deltagelse i FF-aktioner – også militære	Værnepligt Mobilisering: Ca. 60.000 Ca. 6.500 indkaldelser/år* Budget ca. 40 millioner kr.	Som Konservative
Radikale	Neutralitetsbevogtning Forsvar mod indre uro Deltagelse i FF-aktioner af politimæssig karakter	Værnepligten afskaffes Mobilisering: Ca. 30.000 Ca. 3.000 indkaldelser/år* Budget ca. 19 millioner kr.	Militært forsvar umuligt Styrke er sikkerhedsrisiko FF forpligter ikke militært FF forventer militær i landene Hjælp udefra usandsynlig
Social- demokratiet	Neutralitetsbevogtning Forsvar mod indre uro	Total afrustning Reservepolitikorps på ca. 6.000 Særlige inspektionsskibe Budget ca. 7,5 millioner kr.	Militært forsvar umuligt Styrke er sikkerhedsrisiko FF forpligter ikke militært Hjælp udefra usandsynlig

Tabel 1. Hovedpunkter i de politiske partiers mindretalsindstillinger. Fælles holdning: Fortsæt neutralitet og reduktion af forsvarsudgifterne. FF = Folkenes Forbund. *Indkaldelser til Flåden ikke medregnet.¹⁷

Den del af Forsvarskommissionens opgave, der bestod i at undersøge, hvordan forsvarsordningen af 1909 havde fungeret under krigen, optog en væsentlig del af kommissionens arbejde i 1919 og i foråret 1921, og dette mandede ud i to forskellige redegørelser i Forsvarskommissionens beretning – en fra Venstre (V) og Det Konservative Folkeparti (K) og en anden fra Socialdemokratiet (S) og Det Radikale Venstre (R).

17. Udarbejdet på baggrund af Forsvarskommissionens betænkning s. 13-22, 144-55, 287-88, 296, 323-41, 349-72.

Hovedbudskabet i VK-beretningen var, at når det lykkedes for Danmark at bevare neutraliteten i krigen igennem, så skyldtes dette i høj grad den betydelige forsvarsstyrke, som fulgte af forsvarsordningen af 1909, og at de forslag til forsvarsordning, som Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre stillede i 1909, ikke ville have gjort det muligt at forsvare neutraliteten. Og videre hed det, at den radikale regering og dennes socialdemokratiske støtteparti implicit havde erkendt dette derved, at regeringen havde udnyttet forsvarsordningens potentiale, bl.a. til at opføre befæstninger og holde en betydelig sikringsstyrke inde.¹⁸

Denne fortolkning blev naturligvis tilbagevist i SR-beretningen, og Socialdemokraterne argumenterede for, at det ikke var *på grund af*, men tværtimod *til trods for* 1909-ordningens bestemmelser, at det lykkedes at bevare neutraliteten. Som eksempel henviste Socialdemokratiet til, at der opstod en indenrigspolitisk krise, da tyskerne i august 1914 anmodede om minespærring af adgangen til Østersøen. Den borgerlige opposition kunne ikke umiddelbart gå ind for mineudlægningen, fordi dette af Ententemagterne kunne opfattes som neutralitetsbrud.¹⁹ Det skræmmende alternativ, som Socialdemokratiet og regeringen så det, var imidlertid, at tyskerne ville opfatte et afslag som en uvenlig handling og ikke blot selv udlægge minerne, men også etablere militære landstøttepunkter ved Storebælts kyster, hvilket med stor sandsynlighed ville have trukket Danmark ind i krigen. Det var her Socialdemokraternes pointe, at hvis Danmark ingen miner havde haft, havde der heller ikke været et sikkerhedsproblem.²⁰

I fortsættelse af dette var det i et videre perspektiv partiets generelle holdning, at eksistensen af et militært forsvarsberedskab altid ville udgøre en sikkerhedsrisiko. *For det første*, fordi landet i en konfliktsituation som den nævnte ville blive presset til at aktivere dette beredskab, og dermed risikerede konsekvenserne af en fejlbedømmelse.²¹ *For det andet*, fordi Danmark efter partiets opfattelse aldrig ville blive i stand til at opstille et forsvar, som var i stand til at modstå et beslutsomt angreb fra en stormagt, og uanset erklæret neutralitet ville et militært rustet Danmark altid risikere et forebyggende angreb fra krigsførende magter.²² *For det tredje*, fordi militær opbygning kunne give anledning til falske forestillinger i befolkningen om, at et eksistensforsvar af Danmark var muligt, og dermed skabe et politisk pres for en udsigtsløs og ødelæggende modstand. Her henviste Socialdemokratiet til den folkelige utilfredshed med den militærstrategisk set

18. Beretning afgivet af Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning til Regering og Rigsdag. København 1922, s. 227-29. (Beretningen).

19. Beretningen s. 231-44. Kommissionen s. 399, 479-480. Betænkningen s. 327-29. *Rigsdagstidende*: Folketingets 74. Samling 1921-22 (*Rigsdagstidende* 1921-22) sp. 7071-76. Socialdemokratiets Arkiv, kasse 9, læg 2: Staunings beretning til kongressen. Kommissionen s. 376-377.

20. Kommissionen s. 367. *Rigsdagstidende*: Folketingets 71. Samling 1918-19 (*Rigsdagstidende* 1918-19) sp. 2292.

21. Kommissionen s. 479-480, 840-841, 1180-1181.

22. Kommissionen s. 463-464, 965-966, 1279. Betænkningen s. 331-333.

fornuftige beslutning om at rømme Dannevirke i 1864, og den udenrigspolitiske kortslutning ved den efterfølgende Londonkonference, som førte til, at Danmark afslog et fredstilbud, som ville have sikret Nordslesvig og Flensborg for Danmark – alt sammen båret af en falsk forestilling om militær styrke.²³

En sådan risiko ville aldrig kunne opstå, hvis landet var totalt afrustet, hævdede Socialdemokraterne, for i så fald ville der ikke herske tvivl om landets ubetingede og seriøse neutralitet.²⁴ Politikerne fra Venstre og Det Konservative Folkeparti indvendte, at afrustning på ingen måde sikrede, at neutraliteten ville blive respekteret i en krigssituation. Et neutralt land kunne meget vel være interessant for parterne i en evt. stormagtskonflikt af strategiske eller forsyningsmæssige årsager, og i en sådan situation ville fravær af militær gøre det let for en potentiel angriber, hvorimod et forsvar af en rimelig styrke efter VK-politikernes opfattelse kunne holde en potentiel angriber tilbage ud fra en omkostningsmæssig vurdering.²⁵

Socialdemokraternes svar på dette var, at hvis en krigsførende magt besatte et afrustet neutralt land, ville dette blot påføre besættelsesmagten en øget forsvarsbyrde, fordi det område, der skulle forsvares, blev større, og Social-Demokraten henviste i en leder til, at Belgien blev løbet over ende straks ved krigens begyndelse til trods for et relativt højt forsvarsberedskab.²⁶

Danmarks forhold til Folkenes Forbund var et væsentligt element i forsvarsdebatten. I Forbundspagten *art. 8, stk. 1* hedder det, at »Fredens Opretholdelse kræver en Indskrænkning af de nationale Rustninger til den laveste Grænse, som er forenelig med den nationale Sikkerhed«, og i *art. 16, stk. 3*, at »Raadet [skal] være pligtigt til (...) at stille Forslag om, med hvilke virksomme land- og sømilitære Styrker Forbundsmedlemmerne hver for sig skal bidrage til Tilvejebringelsen af de Militærstyrker, der skal anvendes for at haandhæve Forbundsforpligtelserne«. Dette fortolkede Venstre og Det Konservative Folkeparti som en forpligtelse til at opretholde et militært beredskab af en vis styrke, og total afrustning var derfor efter de nævnte partiers opfattelse uforenelig med et medlemskab af Folkeforbundet.²⁷

Socialdemokratiet anså som nævnt ethvert militært beredskab for en sikkerhedstrussel, og i konsekvens af dette måtte »den laveste grænse« i Danmarks tilfælde logisk set være totalt fravær af militær, og hvad sanktionerne angik, henholdt partiet sig til, at Rådet kunne stille forslag men ikke forpligte.²⁸

23. Kommissionen s. 1173-1174, 1280. Betænkningen s. 329-30. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 7096, 9404-05, 9497.

24. Kommissionen s. 481. Betænkningen s. 323.

25. Kommissionen s. 480, 481, 971, 1391. Betænkningen s. 151. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 6841.

26. Kommissionen s. 481. *Social-Demokraten*: Leder 21/5 1922.

27. Kommissionen s. 87-88, 312-315. Betænkningen s. 150-51. *Rigsdagstidende* 1918-19 sp. 2278. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 6838-42.

28. Kommissionen s. 1279. Betænkningen s. 333. *Rigsdagstidende*: Folketingets 72. Samling 1919-20 (*Rigsdagstidende* 1919-20) sp. 437, 3821, 3824.

Socialdemokratiet henviste her til den engelske regerings repræsentant under de indledende forhandlinger i Genève, Lord Robert Cecil, som på en norsk forespørgsel om art. 8 udtalte, at »det har ganske sikkert ikke været tilsigtet at paalægge noget Medlem af Forbundet en Forpligtelse til at opretholde en militær Styrke«. Partiet påpegede endvidere, at Luxembourg, som ikke havde noget militær, blev optaget i Forbundet på lige fod med andre medlemmer.²⁹

Desuden gav de danske delegerede ved de to første delegeretmøder i Folkeforbundet overfor Forsvarskommissionen i januar og igen i oktober 1921 samstemmende udtryk for, at der efter deres opfattelse ikke lå en formel militær forpligtelse i forbundspagten, men de delegerede fra Venstre og Det Konservative Folkeparti fandt, at Folkeforbundet forpligtede Danmark militært af moralske grunde.³⁰

Især De Konservative og de militære tilfornordnede anlagde desuden en værdipolitisk vinkel på forsvarsspørgsmålet, idet dette i disses optik også handlede om stolthed, ære og national værdighed. Et effektivt værn af landets neutralitet og selvstændighed var ifølge de nævnte en forudsætning for at bevare udlandets agtelse.³¹

Socialdemokratiets modargument, som Laust Rasmussen fremlagde både i Folketinget og i Forsvarskommissionen, lød på, at det forsvarsberedskab, De Konservative lagde op til, på ingen måde var i stand til at yde et sådant effektivt værn, og at der var andre måder at vinde agtelse på i udlandet end ved at bruge landets økonomiske og menneskelige ressourcer på et forsvar, som under alle omstændigheder ville være håbløst utilstrækkeligt.³²

Laust Rasmussen hentydede her til det selvmodsigende i, at de borgerlige partier på den ene side ville beskære forswarets budget og på den anden side forventede, at et således reduceret forsvar effektivt kunne imødegå et militært angreb eller i hvert fald yde en effektiv »førstemodstand«, indtil der kom hjælp udefra – en selvmodsigelse som ikke blot Socialdemokraterne påpegede, men også militærpersoner og forsvarsvrige konservative politikere.³³

29. Betænkningen s. 335-36. Munch s. 263-65.

30. Kommissionen s. 684-710, 1017-1018. Munch s. 276-77.

31. Betænkningen s. 151. Kommissionen s. 1340, 1430-1431.

32. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 170, 7097-98, 9216. Kommissionen s. 1432.

33. Kommissionen s. 1179. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 7101-02; 9496. *Social-Demokraten*: Leder 2/7 1922. Betænkningen s. 489-90, 505, 507. *Social-Demokraten* 8/7 1922: Holten-Nielsen: »Militærforliget«; 10/7 1922: »Et nyt 1864«. *Politiken* 16/7 1922: PC Hansen: »Militærforliget. Barnets rette navn«. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 9269-92. Munch s. 324.

Parlamentarisk afmagt

Det fremgår af det foregående, at der lå en saglig sikkerhedspolitisk analyse til grund for Socialdemokratiets afrustningsforslag. Dette forklarer imidlertid ikke, hvorfor Socialdemokraterne ikke fik indflydelse på forsvarsordningen. Ville de ikke, eller kunne de ikke? Det er her min påstand, at de socialdemokratiske ledere muligvis var parate til at gå på kompromis, men at der under alle omstændigheder ingen forligsmuligheder var.

I Forsvarskommissionen ytrede Laust Rasmussen sig ved flere lejligheder på en måde, som kan tolkes som åbenhed overfor et kompromis. Eksempelvis sagde han på et møde i november 1919, at »det er jo muligt, at der kan blive fremført saadanne Argumenter fra anden Side, at vi maa have vort Standpunkt taget op til ny Overvejelse«, og under den afsluttende generaldebat i Forsvarskommissionen i marts 1922 afviste han ikke, at Socialdemokratiet ville kunne stemme for De Radikales forslag. Derudover opfordrede han flere gange til, at partierne søgte at nå til enighed om en forsvarsordning.³⁴

Desuden havde Socialdemokratiet jo tidligere vist fleksibilitet på forsvarsområdet. Laust Rasmussen bekræftede da også i Forsvarskommissionen, at partiet under krigen havde en pragmatisk holdning til forsvarsbevillingerne. Han sagde bl.a. i den forbindelse, at »vi stemte for Millionbevilling efter Millionbevilling samtidig med, at vi ikke et eneste Øjeblik var i Tvivl om, at for Danmark ville Afrustning være det bedste. Men vi forstod, at det ville have været en Ulykke for Landet, om vi, medens Krigen rasede omkring os, var kommet ind i en indre hidsig Kamp om vort Militærvæsen«.³⁵

Endvidere har den socialdemokratiske folketingsgruppe ved mindst én lejlighed vist, at også den var i stand til at fravige partiets antimilitaristiske principper på forsvarsområdet. I november 1920 vedtog gruppen således at tiltræde en henstilling fra Folkeforbundsrådet om at sende et troppekontingent på 100 mand til Vilnius-distriktet til opretholdelse af ro og orden under en folkeafstemning om, hvorvidt området skulle være polsk eller litauisk. Ved fremlæggelsen i Folketinget lagde Laust Rasmussen vægt på, at der var tale om en opgave af politimæssig karakter, og at formålet var at lade *Folket* afgøre en konflikt mellem to lande.³⁶

Også Stauning gav udtryk for vilje til kompromis. Munch refererer således i sine erindringer til et møde 7. april 1921 mellem Munch, Rode, Borgbjerg og Stauning, hvor sidstnævnte skulle have tilkendegivet, at der ikke var tvivl om, at Socialdemokraterne kunne stemme for De Radikales forslag, og at der endog kunne tænkes situationer, hvor de kunne stemme for Venstres. I fortsættelse af

34. Kommissionen s. 399, 1354-1356, 87, 88, 315.

35. Kommissionen s. 826-828, 855-856.

36. Den socialdemokratiske folketingsgruppes forhandlingsprotokol 18/8 1920-12/5 1925 s. 37. Munch s. 250-52. Larsen 1976 s. 284-87. *Rigsdagstidende*: Folketingets 73. Samling 1920-21 (*Rigsdagstidende* 1920-21) sp. 2233-34.

dette havde Munch 20. maj 1921 en samtale med Borgbjerg, hvor denne lod vide, at det kommende socialdemokratiske forslag åbnede mulighed for, at S og R efterfølgende kunne udarbejde et fælles forslag.³⁷ Dertil kommer, at Socialdemokraterne og De Radikale i hele forløbet var meget imødekommende overfor hinanden både i Folketinget og i Forsvarskommissionen.

Det kan diskuteres i hvilket omfang, de nævnte tilkendegivelser afspejlede en oprigtig vilje til kompromis i Socialdemokratiet. Dette spørgsmål vender jeg tilbage til. Her vil jeg nøjes med at konstatere, at der fandt en tilnærmelse sted mellem S og R, og perspektivet i dette skærpes af, at der samtidig var følere ude mod De Radikale fra Venstre. Kragh gav således i samtaler med Munch i april og maj 1921 udtryk for, at en fraktion i Venstres rigsdagsgruppe gerne så et samarbejde med De Radikale om forsvarsordningen.³⁸

Alt dette til trods er der intet, der tyder på, at der på noget tidspunkt fandt reelle politiske forhandlinger om forsvarsspørgsmålet sted, hverken mellem R og V eller mellem R og S, og forløbet endte med, at Socialdemokratiet fremlagde sit eget forslag i Folketinget og stemte imod De Radikales, og at Venstre som nævnt indgik forlig med De Konservative. Hvorfor gik det mon sådan?

Ifølge Finn Kjerulff Hansen fejlvurderede Munch de parlamentariske manøvre-ringsmuligheder og forspildte chancen for at få indflydelse på forsvarsordningen, fordi han blev ved med at insistere på, at S skulle med i et evt. forlig.³⁹ Knud Larsen foreslår en anden mulighed, nemlig at Munch slet ikke ønskede at indgå forlig, men håbede, at De Konservative ville trække Venstre så meget til højre, at der kunne skabes en vælgerreaktion mod Venstre til fordel for Det Radikale Venstre.⁴⁰

Imidlertid gør hverken Hansen eller Larsen opmærksom på en nærliggende tredje mulig forklaring, nemlig at den parlamentariske virkelighed efter valgene i 1920 ganske enkelt udelukkede, at Socialdemokraterne og De Radikale kunne få indflydelse på forsvarsordningen. Det Radikale Venstre var valgenes store taber, og det hidtidige RS-flertal i Folketinget var borte. Under lovforslagets andenbehandling 25. juli 1922 angav Laust Rasmussen direkte dette som årsag til, at der ikke havde været forhandlinger mellem de to partier om et fælles forslag.⁴¹ Endvidere var det flertal borte, som De Radikale hidtil havde haft sammen med Venstre i både Landsting og Folketing, og De Radikale kunne næppe leve med at være part i et forsvarsforlig, der var støttet af De Konservative.

Et VRS-forlig var da den eneste tilbageværende mulighed for, at S og R kunne få indflydelse på forsvarsordningen, og det var da også denne løsning, Munch søgte.⁴²

37. Munch s. 279-81.

38. Munch s. 277-80.

39. Hansen s. 63-65.

40. Larsen 1976 s. 38.

41. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 9224.

42. Munch s. 316-20. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 1337, 1339.

Jeg mener imidlertid, at også et sådant forlig var en parlamentarisk umulighed, men at dette først sent i forløbet stod klart for politikerne. Som det vil fremgå af det følgende, er der stærke indicier, som underbygger denne påstand.

Bedømt ud fra referaterne af Forsvarskommissionens møder førte valgene i 1920 ikke umiddelbart til en ændring af de fire partiers optræden i forsvarsdebatten – til trods for at den parlamentariske situation var radikalt forandret. Munch blev ved med at være konstruktiv, V og K var uændret obstruktive, og S klamrede sig fortsat til afrustningsforslaget. Forklaringen på dette er efter min vurdering, at politikerne hele tiden ventede. Først ventede de på valgene, for de vidste, disse ville komme senest med grænserevisionen og den deraf følgende grundlovsændring. Dernæst ventede de på Venstre, eller rettere på at dette parti skulle komme med et udspil i forsvarssagen. Det var Venstre, der var nøglen, og dette fremgår bl.a. af, at både R og S igen og igen, i Forsvarskommissionen såvel som i Folketinget, forsøgte at presse Venstre til at melde ud og fremsætte forslag til en forsvarsordning.⁴³

Imidlertid havde Venstre efter valgene rimeligvis brug for tid til at finde sine parlamentariske ben – også i forsvarsspørgsmålet. Og her var Venstre i splid med sig selv. En fløj i partiet ønskede som nævnt forlig med De Radikale, men efterhånden stod det klart, at regeringsskiftet og valgene nødvendigvis måtte føre til en forbrødring af Venstre og Det Konservative Folkeparti.

Dette kom f.eks. til udtryk under industrikrisen i 1921, hvor regeringen afviste krav fra begge sider af arbejdsmarkedet om at gribe ind med importregulering og ekspansiv finanspolitik. *Social-Demokraten* med Fr. Borgbjerg som redaktør fordømte denne liberalistiske holdning i en række artikler på lederplads og appellerede til De Konservative om at medvirke til at vælte regeringen og i stedet lade et forretningsministerium løse problemerne.⁴⁴ Dette socialdemokratiske initiativ var vel først og fremmest en politisk provokation, men episoden gjorde det klart, hvor afhængige V og K var af hinanden. Et brud mellem de to partier på industrikrisen ville have trukket tæppet væk under Neergaard-regeringen, men samtidig ville det have sat De Konservative helt udenfor indflydelse. Regeringen Neergaard kunne med andre ord ikke leve uden Det Konservative Folkeparti, og dette kunne på sin side ikke holde til at vælte regeringen. De to partier havde derfor heller ikke råd til at stå på hver sin side i forsvarsspørgsmålet, og med udgangen af 1921 besluttede Venstre sig endegyldigt for at søge forlig med De Konservative – og slukkede dermed også lyset for ethvert håb om et VRS-samarbejde om forsvaret.⁴⁵

Sådan som jeg fortolker forløbet, var det først på dette sene tidspunkt, de parlamentariske konsekvenser af valg og regeringsskifte for alvor slog igennem i

43. Kommissionen s. 492, 633, 988, 990-991, 992. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 170, 1329-31.

44. *Social-Demokraten*: Ledere d. 3/8, 5/8, 6/8, 7/8, 8/8, 9/8, 10/8, 11/8 og 13/8 1921.

45. Larsen 1976 s. 147-48, 35-37, 137-43. Munch s. 320.

praktisk politik, hvad forsvarsspørgsmålet angår. Venstre fremsatte sit forslag til forsvarsordning i januar 1922, og dette blev enden på næsten tre års træden vande i Forsvarskommissionen. Venstre overtog initiativet fra Munch, og udviklingen gik nu hurtigt mod det VK-forlig, som blev vedtaget som den nye forsvarslov 27. juli 1922.⁴⁶

De afgørende forhandlinger mellem de to partier fandt sted i et lille udvalg af ledende politikere i løbet af juni, og dette udvalgsarbejde, som blev kommenteret i en række ledere i *Social-Demokraten*, mundede i følge disse ud i »et raadent og stinkende Forlig, født bag lukkede Døre, listet, lirket og læmpet igennem med halve Sandheder og hele Løgne, med Studeprangerfif, lumpne Lokkemidler og underfundige Trusler«. ⁴⁷ Og det var ikke bare Socialdemokraterne, der oplevede det på denne måde – det gjaldt også De Konservatives højrefløj, som følte, at partiet var blevet banket på plads i udvalget, og som ikke fandt forliget vidtrækkende nok. Det konservative folketingsmedlem Bent Holstein, som endte med at stemme imod lovforslaget, karakteriserede således dette som »denne straalende Desertion fra konservative Principper, Folkeprincipper og militærpolitiske Principper (...) denne Byld, som det regerende Venstre nu er ved at trække sammen over vort Samfund«, og han sluttede af med at kalde lovforslaget »Svindel og Svindel og intet andet end Svindel«. ⁴⁸

Da regeringen i maj 1922 fremlagde Venstres mindretalsindstilling som lovforslag, lagde De Radikale den konstruktive linje på hylden og begyndte at arbejde partitaktisk, hvilket bl.a. kom til udtryk i en uforsonlig kampagne på lederplads i *Politiken*, vendt mod regeringen, Venstre og forliget. ⁴⁹ Og Socialdemokratiet – hvordan gebærdede det sig i de beskrevne parlamentariske rammer? Og med hvilken begrundelse? Disse spørgsmål vil jeg tage op i det følgende.

Realpolitik og antimilitarisme

Knud Larsen skriver i sin disputats, at »Socialdemokratiet ofrede næppe mange timer på at overveje de partistrategiske aspekter af arbejdet i Forsvarskommissionen«, og Finn Kjerulff Hansen skriver samstemmende, at Socialdemokratiets »taktik i kommissionen bar (...) præg af en demonstrativ ligegyldighed«. ⁵⁰ I overensstemmelse med dette kaldte Kragh i Forsvarskommissionen det socialdemokratiske forslag et paradeforslag, og under Folketingets andenbehandling af regeringens lovforslag hævdede venstrepolitikeren I.A. Hansen, at Social-

46. Larsen 1976 s. 351-398.

47. *Social-Demokraten*: Ledere d. 10/6, 14/6, 17/6, 18/6, 21/6, 22/6., 24/6, 25/6, 2/7, 8/7, 10/7 og 25/7 1922. 48. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 9269-94, 9483-87.

49. *Politiken*: Ledere d. 27/5, 24/6, 27/6, 28/6, 18/7, 19/7, 21/7 og 28/7 1922.

50. Larsen 1976 s. 37-38. Hansen s. 57.

demokraterne kun fremsatte deres forslag om afrustet neutralitet, fordi de var sikre på, det ikke ville blive vedtaget.⁵¹

Det ligger implicit i disse tilkendegivelser, at man anså Socialdemokraternes agitation for afrustet neutralitet for at være spil for galleriet. Som det fremgår af det foregående, er der ikke i denne undersøgelse fundet støtte for en sådan påstand. Derimod kan det som nævnt diskuteres, om Socialdemokratiet havde en oprigtig vilje til kompromis i forsvarssagen. I modsætning til V, K og R, som tidvist søgte muligheder udenfor egne forslag, holdt Socialdemokraterne konsekvent fast ved afrustningsforslaget i hele forløbet, og som nævnt i indledningen var dette i det væsentlige identisk med det forslag, Socialdemokraterne fremsatte under kommissionsarbejdet forud for forsvarsordningen af 1909, og formelt blev det først taget af bordet på partiets årsmøde i 1935.⁵²

Hvad er forklaringen på denne tilsyneladende urokkelighed, og hvorfor holdt Socialdemokratiet konsekvent en lav profil i den forsvarspolitiske debat i perioden 1918-22? Hvilken rolle spillede klassekampideologien og partiets forsvarspolitiske mentor Laust Rasmussen og dennes position i partiet og relation til Stauning for disse forhold? Og på hvilken måde blev partiets stillingtagen påvirket af hensynet til indenrigspolitisk prioritering, internationale institutioner, partiets antimilitaristiske bagland og vælgerne? Det er disse spørgsmål, jeg vil diskutere i dette afsnit.

Det er nærliggende at antage, at der lå en ideologisk betinget antimilitaristisk tradition til grund for den beskrevne mangel på bevægelighed.⁵³ Der er da heller ikke tvivl om, at det traditionelle klassekampideologiske dogme om, at militæret er borgerskabets redskab til at undertrykke arbejderklassen, havde godt fat i partiets bagland, som det vil fremgå af det følgende. Men det indtog ikke nogen fremtrædende plads i Laust Rasmussens og dermed partiets formelle argumentation for afrustning, hverken i Rigsdagen eller i Forsvarskommissionen.

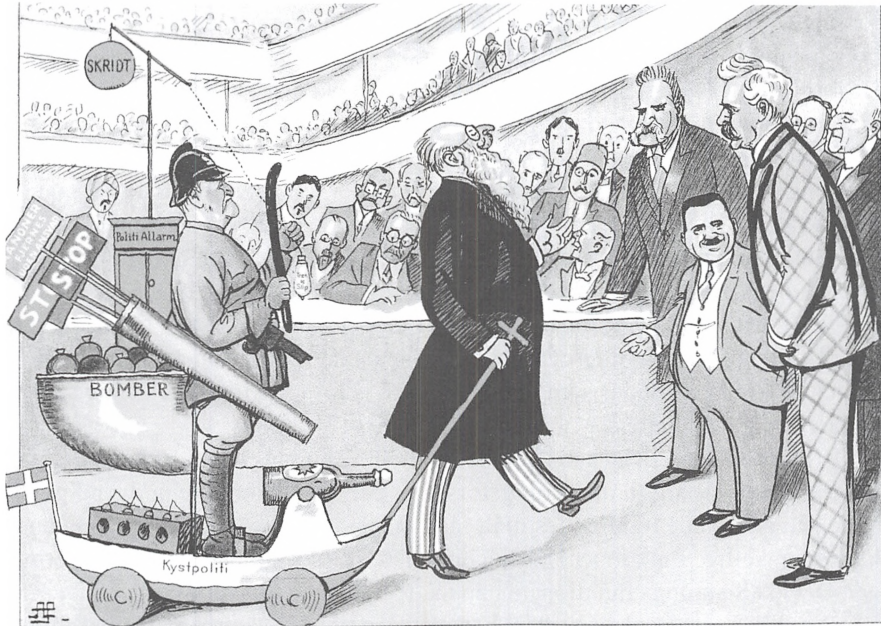
Der synes at være konsensus om et billede af Laust Rasmussen som idealistisk antimilitarist i modsætning til en mere pragmatisk Stauning,⁵⁴ men hvis der var et sådant modsætningsforhold, kom det ikke til udtryk i den periode, Forsvarskommissionen arbejdede. Der er selvsagt ingen tvivl om, at Laust Rasmussen var stærkt optaget af afrustningstanken både dengang og senere, men jeg mener også, der kan argumenteres for, at Stauning gik seriøst ind for afrustning – i hvert fald indtil slutningen af 1920'erne. Dette kommer ganske vist på tværs af en hypotese fremsat af Knud Larsen i forbindelse med en undersøgelse af Carl Moltkes funktion som udenrigsminister i den første socialdemokratiske

51. Kommissionen s. 981. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 9359.

52. Carsten Due-Nielsen: »Socialdemokratiets udenrigspolitik 1924-1940«. *Arbejderhistorie* 1999: 4: 7-21. (Due-Nielsen) s. 10, 14.

53. Due-Nielsen s. 10, 14, 18-19. Lidegaard s. 222-23.

54. Knud Larsen: »Den disciplinerede udenrigsminister«. I *Nær og fjern. Samspillet mellem indre og ydre politik*. København 1980. (Larsen 1980) s. 260-65. Grelle s. 288-89. Lidegaard s. 222-23, 235, 253.

Grænsevagten præsenteres i Genève

— og saa kan man jo altid sørge for, at det bliver en Partifælle — det er skam ogsaa en Fordele! —

Stauning lagde vægt på, at de europæiske søsterpartier støttede Socialdemokratiets forslag om afrustningens neutralitet, og da forslaget i 1924 blev præsenteret i Folkenes Forbund, blev det fra forbundets talerstol omtalt i positive vendinger af den britiske premierminister Ramsay MacDonald, formand for britisk Labour. Stauning tropper her op i Genève foran den svenske statsminister Hjalmar Branting, den franske premierminister Édouard Herriot samt den britiske Ramsay MacDonald. Alle tre fra søsterpartier til det danske socialdemokrati. (Fra Blæksprutten)

regering, nemlig »at Stauning allerede meget tidligt – og måske forud for regeringsdannelsen i 1924 – havde opgivet at søge Socialdemokratiets afrustningstanke gennemført«. ⁵⁵ Der er imidlertid et par iagttagelser, som taler for, at det ikke forholdt sig sådan.

I september 1924 omtalte Ramsay MacDonald – premierminister i den første britiske Labour-regering – i Staunings nærvær det danske afrustningsforslag i positive vendinger fra talerstolen i Folkenes Forbund. ⁵⁶ Det er nærliggende at antage, at dette fandt sted på Staunings foranledning eller i hvert i forståelse med Stauning. Og uanset dette, må det fortolkes som et stærkt positivt engagement, at Stauning så sent som i juli 1929, dvs. efter valg og regeringsskifte, følte sig

55. Larsen 1980 s. 272-73.

56. Grelle s. 289.

foranlediget til at redegøre for det socialdemokratiske afrustningsforslag i et brev til sine partiformandskolleger i udlandet – uanset om brevet blev sendt eller forblev i skrivebordsskuffen. Her skriver han bl.a., at »den danske Regering (...) med et Vælgerflertal bag sig, vil arbejde for den nævnte fornuftige Ordning [afrustningsforslaget] og dermed ogsaa for Fredstankens og Afrustningens Sejr«. Og længere henne i brevet beder han sine kolleger om »at bidrage til, at socialdemokratiske Presseorganer giver Forklaring angaaende vort Standpunkt«, og »at man vil planlægge en rimelig Støtte-Aktion for os, naar vi møder i Genève. Det vil være uhyre vigtigt, at der baade fra engelsk, fransk og tysk Side tilkendegives Forstaaelse og Sympati overfor os og det danske Forslag, og jeg nærer ikke Tvivl om, at Partifællerne i den engelske og den tyske Regering gerne yder os denne Hjælp, saaledes som det ogsaa er sket før«. ⁵⁷ Mon ikke denne sidste bemærkning bl.a. henviser til MacDonald i 1924?

Den forskel, der tidvist kan iagttages mellem Staunings og Laust Rasmussens måde at forholde sig til afrustningsforslaget på, udelukker ikke nødvendigvis, at de samarbejdede mod fælles mål, men afspejler måske blot, at de to mænd havde forskellige funktioner i partiet og senere i de socialdemokratiske regeringer. Det lå i Staunings funktion, at han måtte behandle forsvarsspørgsmålet i en større politisk sammenhæng under hensyntagen til både samarbejdet med andre partier og balancen mellem den rodfæstede afrustningsfløj og den fremspirende forsvarsvenlige fløj i Socialdemokratiet. Laust Rasmussens funktion var smal, men han var formentlig en væsentlig og nødvendig stabiliserende faktor i de år, hvor partiet udviklede sig fra arbejderklassens parti til et folkeparti, fordi han fungerede som samlingsfigur og identifikationsobjekt for den antimilitaristiske fraktion af partiet og dettes bagland.

Det er klart, at jo længere partiet nåede i den nævnte modningsproces, og jo mere antimilitarismen i baglandet tabte pusten, jo mindre væsentlig blev Laust Rasmussens stødpudefunktion, men i den periode, denne undersøgelse omfatter, var der efter de tilgængelige kilder at dømme konsensus i partiet og rigsdagsgrupperne om en uforbeholden opbakning til Laust Rasmussen og afrustningsforslaget. Det eneste vidnesbyrd om interne meningsbrydninger på forsvarsområdet, jeg har fundet, vedrører den tidligere nævnte beslutning om at sende tropper til Vilnius-distriktet. Denne beslutning, som var stærkt kontroversiel i forhold til partiets grundholdning, blev ifølge forhandlingsprotokollen truffet i folketingsgruppen med 16 stemmer mod 14.

Den kendsgerning, at Laust Rasmussen som tidligere nævnt forsvarede denne beslutning fra Folketingets talerstol, viser, at han ikke var kompromisløs i militære anliggender. I Forsvarskommissionen deltog Laust Rasmussen i øvrigt ivrigt i debatten i om, hvorvidt rekrutteringen til hær og flåde skulle finde sted

57. Socialdemokratiets Arkiv, kasse 555, læg 1.

Laus Rasmussen (1862-1941) var socialdemokratisk forsvarsminister i den første danske socialdemokratiske regering i 1924-26 samt igen 1929-32 i de første tre år af Stauning-Munch-regeringerne 1929-40. Han var Socialdemokratiets fremmeste fortalere for afrustning, og blev betegnet som forsvarsministeren, der arbejdede på at overflødiggøre sig selv.

ved almindelig værnepligt, som V og K ønskede, eller ved frivillighed, som R ønskede, og advokerede her for værnepligt – til trods for, at dette spørgsmål jo var irrelevant, såfremt han forlods afviste at fravige kravet om total afrustning.⁵⁸ Denne iagttagelse indikerer desuden, at han havde bevæget sig væk fra den uforbeholdne pacifisme, han ifølge Lidegaard gjorde sig til talsmand for på partikongressen i 1913.⁵⁹ I det foregående er der også vist andre eksempler på, at Laust Rasmussen var parat til at gå på kompromis – og dette fik han senere lejlighed til at realisere på posten som forsvarsminister.⁶⁰

Når man sammenholder dette med de indicier på vilje til kompromis fra andre ledende socialdemokrater, der er beskrevet i det foregående, får man det overordnede indtryk, at den socialdemokratiske ledelse, inkl. Laust Rasmussen, dybest set holdt en realpolitisk distance til partiets formelle antimilitaristiske grundholdning. Gennem opbakningen til den radikale regering under krigen og Staunings regeringsdeltagelse havde Socialdemokratiet da også i praksis vist sig parat til at samarbejde med de borgerlige partier i det omfang, dette tjente partiets, arbejderklassens og landets interesser. I overensstemmelse med dette bekræftede Stauning i et interview i 1933, at det var partiets tradition at søge indflydelse gennem samarbejde.⁶¹

Der er med andre ord ingen holdepunkter for, at klassekampideologiske holdninger og idealistisk antimilitarisme i partiledelsen var en væsentlig begrundelse for, at Socialdemokratiet undlod at søge indflydelse på forsvarsordningen. Det skyldtes snarere en nøgtern erkendelse af, at de politiske realiteter gjorde en sådan indflydelse umulig. For det første kom som foran beskrevet den parlamentariske virkelighed på tværs, og for det andet befandt partiet sig under pres, som beskrevet nedenfor. Under disse omstændigheder ville det have været i direkte modstrid med Socialdemokratiets partistrategiske interesser at bløde op på afrustningsforslaget. Noget sådant ville i denne situation, hvor der ikke var noget at vinde, blot skabe usikkerhed om partiets holdning og dermed skade dets image.

Den logiske konsekvens af en sådan realpolitisk vurdering ville være at nedtone forsvarsspørgsmålet i partiets agitation og i stedet anvende energien på andre områder. Dette var sandsynligvis da også netop, hvad Socialdemokraterne valgte at gøre. At dømme efter folketingsgruppens forhandlingsprotokoller prioriterede partiet således især landets økonomiske og sociale problemer, konflikten om den dansk-tyske grænse og den parlamentariske krise 1919-20.

Staunings hovedindlæg under finanslovsdebatten i 1921 handlede således kun om forsvaret i det omfang, dette kunne betragtes som besparelsesobjekt

58. Kommissionen s. 918-920, 932-936, 1281-1283.

59. Lidegaard s. 222-23.

60. Due-Nielsen s. 11. Larsen 1980 s. 271. Lidegaard s. 224, 228-29, 263-64.

61. Th. Stauning: *Tilbageblik over mit liv*. Interview ved Chr. Torpe. Særtryk af *Tilskuerens* oktoberhefte, 1933.

til fordel for de lavestlønnedes og de arbejdsløses vilkår, og partiet havde givet udtryk for præcis det samme under finanslovsdebatterne i 1919 og i 1920.⁶² Teoretisk set kunne forsvarssagen være indtænkt i dette – nemlig i tilfælde af at Socialdemokraterne anskuede den sociale og økonomiske politik som elementer i Munchs kulturforsvar, som omtalt i indledningen. Imidlertid var der ingen af de socialdemokrater, der førte an i forsvarsdebatten, som gav udtryk for, at de så en forbindelse mellem sammenhængskraften i samfundet og nationens sikkerhed. Dette gælder således Laust Rasmussen i såvel Forsvarskommissionen som Folketinget, de øvrige socialdemokratiske kommissionsmedlemmer i Forsvarskommissionen samt Th. Stauning og Fr. Borgbjerg i Folketinget i de perioder, hvor forsvaret var til debat.

Tværtimod synes Socialdemokraterne i højere grad at have haft blikket rettet udad – ud over landets grænser – i bestræbelserne på at bevare Danmark som en selvstændig nation. Grundholdningen var her, at hvis småstaternes sikkerhed skulle værnes på langt sigt, så måtte det ske i kraft af et udbygget samarbejde i internationale institutioner. Denne ideologiske dimension af Socialdemokratiets syn på sikkerhedspolitikken kom klart til udtryk i en visionær tale af Borgbjerg i Folketinget 18. februar 1920 under debatten om Danmarks tilslutning til Folkenes Forbund.⁶³

Socialdemokraterne havde især store forventninger til de nationale socialdemokratiets samarbejde og nationernes samarbejde i Folkenes Forbund. Om det første sagde Borgbjerg således, at »jeg føler mig ganske overbevist om, at paa de kommende internationale Kongresser vil [Afrustning] blive Løsenet (...) indtil det fuldt ud er hele det internationale Socialdemokratis Program: Afrustning, obligatorisk international Voldgift og saa en international Ordensmagt«. Og om forventningerne til nationernes samarbejde sagde han bl.a., at »vi er jo ikke blot Danske, vi er jo ogsaa Europæere (...) jeg tror, at det gamle Europa endnu har en Fremtid. Jeg ville ønske, at vi kunne bidrage saa meget dertil som muligt«. Og i fortsættelse af denne (meget nutidige) tankegang sagde han, at »det har alle Dage været det danske Socialdemokratis Opfattelse, at man (...) i al Politik udøver sin Indflydelse bedst ved at være med og ikke ved at staa udenfor«. Således også ved at være med i Folkenes Forbund, hvor han forventede, at »de smaa Stater [vinder] de store Magters Anerkendelse og Beskyttelse« og hvor han håbede og troede, »at (...) de smaa Stater trods al Mangel på ydre Magt dog kan gøre en kulturel Indsats«. Han sluttede af med på partiets vegne at anbefale, »at den danske Stat indtræder i Folkenes Forbund (...) med Haab om og Villie til i de kommende Aar at udvikle denne Pagt til det, den bør blive, til et virkeligt

62. Th. Stauning: *1½ Aar under Ministeriet Neergaard*. København 1921. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 50-90. *Rigsdagstidende* 1919-20 sp. 441-47. *Rigsdagstidende* 1920-21 sp. 80-105, 2203-06.

63. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 7595-96. Munch s. 322-23.

Værn, en virkelig Betyggelse for alle Nationers fredelige, selvstændige Liv og indbyrdes kulturbefrugtende Paavirkning og Fremgang«.

Socialdemokraterne ønskede med andre ord ikke blot at styrke den nationale kultur og sammenhængskraften i det danske samfund. De ønskede også at lade de nationale kulturer og normer spille sammen over grænserne for derved at skabe fælles værdier til fælles værn – og dermed større sikkerhed. I overensstemmelse med denne grundholdning var det en opmuntrende udvikling for Socialdemokraterne, at det danske og tyske socialdemokrati nåede frem til en fælles holdning til det dansk-tyske grænsespørgsmål, og at Rigsdagen i foråret 1921 ratificerede, hvad det socialdemokratiske mindretal i Forsvarskommissionens betænkning kaldte »Folkeforbundets Beslutning om Oprettelsen af en mellemfolkelig Domstol til obligatorisk Afgørelse af Stridigheder mellem Nationerne«. Med andre ord, at den faste domstol for mellemfolkelig retspleje i Haag blev henlagt i Folkeforbundets regi.⁶⁴

På den anden side kunne forsvarsminister Klaus Berntsen under fremsættelsen af forslag til lov om forswarets ordning 10. maj 1922 i sin begrundelse henvise til de svenske socialdemokraters leder Hjalmar Branting, som på det tidspunkt også var Sveriges statsminister, idet han citerede denne for i sommeren 1921 at have udtalt, at »en Nation, der vil leve, maa vise sin Villie til Livet«. ⁶⁵ Bag dette citat ligger den kendsgerning, at det svenske socialdemokrati dannede regering i 1920 med et stærkt militær på programmet. En analyse af begrundelsen for denne stillingtagen ligger udenfor rammerne for denne undersøgelse, men iagttagelsen understreger, at der på det nævnte tidspunkt ikke var fodslag mellem de europæiske socialdemokratiske partier, hvad angår holdningen til forsvar og militær. Dette i modsætning til situationen før Første Verdenskrig, hvor afrustning var på programmet – ikke blot i det danske socialdemokrati men også i søsterpartierne i de andre europæiske lande.⁶⁶

I det foregående har jeg flere gange nævnt Socialdemokratiets antimilitaristiske bagland. Jeg vil nu i lidt flere detaljer diskutere den betydning, hensynet til dette og til partiets vælgere havde for partiets tilbageholdenhed i den forsvarspolitiske debat i den periode, undersøgelsen beskæftiger sig med.

Der er ingen tvivl om, at partiet var under pres fra venstre, dels fra Syndikalisternes og Danmarks Socialistiske Arbejderparti, og dels og ikke mindst fra partiets egen ungdomsorganisation. Her var der en stærk venstrefløj, karakteriseret ved en kompromisløs klassekampideologi og en indædt antimilitarisme. Denne fløj fik ved urafstemning i foråret 1919 vedtaget en kongresresolution, hvori det hed, at fortsat loyalitet overfor Socialdemokratiet var betinget af, at

64. Betænkningen s. 333, 336-37. Munch s. 13-14, 282-83. *Rigsdagstidende* 1920-21 sp. 5919-23.

65. *Rigsdagstidende* 1921-22 sp. 6842.

66. Due-Nielsen s. 10.

partiet standsede ethvert samarbejde med de borgerlige partier og i stedet førte en uforsonlig klassekamp og en ligeså uforsonlig kamp mod militarismen.⁶⁷

Da Socialdemokratiets kongres samme efterår udtalte sin misbilligelse af denne konfrontatoriske retorik, fulgte den hårde kerne i ungdomsforbundets forretningsudvalg op med et opråb til både ungdomsforbund og moderparti, hvori den fastslog, at Socialdemokratiet med dette »Attentat på Ungdomsbevægelsen« – sammenholdt med Staunings regeringsdeltagelse og manglen på antimilitaristisk konsekvens – havde taget »umiskendelig Skikkelse af almindeligt borgerligt Reformparti«. Forretningsudvalget fandt derfor »alle Socialister [løst] fra deres Forpligtelser overfor dette usocialistiske og intolerante, af en borgerlig LederKlike misregerede Parti«.

Disse oprørske tanker blev samme år uddybet af forretningsudvalgets formand Ernst Christiansen og dennes meningsfælle Johannes Erwig i kampskriftet *Striden i Socialdemokratiet*. En strid som endte med, at ungdomsforbundet blev sprængt, idet der fra venstrefløjen udgik en ny partidannelse, som i 1920 blev til Danmarks Kommunistiske Parti. Tilbage blev en mere moderat fløj (DSU), som var kritisk men loyal overfor moderpartiet.

Der er ingen tvivl om, at denne agitation fra venstrefløjen var partiet en plagsom sten i skoen, og problemet blev ikke mindre af, at der parallelt med dette var uro i det socialdemokratiske vælgerkorps. Bolignød, arbejdsløshed og faldende realløn sammen med den store sociale ulighed, krigen havde skabt, gav venstrefløjsgropperne vind i sejlene. Ude på arbejdspladserne havde Syndikalisterne uforholdsmæssig stor indflydelse, og massemøder, demonstrationer og spontane strejker hørte til dagens orden og lagde pres på regeringen og de faglige organisationer – og på Socialdemokratiet.⁶⁸

Der er dog ikke noget, som tyder på, at utilfredsheden umiddelbart blev rettet mod partiet. Ved valget i 1918 havde dette ganske vist en mindre tilbagegang, men genvandt det tabte og mere til ved valgene i 1920. Dette udelukker imidlertid ikke, at hensynet til vælgerne havde indflydelse på Socialdemokratiets profilering i forsvarsdebatten. Sagen er, at kravet om afrustning var en del af partiets valggrundlag. Det hed således i pkt. 1 i det 18-punkts Valg- og Arbejdsprogram, som blev vedtaget på kongressen i 1919, at »Afrustning tilstræbes«, og i kongressens manifest, at »vort Program på det militære Område er Afrustning, og det bliver vore Repræsentanters Opgave [i Forsvarskommissionen] at virke for dette Programs Gennemførelse«. Samstemmende med dette understregede Borgbjerg i en valgtale i april 1920, at »den internationale Krigsfare [skal] sta-

67. *Social-Demokraten* 8/11 1918: »Syndikalisternes Løgne«; 1/12 1918: »Hvad de syndikalistiske Spektakler lærer«. Socialdemokratiets Ungdomsforbunds Arkiv (SUFA), ks. 1: Kongres 1919: Resolution. SUFA, ks. 4: Kongres 1919: Forretningsudvalgets pressemeddelelse; forretningsudvalgets kommentar til moderpartiets misbilligelse.

68. Munch s. 9-10, 274-75. Christiansen s. 237-303.

dig formindskes, indtil selve Grundaarsagerne til sidst [er] radikalt udryddet: Kapitalismen og Militarismen«. ⁶⁹

Efter Social-Demokratens valgdækning at dømme fyldte forsvarssagen imidlertid ikke ret meget i valgkampene i 1920. Alligevel kunne det meget vel være blevet opfattet som løftebrud af vælgerne, hvis Socialdemokratiet efterfølgende havde givet køb på kravene i en forhandling med Venstre og Det Radikale Venstre, og partiet ville derfor kunne risikere vælgernes straf ved efterfølgende valg. Det er dog nok sandsynligt, at partiet ville have været parat til at forhandle om et VRS-forlig, hvis muligheden for et sådant havde vist sig, men af de nævnte årsager ville partiet i så fald utvivlsomt have været nødt til at kræve urealistisk store indrømmelser af forligspartnerne.

Konklusioner og perspektivering

Man kan få det indtryk af den foreliggende litteratur, at Socialdemokratiets stilningtagen til forsvaret i perioden 1918-22 var begrundet af en kompromisløs antimilitarisme med rod i klassekampideologien, og at dette bl.a. indebar en stereotyp og overfladisk fortolkning af den sikkerhedspolitiske situation. Dette stemmer imidlertid ikke overens med det billede, man får af det tilgængelige kildemateriale.

Partiets forslag om afrustet neutralitet hvilede tværtimod på en saglig og konsistent sikkerhedspolitisk analyse, og der er ingen tvivl om, at forslaget var alvorligt ment, og at Socialdemokraterne var oprigtige i deres agitation for dette og for det fredsbevarende potentiale i internationalt samarbejde i Folkenes Forbund og i socialdemokratisk samarbejde på tværs af landegrænser.

Der er desuden stærke indicier for, at Socialdemokratiet fastholdt kravet om total afrustning i en nøgtern erkendelse af, at de parlamentariske forhold efter valgene i 1920 definitivt havde sat partiet udenfor indflydelse. Når Munchs drøm om et VRS-forlig ikke blev opfyldt, skyldtes dette således næppe, at Munch fejls spillede sine parlamentariske kort, men snarere at regeringsskiftet og valgenes parlamentariske konsekvenser tvang Venstre og Det Konservative Folkeparti ind i et parløb om forsvaret.

I lyset af denne parlamentariske situation og under indtryk af formodet vælgerforventning og pres fra et antimilitaristisk bagland fandt Socialdemokratiets ledelse det af partistrategiske årsager mest hensigtsmæssigt at lukke sig om afrustningsforslaget og holde lav profil i forsvarsdebatten. I stedet valgte partiet at forstærke det politiske arbejde om andre mærkesager, bl.a. på det sociale og økonomiske område. Der er imidlertid ingen holdepunkter for, at dette var led i en overordnet plan om at styrke nationens sammenhængskraft som alternativ til det militære forsvar, jf. Lidegaard og Munchs kulturforsvar.

69. Socialdemokratiets arkiv, kasse 9, læg 2. *Social-Demokraten* 18/4 1920.

Validiteten af det traditionelle billede af Laust Rasmussen som idealistisk antimilitarist i modsætning til en mere pragmatisk Th. Stauning drages i tvivl, og den hypotese fremsættes, at billedet ikke afspejler et reelt modsætningsforhold, men det faktum, at de nævnte personer hver især havde sin uundværlige funktion i partiet. En afklaring af denne problemstilling vil imidlertid kræve yderligere undersøgelser.

Forsvarslovens vedtagelse i 1922 standsede ikke Socialdemokratiets agitation for afrustet neutralitet. Partiet fortsatte tværtimod med at forfægte dette synspunkt både i regering og opposition, og i 1926 og igen i 1929 og 1932 blev afrustningsforslaget faktisk vedtaget i Folketinget. Forslaget blev ganske vist hver gang bremset i Landstinget, men i 1932 blev VRS-forliget om forsvaret realiseret – med en betydelig reduktion af det militære forsvarsberedskab til følge.⁷⁰

Fra begyndelsen af 1930'erne blev afrustningslinjen i Socialdemokratiets forsvarspolitik imidlertid udfordret indefra, bl.a. af kræfter omkring Hans Hedtoft og Hartvig Frisch, og da det efter krigen blev klart, at Danmark ikke længere kunne bygge sin sikkerhedspolitik på neutralitet, sikrede Socialdemokratiet sammen med Venstre og Det Konservative Folkeparti Danmarks medlemskab af NATO i 1949.⁷¹

Derefter var der konsensus om sikkerhedspolitikken mellem de nævnte tre partier, bortset fra perioden mellem Schlüters magtovertagelse i 1982 og »atomvalget« i 1988, hvor Socialdemokratiet brød denne konsensus og indgik i det såkaldte alternative flertal sammen med De Radikale og venstrefløjen.⁷² Fra efteråret 1988 var Socialdemokratiet imidlertid tilbage i det sikkerhedspolitiske fællesskab med Venstre og Det Konservative Folkeparti – og nu var Det Radikale Venstre også med. Denne genvundne konsensus varede indtil 2003, hvor Irak-krigen drev en kile ind, så VK kom til at stå overfor SR – ganske som det var tilfældet i 1922.

Summary

A Farewell to Arms

The Decision-Making Process of the Social Democratic Party with Regard to the Defence of Denmark 1918-1922.

The state of readiness during World War I seriously strained the Danish society economically and socially. Consequently, after the conclusion of peace, a political board was established to work out proposals for a new and less expensive

70. Lidegaard s. 233-37, 259-66. Due-Nielsen s. 11.

71. Due-Nielsen s. 13-14. Thorsten Borring Olesen & Poul Villaume: *I blokopdelingens tegn 1945-1972*. Dansk Udenrigspolitikks Historie, bind 5. København 2005, s. 91-125.

72. Nikolaj Pedersen: *Europæisk og globalt engagement 1973-2006*. Dansk Udenrigspolitikks Historie, bind 6. København 2006, s. 270-359, 580-604.

defence organization. The Social Liberal Party set the stage for a compromise with the Liberal Party and the Social Democratic Party. The latter party, however, insisted on its claim for total and immediate disarmament, and eventually the future organization of military defence was based upon a compromise between the Liberal Party and the Conservative Party. It is the aim of this paper to investigate the reasons for the position of the Social Democratic Party on this issue.

The present investigation is based upon contemporary records of the Social Democratic Party and its youth organization, extracts from the *Rigsdagstidende* (the Danish Hansard), records of the meetings and of the report from the political board, biographies of the principal characters of the incident and contemporary press coverage.

The investigation does not support the traditional view that the attitude of the Social Democratic Party on the issue of defence was based mainly upon ideology. On the contrary, the investigation suggests that the position was based on a factual analysis of the international scene of security policy. Similarly, the party's insistence on its claim was the result of a careful analysis of the parliamentary situation after the elections in 1920, whose result excluded the Social Democratic Party from influence on the future defence organization. In addition, considerations of the voters and the party's base of support probably limited the party's freedom to compromise in the defence matter. Consequently, the party gave higher priority to major social and economic issues than to the issue of defence.

From the beginning of the 1930's, the Social Democratic Party's policy of disarmed neutrality was challenged from within the party, and in 1949 the party abandoned the neutrality policy. In collaboration with the Liberal Party and the Conservative Party, the Social Democratic Party entered Denmark into NATO, which has subsequently been the mainstay of Danish defence policy.

(translated by Jørgen Peder Clausager)

Et funktionelt kildebegreb – erkendelsesfremskridt eller faglig deroute?

En kommentar foranlediget af René Mejlby Jensens kritik af min erkendelsesteoretiske promovering af et funktionelt kildebegreb.

Af Bernard Eric Jensen

Den har været de tider, hvor et materielt kildebegreb var fremherskende blandt danske faghistorikere, men også dem, hvor et funktionelt var det. Der er imidlertid aldrig etableret en fælles forståelse af, hvordan disse begreber skal defineres. Et funktionelt kildebegreb har følgelig status af et fagligt stridsemne.

Interessen for problemfeltet er fortsat udtalt. I 2000 udgav jeg en analyse af, hvordan Erslevs metodiske og teoretiske forfatterskab er tolket og brugt i løbet af 1900-tallet.¹ Og i 2002 udskrev Syddansk Universitet en prisopgave, der førte til udgivelsen af Jeppe Nevers' *Kildekritikkens begrebshistorie. En undersøgelse af historiefagets metodelære* (2005). En drøftelse af et materielt versus et funktionelt kildebegreb indgår ligeledes i Sebastian Olden-Jørgensens *Til kilderne. Introduktion til historisk kildekritik* (2001) såvel som i Bent Egaa Kristensens *Historisk metode. En indføring i historieforskningens grundlæggende principper* (2007).

Seneste bidrag til denne debat er René Mejlby Jensens afhandling *Det funktionelle kildebegreb og virkelighedens fortid i historisk forskning* fra 2008.² Inden den tages op til drøftelse, vil jeg sammenfatte, hvad den hidtidige forskning/debat – i min optik – har klarlagt.

En forsøgsvis status

Man kan med en vis ret hævde, at et funktionelt kildebegreb snart skal fejre sit hundredårsjubilæum i en dansk sammenhæng. Det vil i hvert fald de teorihistorikere sige, der har peget på, at den første pointerede formulering af en mere funktionel kildeforståelse findes i Kristian Erslevs *Historisk Teknik* (1911/1926), altså, hvor han fremhævede følgende:

- Vil man i to Ord sammenfatte, hvad man har lært i d. 19. Aarh. om de historiske Kilder, kunde man sige, at man har forstaaet, at alle historiske Beretninger præges af deres Forfatters subjektive Opfattelse, medens man paa den anden Side har fremdraget, hvad der endnu er tilbage af Fortiden, og indset, at man her har sikrere Kilder end i Beretningerne. Dette har ret naturligt ført til, at man har søgt at sondre selve Kilderne efter denne Modsætning og delt dem i de to Hovedgrupper: *Beretninger og Lævninger* (...). Denne Tvedeling (...) kan dog ikke staa for nærmere Prøvelse. Det er klart, at hver eneste Beretning tilige er en Lævning (...). Hermed falder allerede Tvedelingen til Jorden, og tænker man Sagen ret igennem, viser det sig, at den hele Sondring egentlig ikke ligger i selve Kilderne; det er Historikeren, der

snart bruger Kilden som Beretning, snart udnytter den som Lævning eller rettere Frembringelse (...).³

Ingen fagfolk har i eftertiden betvivlet, at Erslev i *Historisk Teknik* meddelte sine fagfæller, at han var nået frem til en ny forståelse af historikeres forhold til deres kildemateriale. Men en saglig uenighed har vist sig, så snart historikere har skullet sætte ord på, hvad der udgør forskellen mellem Erslevs tænkning fx i *Grundsætninger for historisk Kildekritik* (1892) og i *Historisk Teknik* (1911/1926), og især når de har skullet tage stilling til, om sidstnævnte skrift udgjorde et erkendelsesfremskridt – således som Erslev selv opfattede det – eller om det snarere var tegn på en faglig deroute. Når uenigheden er dukket op netop her, er det, fordi en behandling af disse problemstillinger fordrer, at historikere må bringe deres forståelse af erkendelses- og videnskabsteori i spil. Enten implicit eller eksplicit.

Når der har været de tider, hvor faghistorikere foretrak grundsynet i Erslevs *Grundsætninger* frem for det i *Historisk Teknik*, er den mest ligefremme forklaring, at disse historikere erkendelses- og videnskabsteoretisk var mere på bølgelængde med den unge end den sene Erslev. Når andre har sat sig for at rehabilitere den sene Erslev, var det en følge af, at de havde et andet syn på erkendelse/videnskab end det, som fx Erik Arup og Knud Fabricius lagde til grund for deres kritik af den sene Erslev.⁴ Vi har her at gøre med en vigtig faglig konflikt, men samtidigt en, der fordrer, at historikere må beskæftige sig med erkendelses- og videnskabsteoretiske stridsspørgsmål.

Da jeg i 1974 introducerede begrebsparret »et materielt versus et funktionelt kildebegreb«, var det som led i et forsøg på at begrebsliggøre forskellen mellem Erslevs tænkemåder i *Grundsætninger* og *Historisk Teknik*.⁵ Den afgørende forskel – i min optik – vedrørte en delvis forskellig

opfattelse af et erkendende subjekts rolle i erkendelsesprocesserne.

I *Grundsætninger* (1892) havde Erslev søgt at nytænke historisk metode med afsæt i en empiristisk erkendelses- og videnskabsteori. Han betragtede menneskelig erkendelse som (fordomsfri) iagttagelser og menneskers bevidsthed som en fejlkilde. Metodisk bestod opgaven følgelig i at »eliminere det subjektive Moment« mest muligt, og det var den forestillingsverden, der lå til grund for hans centrale tese: »Levninger og Beretninger staar skarpt adskilte som Historiens objektive og subjektive Kilder.«⁶ Et kildemateriale kunne i lyset af dets forskelligartede kendetegn inddeles i de gode og de dårlige kilder, og den metodisk bevidste historiker skulle mest muligt holde sig til de gode kilder – altså basere sin analyse på levninger frem for beretninger. Jeg benævnte det et materielt kildebegreb.

I tidsrummet mellem 1892 og 1911, da *Historisk Teknik* først blev udgivet, var Erslev nået frem til ny indsigt vedr. historikere og deres kildemateriale. Det afgørende var ikke længere inddelingen af kilderne i de gode og de dårlige, det afgørende var, hvordan og til hvad en historiker brugte sine kilder; om de blev lagt til grund for – med Erslevs terminologi – en levnings- eller en beretningsslutning. Heraf sluttede jeg, at Erslev var i færd med at ændre opfattelse af det erkendende subjekts rolle i erkendelsesprocesserne.

Hvor det erkendende subjekt i *Grundsætninger* alene blev opfattet som en fejlkilde – noget, der måtte elimineres mest muligt – var han i *Historisk Teknik* også begyndt at tildele det en konstruktiv rolle. Nu var det afgørende, hvordan en historiker bruger sit kildemateriale. Det er i øvrigt denne nye opfattelse, der forklarer, at Erslev i *Historisk Teknik* kunne indføre en ny såkaldt tredje kildetype, nemlig »Nutidslivet, forsaavidt det tillader Tilbageslutninger til, hvad der skete i Fortiden.«⁷

Det var introduktionen af sidstnævnte kildetype, der blev oplevet som intet mindre

end et historiefagligt *faux pas* af historikere som Arup og Fabricius.⁸ De reagerede sådan, fordi denne kildetype aldeles underminerede forestilling om, at der fandtes de gode og de dårlige kilder. Men sagligt set har Erslev ret: de fleste – hvis ikke alle – levningsslutninger har systematiseret og valideret indsigt i natur- og kulturprocesser som en del af deres grundlag.

Når jeg fandt det sagligt velbegrunderet at fremstille den sene Erslev som en metodiker, der havde taget et første afgørende skridt i retning af et funktionelt kildebegreb, var det, fordi jeg ved udlægningen af Erslevs *Historisk Teknik* selv gjorde brug af en tilbageslutning fra nutidslivet. Har man en frembringelse, kan der sluttes tilbage til den frembringende aktivitet, såfremt man har indsigt i, hvordan den vil kunne frembringes. Det kan fx ske ved at gøre brug af en erkendelsesteori. Har man et historiefagligt værk, kan der da sluttes tilbage til de relevante mentale aktiviteter, der har frembragt værket (de stillede spørgsmål, den anlagte synsvinkel, de styrende begreber, de brugte indsigter osv.). Den brugte erkendelsesteori vil da indgå som en del af levningsslutningernes grundlag.⁹

Når Erslev pegede på en historikers forskellige brug af sit kildemateriale, betragtede jeg det som en anden italesættelse af menneskers erkendelsesaktiviteter end den, der blev brugt i 1970'erne. Men den blev samtidigt tolket som refererende til det sagforhold, der gik under betegnelser som problemstillingens styrende funktion i projekt- og problemorienterede erkendelsesprocesser.

Alle teorihistorikere har blik for, at Erslevs sene metodiske og historieteoretiske forfatterskab er komplekst og flertydigt, men der er uenighed om, hvorvidt det er velbegrunderet at sige, at denne del af hans forfatterskab er præget af indre modsigelser.

Da Kai Hørby og Hans Vammen genudgav Erslevs *Historisk Teknik* i 1987, vedføjede de en efterskrift, hvor de pegede på, at det kun var »til udvortes brug« (altså i

forhold til en fagekstern offentlighed), at Erslev havde holdt fast i dele af sit empiristisk-positivistiske tankegods, hvorimod han »til indvortes brug« (altså i forhold til sine fagfæller) opfattede sig selv som »parthaver i en humanistisk-hermeneutisk tradition«.¹⁰ Selv mener jeg, at det er mere velbegrunderet at tolke hans flertydighed som tegn på manglende teoretisk afklaring og indre modsigelser.¹¹

At være fortalere for en (mere eller mindre) heterogen – og dermed en delvis selvmodsigende – erkendelses- og videnskabsteori er ikke kun noget, der har kendetegnet Erslev. Det er fx bemærkelsesværdigt, at man hos en så teoretisk bevidst historiker som H.P. Clausen også kan finde teoretiske markeringer, der peger i en vidt forskellig retning.

Clausen søgte i *Hvad er historie?* (1963) ihærdigt at rehabilitere den funktionelle tilgang hos den sene Erslev, altså hvor et erkendende subjekt tildeles en konstruktiv rolle i erkendelsesprocesserne. På den anden findes der hos Clausen også formuleringer, hvor det erkendende subjekt og dets saglige forforståelse opfattes som en afgørende fejkilde. Det gælder en formulering som den følgende:

- Historikerens videnskabelige stræben hviler på den forudsætning, at hvad der skete i fortiden vel ikke kan erkendes uden påvirkning fra nutiden, men at man dog kan stræbe mod at skue så rent tilbage som muligt uden at lade mellemtiden eller øjeblikket sløre blikket. Historikeren indser vel det umulige i at træde ud af sin tid og sit skind, men han føler, at han i heldige øjeblikke kan nå et godt stykke i retning af den rene tilbageblikken og dermed overvinde afstanden til fortiden (...).¹²

En problematisk tekstlæsning

Hvor nyere teorihistorikere som regel har ment, at den sene Erslevs funktionelle kildeopfattelse skal foretrækkes frem for

den unges materielle, dér tænker René Mejlby Jensen ganske anderledes. Hans debatindlæg er dog ikke udformet som et forsøg på at rehabiliterer den kritik, som Erik Arup og Knud Fabricius i 1930erne rettede mod Erslevs funktionelle kildeopfattelse. Hvor de baserede deres kritik på en praktisk arbejdende historikers tænkemåde, dér underkaster René Mejlby Jensen problemkomplekset en mere principiel erkendelses- og videnskabsteoretisk analyse. Og det udgør et fremskridt, at erkendelsesteoretiske stridsspørgsmål tages op, når historiefagets metodelære bliver sat på dagsordenen.

René Mejlby Jensens overordnede tese er indarbejdet i afhandlingens titel: *Det funktionelle kildebegreb og virkelighedens fortid i historisk forskning*. Den er, at brugen af et funktionelt kildebegreb implicerer en opgivelse af (forestillingen om) virkelighedens fortid – altså en ontologisk realisme. Indførelsen af et sådant begreb er derfor ikke at betragte som et erkendelsesfremskridt, tværtimod fremstår det som en faglig deroute.

Det er ikke den metafor, som René Mejlby Jensen selv bruger. Han fremstiller indførelsen af et funktionelt kildebegreb som »en skarpretter« – altså som intet mindre end »aflivningen af historiefagets og historikernes hovedforudsætning for at bedrive historisk forskning: den ontologiske realisme.«¹³ I hans optik er det ikke postmodernismen, der har undergravet historiefagets status af videnskab. Syndefaldet skete meget tidligere, nemlig da et funktionelt kildebegreb blev knæsat. Han retter derfor sin kritik især mod den erkendelses- og historieteoretiske tilgang, som Karsten Thorborg og jeg søgte at udfolde i 1970erne.¹⁴

Det er velbegrunderet, at René Mejlby Jensen her fæstner opmærksomheden ved et af mine bidrag til debatten: *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag* fra 1976.¹⁵ I min optik tog Erslev i *Historisk Teknik* et vigtigt skridt i retning af at til-

dele det erkendende subjekt en konstruktiv rolle i erkendelsesprocesserne, men uden for alvor at folde en sådan tilgang ud. Det spørgsmål, som jeg derfor i 1976 satte mig for at drøfte og besvare, var: hvilke(n) erkendelses- og videnskabsteori(er) ville kunne forklare og legitimere brugen af et funktionelt kildebegreb?

Men selvom René Mejlby Jensens fokuspunkt er velvalgt, er det stadigvæk relevant at undersøge, hvordan har han læst dette debatbidrag? Det fremgår, at han gerne vil give en nuanceret redegørelse for min opfattelse, men ikke desto mindre er hans forbigåelse af flere centrale begreber særdeles sigende.

René Mejlby Jensen har det ikke godt med, at jeg ved legitimeringen af et funktionelt kildebegreb gjorde brug af den canadiske filosof og teolog Bernard Lonergans erkendelsesteori. Når han skal forklare det, citerer han, hvad jeg skrev herom i *Historie – livsverden og fag* (2003), dog uden at gengive den sidste helsætning.¹⁶ I min bog står der følgende:

- Hvad spørgsmålet om metodelærens grundlag angik, var jeg af den overbevisning, at forudsætningen for at komme afgørende videre var, at der blev taget et grundigt opgør med den positivistiske erkendelses- og videnskabsteori, som lå til grund for Erslev-traditionen. Til det formål inddrog jeg det forsøg på at italesætte menneskers erkendelsesprocesser, Bernard Lonergan havde fremlagt i *Insight. A Study of Human Understanding* (1957) – en erkendelses- og videnskabsteoretisk tilgang, jeg havde lært at kende under mine ophold i Irland. Det er i øvrigt en teoridannelse, der vil samtænke en realistisk og konstruktivistisk tilgang.¹⁷

René Mejlby Jensen forbigår slet og ret det sidste udsagn og kan følgelig undgå at skulle drøfte, at mit styrende motiv var at skitsere en erkendelsesrealistisk udgave

af konstruktivistisk erkendelsesteori. Hvad er afsættet for en konstruktivistisk erkendelsesteori? Nils Bredsdorff formulerer det i *Gads Psykologileksikon* (2004) på denne måde:

- Konstruktivismen (...) har som grundlag, at der ikke findes nogen uformidlet adgang til at erkende virkeligheden, men at mennesker aktivt skaber deres viden om verden og hinanden.¹⁸

René Mejlby Jensen bruger ikke en sådan ramme, når han skal beskrive min tilgang. Den kaldes derimod til stadighed for »en subjektivistisk erkendelsesteori«. Derfor melder følgende spørgsmål sig: hvorfra stammer sidstnævnte begreb? Den læser, der ikke ved bedre, forledes til at antage, at det er en term, som jeg gør brug af, da den optræder i et af citaterne fra min artikel. Her skriver René Mejlby Jensen:

- Som Jensen konkluderende skriver om den subjektivistiske erkendelsesteori: »en subjektivistisk erkendelsesteori og metodelære [vil] fremhæve, at nok er kildematerialet en absolut nødvendig forudsætning for empirisk erkendelse, men historikeren er en egentlig »kilde« til historisk erkendelse, fordi det er historikeren, der både stiller spørgsmålene og svarer på dem, selvom svarene selvfølgelig gives på grundlag af en metodisk analyse, forståelse og bedømmelse af det relevante bevismateriale.¹⁹

Men udtrykket »en subjektivistisk erkendelsesteori og metodelære« optræder på intet sted i min tekst. Der tales derimod om: »en subjekt-udviklende erkendelsesteori og metodelære«,²⁰ og det er noget andet! Det ser ud, som om at René Mejlby Jensen er blevet så glad for sit eget selvkonstruerede begrebsapparat, at han – uden at bemærke det – har projiceret det ind i min tekst.

Det får imidlertid også den konsekvens, at han slet ikke behøver at forholde sig til

de begreber, som strukturerer *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag*, nemlig skalabegreberne: »en subjekt-for-glemmende versus en subjekt-udviklende erkendelsesteori og metodelære«.

Selve rammesætningen af René Mejlby Jensens kritik er problematisk. Han forholder sig ikke til den selvforståelse, som hans modstander har. Han gør det derfor aldrig klart: (i) at jeg forsvarer en erkendelsesrealistisk position, (ii) at jeg i 1976 ville skitsere afsættet for en subjekt-udviklende erkendelsesteori og metodelære, og (iii) at jeg – til forskel fra mange postmodernister – mener, at det er muligt at samtænke en konstruktivistisk og en erkendelsesrealistisk tænkemåde.

I stedet præsenterer René Mejlby Jensen mig som fortaler for en subjektivistisk erkendelsesteori – og det til trods for, at jeg i 1976 klart markerede, at min fremhævelse af erkendelsens subjektbetingethed på ingen måde måtte tolkes som et forsvar for subjektivitet, således som det ofte er antagelsen blandt folk rundet af en empiristisk-positivistisk tradition.²¹

Iagttagelse – et centralt stridspunkt

Også på andre punkter fejlfremstiller René Mejlby Jensen min tilgang, men det er ikke debatfremmende at køre videre i det spor. Da konflikten os imellem ikke er en pseudokonflikt, er det mere produktivt, hvis jeg på et par centrale punkter søger at identificere, hvad der skiller os, og hvorfor vi er uenige.

Et centralt stridspunkt os imellem vedrører iagttagelsers plads eller funktion i menneskers erkendelsesprocesser. I første del af *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag* – hævder René Mejlby Jensen – gives der »en grundig kritik af den empiristiske idé om observation som erkendelsens grundlag for og i historisk forskning«. ²² Det er ikke en præcis gengivelse af mit anliggende. Min kritik rettede sig imod tendensen til at sætte (mere eller mindre) lighedstegn mellem iagttagelse og

erkendelse – en tendens, der i markant grad prægede Erslevs *Grundsætninger* (1892) og til en vis grad også hans *Historisk Teknik* (1911/1926).

René Mejlbj Jensen indtager her en position, der teoretisk ligner den, som Erslev gjorde brug af i *Grundsætninger*. Han vil holde fast i, hvad der beskrives som »empirismens læggen vægt på bevidsthedsuafhængig observation«,²³ og han anser det derfor for erkendelsesteoretisk problematisk, at jeg har villet forskyde »historieforskningens og erkendelsens grundlag fra iagttagelse til bevidsthed«. ²⁴ Dette medfører, at »iagttagelse/observation er bevidsthedsafhængig«. ²⁵

Her er et punkt, der kan forklare, at vi kommer erkendelsesteoretisk på kollisionskurs. René Mejlbj Jensen argumenterer med afsæt i en antagelse om, at det skulle være muligt at adskille iagttagelse og bevidsthed. Men således som jeg forstår det, findes der intet sagligt belæg for at kunne gøre noget sådant. Enhver iagttagelse gøres af en iagttager, og det implicerer, at der foreligger et iagttagende subjekt – altså en specifik krop med bevidsthed.

Vi er formentlig helt enige om, at mennesker til stadighed gennem deres sanser påvirkes af fysisk-kemiske stimuli. Men sådanne sanseindtryk (eller sansedata) må ikke forveksles med en iagttagelse eller erkendelse. Det er her på sin plads at gengive, hvordan det sagforhold i dag beskrives inden for perceptionspsykologien:

- De fysiske stimuli, såsom lyde eller lys, der reflekteres fra objekter, kemiske stoffer etc. kan betragtes som inddata til vore sensoriske systemer, der som uddata leverer (oplevede) fornemmelser eller sanseindtryk. Sanseindtryk er subjektive, mentale (neurale) repræsentationer i vor hjerne, men det de repræsenterer, er ikke subjektivt, men derimod en kolossal mangfoldighed af (iagttagelige) objekter og hændelser, der på et givet tidspunkt er til stede uden for os. Sanseindtrykkene er

inddata til et sæt (perceptuelle) processer, der inkluderer opmærksomhed og genkendelse. ²⁶

Det afgørende her er, at også et iagttagende subjekt er aktivt i dets omgang med og håndtering af de sanseindtryk, som det modtager. Og det er derfor, at en konstruktivistisk (dvs. subjekt-udviklende) erkendelsesteori fremhæver vigtigheden af, at fagfolk også opøves til at blive opmærksomme og nøjeregnende iagttagere af de sagforhold, som de vil udforske.

Inden for lærings- og kognitionsforskning arbejdes der i dag med afsæt i en skalatypologi, der skelner mellem (i) en nybegynder (novice), (ii) en avanceret begynder, (iii) en kompetent udøver, (iv) en kyndig udøver og (v) en ekspert (virtuos). ²⁷ Det var et forsøg på at sætte en sådan dagsorden ved udformningen af en historisk metodelære, der udgjorde et styrende motiv bag udarbejdelsen af *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag*. Når det forekom relevant at gøre noget sådant, var det en følge af, at de(n) foreliggende metodelære(r) også bar præg af en subjekt-forglemmende erkendelsesteori – fx Erslevs idé om »at eliminere det subjektive Moment« eller Clausens idé om »den rene tilbageskuen«.

Iagttagelser er uden tvivl afgørende i empirisk forskning, men det er også vigtigt at gøre sig klart, at der findes sagforhold, som ikke kan iagttages. Det er muligt at iagttage skrifttegn, men ikke muligt at iagttage den betydning, som ord eller udtryk tilskrives. Det er et sagforhold, der må begribes – dvs. det er indsigtformidlet.

Når en historiker fx inddrager personers brevveksling som kilde materiale i sin forskning, vil han/hun iagttage brevene nøje og også notere sig, hvor de fx er fundet. Men når historikeren skal tolke brevene – dvs. klarlægge de betydninger, de havde for afsender og modtager, fordrer det, at han/hun har indsigt i de kulturkoder, der gør det muligt at begribe koblingen mellem de

brugte skrifttegn og de betydninger, som de fik tilskrevet.

Kildebegreb – et andet stridspunkt

Et andet punkt, hvor vi kommer på kollisionkurs, vedrører forståelsen af, hvad der har status af kildemateriale i historieforskningen. Og igen er det sådan, at René Mejlby Jensen indtager en position, der teoretisk ligner den, som Erslev indtog i *Grundsætninger* (1892). Hans tilgang til og forståelse af kildemateriale sammenfattes på denne måde:

- (...) kilderne og deres eksistens [er] i historiefaget »virkelighedens fortid« i historisk forskning. Kun med kildematerialet som en i sig selv foreliggende materiel eksisterende genstand fra fortiden, har vi som historikere muligheden for at overvinde modsætningen mellem nutid og fortid metafysisk talt. Qua fortidens ontologisk reale eksistens i historisk forskning er kildematerialet både en materiel og metafysisk værensform af fortidens virkelighed i nutiden, og denne dobbelteksistens må ethvert historisk kildebegreb, enhver historisk erkendelsesteori betænke.²⁸

Der er dele af René Mejlby Jensens redegørelse for, hvad der betegnes »kildematerialets ontologi«,²⁹ jeg slet og ret ikke forstår. Det drejer sig især om hans forestilling om »kildematerialets i sig selv dobbelte eksistens som en materiel og metafysisk væren«,³⁰ eller med en anden af hans formuleringer: »I og for sig er kildematerialet en nutidig og fortidig eksistens: Det er virkelighedens fortid i historisk forskning!«. ³¹ Det er givetvis et kernepunkt for René Mejlby Jensen, men jeg har vanskeligt ved at forstå tankegangen og kan derfor heller ikke yde den fuld retfærdighed.

Men vi er enige om, at fortidige personer og processer kun vil kunne erkendes, såfremt der i nutiden fortsat eksisterede et kildemateriale, der har sit ophav i disse fortidige personer og processer. Det er der-

for, at jeg gør gældende, at »kildemateriale er en absolut nødvendig forudsætning for empirisk erkendelse«. ³² At opnå empirisk erkendelse forudsætter imidlertid også et erkendende subjekt, der er aktivt agerende, og mit anliggende i *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag* var at få rettet opmærksomheden imod sidstnævnte sagforhold og komme med forslag til en mulig italesættelse heraf.

For René Mejlby Jensen er det afgørende at få fremhævet, at der er »et værensmæssigt skel mellem nutid og fortid«. ³³ Her er vi ved et andet punkt, hvor vi teoretisk kommer på kollisionkurs. Det betyder – så vidt jeg kan forstå – noget andet og mere end, at der er forskel mellem en levende nutid og en forgangen fortid, om end sidstnævnte på et tidligere punkt også har været en levende nutid.

Det er kendetegnende for hele René Mejlby Jensens tilgang, at hans kildebegreb ikke kan eller vil inkludere den kildegruppe, som Erslev i *Historisk Teknik* (1911/1926) definerede som »Nutidslivet, forsaavidt det tillader Tilbageslutninger til, hvad der skete i Fortiden«. Hans stadige fremhævelse af, at kildematerialet er virkelighedens fortid, medfører, at han må udelukke nøjagtig den kildegruppe, der fik Arup og Fabricius til at fare faglignende tilbage i 1930erne – nemlig nutidslivet.

For så vidt som at der ved erhvervelsen af historisk erkendelse må gøres brug af systematiseret og valideret indsigt i natur- og kulturprocesser, er den virksomme antagelse ikke, at der er et værensmæssigt skel mellem det fortidige og det nutidige. Antagelsen er snarere, at de har ensartede træk. Den indsigt udmøntede Erslev i *Historisk Teknik* på følgende måde:

- Det gælder ikke blot de saglige Slutninger, men også om Slutninger ud fra Kilderne, at de til syvende og sidst beror paa Analogi med Nutidserfaringer, paa at vi gaar ud fra, at der er en Grundlighed mellem Fortidens Mennesker og os selv. (...) Heri ligger

da, at en Historiker ikke kan nøjes med at studere Fortiden; han maa ogsaa udvikle sin Dømmekraft ved at studere de Forhold, som han vil forstaa i Fortiden.³⁴

Den dimension ved erhvervelsen af historisk erkendelse bliver slet ikke medtænkt i René Mejlby Jensens *Det funktionelle kildebegreb og virkelighedens fortid i historisk forskning*. Det er derfor, at jeg når frem til, at hans afhandling viser, at spørgsmålet, om den unge Erslevs *Grundsvømminger* (1892) eller den sene Erslevs *Historisk Teknik* (1911/1926) skal være normdannede inden for dansk faghistorie, fortsat udgør et centralt konfliktpunkt ved indgangen til 2000-tallet.

Det drejer sig om et vigtigt fagligt strids-spørgsmål, men som det også er fremgået, fordrer håndteringen heraf, at faghistorikere må beskæftige sig med komplekse erkendelses- og videnskabsteoretiske problemfelter. Det er en følge af, at historisk metodelære sagligt set ikke lader sig isolere fra hele problemkomplekset vedr. menneskers udvikling og brug af forskellige erkendelsesformer.

1. B.E. Jensen, »In the footsteps of a father. The handling of a legacy in the 20th century Danish debates on method and theory«, i F. Meyer & J.E. Myhre (udg.), *Nordic Historiography in the 20th Century*, 2000, s.280-304.
2. R.M. Jensen, »Det funktionelle kildebegreb og virkelighedens fortid i historisk forskning«, *Historie* 2008:1, s.87-114.
3. K. Erslev, *Historisk Teknik. Den historiske undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier*, [1911/1926], 1987, s. 5.
4. Det mest indgående behandling af disse konflikter findes i Jeppe Nevers' *Kildekritikkens begrebs-historie*, 2005, men han anskuer ikke historisk metodelære gennem en erkendelsesteoretisk optik, og han har følgelig heller ikke blik for de forskydninger i den implicite erkendelsesteori, som jeg fæstner opmærksomheden ved.
5. B.E. Jensen, »Anmeldelse af N. Skyum-Nielsen & P. Nørgart: Film og kildekritik«, *Historisk tidsskrift*

- 74:1974 s.371. Der findes en kortfattet redegørelse for forskellen mellem et materielt og et funktionelt kildebegreb i B.E. Jensen, »Historisk kilde« & »Historisk metode«, *Gads Historieleksikon*, 2001, s.254-256.
6. K. Erslev, *Grundsvømminger for historisk Kildekritik*, 1892, s.17 & 5.
7. K. Erslev, *Historisk Teknik*, s.6.
8. E. Arup, »Kristian Erslev (nekrolog)« [1930], *Udvalgte afhandlinger og anmeldelser*, bd. 2, 1977, s.465-481 & K. Fabricius, »Studiet af Danmarks Historie. Før og Nu«, *Fortid & Nutid* 12:1938, s. 145-158.
9. Jf. behandlingen af levningsslutninger i B.E. Jensen, *Historie – livsverden og fag*, 2003, s. 162f, 192f & 305f.
10. K. Hørby & H. Vammen, »Efterskrift«, K. Erslev, *Historisk Teknik*, s.105.
11. Det er den tolkning, der ligger til grund for behandlingen af Erslev i B.E. Jensen, *Historie*, 2003.
12. H.P. Clausen, *Hvad er historie?*, 1963, s.108. Det bemærkelsesværdige er ikke, at Clausen ønskede at fremhæve, at en faghistoriker stræber efter at opnå sand/velbegrunder erkendelse af fortidige forhold, men derimod den måde, hvorpå han mente, at den erkendelse ville kunne erhverves.
13. J.M. Jensen, *Anførte skrift*, s. 111. Jf. også sst. s.87-88.
14. Jf. K. Thorborg, *Arbejdsrapporter til historisk metode*, bd. 1 & 2, 1975-1976.
15. B.E. Jensen, »Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag«, *Historisk tidsskrift* 76:1976, s.113-148.
16. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, note 32 s.98-99.
17. B.E. Jensen, *Historie*, 2003, s.389.
18. N. Bredsdorff, »Konstruktivismek«, *Gads Psykologileksikon*, 2004, s.298.
19. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, s.102.
20. B.E. Jensen, *Et bidrag*, 1976, s.146.
21. Jf. sst., s.121-126
22. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, s.97. Jf. også sst., s.110.
23. Sst., s.102.
24. Sst., s.101. Jf. også sst., s.110.
25. Sst., s.110.
26. A. Larsen, »Perception«, *Gads Psykologileksikon*, 2004, s.433.
27. Jf. H.L. Dreyfus & S.E. Dreyfus, *Mind over Machine. The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*, 1986.
28. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, s.95.
29. Sst., s.92 & 103.
30. Sst., s.103.
31. Sst., s.92.
32. B.E. Jensen, *Et bidrag*, 1976, s.146.
33. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, s.94.
34. K. Erslev, *Historisk Teknik*, s.91.

Hvad er historisk metode, og hvordan kan den opøves?

Tanker om didaktik og teoretisk fundering ud fra en ny lærebog

Af Bertel Nygaard

Den historiske metode anses af mange faghistorikere som selve fagets kerne. Derfor må de lærebøger, der publiceres med henblik på at skole fremtidens dyrkere af faget, vække til kritisk eftersyn og debat. Og da faget bestandigt gennemgår en både metodisk og emnemæssig udvikling, lader denne opgave sig ikke løse én gang for alle, men må stille sig i nye former med jævne mellemrum. Derved må overvejelsen over de fordringer, man aktuelt bør stille til forståelsen af historisk metode, samtidig afspejle en stillingtagen over fagets udvikling i sin helhed.

Bent Egaa Kristensens nye lærebog i historisk metode kan danne udgangspunkt for sådanne refleksioner over metodedisciplinens karakter, behov og former inden for en opfattelse af historiefagets aktuelle behov i bredere forstand.¹ Det følgende er dermed ikke kun en kritisk anmeldelse af denne bog, men snarere et bud på sådanne refleksioner med afsæt i den specifikke bog. En central præmis her vil være, at metodedisciplinen nok må gives en relativ autonomi i opøvelsesprocessen, men grundlæggende må forstås i et åbent forhold til den historiske erkendelsespraksis i sin bredeste forstand frem for at isoleres for sig. I metodeundervisningen har jeg ofte udtrykt det sådan, at kildesætsøvelserne forholder sig til historiefagets praksis som den militære træningsbane til den virkelige krig – dvs. de fungerer i en kunstigt abstraheret sfære, der kun simulerer enkelte aspekter af den virkelige helhedspraksis.

Betragtet sådan bliver en vigtig del af opøvelsen i historisk metode at lære at tænke »bag om« det færdige kildesæt, herunder at reflektere over kildesøgning og -udvælgelse, analysestrategier, hypoteser og spørgsmål.

Inden dette kan udfoldes videre, skal vi dog kort og overordnet karakterisere den nævnte bog. Den er primært henvendt til studerende, men også til andre med interesse for historisk metode. Forfatteren er lektor ved Birkerød Gymnasium og underviser derudover i historisk metode ved Københavns Universitet. Han beskriver selv denne bog som det første forsøg på at skrive »en egentlig lærebog i historisk metode« siden Kristian Erslevs *Historisk Teknik* fra 1911. Gennem fjorten kapitler plus en indledning og et efterskrift fremlægges de klassiske kildekritiske grundtræk som en enhed af erkendelsesteoretiske, videnskabsteoretiske og praktiske udfordringer. Til bogen foreligger supplerende kildetekster på forlagets hjemmeside.

De enkelte kapitlers opbygning har til hensigt at afspejle en opfattelse af historisk metode som forankret i praktiske øvelser i mindst lige så høj grad som teoretiske grundsætninger: Korte grundsætninger efterfølges af udlægning og forklaring, oftest i ret abstrakt form. Umiddelbart derefter følger et konkret eksempel på kildekritik. Disse eksempler er grafisk fremhævet med rød skrift og er forfattet som forholdsvist korte (oftest 1-3 sider) udlægninger af centrale kildekritiske problemstillinger,

der er emner for klassiske kildesæt fra metodeundervisningen, f.eks. slaget på fælleden 1872. Efter eksempel gennemgangen følger så en kort afsluttende diskussion, der sigter mod at afklare begreber eller problemstillinger.

Dermed udmærker bogen sig umiddelbart ved at være ordnet i ret korte, overskuelige afsnit. Tekstens organisering i korte grundsatninger, forklaringer og eksempler er et godt princip, der rummer mulighed for at forene læsernes behov for overblik med behovet for at forstå den historiske metode ved praktiske øvelser. Som lærebog i historisk metode er bogen da også et prisværdigt forsøg på at udfylde en virkelig mangel i metodeundervisningen, og i sin tematiske bredde og i sin brede inddragelse af teorier viser den forfatterens mangeårige engagement i arbejdet med historisk metode. Ligeledes er det en god idé at lade bogen supplere med tilknyttet kildemateriale i internetform.

Der er imidlertid også meget i bogen, som efter min opfattelse ikke lever op til de gode hensigter. Måske ligger der allerede et faresignal i forfatterens påstand om, at dette er den første lærebog i historisk metode siden Erslevs fra 1911. Det udelukker da en hel del lærebøger, og om forfatterens bevæggrund kan man kun gisne.² Vender man blikket til selv bogen, er problemerne ikke mindre alvorlige. De drejer sig om både formen, herunder dennes pædagogiske hensigtsmæssighed, og dele af indholdet, som jeg er dels tvivlende overfor, dels lodret uenig i. Bogen kan nemlig ikke udelukkende betragtes som en indførende lærebog for studerende. Selv om forfatteren ikke udfolder det eksplicit, må den også betragtes som et indlæg i en langvarig diskussion om, hvorvidt der findes en historisk metode, og hvorvidt man kan omtale denne i ental. Det mener forfatteren tydeligvis, at der gør, og at man kan.

Derfor rummer bogen også en del budskaber, som lægger op til betydelig diskussion og uenighed, men som (måske på grund af lærebogsformen) blot postuleres.

Bogen lægger sig således i form og indhold mellem lærebogen og diskussionsindlægget. På den ene side er den for omstændelig og teorihistorisk anlagt til at være fuldent som lærebog for begyndere. På den anden side er den for forenkende, postulerende og tilfældig i sine problematiseringer til at være lærerig for den viderekomne.

Det betyder ikke, at bogen mangler præsentation af divergerende synspunkter. Dem er der rigtig nok mange af på dens sider (om end en kritisk læser ville kunne indvende mangt og meget mod både udvalget, præsentationerne og diskussionerne). Det betyder derimod, at *argumenter* ikke tilkendes den plads, man kunne ønske, og at den argumentatoriske dybde lider under ambitionen om at præsentere et stort antal filosoffer og historikere. Dette får ligeledes beklagelige konsekvenser for anskueliggørelsen af f.eks. forholdet mellem de abstrakte forklaringer af de kildekritiske grundsatninger og de eksemplariske kildeelæsnings.

Manglen på dybdeargumentation og anskueliggørelse kan eksemplificeres ved bogens to første kapitler, »Historisk metode« og »Erkendelsesproblemet«. Det første kapitel indledes af en kort ordbogsdefinition af ordene »historisk« og »metode«, efterfulgt af en teorihistorisk gennemgang af udviklingen fra den kritiske bibellæsning over Niebuhr og Ranke til Danmark, hvor Caspar Paludan-Müller danner afsæt for Erslevs kildekritik.

Gennemgangen er ikke som sådan uden interessante elementer. Erslev-afsnittet berører f.eks. væsentlige indre spændinger i hans tanker om historisk forskning. Alligevel må man spørge, om denne kanoniske grundlæggelseshistorie virkelig er, hvad begyndere i metodefaget har brug for. De viderekomne må jo vel formodes at kende historien allerede, i det mindste i hovedtræk. Både for novicen og for den viderekomne, der søger et svar fra den klassiske, kildekritisk-historiske metodeforståelse på de seneste årtiers udfordring til dette felt

ville det formentlig være væsentligt mere rammende her at få en kritisk diskussion af, hvad metode består i, hvad dens felt er i forhold til teorien, om man overhovedet kan tale om en metode, hvorfor det er så væsentligt og spændende et felt, hvad man får ud af at være en dygtig metodiker osv.

I kapitlet om erkendelsesteori skitseres dernæst kort, hvad forfatteren kalder »subjekt-objekt-modellen« hos Descartes, og i forlængelse heraf forskellige forsøg på at løse problemet med subjektets erkendelse af objektet: Immanuel Kants forsøg på en rationalistisk løsning, John Lockes empirisme, Auguste Comtes og John Stuart Mills positivisme, samt hermeneutikken hos Schleiermacher og Gadamer. Endelig præsenteres to opgør med »subjekt-objekt-modellen«: kvantemekanikken og den angelsaksiske sprogfilosofi med udgangspunkt i Wittgenstein.

Præsentationen af disse erkendelsesteoretiske traditioner er imidlertid problemfyldt på flere måder. Indholdet i nogle af gengivelserne af disse komplicerede tanker er langt fra pletfrit.³ Mere grundlæggende må man dog atter spørge, hvorfor kapitlet er lagt an, som det er. Det er muligt, at kvantemekanikkens implikationer for erkendelsen er væsentlige at kende til for en historiker (selv om jeg nu tvivler på dets uomgængelighed i en *introduktion* til fagets metode!). Selv efter gennemgangen af dens udviklingshistorie efterlades man imidlertid i tvivl om, hvad de metodiske implikationer for historikerne måtte være af dette. Hvorfor får vi ikke at vide, hvad historikere kan *bruge* kvantemekanikkens eller nogle af de andre retningers indsigter til? Endelig kan man spørge, hvorfor det netop er disse skikkelser, fra Descartes over Kant til kvantemekanikken og Wittgenstein, der skal gøres til hovedpersoner i skildringen af det erkendelsesteoretiske landskab. Selve udvalget motiveres nemlig heller ikke. Resultatet bliver – i dette kapitel såvel som løbende i den efterfølgende gennemgang af det kildekritiske begrebs-

apparat – at den hyppige inddragelse af filosoffer, teoretikere og deres perspektiver virker uvedkommende for fremstillingen, og at den dermed kommer til at tynde læsningen af bogen unødvendigt.⁴

Endnu et diskutabelt element af bogens design som helhed er karakteren af de konkrete eksempler, der er indsat i teksten efter forklaringerne af de kildekritiske grundsætninger. Disse udspringer af forfatterens som udgangspunkt helt korrekte opfattelse, at historisk metode må læres gennem praktiske øvelser. Det er også svært at være uenig i, at kildekritiske grundsætninger og begreber nødvendigvis må forklares gennem anskueliggørende eksempler, hvis de skal give nogen mening for læseren. I denne bog er de anskueliggørende eksempler imidlertid blevet så udførlige og detaljerede, at læseren må sætte sig ret nøje ind i præmisserne for hver af dem for at følge med. Omvendt er de så grundigt gennemfordrede og udlagte af forfatteren, at de næppe kan gælde for deciderede øvelser – dertil er der overladt for lidt til læserens egen kildekritiske analyse. Muligvis er det vel næppe heller forfatterens hensigt, at disse eksemplariske kildeanalyser skal træde i stedet for de praktiske øvelser i kildesæt i undervisningen. I så fald kan man dog atter spørge, hvorfor de studerende her skal præsenteres for forfatterens bud på en løsning af kildesættene frem for selv at arbejde sig ind i stoffet. Det sidste forekommer at leve langt bedre op til forfatterens erklærede opfattelse af metodetillæringens praktiske karakter.

Den under-argumentering, som ovenfor blev bemærket om bogens inddragelse af filosoffer og teoretiske tilgange, gælder efter min opfattelse også en central del af det metodisk-kildekritiske indhold, som formidles i denne bog. De første to grundsætninger i kapitlet »Historisk erkendelse« lyder:

1. Erkendelsen af fortiden foregår ved ud fra kilderne at drage slutninger til virkeligheden. Udgangspunktet for slutning

til virkeligheden er at betragte enhver tekst som en meddelelse.

2. Grundlæggende kan der skelnes mellem to sluttemåder til virkeligheden:

- Slutning fra beretning, der bygger på det, teksten meddeler
- Slutning fra frembringelse, der bygger på det forhold, at forfatteren har meddelt noget. (s. 56)

»Kilderne« betragtes altså her som »tekster« med »meddelelser«, og frem for at tale om *levnsslutning*, vil forfatteren tale om *slutning fra frembringelse*, der dækker »den handling, det var at frembringe teksten« (57). Resultatet bliver efter min opfattelse en urimelig indsnævring af både kildebegrebet og den historiske metodes genstandsfelt. Med mindre man som Jacques Derrida udvider tekstbegrebet radikalt – og det gør forfatteren bestemt ikke – må man tage højde for, at kildeelementer kan findes i meget mere end blot tekster i konventionel forstand. Med mindre man opererer med et udpræget materielt kildebegreb, må man anerkende, at kilder ikke bare er, som tingslige genstande eller som denne eller hin tekst. Kilder er snarere noget, som enhver meddelelse eller ethvert materielt træk ved noget kan *blive til* i kraft af at blive indsat i et kildeforhold eller en kildefunktion.

Efter denne anmelders opfattelse må kildebegrebet således konsekvent opfattes som noget inhærent relationelt og funktionelt. I den henseende er begrebet »kilde« analogt med begreber som »ven« eller »fodgænger«, der ikke betegner egenskaber ved det enkelte menneskelige individ i isolation, men tværtimod betegner henholdsvis en bestemt relation og en særlig funktion eller rolle. Man er ikke »ven« uden at have nogen at være venner med, og man er heller ikke »fodgænger«, når man sidder og grubler i sin lænestol, selv om man måske i sin ensomme grublen har fine anlæg for både at gå og at få venner. På samme måde bliver brevet først en kilde, når det indsættes i en kilderelation. Alligevel kan man godt inden

for denne relationelle bestemmelse udpege f.eks. et bestemt brev som en »god kilde«, fordi det giver os nyttige og troværdige oplysninger, ligesom man kan omtale en person som en »god ven«, hvis han f.eks. er loyal, opofrende og ærlig, eller som en »god fodgænger«, hvis han ikke alt for tit går over for rødt eller falder over sine egne ben. Udpegningen af egenskaber ved den enkelte kilde, ven eller fodgænger er imidlertid altid afledt af den relationelle eller funktionelle bestemmelse. Og det, der gør noget til en kilde, er dens relation til det spørgsmål, der udspringer af en bestemt erkendelsesinteresse.

Bent Egaa Kristensen understreger selv, at hans foretrukne formulering »slutning til virkelighed« bygger på det funktionelle kildebegreb, fordi »det ikke er en egenskab ved teksten selv, men historikerens erkendelsesinteresse, der gør den til en kilde« (s. 53). Dette forklarer imidlertid ikke, hvorfor han udelukkende omtaler kilderne som »tekster« i den nævnte konventionelle forstand eller hvorfor han udelukkende berører temmelig traditionelle skriftligt meddelende kilder. Og hvad der muligvis er vigtigst af alt: Det forklarer ikke, hvorfor han undlader at udfolde *spørgsmålets* rolle i den historiske erkendelsesproces. Dette kan velsagtens betegnes som selve kernen i historikerens dialektiske erkendelsesproces mellem spørgsmål, materiale og svar. Ved disse undladelsessynder indsnævrer denne bogs forfatter sit kildebegreb ganske urimeligt. De logiske konsekvenser er betydelige: Ikke alene afskæres historikeren fra at udnytte kildematerialets muligheder for via sine direkte meddelelser at sige noget om bredere historiske sammenhænge. Også muligheder for at udnytte erkendelsespotentialer fra f.eks. selve kildegenstandenes materialitet forskertses.

Lad os begynde med et eksempel på det sidste. Det centrale kildepotential, vi vil udnytte i et gammelt brev, behøver langt fra kun at være det, der *står* i brevet, altså dets tekstlige karakter i konventionel for-

stand. Det kan lige så vel være det faktum, at brevet aldrig blev læst af modtageren, men tilfældigt blev væk, fordi det faldt ned bag ved køkkenskabet, hvor der var fugt, hvad man kan se ved mugpletterne på papiret. Denne type af betragtninger er ganske vist vanskelige at operere med i såvel øvelseskildesæt til undervisningsbrug som en lærebog i historisk metode. Men de må være centrale for enhver indføring i historisk metode, der ikke vil lade sine kategorier lukke sig om metodeøvelsen selv, men tværtimod bestandigt må stræbe efter at åbne sig udad mod den praktiske historie, erkendelse og forskning. Derfor må det være nødvendigt for en lærebog i historisk metode at i det mindste berøre spørgsmålet om andre kildegenrer end netop *teksten* i den meget snævre forstand, hvori Bent Egaa Kristensen bruger begrebet.

Sammenhængende med dette, og som en væsentlig del af grundlaget for forfatterens præference for kategorien *slutning til frembringelse* frem for *levnsslutning*, er nogle helt centrale antagelser om det handlende subjekt og dets bevidsthed, der ikke mindst vedrører mulighederne for gennem kildearbejdet at udsige noget om bredere historiske sammenhænge. Disse antagelser om subjektet og dets bevidsthed forbliver underargumenterede gennem hele bogen, selv om de vel nok udgør dens potentielt mest kontroversielle indholdsmæssige elementer. Samtidig markerer de en central indre modsætning i bogens budskab. Som det er fremgået ovenfor, identificerer forfatteren sig i det mindste delvis med nyere erkendelsesteoretiske traditioner, som har søgt at gøre op med den cartesianske subjekttopfattelse. Hans kildebegreb hviler imidlertid pr. implikation på en helt bestemt form for radikal isolering af det handlende subjekt fra det objekt, som det handler over for.

Bent Egaa Kristensen gør sig til talsmand for en reduktion af enhver *mening* i kilderne til den givne skribents *intention*. En af bogens grundsætninger lyder: »Målet

med fortolkningen er at forstå forfatterens intenderede mening.« (s. 111) Han indlader sig da på en kort diskussion med Erslev, der formulerede en helt anderledes bestemmelse:

- »Filologerne bestemmer ofte Herme-
neutikkens Maal som det at finde For-
fatterens mening; theoretisk kan Histo-
rikeren sige det samme, men i Praxis
ligger Tonen dog ofte et andet Sted.«
(citeret s. 115).

Kristensens forsvar for sin reduktion af mening til forfatterintention er da, at selv når vi ser på fortolkningen hos modtageren af et brev, snarere end på afsenderens, så står vi stadig med modtagerens forsøg på at forstå brevet *rigtigt*, hvilket for Kristensen pr. definition er lige med forfatterens *intention*. Han inddrager ligefrem et par brokker af Wittgensteins argument mod privatsprog, hvilket muligvis kan give postulatet et skin af teoretisk tyngde (s. 116f).

For det første bygger Kristensens argumentation her imidlertid på en sammenblanding af *historikerens* erkendelsesbetingelser og erkendelsesinteresser med *kildepersonernes*. Denne form for kategoriforveksling findes flere steder i bogen, med et betydeligt forvirringspotentialer til følge (f.eks. s. 65). For det andet undlader han helt at konfrontere konsekvensen af sin reduktion, nemlig negligeringen af de objektive omstændigheder, sociale forudsætninger, kulturelle normer, diskurser, interesser osv., der indgår i en skribents tekst og/eller i modtagerens forståelse *uden* at være bevidste og intentionelle. Ved at reducere enhver fortolkning af *mening* til en fortolkning af *forfatterintention* tager hans udlægning af kildekritikken udgangspunkt i forestillinger om subjektet som helt ubundet af omstændigheder. Når Kristensen så alligevel – temmelig inkonsekvent – vil anerkende omstændighederne i en snævrere forstand (f.eks. s. 134 eller ved anerkendelsen af økonomisk-statistisk

materiale s. 211), skildrer han dem aldrig som *målet* for den historiske erkendelse, men højst som et *middel* til erkendelse af den *intenderede* mening. Som han skriver i en anden af sine grundsætninger:

- »Det at frembringe en tekst er en ytrings- eller sproghandling. Sproghandlinger er regelstyrede handlinger. Da reglerne er kulturelt og tidsmæssigt betingede, kan et kendskab hertil uddybe forståelsen af den enkelte tekst og den handling, der frembragte den.« (s. 129)

Men den omvendte erkendelsesinteresse anerkendes hermed ikke: Den historiske metode angår således ifølge forfatteren kun indsigt i det enkelte faktum, den enkelte vilje – ikke de bredere betingelser, der lå til grund herfor. Dette er ikke kun et grundlæggende teoretisk problem, men har også helt praktiske forskningskonsekvenser. Hvis enhver *mening* i en tekst kan reduceres til skribentens intention, så lader det sig ikke gøre f.eks. at studere overindividuelle diskurser eller masseideologi gennem trivallitteratur. I sådanne undersøgelser vil skribentens intention være underordnet de bredere antagelser, der dels kan hævdes at »føre skribentens hånd«, dels kan forventes at deles af læserne, og det strider jo mod Bent Egeaa Kristensens reduktion af mening til forfatterintention.

Sådanne ideologistudier er ganske vist ikke en del af de klassiske, begivenhedshistorisk fokuserede øvesæt i kildekritik. Ikke desto mindre er de helt centrale metodiske aspekter ved historikerens arbejde – både af studerende og de forskende. Dette peger ikke kun på en indarbejdelse af f.eks. hermeneutiske eller diskursanalytiske redskaber til tekstanalyse i metodefaget, sådan som det vel nok synes mange mest oplagt i historieteoriens nuværende konjunktur. Det vil også være nødvendigt at indarbejde anderledes kontekstbestemmelser ud fra åbne diskussioner om social handling og bevidsthed over for social struktur

– alt sammen som en del af grundlaget for den historiske spørgsmåls-oparbejdning – hvis diskussioner om historisk metode skal have mulighed for at komme hinsides øvesættens kunstigt skabte rammer og hen mod en udforskning af virkelige historiske problemer.

Erslev havde således ganske ret: I praksis ligger tonen et andet sted end i udforskningen af skribent-hensigter. Og derfor er det en skam, at Kristensen ikke engang berører sådanne diskussioner om social handling og bevidsthed, men blot dogmatisk affærdiger alle indvendinger mod sin egen opfattelse.

Disse indvendinger mod Kristensens opfattelse af kildebegrebet og af tolkning af mening i kilderne må føre videre til en problematisering af hans erstatning af kategorien *levnsslutning* med kategorien *slutning til frembringelse*. En væsentlig del af hans bevæggrund for at foretrække den sidste kategori er netop, at historikere altid må slutte tilbage til *tekstens frembringelse* som en bevidst *intentionel handling* fra skribent-subjektets side. Hvis vi imidlertid ikke apriorisk skal udelukke bredere omstændigheder fra den historiske metodes genstandsfelt, er vi nødt til at åbne for, at det kildepotentiale i et givet forhold, som vi kan spørge til, er et *spor af en proces*. Denne proces kan nok omfatte intentionel handling, men også f.eks. ubevidste handlinger, forglemmelser, tilfældigheder, uundgåeligheder osv. Ligeledes kan processen omfatte tilblivelsen af f.eks. et brev. Men i den udstrækning det væsentlige ved brevet for vor historiske spørger ikke er brevetts affattelse, men det forhold, at det lå gemt i årtier bag køkkenskabet, er der næppe tale om »frembringelse« i nogen konventionel forstand. Ikke desto mindre vil denne spørger indebære en levnsudnyttelse af et kildeelement ved brevet.

Ud fra disse kritiske betragtninger over denne bog kan man drage en række slutninger angående de mål, der må sættes for en lærebog i historisk metode, herunder dens

brug i undervisningen og dens forhold til andre elementer i historikeruddannelsen. Frem for Bent Egaa Kristensens bevægelse fra teoretiske grundsætninger, funderet i et selektivt udvalg af erkendelsesteori og historiografi, til udlægning af begivenhedshistoriske øvelser inden for snedigt prækonstruerede plots ser jeg således et behov for en metodeundervisning, der centrerer om den historiske erkendelsespraksis som helhed. Dette stiller særlige fordringer til både metodeundervisningens og metodelærebogens disponering: Ud fra en indledende tilnærmelse af historiske undersøgelsers karakter og praksis, herunder teoretiske udgangspunkter, kildesøgning, kildeselektion, hypoteseopstilling og spørgsmålsudarbejdelse i en interagerende enhed, kan man gennem abstraktion af enkelte metodiske træk (jf. træningsbaneanalogien) skærpe opmærksomheden om og opøve evner i ét metodisk problem efter et andet, men bestandigt sigtende mod en reintegration af de hermed opøvede del-evner i en større helhed.

En styrket integration af metodedisciplinen mod en bredere historisk erkendelsespraksis indebærer som nævnt også en betragteligt bredere vifte af spørgsmål og kilder end blot den traditionelle fokusering på begivenhedshistoriske detaljer og et materielt tekstligt kildebegreb. I praksis må dette forbindes med øvelse gennem større kildesæt, med lærebogen som baggrundslæsning, snarere end den eksemplariske, tætredigerede facitløsning af små kilde- og problemeksempler inden for lærebogen, som Bent Egaa Kristensens læsere stilles over for. For at opøve mere processuelle evner inden for den historisk-metodiske erkendelsespraksis kan sådanne øvelser meget vel også omfatte kildesamlingseksempler, som ligger tættere på det typiske praktiske kildefund ved f.eks. at bestå af større teksteksempler, der i højere grad lader det være op til den studerende selv at søge de relevante kildeelementer. Tilsvarende kunne man

gennem en mere aktiv inddragelse af den studerende i en processuel udarbejdelse af hypoteser, spørgsmål og analysestrategivalg opøve evner, som er helt centrale i den »færdige« historikers metode. En forudsætning for dette er dog, at en lærebog i historisk metode også knytter an til en række forskellige teoretiske refleksioner, herunder forskellige kontekstualiseringsmodeller, men med specifikt henblik på at muliggøre flere praktiske analysestrategier, snarere end at opregne et vist antal teoriehistoriske traditioner.

-
1. Bent Egaa Kristensen: *Historisk metode. En indføring i historieforskningens grundlæggende principper*, Hans Reitzels Forlag 2007. Kommentarer til en tidligere udgave af dette indlæg fra flere af mine metodeunderviserkolleger ved Aarhus Universitet har været til stor hjælp. Det følgende er dog ikke udtryk for nogen fælles holdning, men står helt for min egen regning.
 2. For at nævne de mest udbredte: Sebastian Olden-Jørgensens *Til kilderne!*, H.P. Clausens klassiker *Hvad er historie?* og Knud Kjeldstadlis *Fortiden er ikke, hvad den var engang*.
 3. Kants begreb *Das Ding an sich* forklares f.eks. her først ved, at det er »den ydre verden forud for vor erkendelse«. Dernæst bemærker forfatteren: »Hvad *das Ding an sich* er, mente Kant ikke at kunne udtale sig om« (s. 30). Ingen af delene er voldsomt præcist udtrykt. Kant udviklede derimod denne betegnelse som et erkendelsesteoretisk *grænsebegreb* – det, som *mennesket* ikke kunne dømme om, fordi det ikke kunne gøre sig uafhængigt af betingelserne for sin erkendelse. Dermed gjaldt erkendelsesbegrænsningen naturligvis heller ikke Kant selv, som et særligt erkendelsesudueligt individ, til forskel fra alle andre mennesker, men derimod netop mennesket som art. Lidt senere fremstiller forfatteren det som en slags modsætning til blandt andre Kants filosofi, at kvantemekanikken i stedet for at spørge til, »hvordan fænomenerne er i sig selv« vil spørge, »hvordan vi kan beskrive dem« (s. 34). I forfarten kan man her bemærke, at forfatteren med »fænomenerne« nok snarere mener *genstandene for vor erkendelse*, da »fænomen« nu engang inden for de dominerende erkendelsesteoretiske traditioner er det stik modsatte – altså netop det, som *ikke* er tingene *an sich!* Ikke mindre problematisk er selve dette udsagn om kvantemekanikkens

rolle. Det at spørge til erkendelsesbetingelserne frem for genstandene som sådanne var jo det mest fundamentale ærinde for Kants erkendelsesteori og begrebet *das Ding an sich*, som forfatteren har skitseret kort før kvantemekanikken. Hvorfor da stille denne pointe op som en *modsatning* til al erkendelsesteori før kvantemekanikken?

4. Et eksempel er, når Charles Sanders Peirces abduktionsbegreb gennemgås i tilknytning til forklaringen af Erslev-begrebet »slutning til erkendelse«. I stedet for at påvise, hvorledes abduktionsbegrebet ville kunne bruges metodisk til historisk erkendelse, affærdiges begrebet med, at ikke når på højde med Erslevs begreb om »slutning til virkeligheden«, fordi Erslevs begreber handler mere om kilderne (s. 60f). Bortset fra, at argumentet næppe er voldsomt overbevisende efterlader det læseren i undren over, hvorfor der så skulle bruges to sider på Peirce?

Al begyndelse er svær

I anledning af Bertel Nygaards bemærkninger om historisk metode.

Af Bent Egea Kristensen

Bertel Nygaards indlæg starter som en anmeldelse af min bog *Historisk metode. En indføring i historieforskningens grundlæggende principper*, Hans Reitzels forlag 2007, men former sig snarere som et oplæg til en diskussion af hvilke krav, der må stilles til en ideel lærebog i historisk metode. Selv om Nygaard lægger op til denne diskussion, mere end antyder hans nedladende tone, at det ikke nødvendigvis er en diskussion med mig, han ønsker. Det element af anmeldelse, der vitterligt findes i hans bidrag, bliver derfor i vidt omfang til en kritik af min bog, fordi den er skrevet på en anden måde, end han selv ville have skrevet den. Det kan måske nok være interessant at notere sig, at Bertel Nygaard ville have skrevet en anden bog, end jeg har gjort, men så længe dette – efter hvad man kan forstå på ham – epokegørende værk ikke foreligger, er det svært at forholde sig præcist til kritikken. Nygaard havde uden tvivl gjort læserne af dette tidsskrift en tjeneste, hvis han havde forsøgt at forstå, hvad meningen med bogen er, og hvorfor den er opbygget som den er. Så kunne han derefter have vurderet om den levede op til sit formål. I det følgende vil jeg derfor redegøre for, hvad der har været formålet med bogen, og i den forbindelse forholde mig til hans kritik af nogle af de anvendte begreber, samtidig med at jeg vil søge at rydde nogle af de misforståelser af vejen, som findes i hans indlæg, samt diskutere det problem han tager op, nemlig hvilke krav der må stilles til en lærebog i historisk metode.

Jeg har set det som min opgave at skrive en bog, der kan bruges til at lære de studerende, hvad det grundlæggende i historisk metode er. Derfor er det vigtigt at give klare definitioner på de centrale begreber, der skal indlæres. Dette forudsætter imidlertid en stillingtagen til, hvilke definitioner, der er hensigtsmæssige og rigtige i forhold til den overordnede forståelse af videnskab, der ligger til grund for min opfattelse af, hvad historisk metode må være. Da god undervisning – især undervisning på et akademisk niveau – må være problematiserende, tjener diskussionsafsnittene også til at uddybe de studerendes forståelse af emnet, idet begrebsafklaringen foregår ved at konfrontere forskellige synspunkter. Derfor må bogen også blive et indlæg i den standende diskussion om teori og metode. Endelig har jeg villet være tro over for den tradition, at undervisningen i historisk metode har været baseret på praktiske øvelser. Derfor består bogen af tre typer af afsnit:

1. Teoretiske afsnit der indledes med en definition i form af en grundsætning indrammet med rødt, samt efterfølgende uddybninger og forklaringer.
2. Eksempler der demonstrerer, hvordan begreber og principper anvendes i praksis (sat med rød skrift). De kilder, der citeres fra eller refereres til i eksemplerne, kan downloades i deres fulde længde eller i længere uddrag fra bogens hjemmeside.
3. Diskussionsafsnit, hvor der tages stilling til forskellige synspunkter således, at det

bliver klart, hvordan jeg er nået frem til de anførte definitioner og principper.

Det overordnede mål med diskussionsafsnittene er at anvende en terminologi, der viser hen til, at det er historikerens erkendelsesinteresse, herunder spørgsmål, der er afgørende for hvilken relevans og værdi en kilde kan tillægges, og at det er historikeren, der slutter noget fra kilden på grundlag af sin forhåndsteori og viden. Jeg finder det f.eks. uheldigt at anvende betegnelser, der rent sprogligt gør kildens relevans, værdi og udnyttelse til en tilsyneladende egen-skab ved kilden, som f.eks. kildens »udsagnsevne«, »udsagnskraft« eller at tale om »kildeelmenter«, herunder nogle der er »normative« eller »kognitive«. For sprogets metaforer smitter uvægerligt af på forståelsen af det skrevne eller sagte, specielt i en indføring for begyndere udi faget.

Det er muligt, at Nygaard finder at disse afsnit er for forenkende, postulerende og tilfældige til at være lærerige for den viderkomne, men formålet med diskussionsafsnittene er at vise, hvilke valg jeg har truffet ved formuleringen af de korte grundsætninger, der indleder hvert afsnit. Nygaard kan muligvis have ret i, at jeg ikke altid yder andre synspunkter fuld retfærdighed, men i det mindste opnår jeg at gøre også begyndere i faget opmærksom på, at der er andre opfattelser end min egen i stedet for at lade som om min opfattelse er den eneste og for alle indiskutable sandhed.

M.h.t. eksemplerne i bogen anfører Nygaard, at de næppe kan gælde for deciderede øvelser, dertil er der overladt for lidt til læserens egen kildekritiske analyse, men selv om han er opmærksom på, at det ikke er hensigten med eksemplerne, stiller han alligevel det spørgsmål, om ikke det er bedre, at de studerende selv skal arbejde sig ind i stoffet end at blive præsenteret for bogens bud på en løsning af problemerne. Hertil kan det anføres, at formålet med min bog er, at give dem muligheden for at få

en sammenhængende gennemgang af de metodiske principper med klare definitioner og forklaringer, samtidig med at de får nogle eksempler på, hvordan de forskellige principper anvendes i praksis, som de kan vende tilbage til for at afklare eventuelle tvivlsspørgsmål eller usikkerhed, når de selv skal tage fat på større kildesamlinger. Der er masser af stof til diskussion i de eksempler, der er valgt. Det er faktisk en del af kunsten ved at skrive en sådan lærebog, at de udvalgte eksempler skal egne sig til en klar anvendelse af det afgørende problemfelt eller metodeldel, de skal fungere som praktisk øvelse i, samtidig med at de skal have en sådan karakter, at der er noget at diskutere. Det er netop derfor, at man på bogens hjemmeside kan finde længere uddrag eller den fulde tekst til de kilder, der citeres i bogens eksempler. Erfaringen fra min egen undervisning er entydig: antagelsen om, at de ikke kan gælde for egentlige øvelser, er fejlagtig. Det er klart, at det ikke er øvelser, der nærmer sig forskningssituationen, men en øvelse i det begrænsede problem, der skal indlæres.

Der ligger heri et bevidst opgør med den hundredårige tradition for at indlæringen af historisk metode væsentligst eller udelukkende skal være baseret på praktiske øvelser. Der er ingen tvivl om, at »learning by doing« er ekstra værdifuld især i denne disciplin, fordi målet stadig er det klassiske, som Ranke startede ud med, nemlig at de studerende principielt skal lære at forske eller i det mindste forstå, hvordan forskningen arbejder. Ulempen ved kun at basere undervisningen på praktiske øvelser er imidlertid, at de studerende bliver helt afhængige af at få fat i og forstå, hvad læreren siger i undervisningen, især når det mere principielle bliver udledt af de praktiske eksempler. Det kunne gå i en tid, hvor der var få studerende og socialiseringen af disse derfor kunne foregå også uden for undervisningslokalet, som

det var tilfældet på Erslevs eller Rankes tid – og i øvrigt var eksamenskravene til de studerende ikke så store. Før 1950'erne afsluttedes kurset i København således med en mundtlig eksamen, hvor den studerende kom op i et af de eksempler, der var gennemgået i undervisningen. I vore dage, hvor undervisningsholdene rask væk er på mere end 30 studerende, kan vi som undervisere ikke forvente, at det fungerer på samme måde, når læreren er den eneste autoritet, de studerende har at holde sig til, og mens nogen er hurtige til at få fat i dennes tankegang, er der andre, der måske skal have tingene forklaret på en anden måde, end det lige var muligt i den konkrete undervisningssituation. Min erfaring som underviser og eksaminator ved Københavns Universitet, men også som censor i historisk metode bl.a. i Aarhus, siger mig, at de studerende er nødt til at beherske de helt grundlæggende metodiske operationer, før de er i stand til at klare større kildesæt, endside mere forskningslignende situationer. Alt for mange bliver tabt, hvis de ikke har fået fat i det elementære, før de bliver kastet ud i arbejdet med mere komplicerede problemstillinger og større samlinger af kilde-materiale. Mit mål har i al beskedenhed været at opfylde det behov, de studerende har for at forberede sig på og få en grundig forklaring af, hvad det er, de skal have ud af de praktiske øvelser. Der er ingen af de forskellige bøger Nygaard nævner, der kan opfylde dette behov. Både H.P. Clausens »Hvad er historie?« og Kjeldstadlis »Fortiden er ikke hvad den har været« er bredere indføringer i historiefaget, hvor metodeafsnittene er tilsvarende korte, mens Sebastian Olden-Jørgensens bog er en indføring i klassisk kildekritik, idet han afviser, at der findes en særlig historisk metode. Det er på denne baggrund, at jeg har tilladt mig at karakterisere bogen som »det første forsøg på at skrive en egentlig lærebog i historisk metode siden *Historisk Teknik*« (p. 10 – min fremhævning)

Nygaard spørger om den historiografiske gennemgang af historiefagets grundlæggelse, der indleder bogen – i hans sprogbrug »den kanoniske grundlæggelseshistorie« – virkelig er, hvad begynderen i metode-faget har brug for. Mit svar er, at formålet med den historiografiske gennemgang er dobbelt. For det første at give en samlet forklaring af, i hvilken sammenhæng den historiske metodes faderskikkelser, Ranke og Erslev, udviklede en historisk metode, og ikke mindst hvad de gjorde, og hvorfor det, de gjorde, blev betragtet som epokegørende, f.eks. at det nye i Rankes kritiske arbejde bestod i at vurdere kildernes værdi ud fra, hvor kildeforfatterne havde deres viden fra. Derfor refererer jeg til Rankes og Erslevs egne skrifter i min gennemgang, mens det typiske i indføringer i faget er, at de blot nævnes eller der en passant refereres til deres virksomhed, som noget alment kendt (Clausen, Kjeldstadli m.fl.). Det gælder også den netop udkomne nye udgave af »Kildekritisk tekstsamling« – som Nygaard selv anvender i sin undervisning. Her refererer Steen Busck i indledningen kort til de begreber, Erslev anvendte, såsom »kildekritik« over for »reakritik«, mens også forholdet mellem teknik og metode nævnes, uden at læseren får at vide, at der er tale om en udvikling over tid i de betegnelser, han brugte, og hvad implikationerne af hans opfattelse af forholdet mellem disse dele af forskningsprocessen i øvrigt var (p. 24-25).

For det andet tjener gennemgangen af især udviklingen i Erslevs terminologi og den senere traditionsudvikling til en nødvendig afklaring af, hvad forholdet er mellem begreberne kildekritik, historisk teknik og historisk metode. Dette udgør den indledende del af mit bidrag til en afklaring af, hvad der menes med historisk metode. Det er en af bogens hovedpointer, at *kildekritik* er noget mere begrænset end historisk metode, da kildekritikken groft sagt beskæftiger sig med at vurdere kildernes værdi, mens *historisk metode* især handler

om at slutte fra kilderne til virkeligheden. Kildekritikken er altså ikke identisk med fagets metode, selv om den herskende begrebsmæssige uklarhed kunne efterlade dette indtryk. Bogen indeholder netop et fyldigt kapitel om hypotese- og teoridannelsen, samt et om historisk fremstilling. Alle dele af forskningsprocessen forudsætter en forhåndsteori, som kan være mere eller mindre bevidst. Det er som forhåndsteori for historikeren, at nyere teoridannelser, f.eks. diskursanalyse, bliver inddraget. *Forhåndsteorier* er altså noget historikeren vælger ud fra sine interesser eller formål, mens *historisk metode* er den kerne i forskningsprocessen, som alle historikere er fælles om. Dette er en anden af bogens hovedpointer. En afklaring eller præcisering som bliver fulgt op i kapitlerne *Historisk forskning* og *Historisk erkendelse* – ja hele bogen kan ses som et bidrag til denne afklaring af, hvad historisk metode er.

Nygaard anfører, at den hyppige inddragelse af filosoffer og teoretikere virker uvedkommende for fremstillingen af *det* kildekritiske begrebsapparat. Det kan naturligvis ikke diskuteres, hvordan disse afsnit virker på Nygaard, men det kan årsagen dertil imidlertid, og den er, at han ikke har forstået, hvad formålet er med afsnittet. At det kan tynges læsningen må jeg give ham ret i, men det er nødvendigt for at etablere den forståelsesramme som historisk metode er sat ind i, da det ikke giver mening at referere til »det kildekritiske begrebsapparat« som sådan, da der, som nævnt oven for, er forskellige bud på, hvilke begreber der er relevante, og da disse opfattelser i sidste ende er udtryk for forskellige opfattelser af erkendelsen. Det afgørende er her, at gennemgangen munder ud i en afvisning af subjekt-objekt modellen for erkendelsen. Det er vigtigt, fordi det indebærer, at der ikke eksisterer den absolutte modsætning mellem naturvidenskab og humaniora, som både empirismen og hermeneutikken går ud fra. I stedet kan der påvises væsentlige

fællestræk mellem naturvidenskab, humaniora og samfundsvidenskab, nemlig at al erkendelse af virkeligheden forudsætter en forhåndsteori (p. 54 og 201)

Betydningen af specielt kvantemekanikken for al empirisk videnskab ligger i, at subjektet ikke står uden for objektet i og med at videnskabens resultater afhænger af forsøgsopstillingen. Hvilket i historiefaget svarer til at resultaterne afhænger af historikerens spørgsmål og dermed den forhåndsteori, han bygger på. Dette indebærer en afvisning af empirismens forestilling om erkendelsen som en afspejling af virkeligheden. Der var og er stadig uenighed om de filosofiske implikationer af kvantemekanikken. Bohr og Einstein var således uenige om, hvordan man skulle udlægge det forhold, at man ikke på samme tid kan bestemme en partikels position og fart, idet Einstein fastholdt, at den i sig selv måtte have begge dele, mens Bohr mente, at det ikke gav mening at spørge om, hvordan fænomenerne er i sig selv, men om hvordan vi kan beskrive dem. Det fælles for Bohrs udlægning af kvantemekanikken og dagligsprogsfilosofien er – som det fremgår af bogens indledningscitater af Bohr (p. 8) – at dagligsproget er midlet til at udtrykke erkendelsen og de problemer, der er forbundet hermed. Dette indebærer, at Kants forudsætning om de matematiske (geometrien og aritmetikken) sandheder som a priori sande forud for erkendelsen, fordi de ligger til grund for erfaringen af omverden i tid og rum, må afvises eller præciseres til, at de matematiske modeller og beskrivelser har karakter af en *forhåndsteori*, d.v.s. en teori om at de kan anvendes til en meningsfuld beskrivelse af sider af virkeligheden, men at det ikke på forhånd er givet, at de gælder i ét og alt, f.eks. en antagelse om at naturen er symmetrisk opbygget.

Man kan sagtens med Nygaard mene, at jeg har overbetonet forfatterintentionen i kildeanalysen, men her er det vigtigt at gøre opmærksom på, at udgangspunktet for de

forskellige operationer fra kildeidentifikation til slutning fra beretning er analysen og vurderingen af den enkelte kilde. Da kildens ophavssituation er helt afgørende for vurderingen af dens kildeværdi i relation til, hvordan historikeren vil anvende den, og da forståelsen af, hvad der står i den, afhænger af såvel den, der har affattet ordlyden, som hvem den henvendte sig til, samt hele den situation hvor denne kommunikation fandt sted, må fokus naturligvis blive på enkeltpersoners handlinger og hensigter. Når det derimod drejer sig om længere forløb eller udviklinger må ikke alene forskellige personers handlinger, men også mere generelle forhold inddrages i teoridannelsen. (p. 211) At min opfattelse skulle implicere en »helt bestemt form for radikal isolering af det handlende subjekt fra det objekt, det handler over for«, er imidlertid en misforståelse fra Nygaards side. Når han til støtte for denne udlægning anfører min definition af målet for fortolkningen som den at forstå forfatterens intenderede mening – uanset hvor vanskeligt og usikkert det er at finde frem til den – må det fremhæves, at forfatterens intenderede mening er det eneste kriterium, der kan opstilles for, om vi har *forstået teksten rigtigt*. At selve læsningen af en kilde derimod afhænger af historikerens forhåndsteori eller viden om ophavssituationen er understreget mange gange i bogen, hvilket Nygaard faktisk (ubevidst?) er opmærksom på i sin kritik af, at forståelsen af mine eksempler kræver, at »læseren må sætte sig ret nøje ind i præmisserne for hver af dem«. Jeg er selvfølgelig enig i, at man udmærket kan slutte om ubevidste forhold og omstændigheder ud fra en kilde. Som et eksempel nævner jeg titlerne på vidnerne i kongebrevene fra kong Niels' tid (1104-34), der kan bruges til at sige noget om opfattelsen af den danske kongemagt i perioden. (p. 128-29)

Min opfattelse af fortolkningen er heller ikke udtryk for en kategoriforveksling mel-

lem historikerens erkendelsesbetingelser og erkendelsesinteresser med kildepersonernes. Det ser for mig ud som om, at Nygaard ønsker, at historisk metode primært skal dreje sig om at generalisere ud fra kilderne, som et udtryk for omstændigheder, diskurser etc. Det er et helt legitimt mål med historisk forskning, men jeg gør opmærksom på, at en sådan udnyttelse af kildematerialet forudsætter en stillingtagen til den enkelte kildes værdi, idet en vigtig metodisk pointe i historieforskningen er, at forståelsen af kommunikation er situationsbestemt. Derfor er der så meget opmærksomhed på kildens ophavssituation, og når det gælder om at fortolke den enkelte kilde i dens ophavssituation lader det sig kun gøre at lægge ét kriterium til grund for, hvad det vil sige, at vi kommer til en rigtig forståelse af kildens meddelelse: hvad forfatterens intenderede mening var. I Erslevs eksempel er det feltherren, der ved en fejl kommer til at skrive »tre kompagnier« i stedet for »tre regimenter«, d.v.s. han *mente* tre regimenter, men skrev noget andet. (p. 115) Når Stephen Greenblatt i sin (diskurs)analyse af Columbus' skibsjournal udlægger beskrivelsen af det første møde med de indfødte på øen »Guanahani«, hvor Columbus skriver at de havde mærker efter sår på deres kroppe (»*señales de feridas en sus cuerpos*«), sådan at det, Columbus kunne iagttage, allerede var tegn for ham, idet tegnene på sår på de indfødtes kroppe bliver synlige for ham som tegn på det fastland, han søgte efter. Her må historikeren imidlertid spørge, hvad Columbus' intenderede mening var, og der er formentlig tale om, at han har anvendt en stående vending på (datidens) spansk, der betyder, at de indfødte havde friske ar – altså at de for nyligt var blevet såret af nogen, der havde prøvet at tage dem til fange. Hvis denne fortolkning er rigtig, bliver Greenblatts teori om et tegn, som henviser til noget, der også er et tegn, knap så overbevisende, som den virker i første omgang. (p. 106)

Helt uforståelig for mig er Nygaards kritik af, at med mit kildebegreb forskertses »selve kildegenstandenes materialitet«. Dette illustrerer han med det eksempel, at det centrale kildepotentiale i et gammelt brev langt fra behøver kun at være det, der står i brevet. »Det kan lige så vel være det faktum, at brevet aldrig blev læst af modtageren, ... fordi det faldt ned bag køkkenskabet«. I kapitlet om kildeidentifikation anfører jeg flg.:

- »Ud over hvad der fremgår af teksten selv, vil også findestedet eller det sted, hvor teksten opbevares, kunne bidrage til kildeidentifikationen. Hvor et brev befinder sig i et af de offentlige arkiver, kan tjene til at belyse, hvilken offentlig myndighed der har modtaget det. Hvis et brev befinder sig i et privatarkiv tilhørende brevet forfatter, kan der være tale om et udkast til et brev, der aldrig blev sendt, eller en kladde til eller en kopi af et brev, der faktisk blev afsendt. Om det ene eller det andet er tilfældet, kan sjældent afgøres ud fra den pågældende tekst alene, men kræver enten, at historikeren ud fra andre breve i arkivet kan se, om der refereres til det pågældende brev som afsendt, eller at han finder brevet i den anførte modtagers arkiv« (p.83)

Til overmål er pointen i eksemplet *Unionsbrevet* fra Kalmarmødet 1397, at der er voldsom modstrid mellem, *hvad der står i brevet* og den fysiske form, som det foreligger i – altså hvad Nygaard kalder *kildegenstandens materialitet*. Det anføres således at seks breve på pergament skal udstedes med de sytten udstederes segl hængende under som vidnesbyrd om den indgåede aftale. Dette er den form, hvori det andet brev fra Kalmarmødet *Kroningsdokumenter* foreligger, mens Unionsbrevet er skrevet på papir med (rester af) ti påtrykte segl. Derfor er der et klart modsætningsforhold mellem, hvad der står i Unionsbrevet og den form, hvori det foreligger: Et papirbrev

med påtrykte segl, ikke et pergamentbrev med vedhængende segl. Tidligere var man tilbøjelig til at se bort fra brevet form og opfatte det som en retsgyldig unionstraktat. Denne opfattelse er opgivet i den moderne forskning (p. 90).

Den eneste mulige forklaring på Nygaards misforståelse er, at jeg omtaler kilder som *tekster* og bruger de to ord synonymt, som om begrebet »tekst« overalt har en betydning af at referere til *ordlyden* alene bortset fra den den fysiske form, den foreligger i, som når vi refererer til Saxos tekst eller Den hellige Skrift, hvor denne betydning giver god mening, fordi ingen af dem foreligger i original, og der derfor hersker en vis usikkerhed om, hvad den helt præcise ordlyd har været. Nygaards fortolkning af »tekst« som ensbetydende med ordlyd er altså ikke rigtig (for det var ikke det jeg mente!), og det burde han kunne forstå om ikke andet så ud fra mine eksempler.

Lad mig for god ordens skyld tilføje, at jeg er enig med Nygaard i, at det ikke kun er tekster, altså skriftlige kilder, der kan fungere som kilder for historikeren, og at noget af den mest inspirerende historieforskning netop har udnyttet billeder, bygninger, skibsvrag eller landskabet sammen med skriftligt kildemateriale. Når jeg har undladt at behandle disse kildetyper i min bog, er det primært af praktiske årsager, fordi en inddragelse heraf ville have sprængt bogens rammer, men der kan også anføres den mere principielle grund, at det trods alt kræver, at historikeren tilegner sig viden og arbejdsmetoder fra andre fag for at inddrage dem. Eksemplet med Arups udnyttelse af runeindskrifter som kilder til Danmarks historie i vikingetiden viser, hvor galt det kan gå, hvis historikeren ikke har de nødvendige faglige forudsætninger for at inddrage resultaterne af andre videnskabers arbejde (p. 72-74).

I det hele taget får Nygaards indlæg mig til at reflektere over, om ikke det er for optimistisk, når jeg i afsnittet om

dagligsprogsfilosofien har karakteriseret sproget som både et kommunikations- og perceptionsmiddel. Måske er det læsningen af »tekst« som identisk med ordlyd, der spørger igen, men det er mig en gåde, hvordan han kan få det til, at jeg opererer med et *materielt kildebegreb*. Jf. min grundsætning herom:

- En kilde er enhver tekst, der kan anvendes til at drage slutninger til den virkelighed, historikeren søger viden om... En tekst er derfor ikke i sig selv en kilde. Det bliver den først i det øjeblik, hvor vi i vor søgen efter relevant materiale vurderer, at den kan udnyttes til at slutte til det, vi vil studere, og det er ikke på forhånd givet, hvad vi kan eller vil slutte fra den. Da det ikke er en egenskab ved teksten selv, men historikerens erkendelsesinteresse, der gør den til en kilde, kaldes dette for det *funktionelle kildebegreb*. (p. 66)

Det funktionelle kildebegreb står over for det materielle kildebegreb, hvor den måde kilden udnyttes på er en egenskab ved kilden selv: opdelingen i levn og beretninger (eller ved en del af kilden – jf. Ottar Dahls og H.P. Clausens opdeling af kilderne i kognitive og normative kildeelementer, som bliver diskuteret p. 75-81). Det funktionelle kildebegreb handler om at skelne mellem de to måder at drage slutninger fra kilden til virkeligheden: *slutning fra beretning* og *slutning fra frembringelse*. Nygaard kritiserer min anvendelse af denne sidste betegnelse frem for *levnsslutning*, som han åbenbart foretrækker, men så vidt jeg kan se, har han ikke forstået, at der er tale om to forskellige betegnelser for det samme. Ved konsekvent at betragte kilder som et resultat af den handling, der skabte dem (hvad enten der er tale om et brev, et regnskab, en bil eller en bygning) undgår man at skulle forklare, hvad det vil sige, at noget er et levn, f.eks. om det er en rest fra fortiden eller en rest af fortiden. Det sidste mente Erslev i sine yngre dage, hvor han

opfattede det sådan, at levnet var en del af fortiden, som historikeren kan observere i nutiden. Senere blev han opmærksom på, at det bevarede levn har en overleveringshistorie, som nødvendigvis sætter sit præg på dets stand i nutiden (altså at den er præget af »tidens tand«). *Slutning fra frembringelse* fastholder opmærksomheden på, at det ikke er alle slutninger fra levnet, der er levnsslutninger. Hvis vi slutter fra, hvad der fortælles i en kilde, er der tale om slutning fra beretning. Det er udelukkende p.g.a. den større sikkerhed, der ligger i at slutte fra en foreliggende kilde tilbage til den handling, der frembragte den, at jeg ønsker at fastholde denne terminologi.

Nygaard mener, at der er behov for en metodeundervisning, der centrerer om den historiske erkendelsespraksis som helhed, således at man gennem abstraktion af enkelte metodiske træk skærper opmærksomheden om og opøver evner i ét metodisk problem efter et andet, men bestandigt sigtende mod en reintegration af de opøvede delevner i en større helhed. Jeg kan ikke se andet end, at min bog er ét bud på, hvordan de enkelte operationer i forskningsprocessen indgår i en større helhed, der kan betegnes som historisk metode. At forskningsprocessen således, som den er beskrevet i min bog, faktisk udgør en enhed er ikke bare en påstand eller besværgelse uden reelt indhold. Jeg har således klarere, end man traditionelt har gjort (også i de bøger Nygaard nævner), begrundet, at historisk forskning er en teoribaseret erkendelse, fordi historisk forskning forudsætter en forhåndsteori, der ikke alene bestemmer, hvilke spørgsmål historikeren formulerer, men også den sammenhæng, hvori kildeanalyse og hypotesedannelse indgår. Derfor kan kildeanalysen og hypotesedannelsen ikke skilles ad.

Nygaard mener, at den vigtigste opgave for en lærebog er at forholde sig til de næste årtiers udfordring af faget. Samtidig

fremhæver han imidlertid, at der er behov for en kritisk diskussion af, hvad metode består i, hvad dens felt er i forhold til teorien, og om man overhovedet kan tale om en metode. Hvad det sidste angår, mener jeg i al beskedenhed, at hele min bog giver et svar på, hvad historisk metode er, og hvordan den forholder sig til teorien, idet min opfattelse er sammenfattet i kapitlet »Historisk forskning« og klart fremgår af figuren p. 54. Efter min mening er *historisk metode* et relativt uforanderligt element i al historisk forskning, der drejer sig om, hvordan historikeren bearbejder sine kilder, drager slutninger fra dem og opstiller hypoteser. For overhovedet at drage slutninger og opstille hypoteser – ja blot for at forstå kilderne – forudsættes der imidlertid nogle forestillinger om den virkelighed, som kilderne udgår fra, og som historikeren drager slutninger til. Jeg har valgt at kalde dette for *forhåndsteorier*, fordi de ikke bygger på kilderne og heller ikke er noget, historikeren undersøger gyldigheden af. De fungerer derimod styrende for historikerens spørgsmål og for de sammenhænge, han søger at etablere, når han opstiller hypoteser. Det er i øvrigt derfor, at jeg ikke har behandlet spørgsmålets rolle nærmere, udover at det netop styrer undersøgelsen. Der kan ikke siges noget om hvilke regler, der gælder for historiske spørgsmål, da spørgsmålene afhænger af historikerens *forhåndsteori*. I første halvdel af det 19. århundrede var den dominerende *forhåndsteori* således, at de størrelser, historikeren burde interessere sig for, var nationerne, staterne og de politiske begivenheder. I det 19. århundredes anden halvdel inddrog nogle historikere imidlertid andre *forhåndsteorier*, ikke mindst økonomiske teorier, hvilket blev indledningen til den vældige udvidelse af historiens område, som de nye teorier i de sidste tyve år altså blot er en fortsættelse af. Derfor er det også fejlagtigt, når Nygaard mener, at jeg ikke anerkender den erkendelsesinteresse, der ligger i at beskæftige sig med de bredere betingelser,

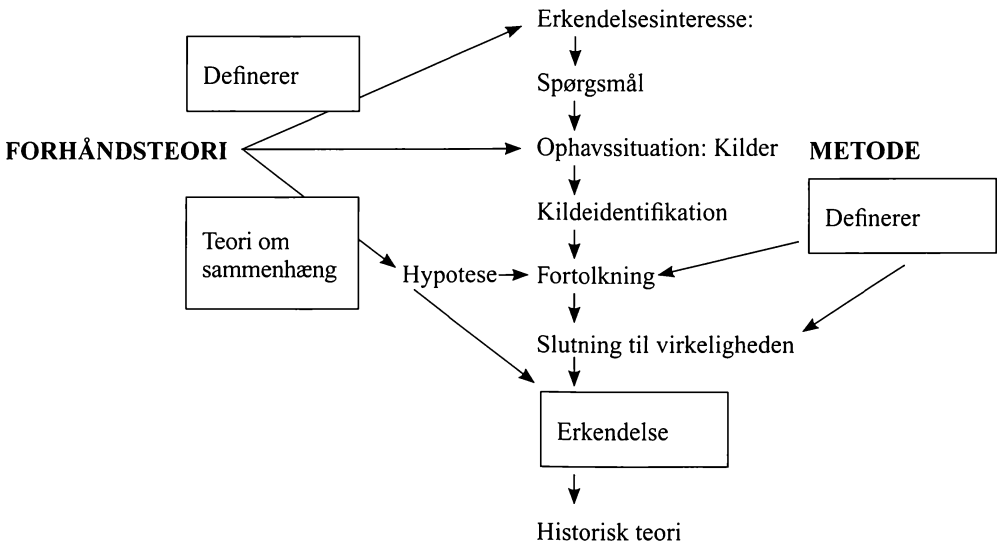
der ligger til grund for enkelte handlinger eller enkelte kilders tilblivelse. Det fremgår af kapitlet »Inddragelse af metoder fra andre fag«, at jeg opfatter de metoder historikeren inddrager fra andre fag, f.eks. økonomi og litteratur, som *forhåndsteorier*, der afgør hvilke sammenhænge historikeren søger at etablere, men disse *forhåndsteorier* træder ikke i stedet for den traditionelle historiske metode forstået som regler for, hvordan der sluttes fra et konkret kildemateriale m.m.

En nyere tendens som mentalitetshistorie har jo netop som mål, at sige noget om tanker, ideer og adfærd i en bredere sammenhæng. Jeg har i denne forbindelse tilladt mig at anføre, at en traditionel metodisk tilgangsvinkel til f.eks. Laduries værk »Montaillou« vil opholde sig ved, hvordan det kildemateriale, han bygger på, er blevet til. Målet for Ladurie er landsbyens mentalitet, men kilderne hertil er de referater, som den katolske kirkes folk tog af afhøringer i kætteriundersøgelser.

Jeg har overfor (p. 54) søgt at illustrere denne skelnen mellem *historisk metode* og historikerens *forhåndsteori*, hvor pointen er, at undervisningen (og lærebogen) må koncentrere sig om det faste eller centrale, nemlig historisk metode, mens der er mulighed for som *forhåndsteori* at inddrage teorier fra vidt forskellige fag og discipliner. Dette aspekt af forskningen har jeg søgt at belyse i et særligt kapitel om inddragelse af metoder fra andre fag, herunder også nyere tendenser som antropologi, diskursanalyse og dekonstruktion. Der ligger heri en reel uenighed mellem os, da jeg ikke opfatter disse teoridannelser som en integreret del af historisk metode, men fastholder at de kan inddrages som *forhåndsteorier* i historisk forskning. Denne grundlæggende skelnen mellem metode og *forhåndsteori*, der jo indebærer, at al historisk forskning må forstås som en teoribaseret erkendelse, har Bertel Nygaard imidlertid slet ikke kommenteret.

Opgaven i en lærebog er efter min mening at opdele det, de studerende skal tilegne sig i nogle afgrænsede delproblemer eller operationer, sådan at de ved at øve sig på mere overskuelige praktiske eksempler kommer til at mestre de nødvendige færdigheder, som de derefter mere sammenhængende bliver i stand til at udfolde i omfattende øvelser. Det er klart, at dette ikke gør de studerende til forskere fra den ene dag til den anden, men det kan give dem en vis indsigt i, hvad forskning er, sådan at de har et sted at starte, og så de bliver i stand til at reflektere over, hvordan de forskellige værker, de læser i deres studietid, er blevet til. Nygaard bruger selv den metafor at undervisningen i metode forholder sig til forskningen som øvelser på en skydebane til den virkelige krig.

Hans formuleringer om at metodeundervisningen må »centreres om den historiske erkendelsespraksis som helhed« og at de enkelte metodiske træk må opøves i en »interagerende enhed« tegner for mig et portræt af en utålmodig svømmelærer, der vil det hele på én gang. For at hans elever skal komme i gang med at svømme rigtigt hurtigst muligt, smider han dem simpelt hen ud i havnebassinet. I modsætning til den mere tålmodige lærer, som starter med at give eleverne et korkbælte på og efter tur øver bentaq, vejtrækning og armtag med eleverne i den lave ende af bassinet i svømmehallen, kan den utålmodige lærer være sikker på, at en del af hans elever går direkte til bunds, mens de overlevende kun i begrænset omfang excellerer i stilsvømning!

Norsk sexkriminalisering før og efter reformationen: brud eller kontinuitet?

Af Per Ingesman

ANNE IRENE RIISØY: *Sex, rett og reformasjon*. Acta Humaniora nr. 276. (Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2006). 212 s.

Denne ph.d.-afhandling fra universitetet i Oslo rummer ét langt opgør med den opfattelse blandt specialister i tidlig-moderne historie, at det først var efter reformationen, samfundet begyndte at kriminalisere hor, utroskab og andre seksuelle forseelser.

Det var det aldeles ikke, tværtimod er der en lang tradition tilbage til højmiddelalderens lovgivning for at straffe seksuel kriminalitet med legems- eller bødestrafte. At mange historikere ikke har været klar over dette, hænger til dels sammen med, at det, som sker ved reformationen, er, at staten overtager et strafferetsligt område, som hidtil har hørt under kirken, hvormed det for en umiddelbar betragtning kan se ud, som om et nyt fænomen bliver til. Det har fået historikere uden megen viden om de middelalderlige forhold til at formode, at først nu, fra 1500-tallet og frem, trådte det offentlige eller staten ind og kriminaliserede adfærd på det seksuelle område, som tidligere havde været et privat anliggende, en sag for slægten.

Heroverfor anfører Anne Irene Riisøy, at den tidlig-moderne stat ikke bare viderefører den middelalderlige kirkes indsats mod seksuel kriminalitet, men at man allerede i middelalderen faktisk ser det verdslige samfund bekæmpe en række seksuelle forseelser med lovgivning og domstole. Hendes alternative tese til de

gængse opfattelser af et markant brud ved reformationen og af en skærpet indsats mod sexforbrydelser er derfor, at perioden fra 1200-tallet til 1600-tallet var præget af en betydelig kontinuitet i lovgivning og retspraksis vedrørende seksuelle lovbrud, både med hensyn til hvad der betragtedes som kriminel adfærd, og hvilke straffe der blev taget i anvendelse for de forskellige forseelser. Riisøy drager sine konklusioner på grundlag af en undersøgelse af samtlige sager om seksuelle lovbrud, hun har kunnet finde i det norske kildemateriale fra perioden 1300-1600. I et stort appendiks giver hun en oversigt, med angivelse af kategori og straf, så vidt det findes oplyst, over disse lovbrud, der i alt løber op på omkring 900 tilfælde af hor, lejermål, incest, voldtægt, sodomi osv. De fleste stammer naturligvis fra 1500- og 1600-tallet, hvor kildematerialet flyder meget rigeligere end før, men Riisøys pointe er, at de sexforbrydelser, man straffede efter reformationen, og de straffe, man tog i anvendelse, klart kan ses til stede allerede i middelalderen. Studiet af retspraksis understøttes med en undersøgelse af den lovgivning, fra højmiddelalderens kirkelige og verdslige love frem til Christian V's Norske Lov af 1687, hvorpå sagerens behandling i praksis var bygget.

Riisøys afhandling falder i tre hoveddele. Del A handler om, hvilke seksuelle handlinger der blev kriminaliseret. Del B behandler straffene for de kriminelle seksuelle forhold. Og endelig diskuterer del C, om der kan konstateres en forskel på, hvorledes mænd og kvinder blev straffet for

seksuelle forbrydelser. Det sidste punkt er taget med, fordi en række repræsentanter for den gængse opfattelse, som Riisøy vil gøre op med, også har hævdet, at der sker en forværring af kvindernes retslige stilling på dette område efter reformationen.

Inden hun går i gang med selve materialeanalysen bringer Riisøy en indledning med omtale af forskningshistorie, problemstilling og kilder. I den forskningshistoriske redegørelse argumenterer Riisøy for, at den traditionelle opfattelse blandt de historikere, der har skrevet om forfølgelsen af seksuel kriminalitet i 1500- og 1600-tallet, af et markant brud ved reformationen, bygger på en præmis om, at det middelalderlige samfund var et slægtssamfund (»ættesamfunnet«), som først ved overgangen fra middelalder til tidlig-moderne tid blev afløst af en stærk statsmagt. Den præmis er både forældet og fejlagtig. Hvis der overhovedet fandtes en sådan overgang fra et slægtsreguleret til et statsligt reguleret samfund i de nordiske og andre europæiske lande, lå den længe før år 1500, påpeger Riisøy med henvisning til den nyere middelalderforskning. Men hvis denne grundlæggende præmis falder, så sættes der også spørgsmålstegn ved de opfattelser, der er bygget op på den: dels at der skete en øget kriminalisering af seksuelle handlinger efter reformationen og en skærpelse af straffene for dem som følge af etableringen af en ny statsmagt med en stærk protestantisk ideologi, dels at kontrollen med den kvindelige seksualitet flyttedes fra slægtens uformelle og private til statens offentlige og formaliserede sfære, igen med protestantismens nye sociale værdier som en væsentlig drivkraft bag mobiliseringen af lovgivning og retsapparat som instrumenter for kontrollen.

Med dette som udgangspunkt formulerer Riisøy sin problemstilling. Det grundlæggende spørgsmål er, om den efterreformatoriske lovgivning på det seksuelle område repræsenterede ny ret, eller om den tværtimod videreførte principper fra middel-

alderens lovgivning. Konkret spørges om, hvilke seksuelle handlinger der betragtedes som kriminelle, og hvordan de blev straffet, henholdsvis før og efter reformationen. I tilslutning hertil kommer så det særlige spørgsmål om, hvorvidt kvinderne i efterreformatorisk tid blev stillet værre med hensyn til før- og udenomsægteskabelig sex, end deres middelalderlige medsøstre havde været. Det er spørgsmål, som må besvares ved en sammenlignende undersøgelse af lovgivning og retspraksis fra henholdsvis middelalderen og 1500-1600-tallet. Den er aldrig tidligere foretaget på trods af, at der i hvert fald med hensyn til lovgivningen er et særdeles godt kildemateriale hertil: fra middelalderen en række såkaldte kristenretter samt diverse verdslige love, fra efterreformatorisk tid Kirkeordinansen, men især centrale forordninger og love givet af de danske konger fra Christian III over Christian IV til Christian V. Knap så god er kildesituationen med hensyn til levnene af retspraksis på det seksuelle område. Hvad der er bevaret fra middelalderen, er næsten udelukkende mere eller mindre tilfældige informationer om seksuelle forseelser i diplomaterialet. En hovedkilde som sagesfaldslistor i lensregnskaber starter så småt mod middelalderens slutning, men får først for alvor betydning i efterreformatorisk tid. Og egentlige retsprotokoller fra relevante instanser som tamperretter, byting og retterting haves først fra 1570'erne og frem.

Det forskelligartede kildegrundlag for undersøgelsen af henholdsvis de middelalderlige og de efterreformatoriske forhold gør, at konklusionerne kommer til at stå stærkest i afhandlingsens del A, hvor det især er lovgivningen, der bruges som kilde til afgørelse af, hvilke seksuelle handlinger der kriminaliseredes. Overskriften på det første kapitel, »Nye lover, gamle prinsipper«, siger alt. Lige meget hvilken kriminel seksuel handling der er tale om, så kan de efterreformatoriske lovbestemmelser påvises at have middelalderlige

forfølgere. Ægteskabsbrud (hor) findes kriminaliseret allerede i lokale kristenretter fra 1100-tallet, og enkelte eksempler fra retspraksis viser, at der allerede i middelalderen betaltes bøder til det offentlige for en sådan forseelse og ikke bare en erstatnings- eller oprejsningssum til den krænkede ægtemand. Lidt mere overraskende er måske, at også lejemål, dvs. samleje mellem to ugifte personer, kan findes kriminaliseret i norsk middelalder, men som Riisøy påpeger med henvisning til international forskning, så er dette helt i overensstemmelse med, hvad man finder i resten af Vesteuropa: Lejemål var ikke bare en civilretslig forbrydelse, der krævede oprejsning til kvindens familie, og en syndig handling, som kirken foreskrev bodshandlinger for, men også en egentlig kriminel handling, som blev straffet med bøder eller piskning, hvad enten den pådømmende retsinstans var kirkelig eller verdslig. Også med hensyn til at straffe prostitution var Norge en del af middelalderens Europa, påvises det derefter, og siden går det videre til resten af spektret af kriminelle forbrydelser, og med hensyn til alle former, incest, voldtægt, bestialitet, homoseksualitet, er konklusionen den samme: De efterreformatoriske retsregler har alle forgængere i middelalderen.

En væsentlig ingrediens i den traditionelle opfattelse af slægtssamfundet som middelalderens retsregulerende instans, hvor det i tidlig-moderne tid blev staten, var, at begrebet om det individuelle strafansvar først for alvor slog igennem efter reformationen. Den opfattelse sætter Riisøy sig for at gøre op med i kapitel 2, igen i forlængelse af international forskning. Det var kirkens definition af en række kriminelle handlinger som samtidig værende synder, der banede vej både for en individualisering af skyldsbegrebet og for en opfattelse af disse handlinger som værende forbrydelser ikke mod en bestemt slægt, men mod hele samfundet. Derfor kan hun konkludere, at individets strafferetslige

ansvar kan knyttes til opkomsten af stat og kirke i middelalderen, ikke til opkomsten af den moderne stat, således som det hævdes af forskerne i tidlig-moderne tid (s. 59).

Det korte kapitel 3 om »højmiddelalderens endelige kriminalisering af seksuelle handlinger« er en slags konklusion på del A, der kort opridser det historiske udviklingsforløb, der aftegner sig. Det er Riisøys opfattelse, at kriminaliseringen af seksualiteten i første omgang ikke var meget mere end »en teoretisk programmerklæring«. Fra slutningen af 1100-tallet spores imidlertid reelle ændringer, idet helt nye forbud blev introduceret i lovgivningen. Og i løbet af 1200-tallet kan så hele spektret af seksuelle kriminelle handlinger konstateres i kristenretterne. At retten til hævndrab i seksuelle sager blev ophævet ved Magnus Lagabøters Landslov af 1274, kan ses som udtryk for, hvorledes kirke og stat i fællesskab stod for udviklingen af, hvad man kunne kalde en offentlig myndighed. Det betyder ikke, at slægten ikke fortsat var til stede, idet den ulovlige seksualitet jo fortsat ville have en civilretslig side – det nye var, at den tillige havde en offentligretslig. Selv om Riisøy med tilslutning citerer en prægnant formulering af Barbara Hanawalt og David Wallace: »The replacement of the family by the state as agent of justice in matters of honor forms a landmark in the evolution of state power« (s. 65, note 318), betoner hun, at der ikke nødvendigvis er nogen modsætning mellem staten og slægten: Det var ikke sådan, at staten havde nogen interesse i at bryde slægtens kontrol med dens medlemmers seksuelle adfærd, tværtimod ser man ofte en samvirken mellem de statslige myndigheder på den ene side og de involverede parter og lokalsamfundet på den anden side om løsning af konflikter med udspring i seksuelle lovbrud. Det hænger sammen med, at staten i middelalderen, lige så vel som i moderne tid, havde en interesse i at begrænse selvtaget, fremme fred og sørge for, at kriminelle handlinger blev straffet.

Del B indledes med en kort opsummering af den gængse opfattelse af en skærpelse af straffene for seksuelle forseelser efter reformationen, som Riisøy argumenterer imod. Forskerne i den tidlig-moderne seksualkriminalitet har for det første hævdet, at dødsstraf for seksuelle forbrydelser overhovedet ikke fandtes i middelalderen; først efter reformationen blev der indført dødsstraf for forbrydelser som hor, incest, voldtægt, bestialitet og homoseksualitet. For det andet er det blevet hævdet, at dødsstraffen efter middelalderen kobledes til en ny og mere bogstavelig fortolkning af Bibelen, især der hvor dødsstraffen eksekveredes i form af »bål og brand«.

Som led i argumentationen mod dette gængse syn påvises først i kapitel 4, betitlet »Dødsstraffen«, at dødsstraf ved alvorlige seksuelle lovbrud blev knæsat allerede i højmiddelalderen. Det skete ganske vist kun indirekte, idet forhold som f.eks. incest og bestialitet i de ældste kristenretter blev straffet med fredløshed, der som bekendt betød, at man sattes uden for loven og derfor frit kunne dræbes af enhver. Ofte ville fredløsheden ophøre ved, at forbryderen af kongen erhvervede sig et såkaldt »landsvistbrev«, der gav ham retsbeskyttelse og lov til at opholde sig i landet, men hvis f.eks. en mand rømte med en anden mands ægtehustru, så kunne der ikke gives »landsvist«, og så var risikoen for at blive dræbt reelt til stede. I ingen af de mere »normale« horsager, der kendes fra norsk middelalder, ses dødsstraffen dog anvendt. Derimod haves enkelte eksempler på, at folk er blevet henrettet for incest og for bestialitet, og at det skete ved anvendelse af bålstraffen. Det ser Riisøy som udtryk for den opfattelse, som mange ellers har karakteriseret som efter-middelalderlig, at alvorlige seksuelle forbrydelser i samfundet opfattedes som anslag mod Gud, der skulle udryddes helt og aldeles, uden at efterlade sig spor, hvis ikke hele samfundet skulle rammes af den guddommelige vrede. Kapitlet slutter med at påpege, at folk, der således henrettedes for alvorlige sexforbry-

delser, samtidig formodentlig betragtedes som dømt til evig fortabelse. Derfor måtte de heller ikke blive begravet i indviet jord, men måtte ligge på retterstedet sammen med andre forbrydere.

Riisøy vil ikke benægte, at de fleste tilfælde af hor og andre mindre alvorlige seksuelle forseelser er blevet straffet med bøder. I den sammenhæng er formålet med kapitel 5 at påvise den lange retslige kontinuitet ved at vise, at de samme kategorier af seksuelle lovbrud blev straffet med bøder og ejendomsconfiskation både i middelalderen og efter reformationen. Det sker ved at se på de få middelalderlige eksempler, der haves på, at hor og lejermål straffedes med bøder, mens f.eks. alvorlig eller gentagen incest, voldtægt samt bortløb fra ægtefælle straffedes med fredløshed og ejendomsconfiskationen – præcis som det var tilfældet i efter-reformatorisk tid.

I kapitel 6, »Fra pønitis til kirketukt«, drejer det sig om en anden form for kontinuitet, dén nemlig at bestemte seksuelle forseelser både var forbrydelser, der straffedes med bøder eller andre straffe, og synde, for hvilke der skulle gøres bod. Det er velkendt efter reformationen, men ses også klart i middelalderen, f.eks. i en incestsag fra 1380'erne. Her måtte en stedfader, som havde haft seksuel omgang med sin stedatter, ikke bare betale 10 mark til kongen for sin fred, men det blev også gjort til en betingelse for fredkøbet, at han samtidig underkastede sig kirkens bodsdisciplin. Den samme forseelse behandledes altså af kongen som en forbrydelse, af kirken som en synd. Efter reformationen var det tilsvarende forhold, at en f.eks. en horforbryder både skulle lide en verdslig straf og stå åbenbart skrifte.

Selv om Riisøy grundlæggende argumenterer imod den traditionelle tese om et brud ved overgangen fra middelalder til tidlig-moderne tid, må hun i kapitel 7 indrømme, at reformationen førte visse ændringer med sig. De ligger dog efter hendes mening først og fremmest på lovgivnings-

niveau, idet flere af de eftermiddelalderlige lovgivningsarbejder nu eksplicit foreskrev dødsstraf, ofte med nærmere specifikation af henrettelsesmetoden. At dette umiddelbart omsattes i en ændret retspraksis, er hun mere betænkelig ved at indrømme. I hovedsagen går hendes argumentation for en større kontinuitet i retspraksis, end man ud fra lovgivningen skulle formode, ad to veje: Dels siger hun, at den middelalderlige fredløshedsstraf ofte kan have været lige så alvorlig som en dødsdom, dels viser hun, hvorledes den formelle dødsstraf i den efter-reformatoriske lovgivning ofte kun anvendtes i særligt alvorlige og gentagne tilfælde. I retternes praksis foretoges altid en vurdering af de konkrete sager, ikke bare en automatisk applicering af lovens ord. Derfor kunne praksis også variere ganske meget, lokalt og over tid, selv om loven var den samme, og sådanne variationer er endnu for lidt undersøgt til, at en klokkeklar konklusion kan drages.

Dermed er Riisøys nået frem til sin diskussion i del C af, om der var forskel på, hvorledes mænd og kvinder blev straffet for seksuelle forbrydelser henholdsvis før og reformationen. Var der, som hun spørger i sin overskrift, »Kønsmæssig likehed for loven?«. Spørgsmålet angribes på tre leder. Først undersøges i kapitel 8, hvem der blev straffet, og for hvad, idet der ses specielt på hor, lejersmål og incest. Det påvises, at der i hele perioden fra 1300 til 1600 er langt flere mænd end kvinder, der straffes for seksuelle forbrydelser. Det betyder ikke, at der i udgangspunktet er kønsmæssig ulighed for loven, men forklares med henvisning til bestemte juridiske forhold. At der straffedes langt flere mænd for hor, selv om lovgivningen på dette felt var »kønsneutral«, forklares med, at det med hensyn til en mands ægteskabsbrud var op til kongens eller biskoppens embedsmand at afgøre, om der skulle rejses tiltale, mens det var husholdsoverhovedets egen afgørelse, om der skulle rejses tiltale for seksuelle forbrydelser begået af hu-

stru, døtre eller tjenestepiger. Med hensyn til lejersmål er lejermålsforordningen af 1617, der bestemmer, at kvinder skal betale bøde til kongen, om end kun det halve af mændene, blevet set som udtryk for, at der først nu skete en kriminalisering af kvinders førægteskabelige forhold. Det holder imidlertid ikke, siger Riisøys, idet der er adskillige eksempler på, at kvinder enten betalte bøder eller blev pisket for denne forseelse allerede i 1500-tallet. Derfor er det nødvendigt med nærmere studier i retspraksis for at kunne afgøre, om 1617-forordningen reelt medførte nogen ændring i afstraffelsen af lejersmål, herunder i den måde hvorpå de to køn blev straffet. Det samme gælder med hensyn til incest, hvor mønstret er det sædvanlige: Lovgivningen skelnede ikke mellem mænd og kvinder, mens man i praksis finder langt flere mænd end kvinder straffet.

Imod den gængse opfattelse understreger Riisøys således, at der på ingen måde er tale om, at kvinder først får et strafferetsligt ansvar med hensyn til seksuelle forbrydelser efter reformationen. Hun understreger denne konklusion ved i kapitel 9 at påvise, at både før og efter reformationen risikerede en kvinde, som involverede sig i førægteskabelige seksuelle forhold, eller som giftede sig uden sin værges samtykke, at miste sin arv. Dette var dog ikke en sanktion fra øvrighedens, det være sig stats eller kirkes, side. Derfor understreges det, at truslen om at blive gjort arveløs var et vigtigt disciplineringsredskab, som fædre og slægtninge kunne tage i brug over for egenrådige unge kvinder, især inden for aristokratiet.

I kapitel 10 gør Riisøys op med et vigtigt led i den traditionelle opfattelse blandt historikere med speciale i tidlig-moderne tid, nemlig at der skete en opvurdering af ægteskabet efter reformationen, hvilket var en vigtig grund til, at man straffede ægteskabsbrud langt hårdere. Det er helt forkert, siger hun. Det er rigtigt, at der er en kobling mellem en opvurdering af ægteskabet og en kriminalisering af den udenomsægteskabelige

seksualitet, men den sker allerede i højmiddelalderen, efter at kirkeretten har givet ægteskabet mellem en mand og kvinde status af et sakramente og eneste legitime form for seksual relation. Derfor er der heller ikke her nogen forværring for kvinder at spore efter reformationen.

Kapitel 11 om »Kjønnsforskjellen« konkluderer på bogens tredje del. Vittigt bemærkes, at den traditionelle påstand om en øget kriminalisering af kvinders udenomsægteskabelige seksualitet efter reformationen ikke kan opretholdes, for det var næppe muligt at finde flere sider ved seksualiteten, som kunne kriminaliseres! Den generelle konklusion er, at vigtige principielle ændringer, som ellers er blevet knyttet til reformationen, i stedet bør henføres til højmiddelalderen. Det var ikke reformationen med introduktionen af den lutherske kristendom, men selve indførelsen af kristendommen, der med dens forestillinger om renhed knyttet til kvindelig seksualitet og reproduktion gav et helt nyt kompleks af retsregler og forestillinger omkring mænd og kvinder, ægteskab og seksualitet, sex og synd.

På den måde lægges der op til konklusionen på hele bogen, der meget rammende har fået titlen »Den lange høymiddelalderen«. Her samles op på det hele, og opgøret med det traditionelle synspunkt slås fast på ny og med syvtommersøm: Selv om der kom megen ny lovgivning på det seksuelle område efter reformationen, så indeholdt den blot en videreførelse og kodificering af middelalderens principper, ligesom også den middelalderlige retspraksis i vid udstrækning levede videre. Ny lov eller gammel ret var, som der effektivt sluttes, stort set ét fedt.

Riisøy er skarp i sit opgør med de synspunkter, som specialister i tidlig-moderne norsk historie har anlagt, og hendes provokerende alternativ til den traditionelle opfattelse af et markant brud ved reformationen med hensyn til kriminalisering af sex har da heller ikke fået lov at stå uimodsagt.

I tidsskriftet *Heimen* gav afhandlingen anledning til en meningsudveksling med Hilde Sandvik som repræsentant for de angrebne historikere med speciale i tidlig-moderne tid.¹ Den kom især ind på nogle detaljer omkring forståelsen af lejermålsforordningen fra 1617, som jeg ikke skal uddybe nærmere. En vigtig pointe hos Sandvik var påpegningen af, at reformationen i Norge ikke var en begivenhed, men snarere en proces af næsten hundred års længde. Det åbner for at skelne mellem lokalsamfundet, som netop kendetegnedes af kontinuitet i retsopfattelser, og centralmagten, der havde en ambition om igennem sin lovgivning at indføre en ny retsorden, men først ganske langsomt satte denne igennem – hvormed der kan opblødes i det skarpe spørgsmål om brud *eller* kontinuitet. Men ellers må man sige, at Sandvik tager ganske meget af kritikken til sig. Hun kalder Riisøys bog for tankevækkende og interessant og ser behovet for både præciseringer og uddybninger i ting, hun selv har skrevet om de behandlede emner.

Riisøy på sin side fastholder sine synspunkter fra bogen, og det kan hun efter min mening også trygt gøre, for hun har skrevet en bog, der igennem sin omhyggeligt opbyggede argumentation, sin grundige analyse af hele det tilgængelige kildemateriale og sine stadige udblik til den nyeste internationale forskning virker særdeles overbevisende.

Bogen vil uden tvivl – som allerede Hilde Sandviks debatindlæg antyder – føre til revisioner af synspunkter blandt specialister i tidlig-moderne retsforhold. Men også for middelalderforskningen er dens resultater vigtige, selv om de set fra denne side af fronten nok ikke repræsenterer helt så overraskende en nyhed – i hvert ikke for en middelalderhistoriker med speciale i kirkenes retsudøvelse. I et nordisk perspektiv lægger bogen klart op til komparationer, som Riisøy selv kun gør meget lidt ud af. Hun inddrager islandske forhold på en række punkter, ligesom der er enkelte

henvisninger til danske, svenske og finske undersøgelser. Men da hun beskæftiger sig med den ene halvdel af et dobbeltmonarki, som i vid udstrækning fik de samme nye lovgivningsarbejder efter reformationen, undrer det noget, at hun ikke i langt højere grad inddrager dansk forskning i den samme problemstilling.²

For mit eget vedkommende tror jeg, at Riisøys tese om kontinuitet frem for brud med hensyn til kriminaliseringen af seksualitet også holder for de andre nordiske landes vedkommende, selv om man f.eks. i Danmark nok har en skarpere skillelinie mellem den kirkelige og den verdslige jurisdiktion i middelalderen end den sammenblanding – eller måske rettere samvirken – mellem de to samfundsmagter, man finder i Norge. Her afspejles det formodentlig, at den norske kirke i højmiddelalderen aldrig nåede så langt i en gregoriansk inspireret løsrivelse fra statsmagten, med etablering af selvstændige institutioner på det retslige område, som den danske kirke gjorde. Følgelig vil reformationen i Danmark – på trods af den betydelige kontinuitet, der naturligvis også findes her – nok alligevel fremtræde som lidt mere af et brud med hensyn til strafferetten på det seksuelle område end i Norge.³

3. Jeg henviser her til det første af en række planlagte arbejder om den middelalderlige kirkes behandling af synder og forbrydelser og de ændringer, der sker heri ved reformationen: Per Ingesman, »Kirkelig disciplin og social kontrol i senmiddelalderens danske bondesamfund. En casestudy af det ærkebiskoppelige gods under Lundegård 1519-1522 og Hammershus 1525-1540«, *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, red. Agnes S. Arnórsdóttir, Per Ingesman og Bjørn Poulsen, Århus 2007, s. 329-380.

-
1. Hilde Sandvik: »Reformasjonen – ingen betydning for lov og retspraksis i seksualseker?«, *Heimen*, 43, 2006, s. 53-58; Anne Irene Riisøy: »Kontinuitet i sexkriminalisering før og etter reformasjonen. Tilsvar til Hilde Sandvik«, smst. s. 58-62.
 2. Som bare et enkelt eksempel på relevant forskning kan nævnes Troels Dahlerups redegørelse for den kirkelige disciplins udvikling fra senmiddelalderen til begyndelsen af 1600-tallet, hvor netop kontinuiteten hen over reformationen fremhæves: Troels Dahlerup: »Den kirkelige disciplin i Danmark 1536 – ca. 1610«, *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610*, red. Ingmar Brohed (Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning, 6), Oslo: Universitetsforlaget 1990, s. 390-408.

Menneskehedens fjender?

Af Johan Heinsen

MIKKEL THORUP: *Pirater, terrorister og stater*. Forlaget Klim, 196 sider, 179 kr

Man kan af og til glemme, at fortidens sørøveri var en mere voldsom affære, end det i dag tager sig ud på film. I de rundt regnet 200 år, der er gået siden Vestindiens sidste sørøverbølge døde hen, er figuren blevet en anden, mindre alvorlig skikkelse og når en parallel til terroristen ved første øjekast kan fremstå en anelse absurd, må det primært tilskrives denne transformation. Nok havde tilværelsen i sin samtid også en vis romantisk klang, men at blive sørøver i starten af det 18. århundrede betød også at definere sig i skarp modsætning til det bestående samfund, der som det i dag er tilfældet med terroristen, sjældent lod chancen for dæmonisering gå tabt. Sørøvere som Sortskæg og Bart Roberts med deres sorte flag vakte rædsel og i bekæmpelsen af dem udvikledes en retorik, der i dag kan høres som et svagt ekko, når terroristen iscenesættes som den civiliserede verdens fælles »anden«.

Idehistorikeren Mikkel Thorup har begået en bog, som tager håndfast greb om denne problemstilling, drejer den og viser uventede nuancer. Værket fortjener derfor at blive taget til diskussion – ikke kun fordi det er velykket, men også fordi det er særdeles ambitiøst og på flere måder ganske enestående.

Bogens indhold og argumenter

»Pirater, terrorister og stater« er et diskurs-historisk værk, der fokuserer på italesættelsen af henholdsvis pirater og terrorister og de mange slående ligheder imellem disse diskurser. Af titlens tre kategorier er det derfor primært staten, der kommer

under lup og særligt dennes forhold til de private voldsaktører, som handler uden dennes legitimering. »Pirater, terrorister og stater« handler således om betydningen af og argumenter for vold og i indledningens hensigtserklæringer sættes både pirater og terrorister i første omgang på sidelinjen – det interessante er ifølge Thorup, den rolle disse figurer er blevet tilskrevet og den klare parallel imellem historiens anti-piratdiskurs og nutidens anti-terrordiskurs, som begge har legitimeret staternes volds-handlinger. Begge figurer er »menneskehedens fjende« og der er på denne vis en betydelig kontinuitet i vores omgang med disse voldsudøvere.

Dette argument belyses i fire kapitler, som udfoldes efter en, i sig selv værdifuld indledning, der primært handler om sørøvere, deres nutidige betydning og historiografi. Empirisk favner bogen vidt og undersøger både vestindiske sørøvere, nordafrikanske korsarer, de europæiske staters kapervirksomhed, nutidigt sørøveri i Sydøstasien og ved Somalia samt ikke mindst islamistisk terrorisme og springer med lethed imellem forskellige eksempler, når linjerne skal trækkes. Dette resulterer i en vis uoverskuelighed, men det betaler sig at følge argumentet og det brede perspektiv giver derfor mening.

I forhold til sørøveriets historiografi er bedriften til at få øje på. Ganske vist er Thorups værk ikke en klassisk substans-historie om kausalitet og han erklærer da også at have et helt andet formål, men alligevel giver det god mening at læse ham i forlængelse af feltets store navne, som han da også henviser direkte til i sin

indledning. Flere af disse, f.eks. Marcus Rediker og Peter Earle, har allerede før Thorup bemærket ligheden imellem pirater og terrorister og begge har efter 2001 skrevet roste og prominente værker, der beskriver, hvad der bedst kan formuleres som en »terrordialektik«, der resulterer i en gensidig optrapning i brugen af vold i kampen imellem sørøvere og stater¹. Begge værker refererer til den igangværende anti-terrorisme om end referencerne her lugter af at tjene som argumenter for værkernes brede relevans. Af disse fornemmer man, at særligt Redikers socialhistoriske argumenter har gjort et indtryk, for i Thorups beskrivelser af piraten er det Redikers sørøverfigur, som præsenteres – en hårdhudet, lønarbejdende skikkelse, der gør oprør i lyset af det uretfærdige hierarki i tidens maritime verden og i stedet tager skæbnen i egen hånd, søger lykken og organiserer sig ud fra egalitære og solidariske principper, som artikulerer en modkultur. Med andre ord er piraten, såvel som terroristen i hans fortælling politisk, om end sørøveren ikke synes at betragte sig selv som sådan.

Thorup står på denne vis i gæld til en bestemt venstreorienteret og særdeles produktiv tradition i sørøverforskningen, som forsøger at belyse sit fænomen »fra neden«. Hans bog har derfor relevans for enhver, der som jeg har interesse for dette forskningsfelt og det er da også netop i lyset af denne tradition, at hans bog og præstation her vurderes. Havde mit ærinde været at ned-sable værket havde denne manøvre måske fremstået nedrig, for det er ikke Thorups intention med værket at forblive tro imod dette forskningsfelt, men netop dette er styrken ved »Pirater, terrorister og stater« for værket formår på ganske glimrende vis noget, som hverken Rediker eller Earle trods deres opmærksomhed på parallellen imellem sørøveri og terrorisme opnår.

I denne kontekst er værket unikt ved sin skarpe, teoretisk informerede analyse af de diskurser, som er på spil i kampen imellem

stat og sørøver og ved at tænke staten som en aktør, der gør betydeligt mere end blot at svare på sørøverens handlinger, hvis betydning staten former. Denne analyse kommer således ganske hurtigt videre end historiografiens traditionelle konstatering af piraternes og staternes gensidige brug af frygten og formår i forlængelse heraf at nuancere denne problemstilling både teoretisk og empirisk, hvorved skrækens metodologi pludselig fremstår som det diskursive resultatet af en kompleks italesættelse, som ikke kan tænkes uden staten. Her bliver parallellen til terroristen retfærdiggjort ved at vise sig særdeles produktiv for analysen af sørøveriet og den tjener derfor som langt mere end blot et salgsargument.

Thorup understreger, med hjælp fra teoretiske pointer hentet hos bl.a. Carl Schmitt og Reinhart Koselleck, herved statens rolle i artikulationen af spørgsmålet om, hvilken vold der er legitim eller ej. Her ender både piratens og terroristens voldshandling med at blive en ubegrundet, irrationel handling, som er sit eget mål. Begge aktører tilskrives en nihilisme og placeres udenfor samfundets orden, hvilket ophøjer statens voldshandling til et moralsk legitimt »svar« på aggression fra en aktør, som har en transnational fjendestatus og altid formodes at have handlet først, hvorved konflikten får en gennemgribende absolut karakter, hvor man enten er ven eller fjende og hvor målet er den andens totale ødelæggelse. Denne artikulation legitimerer i begge tilfælde en ekspansion af staternes domæner. USAs og ikke mindst Danmarks globale terrorbekæmpelse er det åbenlyse nutidige eksempel, imens anti-pirateriet legitimerede en udvidelse af den engelske lovgivnings domæne, gav flåden nye beføjelser og blev en af sin tids »globaliseringsfaktorer«.

Thorup understreger det asymmetriske i forholdet imellem pirat/terrorist og på den anden side staten, som okkuperer det universelle begreb »menneskelighed«. I denne

proces får han belyst særligt italesættelsen af sørøveren på en original måde, som understreger, hvordan denne resulterer i en dikotomiseret fjendskabsrelation, hvor skylden altid placeres hos den onde, umenneskelige fjende, som ingen nåde fortjener.

Statens rolle bliver imidlertid endnu mere speget for også nationerne selv har i perioder benyttet sig af private voldsudøvere: kapere, hvis praksis ligner sørørens til forveksling og hvis legalitet har været genstand for utallige forskydninger alt efter den gældende politiske kontekst og staternes interesser i det grænseland, havet, hvor denne praksis udfoldede sig. Herved bliver situationen endnu mere diffus, da de private voldsaktører, som staten i forløbet italesætter som modstandere, er udsprunget direkte af stater instrumentalisering af private voldsaktører i sin egen periferi og man mindes om, at der i disse spørgsmål om voldslegitimering ikke er noget, som er givet på forhånd.

Skattekortets X'er

Thorup skal ikke klandres, for det han ikke vil med sin tekst, men han rejser unægtelig en række spørgsmål, som rækker videre end tekstens mål og ydermere synes Thorup at interessere sig for disse supplerende spørgsmål – en interesse, der træder tydeligt frem, når han i kortvarige øjeblikke viger fra den sti, han har lagt for sin tekst. Man fornemmer her, at skønt bogens fokus på staten, er de to andre aktører i titlen ligeså lokkende for Thorups blik og særligt sin interesse for sørøveriet vedkender han sig åbent. Sørøvere er også interessante for historikernes blikke og derfor er det i denne anmeldelse væsentligt at beskæftige sig med disse til dels ubesvarede spørgsmål, som værket bringer op.

Spørgsmålet er også, hvorfor disse mange potentielle veje ud af teksten overhovedet opstår i Thorups fortælling? Mit i sin konklusion, der ellers kun gælder pointer vedrørende anti-diskurserne, er der en mærkeligt indskudt bemærkning, som beskriver en forskel imellem selve piraten og

terroristen: »*En afgørende forskel mellem pirater og terrorister er, at pirater generelt ikke har været optagede af, at legitimere deres vold. De har til en vis grad anerkendt statens definition af legalitet og illegalitet og forstået sig selv som sørøvere. Terrorister derimod er ofte meget optagede af at forklare og retfærdiggøre deres vold, da terroristens voldsudøvelse i modsætning til piratens tjener klare transformative formål. De ønsker at ændre tingenes tilstand, ikke bare at profitere på den.*« (s. 144).

Bemærkningens indskudte karakter er symptomatisk. Thorup er her allerede ude i et terræn, som han har svært ved at legitimere; den direkte komparation imellem statsdiskursernes genstande – piraten og terroristen. Sammenligningen er kun mulig, fordi den netop påpeger en forskel. Måske er det derfor, at argumentet virker forkortet og ikke tænkes helt igennem? Det er svært at forestille sig, at pirater ikke har haft en selvopfattelse, som retfærdiggjorde deres voldsudøvelse og selvom denne legitimering ikke har været led i et forsøg på at vende kloden på hovedet, er den alligevel nærværende i kilderne fra tiden, hvor piraterne, når de gives stemme, ofte protesterer imod hierarkierne i den maritime verden². Når Thorup skriver, at sørøverne har forstået sig selv som »sørøvere«, ignorerer han således, at der gemmer sig mere i ordet »sørøver« end blot en aktør i en kriminel handling til søs. Dette er i ordets præcise forstand noget Thorup »ignorerer« for han gør selv, godt 100 sider forinden, læseren opmærksom på, at distinktionen imellem økonomiske og politiske interesser er »tæt på meningsløs, så snart man begynder at kigge på faktiske pirater og terrorister« (s. 45). Også piraten er, som Thorup er sig særdeles bevidst (s. 20), en politisk aktør, hvis politiske bedrift består i at formulere en anden socialitet i skærende kontrast til det gældende – fuldstændigt i stil med den nuværende terrorisme. Den ganske vist usandsynlige, men alligevel produktive parallel imellem sørøvere og terrorister kunne

sagtens strækkes til en mere direkte komparation og i de passager, hvor denne komparation insinueres er teksten en frugtbar invitation til videre tænkning vedrørende disse to fænomener, som i hver sin tidsalder opererer i periferien af staternes kontrol og er markeret af en forskel, som betyder, at de alt efter perspektiv på en og samme tid kan være både skurke og helte.

Når Thorup spørger, hvilken lighed der er i staternes håndtering af pirateri og terrorisme er det logiske supplement hertil derfor også at spørge, hvilke direkte ligheder, der er netop imellem pirater og terrorister? Hvis der som bogen hævder netop er tale om to sammenlignelige terrorspiraler burde spørgsmålet ligge ligefor. Jeg forestiller mig desuden, at denne måde at tænke problemet ikke ligger så fjern fra Thorups egen, for selv om han hævder, at det ikke er en bog om pirater eller terrorister, synes netop det argument at falde med tekstens evigt tilstedeværende fascination af sit emne. Det er derfor fra denne vinkel korrekt, at titlen sidestiller de tre kategorier pirater, terrorister og stater og netop derfor er det også en smule ærgerligt, at denne direkte komparation har en sekundær status som en understrøm, der præger værket, men aldrig føres igennem af frygt for at få sagt for meget.

... og lidt af det de gemmer

Fortællingen ender ganske enkelt for brat og ekskluderer her en besynderlig ambivalens, som opstår i forholdet imellem sørøver og stat. Staten former fortællingen om piratens væsen som et svar på, hvad staten selv »er« og som en legitimation af egen magtudøvelse. I denne proces går sørøverne fra at være patrioter, der heroisk plyndrer fremmede nationer til at være menneskehedens almene fjende. Thorup når med elegante argumenter hertil og får derfor statens rolle defineret på en måde, som er langt mere udførlig end det gør sig gældende i den etablerede sørøverhistoriografi. Men et centralt spørgsmål rejser

sig, når Thorup opsummerer: »Kampagnen imod sørøvere skabte i vid udstrækning den form for sørøver, ukrysten, statsløs, barbarisk, som kampagnen blev indledt for at bekæmpe« (side 14). Hvad er konsekvensen af denne bevægelse?

Historiens sørøvere tager således statens italesættelse til sig og opgiver i processen patriotismen for i stedet at hejse de sorte flag, som et tegn på opgivelsen af den nationale identitet, hvorved de virkelig bliver statens »anden« og påtager sig denne rolle, som ikke forbliver uberørt heraf. Nok får staten her den modstander, som den selv former, men i dette spil, mister staten også kontrollen med dennes diskurs, som her blandes op, udvikles og suppleres. I historien er der her et besynderligt spil, hvor sørøveren bekræfter myten om sig og løbende bliver mere og mere som fortællingerne om ham, men samtidig former disse legender, som med dødningehoveder og heltegerninger bliver stadig mere »fantastiske« og hvis popularitet vidner om en tiltrækningskraft, der langt fra kvæles af statens dæmonisering. Dette er det besynderlige punkt, hvor den romantiske sørøver fra Long John Silver til Johnny Depp på en og samme tid både formørker og peger i retning af den historiske sørøver. Det er ikke kun den historiske pirat, som rumsterer i »Skatteøens« forhistorie, også sørøvermyten må tænkes som en aktiv del af den historiske pirat.

Her er der et ubestemmeligt øjeblik i sørøveriets historie, hvor myten om sørøveriet bliver en del af selve fænomenet. Vi ser med andre ord en ambivalent kamp om sørøverfiguren, som ikke kun er det egenhændige resultat af statens artikulation, hvilket rejser det naturlige spørgsmål; hvad gør dette spil ved statens diskurs om sørøveriet? Hvad sker der når sørøveren pludselig tager stereotypen til sig og i denne proces gør billedet af sørøveren til sit eget? Er dette som Rediker implicerer, men aldrig udfolder, årsagen til eskaleringen i den voldsspiral, som man ser i perioden 1716-1726? Svaret må være ja,

og hermed bliver det også tydeligt, hvorfor denne bekæmpelse ikke blot var en militær udryddelseskrig, men også involverede en diskursiv konflikt, hvor det f.eks. var vigtigt at få tilfangetagne sørøvere i Vestindien til at angre deres forbrydelse og indrømme sørøverlivets vederstyggelighed før henrettelsen.

Thorups fokus på staten skubber imidlertid denne ellers spændende problemstilling om diskursernes performativitet til side og i processen bliver analysen på dette punkt unødigt ensidig. Han udelader ganske enkelt at spørge til en væsentlig side af anti-pirateriets effekt og dette fremstår desværre som et bevidst valg, da han i korte vendinger implicerer denne del af historien uden at udfolde den.

Dette skal dog ikke forstås som en afvisning af værket's bedrift, men blot som et eksempel på, at »Pirater, terrorister og stater« også kan og bør læses som et skattekort, der peger i retning af sørøveriets stadigt begravede guld.

Nuancer

Udover de ubesvarede, men tillokkende spørgsmål om den direkte parallelitet er der også en række nuancer i selve analysen, som udebliver. Særligt undres jeg over, at værket i tilfældet sørøveren fokuserer så ensidigt på Englands sørøverkrig og i tilfældet terroristen næsten kun taler om USA under Bush-regeringen. Hvor er de andre aktører, som blandes ind i den globale dikotomisering imellem »os« og »dem« og har de slet ikke en stemme i denne forbindelse? Hvilken rolle har de andre store kolonimagter f.eks. i kampen imod sørøveren? Og hvilken status fik de lande, som ikke entydigt støttede op om USAs engagement i Mellemøsten? Vi kan her kigge på os selv og spørge, hvordan et lille land som Danmark, der ikke har været genstand for nævneværdig terrorisme endte med at slutte sig entydigt til USAs anti-terrorkrig. Danmark har sågar også bekæmpet sørøvere og vi skal ikke

længere væk end til A.S. Ørsted for at finde formuleringen om sørøveren som menneskehedens fælles fjende³.

Vi har også budt os til med både anti-pirateri og anti-terrorisme, men i bogens behandling af staten som abstrakt aktør forsvinder nogle af de nuancer som dette implicerer og kun i glimt skimtes vores egen nations rolle i spillet med asymmetriske fjendskabsrelationer. Dette sker dels med referencer til politiske anti-islamister samt indvandrerdebatten og dennes »frygt-entreprenører«, der med enhver respekt for argumentets validitet ligger relativt langt fra spørgsmålet om terrorisme og i hvert fald er piraternes verden særdeles fjern. Mere håndgribeligt bliver det i diskussionen af Danmarks forhold til Barbarekskorsarerne, som Thorup diskuterer i sit korte kapitel om dette »kulturmøde i skræk og rædsel«, der udspillede sig indtil midten af det 19. århundrede og som resulterede i en bestemt sikkerhedspolitisk diskurs affødt af oplevelsen af og frygten for den »anden«. Her hviler Thorup til dels på eksisterende litteratur, men formår alligevel i sin diskussion af et særligt barskt sørøverangreb på Island i 1627 at nuancere denne litteraturs betragtninger med en teoretisk pointe fra filosofen Jacques Derrida, som hævdede, at traumatisme kommer fra truslen om »det værre« og således produceres af fremtiden.

Her ser vi igen konturerne af, at den direkte parallel imellem sørøver og terrorist kaster frugtbare teser af sig og i forlængelse af sine beskrivelser af, hvordan disse muslimske trusselsbilleder tilføjer religions- og fangenskabstemaet til piratfiguren, udfolder Thorup en givtig, men kort analyse af den udbredte fangenskabslitteraturs forestillingsverden, som supplerede og formede frygten for at falde i sørøvernes hænder. En interessant nuance er her samfundets reaktion på den hjemvendte fange, der ikke problemfrit kunne sluses tilbage i samfundets orden, men først måtte renses – også konvertitten var en farlig figur.

Konklusion

De få kritikpunkter til trods skal der ikke herske nogen tvivl om kvaliteterne ved »Pirater, terrorister og stater«. Særligt analysen af den absolutte fjendskabsrelation, som italesættes fra statens side overfor sørøveren er særdeles skarp og illustrerer grundigt de diskursive mekanismer som formede sørøverbekæmpelsen og gjorde den til noget ganske andet end regulære krige. På denne front er bogen enestående, ikke bare herhjemme.

Det er derfor synd, at bogens danske sprog begrænser læserskaren for ellers var der sikkert en god chance for, at Thorups ideer var blevet genstand for diskussion i det næste store værk om havets maleriske afvigere. For nu er der ikke andet for end at understrege denne bogs vigtighed overfor enhver med interesse i sørøverhistorie og forgængere for nutidens anti-terrorisme.

-
1. Marcus Rediker, *Villains of All Nations: Atlantic Piracy in the Golden Age*, Beacon Press, 2004 og Peter Earle, *The Pirate Wars*, Methuen, 2003
 2. Dette er endnu en af Redikers pointer, som Thorup åbenlyst er sig bevidst, men her udelader.
 3. Poul Olsen, »Sørøvere i Vestindien«, *Siden Saxo*, Nr. 3 2003, s. 11-12

Anmeldelser

HISTORIOGRAFI

JØRGEN JENSEN: *Et Arkæologisk Vikingetogt. J. J. Worsaaes rejse til England, Skotland og Irland 1846-47*. Nationalmuseet 2007.

På baggrund af arkæologen J. J. Worsaaes breve og erindringer har Jørgen Jensen skrevet denne fremstilling om den rejse Worsaae foretog til de britiske øer på Chr. 8's foranledning og for hans regning i 1846-47. Worsaaes rejse gik ud på at undersøge arkæologiske spor efter nordboerne, dvs. en videnskabelig ekspedition. I forlængelse heraf introducerer forfatteren sin bog som skrevet ud fra en videnskabshistorisk interesse. Men det er ikke det, der fylder mest i den kildenære og kildestyrede fremstilling som følger. Det er en kronologisk fremstilling af tildragelser, begivenheder og personer, som de fremgår af kilderne, der kontekstualiseres ved hjælp af biografiske og realhistoriske oplysninger, som giver forståelse for, hvad Worsaae oplevede på sin rejse med skib, jernbane, diligence eller på hesteryg. Der var en hel del middagsselskaber, for Worsaae brugte sin tid sammen med den britiske overklasse. Og det bekom ham vel, fremgår det. Hvad der ikke bekom ham vel, var stærke drikke. I Skotland måtte han sande, at han ikke kunne lide whisky, og skotternes forkærlighed for denne drik, som især var fremtrædende i yderområderne, skyldtes ifølge Worsaae dels det våde klima, dels befolkningens lave civilisatoriske stadi. Oldsager blev der dog også tid til at se, selvom det hverken blev gjort systematisk eller planlagt: keltiske stencirkler, pictiske billedsten, Irlands runde stentårne og Hill of Tara blev taget i

øjesyn, og oldsager blev indkøbt og sendt hjem. Om mange af de mest interessante ting i de lande Worsaae besøgte, fx hengersnøden i Irland og spændingerne i Paris da han besøgte byen på vejen hjem i 1847, kan det blot konstateres, at man ikke kan bruge brevene og erindringerne som beretninger. Det var ret faglig-socialt begrænset, hvad der var på Worsaaes dagsorden, og følgelig hvad der kan komme på siderne i bogen. Ofte må det blot konstateres, at hvad Worsaae mente eller oplevede om disse ting, ja det kan vi ikke vide noget om. En af de enkelte undtagelser er en negativ vurdering af den irsk-katolske nationalistleder Daniel O'Connells betydning. Hans magt byggede ifølge Worsaae på folkets uvidenhed, han var et redskab for den katolske kirke, og hans projekt om irsk selvstændighed var en fortvivlet kamp mod den engelske civilisations nødvendige fremmarch. Det fremgår også af et af de 36 breve, som udgør bogens sidste 50 sider. Hovedparten har været publiceret før, dog ikke dette.

Det er en flot udgivelse i stift bind og med mange flotte farveillustrationer. Sammenstillet med indholdet er det svært at se, hvad der retfærdiggør alle lækkerierne. Der er langt mellem snapsene i videnskabshistorisk henseende, og den valgte kildestyrede tilgang giver kun forfatteren begrænsede muligheder for at øse af sin store viden om »oldgranskningen« i det tidlige 1800-tal. Den får kun lov at skinne igennem i enkelte analyser, som man gerne ville have haft nogle flere af. En afgørende videnskabshistorisk udgivelse er der således ikke tale om.

Claus Møller Jørgensen

HERALDIK

NILS G. BARTHOLDY: *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-)konger indtil 1536*. (Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, København, 2007). 231 s., 300 kr.

Arkivar ved Rigsarkivet Nils G. Bartholdy har i en årrække arbejdet med middelalderkilderne til, hvordan danske konger på formel skriftlig måde tildelte adelskab og/eller våben. Bartholdy har løbende udgivet artikler omkring dette arbejde i internationale heraldiske publikationer. Nærværende udgivelse er en kildesamling af 148 danske aktstykker fra tidsrummet 1396-1546, hvor kongemagten formelt bekræftede en persons optagelse i adelsstanden og/eller tildeling af et våbenskjold. Et våben blev i brevene beskrevet enten ved en blasonering – et særligt heraldisk fagsprog til beskrivelse af våbeners figurindhold – eller med både blasonering og tegning af våbenet. Herudover har Bartholdy forsynet bogen med en indledning, en oversigt over brevene og afslutningsvist et register.

Brugen af heraldik opstod i området mellem floderne Loire og Rhinen i 1130'erne og blev hurtigt et kendetegn for fyrster og adelsmænd. Mod slutningen af 1100-tallet blev heraldikken brugt i hele Vesteuropa og nåede efterhånden op til Norden. Derfor giver Bartholdy i sin indledning først en oversigt over den europæiske baggrund, da de relevante fænomener er opstået tidligere uden for Norden. Blasoneringen blev tidligt udviklet af især franske herolde. Mod slutningen af 1200-tallet var blasoneringen udformet og brugt regelmæssigt, hvor man blasonerede i denne rækkefølge: felt, hovedfigur, bifigurer. Herolde blev gerne samlet i kollegier, men de havde forskellige roller i f.eks. England, Frankrig og Tyskland. I England uddelegerede kongen udstedelsen af adels- og våbenbreve til de heraldiske embedsmænd, mens det i Frankrig fra slutningen af 1400-tallet

kun var kongen, der havde ret til at tildele våbener og adle personer. I Frankrig fik de heraldiske embedsmænd således aldrig den samme frihed som deres kollegaer i England. I det Tysk-Romerske Rige kæmpede kejseren for at standse grevernes udstedelser af Adels- og våbenbreve. Denne kamp vandt kejseren i løbet af 1400-tallet, da han lykkedes med at bureaukratisere udstedelsen af disse.

Herefter redegør Bartholdy for bogens afgrænsning til unionskongerne indtil reformationstiden. Denne afgrænsning er valgt, da der under Christian I blev skabt en heroldsinstitution efter udenlandsk mønster, der eksisterede indtil reformationstiden.

Udgivelsens mål er at give en oversigt over alle kendte breve, hvor en dansk konge i tiden indtil 1536 har tildelt adels- og våbenbreve.

Den sidste del af indledningen er en kort generel analyse af brev materialet. Bartholdy fortæller blandt andet om, hvorledes adelsbrevene til tider blev brugt politisk. Dette var formentlig tilfældet i 6 breve fra 1416 (31-36), hvor Erik af Pommern vil sikre en pommersk succession i Norden. Denne dynastipolitik manifesterer sig i adelsbrevens indledning, da brevmodtagerens tro tjeneste ikke kun sættes i relation til kongen, men også til dronning Philippa og kongens farbror, hertug Bugislavs søn i tilfælde af, at Erik af Pommern ikke fik en arving selv. Herudover har unionskongerne uden tvivl benyttet sig af adelsbreve til at konsolidere sin magt i Norge, Sverige og Finland. Det er desuden interessant, at det i tilfælde af tildeling af et våben formentlig ikke var kongen eller hans herolde, der stod for udførelsen af våbenet. Derimod var det brevmodtageren og den i forvejen adelige velynder, som var gået i forbøn for brevmodtageren, der selv kom med det våben, man ønskede autoriseret. Tildelingen er således, selvom den fremtræder som en kongelig nådesbevisning, i virkeligheden

en form for registrering. Det pågældende våben har sikkert ofte været ført af brevmodtageren inden adlingen. Retten til at disponere over et våben lå altså ikke hos kongen, men hos slægten. Det kongelige brev blev derimod set som en garant for dispositionen af det pågældende våben.

Herefter bringes de 148 breve i kronologisk orden. Brevene er opstillet som i *Danmarks Riges Breve*: Først en datering med udstedelsessted. Derpå en kort regest efterfulgt af selve brevet afsluttende med noter. Dette brevmateriale kan bruges til at kaste lys over adelens – især lavadelens – historie i relation til Kalmarunionens kongemagt. Adels- og våbenbrevene er dog ikke kun kilder til den sociale og politiske historie samt personalhistorien, men belyser desuden den heraldiske kunst som den udfoldede sig i Danmark i kraft af illustrationerne, der optræder i visse af brevene. Derfor har udgivelsen da også gengivet våbenerne i farver. Disse breve kan desuden bruges til at belyse det senmiddelalderlige Danmarks kontakt til Vesteuropa, hvor fænomenet med adels- og våbenbreve er opstået og udviklet.

Bogens sidste afsnit består af registrene. Denne del er uomtvisteligt bogens største plus. De af os, der har brugt utallige timer på at endevende lange kildesamlinger efter lige nøjagtigt den lille kilde, der var relevant for ens undersøgelse, forstår virkelig at værdsætte et udførligt register. Det tjener Nils G. Bartholdy til ære, at han har ladet læseren kunne finde frem til de enkelte breve ad hele tre forskellige kanaler: et heraldisk register, et personregister og et stedregister. Herudover har Bartholdy givet plads til et afsnit, hvor han har optegnet alle de breve, der indeholder blasoneringer eller omtale af våbener.

Jeg vil her gerne takke Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, der står bag denne udgivelse for endnu engang at muliggøre udgivelsen af kilder til den danske middelalderlige historie. Herudover må man i særdeleshed anerkende Nils G. Bartholdy for hans arbejde med brevmaterialet i denne forbindelse, der med sikkerhed vil blive modtaget med kyshånd af personer med interesse indenfor heraldikkens felt.

Karsten Lykke Sørensen

TEORI OG METODE

STEEN BUSCK, CARSTEN PORSKROG RASMUSSEN OG JAN RÅGÅRD (RED.): *Kildekritisk tekstsamling*. 3. Udgave. (Aarhus Universitetsforlag, 2008). 575 s., 248 kr.

Som de seneste års litteratur om historisk metode og teori tydeligt viser, er der igen ved at komme stor interesse for kildekritikken. Stormen der ramte historiefaget med den sproglige vending, er efterhånden ved at være stilnet af og det har igen givet vind i sejlene hos de historikere, der ynder at betragte kildekritikken som historiefagets kendemærke. Den nyudgivne tredjeudgave af *Kildekritisk tekstsamling*, der er redigeret af Steen Busck, Carsten Porskrog Rasmus-

sen og Jan Rågård, er i denne sammenhæng ingen undtagelse: »Kildetyperne kan skifte og hjælpevidenskaberne med dem,« hedder det i indledningen, »men kildekritikken forbliver historikernes centrale, fælles metodiske disciplin« (26). Dette skal jeg straks vende tilbage til efter disse generelle bemærkninger.

Den nye udgave af *Kildekritisk tekstsamling* indeholder, ligesom de tidligere, en introduktion til den kildekritiske terminologi samt tolv opgavesæt, der stiller skarpt på forskellige emner i danmarkshistorien fra middelalderen og frem til midten af forrige århundrede. Af disse har ca. halvdelen ikke tidligere været publiceret. Værket følger i

hovedtræk stilen i de foregående udgaver, men byder også på væsentlige forandringer. For det første er de enkelte opgavesæt blevet mere læsevenlige. Alle teksterne er sat med de samme formater og det gør det alt andet lige lettere for læseren at give sig i kast med opgaverne, men det er desværre også sket på bekostning af for eksempel gotisk skrift. Om dette er godt eller skidt kan vel diskuteres, men personligt vil jeg foretrække læsevenlighed frem for et eller andet ideal om, at teksten skal ligne den oprindelige mest muligt. For det andet er opgavesættene forsynet med nye spørgsmål – vel at mærke også de opgavesæt, der tidligere har været publiceret. Nye spørgsmål leder til nye perspektiver på materialet og det er en jo en ganske god grund til at kaste sig over et materiale igen, også selv om det virker som om det meste er en gentagelse. For det tredje er de enkelte opgavesæt blevet forsynet med en mere udførlig indledning til den historiske kontekst, der danner baggrund for opgavens emne. Det kan naturligvis virke som en ret banal forandring i forhold til de tidligere udgaver, men den skal ikke undervurderes. Når historikere læser fortidige tekster, har de *altid allerede* et kendskab til den historiske baggrund og derfor er det vigtigt med et bedre kendskab til denne, et kendskab som den studerende hverken kan eller skal forventes at have til hele danmarkshistorien. Endelig har den ene af redaktørerne, Steen Busck, skrevet en ny introduktion til kildekritikken og dens begreber, hvor læseren dels får en udførlig indføring i terminologien og dels præsenteres for det noget prætentiose synspunkt, at kildekritik på en eller anden måde skulle være »et fælles metodisk minimum, som alle historikere skal leve op til« (28). Hvor den nye udgave af *Kildekritisk tekstsamling* i forhold til de første punkter jeg nævnte synes væsentlig forbedret, knytter der sig imidlertid nogle problemer til det sidste punkt.

Et problem ved *Kildekritisk tekstsamling* er for eksempel, at der ikke skrives

så meget som et ord om kildekritikkens erkendelsesteoretiske forudsætninger. Man skal ikke skabe et billede af kildekritik, som noget man bare gør, som et sæt almene tommelfingerregler. Kildekritik fungerer på nogle helt bestemte præmisser og dem må man også reflektere over. Hvis historikere ønsker at vide noget om den fortidige virkelighed, der findes uden for den historiske kilde, må man komme op med andre svar, end dem man finder i det funktionelle kildebegreb og de kildekritiske tommelfingerregler. At historikerens spørgsmål til en fortidig tekst har betydning for, hvordan den læses og forstås, siger nærmest sig selv. Men det kunne synes nærliggende at tage skridtet videre og spørge hvad der for eksempel sker, hvis historikere begynder at reflektere over sit eget ståsted og hvordan det påvirker den fortid, der studeres, eller hvis de begynder at reflektere over, hvordan den fortid der studeres også virker tilbage på historikerens eget sted. For kildekritikken er dette naturligvis en hæmsko for historikerens egentlige opgave, nemlig at opnå en så sikker viden om fortiden som muligt. Det kan synes paradoksalt, at det funktionelle kildebegreb på denne måde fordrer, at man tager skridtet videre, ikke mindst fordi det i givet fald ville sprænge de rammer kildekritikken fungerer inden for. Som hele den kildekritiske terminologi med tydelighed viser, er det den primære hensigt med kildekritikken at komme så tæt på den fortidige virkelighed som muligt. Hvordan det imidlertid er muligt at nærme sig en sådan oprindelig fortidig virkelighed, hvad en fortidig virkelighed overhovedet er, samt hvordan fortiden på den ene side påvirkes af historikeren mens den på den anden side virker tilbage på historikeren og dennes viden om fortiden, er temaer, som alle glimrer ved deres fravær – og det er et problem for kildekritikken.

At nogle historikere ser flere muligheder i kildekritikken end andre, er for så vidt helt fint, men det er en skam, at kildekritik altid

skal have en særstilling i historievidenskaben, at den er noget eksklusivt. Denne tendens er ganske vist ikke lige udtalt alle steder, men den trives i bedste velgående blandt kildekritikkens fortalere. I nyere historieteori har dette særligt haft front mod den sproglige vendings perspektiver, hvor der overordnet set kan skelnes mellem tre »kildekritiske fortolkningsfællesskaber«: dels er der de historikere, som mener at kildekritik både kan og bør *forsones* med de dele af den sproglige vending, der er kompatible med den. Dels er der de historikere, der ser nogle positive træk i den sproglige vending, men som ikke desto mindre har en klar *hierarkisk* opfattelse af deres indbyrdes forhold. Den sproglige vending har altså samme status som de såkaldte hjælpevidenskaber. Endelig er der de historikere, der enten afviser den sproglige vending eller helt undlader at nævne den. Man kunne kalde dette en *antagonistisk* opfattelse af kildekritikkens status i historievidenskaben. *Kildekritisk tekstsamling*

tilhører, ligesom sine forgængere, det sidste fortolkningsfællesskab, hvor kildekritikken altså bliver så *eksklusiv*, at den *ekskluderer* andre måder at lave historie på.

At kildekritik sagtens kan anvendes frugtbart af historikere, der ønsker at vide noget om fortiden, synes ganske givet, ligesom det i øvrigt er helt legitimt at reflektere over, hvordan man bedst kan lave kildekritik og hvad det i det hele taget er. Det er en del af et åbent og pluralistisk historikermiljø, som jeg nødigt så forsvinde. Men hvorvidt det er den eksklusive fortolkning af kildekritikkens plads i historievidenskaben den studerende bør præsenteres for i metodeundervisningen, herom har jeg mine tvivl. En kildekritisk tekstsamling beregnet til undervisning i historisk metode, skal der naturligvis være plads til, men hvorfor kildekritik skal have en særstatus, hvorfor den skal være så eksklusiv i forhold til alle mulige andre måder at lave historie på, forbliver jeg uforstående overfor.

Brian Kjær Olesen

SENMIDDELALDER OG NYERE TID

JANUS MØLLER JENSEN: *Denmark and the Crusades 1400-1650* (The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD – Peoples, Economies and Cultures Vol. 30), Brill Publishers, 2007, 399 sider, ill. € 129.00/US\$ 174.00.

Når man taler om korstog, tænker de fleste på de af paven godkendte militære ekspeditioner, der 1095-1270 udgik fra Europa med henblik på at generobre Det Hellige Land og Jerusalem fra muslimerne. I 1993 gjorde den engelske historiker Robert Bartlett i *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350* dertil opmærksom på det kristne Europas erobringer, koloniseringsprojekter og missionsvirksomhed i det europæiske kontinents nordlige, sydlige og østlige grænseegne, hvor korstogsideo-

logien også spillede en altdominerende rolle. I henhold til Bartlett gik der fra denne europæiske ekspansionsproces 950-1350 en rød tråd til de store opdagelsesrejser og opbyggelsen af det europæiske koloniheredømme i Amerika, Afrika og Asien. Men betyder det så, at korstogstanken og alle de symboler, ritualer og institutioner, der i århundreder havde gjort sig gældende i dette multinationale foretagende, blev kastet på historiens mødding, i takt med at den italienske renaissancekultur, den protestantiske reformation og de store geografiske og teknologiske opdagelser sprængte feudalismens og kirketugtens Europa i stumper og stykker 1400-1650?

Efter endt læsning af Janus Møller Jensens (JMJ) *Denmark and the Crusades 1400-1650* er man ikke i tvivl om, at middelalderens korstogsideo-

trivedes i bedste velgående i renæssancens Europa i al almindelighed og i Danmark i særdeleshed. I 1100-1200-tallet havde Danmark, ikke mindst grundet sin geostrategiske beliggenhed, spillet en vigtig rolle i korstogene i Østersøen og Baltikum og i kristningsprocessen af de hedenske folkeslag, der levede her. Der eksisterer også adskillige vidnesbyrd om, at danskere deltog i de store korstog mod Jerusalem. Men var vendernes omvendelse til den kristne tro og Acres fald i 1291 så enden på historien om Danmark og korstogene? Hensigten med denne bog, der er en lettere revideret udgave af JMJs ph.d.-afhandling fra 2005, er for det første at kaste nyt lys over danske korstog i perioden fra Kalmarunionens samling af de tre nordiske riger i 1397 og frem til katolicismens fald og protestantismens indførelse i 1536. For det andet er det JMJs plan at undersøge, om korstogsideologien fortsat var gangbar i Danmark 1536-1648, hvor den lutheranske ortodoksi for alvor etablerede sig, og derfor vel også burde have slået hårdt ned på tilstedeværelsen af katolske korstogstanker i befolkningens bevidsthed.

JMJ påviser med udgangspunkt i et omfattende dansk og europæisk litteratur- og kildemateriale, at korstogstanken var kommet for at blive i danskernes politiske og religiøse liv 1400-1650. Tager vi den første periode fra 1397-1536, så bidrog Danmark med pengeindsamlinger, gudstjenester og messer forsåt til den europæiske korstogsbevægelse, ligesom ægteskabsalliancer mellem det danske og portugisiske kongehus også var ensbetydende med, at danskere deltog i portugisernes kampe og ekspeditioner mod muslimerne i Nordafrika. Fokus for korstogsbevægelsen havde i 1400-tallet ganske vist flyttet sig fra generobringen af Det Hellige Land og vendt sig imod det tyrkiske Osmannerrige, der med erobringen af Konstantinopel i 1453, havde udnævnt sig selv til kristenhedens ultimative fjendebillede. Dette nye fjendebillede rykkede dog tilsyneladende ikke ved den danske inte-

resse for korstogene. Snarere tværtimod, hvilket ikke mindst hænger sammen med at de danske konger i 1400-1500-tallet herskede over et rige, der strakte sig fra Nordatlanten og langt ned i Nordtyskland. Det var også ensbetydende med, at man var af den opfattelse, at der levede hedenske og mærkelige folkeslag langs rigets nordlige og østlige grænser. I den forbindelse var det ikke mindst Grønland, som man på dette tidspunkt troede var landfast med Asien, der vakte interesse. I henhold til denne verdensopfattelse var kontrollen med Grønland også ensbetydende med, at man kunne fortsætte til Asien, angribe Islam i ryggen, og som sidegevinst sikre sig kontrollen med Indiens ufattelige rigdomme. I den forbindelse er det tankevækkende at læse JMJs redegørelse for Christian 2.s planer om en generobring og genkristning af Grønland, en ekspedition som han fik paven til at autorisere som et korstog. Christian 2.s berygtede kaperkaptajn Søren Norby var faktisk i færd med at klargøre de skibe, der skulle fragte korsfarerne til Grønland, men her kom Det Stockholmske Blodbad i 1520 så i vejen for kongens ambitiøse plan.

Med Reformationens indførelse i 1536 skulle man måske tro, at de forhold, at protestanterne ikke betragtede paven som en autoritet, samt at det for protestanter ikke var muligt at opnå syndsforladelse via deltagelse i korstog, ville have betydet afslutningen på fortællingen om de danske korstog, men det viser sig faktisk ikke at være tilfældet. Under indtryk af tyrkernes succesrige felttog på Balkan og i Centraleuropa argumenterede den protestantiske tros grundlægger Martin Luther (1483-1546) faktisk for, at hvis blot folk kæmpede med de rette intentioner, ville de blive frelst og vinde både ære og rigt bytte i kampene mod tyrkerne, hvilket var en tankegang, der også vandt indpas i Danmark. Den protestantiske kirke i Danmark brugte fortsat bønner og sang som åndelig

oprustning, Roskildebispen Peder Palladius advarede i publikationen *Skt. Peders Skib* om tyrkerfaren, danske adelsfolk deltog i felttogene imod tyrkerne i Centraleuropa og bogtrykkerkunstens nye medie fandt et stort og købedygtigt dansk marked for den kristne *Greuelpropaganda* om tyrkernes mord og overgreb på kristne kvinder og børn. Muslimske sørøvere hærgede i de nordatlantiske farvande, mens utallige danske købmænd og søfolk endte som slaver hos muslimerne i Nordafrika, når deres skibe blev opbragt i Middelhavet. Nogle af disse fanger, blandt andet den aalborgensiske borgmester og storkøbmand Christen van Ginchel (1598-1673), var så heldige at blive købt fri for løsepenge, mens andre aldrig vendte hjem. Truslen fra og kampen imod Islam og tyrkerne var altså ikke blot et abstrakt begreb, der foregik langt fra Danmark. For mange danskere var der tværtimod tale om den rene skinbarlige virkelighed og en reel trussel, hvilket selvsagt har bidraget til at holde liv i korstogstanken på dansk jord 1536-1650.

I betragtning af, at Danmark 1397-1536 fortsat var en del af den katolske kirkes tros- og kulturkreds er det måske ikke så revolutionerende, at danskerne stadigvæk holdt korstogstankerne i hævd og ydede åndelige og økonomiske bidrag til kampen imod tyrkerne. Til gengæld åbner JMJs undersøgelser vedrørende 1400-tallets dansk-portugisiske ekspeditioner i Nordatlanten og Nordafrika og ikke mindst Christian 2.s korstogsplaner imod Grønland op for et helt nyt lys på Danmarks bidrag til de store opdagelsesrejser i 1400-1500-tallet. Det er et emne, som danske historikere ellers ikke har ofret mange forskningstimer på, men det er tankevækkende, hvad en tidlig dansk kristning og kolonisering af Grønland kunne have åbnet for af yderligere danske ekspeditioner mod vest, hvilket i sidste instans kunne have resulteret i grundlæggelsen af et dansk kolonierredømme i Nordamerika.

Derimod er denne anmelder ikke helt overbevist, når JMJ side 331-337 forsøger at indskrive Christian 4. (r. 1596-1648) og hans engagement i Trediveårskrigen 1625-29 som værende inspireret af korstogstanken. Christian 4. havde uden tvivl visioner om at gøre sig gældende som de protestantiske fyrsters førstemand i kampen mod katolikkerne og den tysk-romerske kejser, men kongens indblanding i Trediveårskrigen var dog nok i lige så høj grad motiveret af ønsket om at sikre sig landområder og flådebaser i Nordtyskland og dermed komme svenskerne i forkøbet. Ret beset ved vi heller ikke, om den korsfane, der er gengivet på bogens figur 21, er inspireret af korstogstanken, og om den i det hele taget har været ført af danske soldater i denne krig. JMJ skriver ganske vist på side 337, at Christian 4. sendte sine tropper ud i kampen mod katolikkerne under korstogsbanneret, men Hans Christian Bjerg og Ole L. Frantzen skriver på side 86 i *Danmark i Krig*, at Christian 4. først introducerede korsbanneret efter det store nederlag ved Lutter am Barenberg i august 1626. Et nederlag der resulterede i, at det danske engagement i Trediveårskrigen nu gik fra offensiv krigsførelse til elastiske tilbagetog mod rigets grænser, hvor krigen, med den katolske besættelse af hertugdømmerne og Jylland i efteråret 1627, udviklede sig til en ren overlevelseskamp. Bjerg og Frantzen skriver videre, at korsbanneret havde til hensigt at sikre, at de danske soldater kunne kende hinanden i kamptummelen. Så korsbannerets offensive rolle og funktion under det danske engagement i Trediveårskrigen er altså et åbent spørgsmål.

Alt i alt er der her tale om et spændende og stofmættet værk om en ellers ganske ukendt side af Danmarkshistorien, hvor man som sidegevinst får nye vigtige vinkler på dansk renæssance- og reformationshistorie. Når emnet er dansk renæssance, plejer man gerne at fastsætte det kronologiske startskud for dansk engagement og bidrag til

denne intellektuelle bevægelse til enten år 1500 eller 1536. Det var ofte også tilfældet i forbindelse med det afholdte renæssanceår i 2006, hvor især Frederik 2. (r. 1559-88) og Christian 4. (r. 1596-1648) blev fremhævet som de danske konger, hvis politik og ambitioner trak det tilbagestående Danmark ind i renæssancen. Med udgangspunkt i korstogstanken påviser JMJ dog, at Danmark allerede 1400-1536 var godt og

grundigt syltet ind i den europæiske renæssancebevægelse med alt hvad det indebar af opdagelsesrejser til fjerne lande, brug af historien til glorificering og legitimering af kongemagtens politik og prestige, hvortil kom inspirationen fra 1400-1500-tallets europæiske korstogsbevægelse. Så her har den danske renæssance altså behov for en kronologisk opdatering.

Jakob Ørnbjerg

18.-19. ÅRHUNDREDE

ANETTE FAYE JACOBSEN: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. 574 sider, 348 kr.

Perioden mellem 1750 og 1920 var ifølge Anette Faye Jacobsen præget af to former for rettighedstænkning, dels en naturretlig grundet husbondret og dels en kontraktret baseret på individet. Dynamikken mellem disse to rettighedstænkninger, og husbondrettens gradvise tilbagetog til fordel for kontraktretten, er hovedemnet for Faye Jacobsens bog, der er en revideret udgave af hendes ph.d.-afhandling. Ved at betragte husbonden som individet i en kontraktretlig sammenhæng, havde Christian den V's Danske Lov fra 1683 sat rammerne for en i øvrigt sædvanebaseret og ikke-skriftlig husbondret. Husbondretten betød, at husbonden var lovens og rettens subjekt, mens kvinder, børn og tyende var objekter for husbondens beskyttelse og afstraffelse inden for husstandens rammer. De var ikke selvstændige retssubjekter. Husbondretten omfattede både godsejerens private jurisdiktion på godset, den patrimoniale husbondret, og den almindelige husbonds rettigheder og pligter over for medlemmerne af sin husstand. En af den behandlede periodes væsentligste karakteristika var udvidelsen af retssubjektet, således at flere blev betragtet som individer i en kontraktretlig forstand, og dermed fjernet fra husbondrettens sfære.

Bogen er delt i tre hoveddele, hvoraf den første behandler perioden fra Danske Lov til landboreformerne, anden del perioden fra landboreformerne til Junigrundloven og tredje del perioden fra Junigrundloven til grundlovsændringen i 1915 og Medhjælperloven i 1921. Alle tre dele følger ud fra lovgivning, politiske debatter og retsvidenskabelig litteratur den politiske og juridiske udvikling gennem perioden og samspillet her imellem. Gennem bogens tre hoveddele beskrives, hvordan kontraktretten fungerede sideløbende med husbondretten, men også langsomt trængte denne væk. I første omgang med landboreformerne, der betød at fæstebonden som husbond og retsindivid i højere grad blev ligestillet med godsejeren. I en kontraktretlig tankegang blev fæstebonden individ og dermed blev den patrimoniale husbondmyndighed svækket, mens den almindelige husbonds rettigheder overfor husstandens medlemmer i første omgang stod uantastet.

Fæstebondens husbondmyndighed havde ikke kun umiddelbar konsekvens for de husmænd og det tyende, der var underlagt den. Med den begyndende politisering i forbindelse med stænderforsamlingernes etablering, fik husbondbegrebet også betydning for forståelsen af det politiske subjekt, der ligesom det retlige subjekt blev defineret ud fra samfundets husstandsstruktur. Retspluralismen mellem husbondret og kontraktret ophørte først med den kommu-

nale valglov i 1908, der indførte individuel valgret og dermed endelig gjorde op med husbonds status som politisk subjekt, og med tyendeloven i 1921, der bragte tyendet ud af husbondretssfæren og ind i en kontraktretlig sfære. Det er en af bogens centrale pointer, at den retlige og juridiske tænkning er tæt koblet til den politiske udvikling og at rettighedstænkningen i høj grad var med til at definere individets politiske muligheder i en tid, hvor valgret ikke var en menneskeret, men afhæng af kompetencer og uafhængighed.

Faye Jacobsen bevæger sig både på det normative niveau i lovgivningen og undersøger samtidig praksis i politiretterne med to nedslag i 1797 og 1853. Analyserne af de sager, der bringes for politiretten bruges med stor effekt til at afspejle udviklingen i husbond-tyende forholdet. Tankevækkende er en analyse af husbondens pligt til at holde på sit tyende og til at beskytte dem, især i sammenhæng med analyser af den værdige, og uværdige husbond. Samtidig styrker disse analyser dog fornemmelsen af, at de sager der blev bragt for politiretten med en mere kulturhistorisk læsning som supplement til den retshistoriske, kunne give et yderligt indblik i husstandens relationer og husbondideal.

Faye Jacobsen slutter stort set fra fravær af egentlige sager om konflikter i husstanden, dvs. fravær af sager hvor husstandens medlemmer betragtede husbonds retmæssige udøvelse af hustugten som overskredet, til den almindelige accept heraf. Jeg savner en diskussion af om disse konfliktsager kunne tænkes ført andre steder end ved politiretten, der var en ny institution på dette tidspunkt, dvs. om de kunne være ført som egentlige voldssager ved de almindelige domstole? Tolkningen af de manglende sager om konflikt som udtryk for en generel accept af hustugten uden spørgsmålstejn ved dens omfang eller grænser, er desværre udtryk for en tendens i Faye Jacobsens analyser som ind imellem nærmer sig en

– forståelig – moralsk stillingtagen til den magt som husbonden, især den patrimoniale, besad overfor sin husholdning. I fokus på husbonds ret til hustugt og den patrimoniale husbonds hals- og håndsret adskiller Faye Jacobsen sig ikke fra store dele af den eksisterende retshistoriske litteratur om retsforholdene på 1700-tallets godser, men det havde været forfriskende med en større vægtning af det dobbelte aspekt af husbondens ret til tugt og pligt til beskyttelse af sin husstand, som også kommer frem i Faye Jacobsens egne analyser af den værdige husbond og pligten til at holde på sit tyende. Det dobbelte aspekt var til stede i sigt- og sagesfaldsretten, der ikke kun var en ret til at rejse tiltale, men i høj grad en pligt som det gentagne gange blev understreget af den enevældige regering. Ligeledes indeholdt birkeretten nok retten til at udnævne dommeren i birket, men også den beskyttelse af birkets bønder, at sager mod dem skulle føres ved deres godsejers birkeret. Godsejerens retsmyndighed var nok så meget en sag mellem ham og den fremvoksende stat, et aspekt der i stigende grad blev problematisk for staten.

Fokus på husbonden som retsindivid betyder også, at husbonden fremstår som det eneste politiske subjekt fra stænderforsamlingerne og frem til den kommunale valglov i 1908, hvorved nuancerne i debatterne på rigsdagen let går tabt. Juni-grundloven byggede ikke udelukkende på en tildeling af husbondvalgret, kun i det private tjenesteforhold skulle egen husstand kompensere for tjenesteforholdets afhængighed og skaffe den mandlige borger den uafhængighed som var det afgørende for valgretten. Ligestilling af det politiske subjekt med husbonden betyder, at Faye Jacobsen fortrinsvis ser diskussionen af den kvindelige valgret som en diskussion af valgret til kvindelige husstandsoverhoveder frem til Socialdemokratiets forslag om lige og almindelig kommunal valgret i 1897. Derved udelades et af debattens store moralske dilemmaer: hvis man gav

ugifte kvinder valgret, ville de miste denne ret ved ægteskabets indgåelse. Heri lå en nedvurdering af ægteskabet, som man ikke ønskede. Omvendt opfyldte gifte kvinder ikke kravet om personlig myndighed og økonomisk selvstændighed som man ikke ønskede at dispensere fra. Dilemmaet bremsede, sammen med det sociale aspekt, der lå i en udvidelse af valgretten til alle selvstændige og ugifte kvinder, for indførelsen af kvindelig valgret. Måske kunne et knapt så skarpt fokus på husbonden som rettighedsindehaver have givet en mere nuanceret forståelse af de mange facetter i den politiske rettighedsdebat, ligesom det havde været ønskværdigt om Faye Jacobsen havde haft fat i flere af rigsdagsdebatterne frem for at stole på Lorenz Rerups gengivelse, hvori en del både forslag og argumenter er udeladt.

Til gengæld bliver analysen af netop valgretten og udviklingen af hvad der kvalificerede til valget yderst interessant, når Faye Jacobsen viser, hvordan ejendomsretten som kriterium for valgret udvides fra

kun at indbefatte jordejendom til også at rumme dannelse og uddannelse. Eller i tolkningen af 1866-valgloven som en bevarelse af den brede valgret med enkelte privilegier tilføjet dem, der havde mest valgret. Her ydes en tiltrængt nuancering af eksisterende forskning. Værkets store fortjeneste er kobling af den retslige og den politiske udvikling med sammentænkning af væsentlige subjektpositioner, hvori skabes en givende syntese om periodens udvikling, der dog drives lidt for vidt i de ovennævnte tilfælde. Indvendingerne er detaljer, der ikke skal rokke ved indtrykket af en både vægtig og interessant bog, der rummer stof til megen faglig debat fremover. Det er også en vigtig bog i en nutidig sammenhæng, der med sin understregning af retspluralismen i en dansk kontekst og den individuelle og politiske rets sene udvikling samt opfattelsen af valgret som noget man skal kvalificere sig til, giver et nødvendigt perspektiv til eftertanke i forhold til den globale udvikling.

Nina Koefoed

19. ÅRHUNDREDE

TOM BUK-SWIENTY: *Slagtebænk Dybbøl*. (Gyldendal, 2008). 397 s., 169 kr.

Med *Slagtebænk Dybbøl* har Tom Buk-Swienty aktualiseret et dramatisk stykke danmarkshistorie, som langt op i det 20 århundrede satte dybe spor i den danske selvforståelse, og skabte danskernes helt egen version af Vietnam-syndromet.

Natten til den 18. april 1864 indledte prøjserne et massivt bombardement af Dybbølstillingen. Kl. 10 om morgenen blev kanonerne bragt til tavshed og tusindvis af tyske tropper stormede frem. For de tre danske brigader der forinden var rykket i stilling, var dagen afgørende for deres videre eksistens. Slaget og slagteriet var begyndt. Her faldt og såredes over 1600 danskere og 1200 preussere i løbet af ganske få timer. Tom

Buk-Swienty fortæller levende om optakten til og selve slaget ved Dybbøl. Resultatet er en nærværende og fængslende bog om 1864-krigens tragiske konsekvenser for de mennesker, der endte som offerlam på det nationale alter. Buk-Swienty beskriver forskellige episoder og personers virke i slaget, og får dem smukt vævet sammen til en helstøbt fortælling med soldaten og det enkelte menneske i centrum.

Hvorfor stormede tusindvis af soldater Dybbølstillingen på denne skabnesvangre dag, 18. april? *Slagtebænk Dybbøl* er mere end fortællingen om et slag, den er også en levende beretning om et stykke politisk danmarkshistorie. Forfatteren kortlægger den politiske baggrund for krigen i 1864, og begivenhederne, der førte frem til slaget den 18. april. Sideløbende med kampberet-

ningerne skildrer bogen, hvordan det kunne gå til, at Danmark havnede midt i en krig, der aldrig kunne vindes. Bogen gennemgår de mange forklaringer og bortforklaringer om krigens ophav, der er givet fra 1864 og frem til i dag: »Når man spørger, hvem der var ansvarlig for krigens komme, må svaret altså være, at spørgsmålet ikke giver mening. For mange faktorer var på spil.« Med novemberforfatningen 1863 brød Danmark med sine internationale aftaler og isolerede sig politisk i forhold til England, Frankrig og Rusland »... Fordi man i Danmark vidste, at Novemberforfatningen ville træde så mange over tærne og sandsynligvis ville fremprovokere en væbnet konflikt, er krigen i overvejende grad Danmarks krig. Med sin nye forfatning, var Danmark langt hen ad vejen aggressoren...« Krigen var dog tabt før den begyndte. Tiden var ikke 1848-1850, hvor Rusland var den magt, der sendte de tyske stater ud af Danmark, hvorefter Danmark i 1850 fik mulighed for at knægte de holstenske oprørere.

I januar 1864 stod den danske hær ved Dannevirke overfor den prøjsiske overmagt og dette på et tidspunkt, hvor hæren ikke var kampklar. Krigsministerens planlægning af indkaldelser, øvelser af mandskab og materiel-fremskaffelser var først planlagt til at være klar til medio april – juni 1864. Den i samtiden så udskældte 72-årige General de Meza kommer til sin ret i Buk-Swientys beretning. Den mildest talt excentriske general, der med sin særegne angst for kold luft og træk, holdt hovedet koldt under vinterfelttoget i februar 64, og tog den militært set rigtige beslutning om at opgive Dannevirke og redde den danske hær. Beslutningen huede ikke folkestemningen i baglandet og de Meza fik som belønning københavnerens foragt og en fyreseddel. Det var hverken ved Dannevirke eller under tilbage-toget, at tingene gik galt. Det gjorde de først, da den maniodepressive konseilspræsident D.G. Monrad igennem krigsministeren (Lundbye) overtog hærledelsen i folkestyrets hellige navn. Fra da

af blev det i høj grad en krig med snævre politiske mål uden hold i virkeligheden. Resultatet var, at man afskar sig fra at bruge hæren til noget reelt og lod den forbløde ved Dybbøl til ingen verdens nytte.

Det nye i Tom Buk-Swienty's beretning om Dybbøl-slaget findes først og fremmest i den dokumentariske fortællerstil, hvor der bliver gjort rede for begivenhederne i deres rette sammenhæng. Han har valgt at følge enkeltpersoners gøren og laden under slaget; fra den menige soldat i kampens hede til generalen, der forsøger at bevare overblikket. Væk er fortidens fjendebillede af den blodtørstige tyske aggressor. I stedet præsenteres læseren for den menige prøjsiske soldats tanker og følelser før og under slaget, idet forfatteren i den grad, og i overflod, beretter fra tyske kilder i et nuanceret og upartisk lys. Det er i beretningen om selve slagets gang, at bogen især glimrer. Buk-Swienty placerer sig midt i kampens kaos og lidelse, og fører minut for minut læseren gennem slagets forskellige faser. Læseren føres malende gennem stormen mod stillingerne, og må læse passivt til under 8. brigades skæbnsvangre og dødsdømte modangreb. Gennem soldaternes breve og beretninger oplever læseren belejringen og stormen på Dybbøl som en indlevende og nærværende beretning, der bringer os alt for tæt på slagets inferno 145 år efter begivenheden. Buk-Swienty giver god plads til brevene og dagbøgerne, som får lov til at virke i deres egen ret, og derved formidler en stemning og historisk realitet, som ligger milevidt fra gængse bøger om 1864. Fortællerteknisk virker det forbløffende effektivt.

Tom Buk-Swienty slutter ikke beretningen ved slagets afslutning – om end man næsten havde ønsket det! Krigen trak lange dønninger efter sig for soldaterne og deres familier. Familier på landet stod pludseligt uden de ekstra par hænder, der hjalp med at holde sulten fra døren. Mange af de hundredvis af hjemvendte lemlæstede soldater fandt aldrig deres plads blandt bysbørnene

på hjemegnen igen. På det nationale plan havde krigen med et slag halveret landet og kostede så mange unge mænd i deres bedste alder livet.

Bogen er fremragende og fortjener en plads på hylden, også hos personer der normalt ikke ville kaste sig over slige emner. Desuden skal Tom Buk-Swienty have ros for et vellykket forsøg på at ruske liv i en dansk militærhistorisk begivenhed, der i den grad manglede en moderne fortæller.

Søren Frost

ALAN HJORTH RASMUSSEN: *En udmærket bekvem fiskeplads... Årstidsfiskeriet fra Nymindegab og Holmslands Klit i 1800-årene.* (Foreningen Danmarks Folkeminder, Museet for Varde By og Omegn, 2006). 312 s., 265 kr.

Bogens forfatter, etnologen Alan Hjorth Rasmussen, har gennem årtier samlet materiale om 1800-tallets fiskeri fra Holmslands Klit og fra Nymindegab. Det er nu resultatet i denne bog udgivet i et samarbejde mellem Foreningen Danmarks Folkeminder og Museet for Varde By og Omegn.

Hovedvægten er med forfatterens egne ord lagt på at »skildre interessekampen mellem fiskerne på begge sider af Nymindegab samt på kultur- og befolkningsforholdene, der udsprang af fiskeriudøvelsen i hav og på fjord«. Skildringen adskiller sig fra tidligere skildringer ved at »gå i dybden med analyserne og ved at fremlægge dem i statistisk bearbejdet form baseret på konkrete arkivoplysninger« (s. 9).

Bogens titel »En udmærket bekvem fiskeplads...« er herredsfogedens karakteristik af Nymindegab i 1831. Nymindegab var inden Esbjerg Havns anlæggelse i 1870'erne udgangspunkt for det største fiskeri på den jyske vestkyst. Krogfiskeriet efter kuller og torsk blev drevet som sæsonfiskeri, hvor fiskerne og esepigerne – de piger, der satte madding på krogene – havde deres base i fiskeboder på kysten. Endvidere var Nymindegab langt op i tiden

den eneste passage mellem Ringkøbing Fjord og Vesterhavet.

Bogen er opdelt i tre perioder. Første periode, 1825-1843, dækker genoplivningen af fiskeriet fra Nymindegab i 1825 efter årtiers stagnation og tilbagegang. Basis for genoplivningen var Ringkøbing Fjords store forekomst af sild, der var velegnet som madding på krogene i stedet for de sandorm, man tidligere havde brugt. Havfiskernes fiskeri efter sild ved Nymindegab gav anledning til konflikt mellem dem og de veletablerede rusefiskere i den nordlige del af Ringkøbing Fjord og dermed også mellem amtmændene i de involverede amter, hhv. Ribe Amt og Ringkøbing Amt. Anden periode – 1843-1850 – indledes med zoologen H.N. Krøyers undersøgelse af Nymindegab-fiskeriet i 1843, som skulle udrede trådene i konflikten. Den giver stof til detaljerede redegørelser for mandskab, rekruttering, redskaber, organisering, økonomi, afsætning og for fiskeriet set i relation til statsøkonomien, juraen og biologien. Tredje periode 1850-1900 er tidsmæssigt den længste og også den, der – med sine 202 sider ud af 286 siders tekst – optager langt den største plads i bogen. Afsnittet indledes med en redegørelse for diskussionerne om placeringen af et nyt løb mellem Ringkøbing Fjord og Vesterhavet, efter at sandflugt havde dannet store grunde og dermed problemer for sejladsen til og fra fjorden ved Nymindegab. Det var en diskussion, der først blev bilagt med åbningen af Hvide Sande i 1931. Herefter følger en redegørelse for de bådtyper, der blev anvendt i fiskeriet, for fiskeriet i fjorden og på havet, for erhvervsstrukturer, handels- og kroliv, salterier og fiskeriselskaber, fiskehandel og -eksport, fangststatistik, redningsvæsen, fremmedes fiskeri ved danske kyster og endelig fiskeriets indflytning til den nyanlagte havn i Esbjerg, hvor der både var havnefaciliteter og gode afsætningsmuligheder via jernbane.

Bogen er som nævnt et resultat af forfatterens mangeårige interesse for området,

som blev indledt i årene 1966-81, da han var leder af Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg, og siden blev fulgt op af 15 års undersøgelsesarbejde først og fremmest på Rigsarkivet. Forfatteren har således et dybt kendskab til og – fornemmes det – stor kærlighed til området og til emnet. Forfatteren har fundet hidtil uudnyttede arkivalier med detaljerede oplysninger om fiskerne ved Nymindegab, således f.eks. en fortegnelse over fiskere ved Nymindegab fra 1831 og protokollen for »Understøttelsesforeningen for Enker og Børn af forulykkede Fiskere ved Nymindegab« 1876-95.

Fremstillingsformen i bogen er berettende og refererende med brug af lange citater fra arkivalierne og kildenære rede-gørelser for sagsforløb og aktører. Forfatteren refererer primært til arkivalier og til litteratur om egnen og begiver sig ikke ud i faglige diskussioner eller problemstillinger, der forholder sig til andre arbejder på området. De mange skemaer igennem bogen er som oftest tabellariske opstillinger af oplysninger fra protokoller etc. De har som hovedregel hverken overskrift

eller kildehenvisninger, så man skal ind i selve brødteksten for at finde ud af, hvad det enkelte skema viser. Bogen afsluttes med noter, fotograf- og billedhenvisninger, personregister og stednavneregister, men desværre ikke en kilde- og litteraturfortegnelse. Man må således ned i de enkelte noter for at få et overblik over det stof, forfatteren har været igennem. Generelt ville læserens vej gennem bogen kunne være lettet af opsummeringer undervejs og en form for opsamling eller konklusion på bogen som helhed.

Bogens styrke er fremdragelsen af de mange kilder, samt den store detaljerigdom, der giver et spændende indblik i vestkystfiskeriet i 1800-tallet, og som påviser spor efter en aktivitet, der i store træk er forsvundet fra landskabet. Bogen er tiltalende i sit udstyr og rigt illustreret med fotos, tegninger, kort samt malerier, ikke mindst fra Varde Museums righoldige samling fra området. Nævnes skal også det hidtil ukendte prospekt af Nymindegab fra 1827, som pryder bogens forside.

Mette Guldberg

KONSTITUTIONS- OG FORVALTNINGSHISTORIE

HORST DIPPEL (ED): *Constitutions of the World from the late 18th Century to the Middle of the 19th Century. Sources on the Rise of Modern Constitutionalism. Europe: Volume 6. Constitutional Documents of Denmark, Norway and Sweden 1809-1849/Verfassungen der Welt vom späten 18. Jahrhundert bis Mitte des 19. Jahrhunderts. Quellen zur Herausbildung des modernen Constitutionalismus.* (K. G. Saur Verlag, 2008). 232 s., 293 US-dollars.

Verdens demokratier hviler på forfatninger, der sætter grænser for statens magt og sikrer borgernes rettigheder. I den vestlige verden tager man i dag dette for givet, men næsten alle forfatningerne blev i deres grundform skabt igennem en kamp,

der bogstavelig talt kostede blod, sved og tårer. Fra slutningen af 1700-tallet til midten af 1800-tallet var Nordamerika, Europa og Sydamerika således vidne til massive og ofte voldelige samfundsmæssige og politiske omvæltninger. Mens revolutioners politiske og kulturelle historie er blevet belyst på kryds og tværs, så er forfatningshistorien i den skelsættende periode mellem 1776 og 1849 underbelyst (Dog kan man henlede opmærksomheden på projektet *Between Restoration and Revolution, National Constitutions and Global Law: an Alternative View on the European Century 1815-1914*, der er i sin opstartsfasen). Konstitutionerne vidner ikke alene om de omstændigheder de opstod under, men giver os ligeledes en indsigt i

samtidens intellektuelle vidensoverførelse – fra forfatning til forfatning.

Dette er baggrunden for det rosværdige tyske projekt, der i tidens ånd har fået navnet *The Rise of Modern Constitutionalism*. Med støtte fra det tyske forskningsråd har man påbegyndt det enorme arbejde at udgive kildekritiske udgaver af alle verdens forfatninger i denne periode. I første omgang sker det på de enkelte landes originalprog, mens de på sigt alle vil blive oversat til engelsk. Dette vil muliggøre en komparativ forskning i grundlovenes historie på en skala, der hidtil har været umulig. Dette sker både i bogform samt digitalt (se <http://www.modern-constitutions.de>).

Dette arbejde er nu kommet til de skandinaviske forfatninger – både dem som blev gennemført og dem som aldrig blev til noget. Til den sidste kategori hører den danske enevældes udkast til en helstatsforfatning i 1848, som aldrig blev til noget, da den blev overhalet af begivenhederne. Denne har aldrig tidligere været trykt i hverken danske eller tyske kildesamlinger, og man bør derfor i denne sammenhæng takke de to forskere fra Universitetet i Kiel, der har stået for de danske forfatningstekster.

Selve strukturen i bindet bærer i høj grad præg af, at dette er en flersproget udgivelse. Den tyske redaktions forord og »taksigelse« på engelsk er således både blevet oversat til dansk, norsk (bokmål) og svensk. Dette må siges at være ganske overflødigt i en udgivelse, der henvender sig til forskere der alle kan læse både engelsk, dansk, norsk og svensk. Det er navnlig problematisk, da man andre steder med fordel kunne have brugt disse sider bedre. Dette gælder specielt de (for) korte indledninger som de regionale redaktioner har skrevet som introduktion til de enkelte landes forfatningstekster. Derimod er det udmærket, at det velfungerende register findes på både engelsk og de tre skandinaviske sprog.

De tre indledninger er ganske forskellige. Den svenske omhandler mere eller mindre kun de mange forskellige sven-

ske forfatningsteksters indbyrdes forhold. Hvorfor der kom en svensk forfatning i 1809, og hvorfor der blev foretaget et væld af ændringer i de kommende år, bliver man desværre ikke oplyst om. Den norske introduktion, skrevet af den kompetente norske retshistoriker Dag Michalsen, er ligeledes svært summarisk. Modsat sin svenske kollega, så har han til gengæld lavet noter til alle dokumenter med en kyndig historisk udredning af deres tilblivelse.

Introduktionen til de danske forfatningsdokumenter er skrevet af Thomas Riis og Sönke Loebert fra Universitet i Kiel. Modsat de andre indledninger, så får man her både den historiske kontekst og en kort bibliografi. Der er imidlertid flere ting, der må undre én i denne gennemgang. I begyndelsen nævnes de tyske »Bundesakte« fra 1815, der gav Holsten og Lauenborg ret til en forfatning, men forfatterne nævner ikke den efterfølgende kamp i hertugdømmerne (inkl. Slesvig) for en konstitution. Ligeledes forbigår man kravet om en forfatning i forbindelse med urolighederne i København i 1819 og Dampes »oprør« i 1820. Dette kan tilskrives den begrænsede plads, som forfatterne har haft til rådighed. Mere problematisk er det, at man giver Uwe Jens Lornsens skrift fra 1830 æren for at sætte forfatningsspørgsmålet på dagsordenen. Baggrunden for stænderforsamlingerne og den politiske udvikling i helstaten var revolution i Frankrig i 1830, der fik Preussen og Østrig til at tvinge Frederik 6. til at give en stænderforfatning. At give Lornsen æren alene er overfladisk.

Hertil kommer det paradoksale i den danske indledning, at baggrunden for den slesvig-holstenske forfatning af 1848 bliver grundigt behandlet, mens den danske grundlov fra 1849 kun får et par kortfattede kommentarer – navnlig i lyset af, at den slesvig-holstenske forfatning slet ikke er blevet trykt i denne kildesamling. Den korte bibliografi har ligeledes en slagside, da tyske værker om hertugdømmerne overskygger antallet af afhandlinger om den danske grundlov.

I forholdet til projektets overordnede komparative mål, så kunne man også ønske sig, at man i de svenske og norske indledninger havde anført forfatningers udenlandske forbilleder. Det bliver nævnt, at den slesvig-holstenske forfatning er inspireret af de norske og belgiske konstitutioner. Derimod får vi ikke at vide at præcis det samme var tilfældet for den danske grundlov.

Udgivelsen af verdens forfatninger må siges at være et svært ambitiøst og prisværdigt projekt, der i høj grad kan bane vejen for ny forskning. Desværre er der – i det mindste i dette bind – en række mindre skønhedsfejl. Dette gælder hovedredaktionens prioritering af pladsen, indledningernes uensartede præg, en delvist manglende historisk kontekst og en lidt uheldig vægtning i det danske afsnit.

Rasmus Glenthøj

Efter bemyndigelse. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1920-1970. Redigeret af Jørgen Mikkelsen og Erik Nørr. 656 sider. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. København 2008. 275 kr.

Efter bemyndigelse er tredje bind i værket »Kilder til dansk forvaltningshistorie«, de fire øvrige bind i serien er udkommet, bind 2 *På embeds vegne* allerede i en 2. udgave. Hele projektet er en oplagt god idé, der udsprang af arbejdet med udarbejdelsen af en *Dansk Forvaltningshistorie* i 3 bind. Hvorfor ikke udgive en forvaltningshistorisk kildesamling med eksempler på centrale arkivalske kildetyper fra forskellige forvaltningsgrene? Tanken var, som Jørgen Mikkelsen og Erik Nørr skriver i bogens indledning, at en sådan bog kunne tjene som en håndbog for universitetslærere, historiestuderende, lokalhistorikere og slægtshistorikere: Formålet skulle være både at gøre opmærksom på mulighederne i et hidtil alt for ubenyttet kildemateriale og at lette indgangen hertil.

Hvervet er i dette bind overdraget en gruppe fagfolk (historikere/arkivarer), som

kender materialet og arkiverne bedre end de fleste. Der kan næppe findes en mere kompetent forfattergruppe end den her udvalgte. Jørgen Mikkelsen har selv præsenteret Statistikforvaltningen – der lavede de store tællinger (bolig-, landbrugs-, erhvervstællinger m.m.). Erik Nørr præsenterer skolevæsen og uddannelse; Erik Korr Johansen skriver om industri og handel, Ole Degn om toldforvaltning og skatteforvaltning, Christian Larsen om arbejdsmarked, forsvaret, og personregistrering, Klaus Arøe Schmidt om udenrigstjenesten, Niels Strandsbjerg om retsvæsenet, Karl Peder Pedersen om politi og anklagemyndighed, nu afdøde Karsten Gabrielsen og Steen Ousager om trafik og kommunikation, Michael Hertz om landbrug og skovbrug, Anette Østergaard Schultz og Leif Hansen Nielsen om social- og sundhedsvæsenet, Peter Fransen om by- og egnsudvikling; og nu afdøde Margit Mogensen har skrevet om kulturforvaltningen. I første del præsenterer Peter Birkelund de fremherskende arkivsystemer 1920 – 1970. Hver del indledes med en introduktion til den pågældende tjeneste eller forvaltningsområde, og derefter er der optrykt et udvalg af centrale kildetyper, som kommenteres efter samme skema. 129 kildetyper præsenteres i dette værk.

Værket har allerede fået megen og velfortjent ros. Generelt er der tale om særdeles informative introduktioner. For min skyld måtte nogle af dem gerne have været længere. Mange af de udvalgte kildetyper tjener deres formål, nemlig at gøre opmærksom på muligheder i materialet.

Opgaven har ikke været helt nem, for på sæt og vis sætter man sig midt imellem to stole; bogen er hverken tænkt som en arkivregistratur eller en kildesamling, og skal så alligevel rumme lidt af begge dele og samtidig være noget helt andet. Arkivregistraturer er sjældent morskabslæsning, de er bare nyttige og uomgængelige redskaber; og kildesamlinger har svært ved helt at slippe dokumentfikseringen, de efterlyser altid

en kontekstualisering og efterlader ofte et spørgsmål om repræsentativitet. Med denne forvaltningshistoriske udgivelse vil man det bedste af flere verdener, både den oplysende indføring i en forvaltningsgrens arkivalier og præsentation af kildetekster, som vækker og fanger interessen.

Skulle bogen vurderes ud fra en bruger-vinkel – og det er vel tilladt, når denne anmelder tilhører en af de målgrupper, som bogen specifikt henvender sig til – så er det min opfattelse, at oplægget og prioriteringer kan diskuteres. For den der første gang skal ind på nyt og ukendt område, vil en præsentation af området, de procedurer og forretningsgange som gælder i pågældende forvaltning, de organer der indgår i den, være særdeles nyttig. Det har også været formålet med de korte indledninger, og bidragyderne er generelt sluppet godt fra det. Lad mig fremhæve afsnittet om udenrigssekretariatet som et vellykket eksempel. Her har vi også at gøre med et mindre og klart afgrænset felt; og samtidig opereres her med nogle klart definerede dokumenttyper, indberetninger, depecher og traktater m.v. For min skyld måtte de indledende præsentationer af de enkelte forvaltningsområder gerne have været mere udførlige; for mig at se knytter det problematiske sig snarere til udvalget af kildetyper, som det i flere tilfælde kan være svært at forholde sig til.

Præsentation af kilder er altid en vanskelig sag. I disse bøger har meningen ikke været kun at præsentere kilder, men kildetyper. Visse steder synes nogle af kildesamlingens problemer dog at være fulgt med. For det første kan der i visse afsnit – især hvor store forvaltningsgrense præsenteres – være tale om et vist moment af tilfældighed, som Gabrielsen og Ousager selv bemærker i deres del om trafik og kommunikation; her må udvalget af kildetyper være snævert i forhold til det vældige område, denne forvaltning omfatter. Dernæst har det åbenbart været vanskeligere at tale om særlige »kildetyper« på dette

område; og så tilføjes det, at journalsagsrækkerne i de planlæggende og udførende institutioner og selskabers arkiver »selvfølgelig som for andre områder hører til den vigtigste kildetype – sammen med materialet i Danmarks Statistik«. (s.237) Netop en sådan problematik måtte gerne have været uddybet – eventuelt i en lidt længere indledning. Det ville have været god forbrugervejledning.

Vi ser en lignende problematik på arbejdsområdesområdet. Et mæglingforslag og en overenskomst er to af de udvalgte kildetyper. Et mæglingforslag fra en forligsmand vil i sig selv være vanskelig at bedømme, da et sådant forslag først kommer til verden, efter at parterne selv har forsøgt sig, men har måttet give op, hvorefter forligningsinstitutionen kommer ind i processen og udarbejder et forslag ud fra skøn over, hvor et forlig kan ligge, herunder bl.a. styrker og svagheder på de to sider. Hvor finder vi de kilder, der kan hjælpe os og sætte os i stand til at få noget ud af de mæglingforslag med forarbejder, som ligger i forligningsinstitutionen? Her ville det have været nyttigt med en introduktion til arbejdsgange i forligningsinstitutionen. Selvfølgelig kan man konsultere Michael Hertz' korte og præcise skildring af arbejdsmarkedets forvaltning i bind 2 af forvaltningshistorien; men det har formentlig næppe været tanken, at man skal være henvist til at konsultere den forvaltningshistoriske fremstilling for at kunne vurdere de optrykte kilder. For nu at udtrykke det anderledes, det er min opfattelse, at det i visse dele af bogen ikke er lykkedes helt at slippe uden om den dokumentfokusering, som let knytter sig til kildesamlinger. Spørgsmålet er således, om man i højere grad ville have indfriet de opstillede formål ved at udbygge de generelle introduktioner til forvaltningsområderne og renonceret på antallet af optrykte kildetyper. Jeg tror det.

Afsluttende skal også de læsevejledninger, der er anført i forlængelse af kildetyperne, nævnes – og fremhæves som

utroligt nyttige, også her er der noget, der gerne måtte have været udbygget. Langt hen må også dette bind af den forvaltningshistoriske kildeudgivelse siges at opfylde sit mål, nemlig at præsentere forvaltningsmaterialet og vise (eksemplificere) nogle af mulighederne i kilderne, tillige henleder bogen på de mange sider af samfundslivet i Danmark, som er behandlet i forvaltningshistorien.

Knud Knudsen

GERRET LIEBING SCHLABER: *Hertugdømmet Slesvigs forvaltning. Administrative strukturer og retspleje mellem Ejderen og Kongeåen ca. 1460 – 1864*. (Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2007). 493 s., 248 kr.

GERRET LIEBING SCHLABER: *Administrative tilhørsforhold mellem Ejderen og Kongeåen indtil 2007*. (Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2007). 428 s., 198 kr.

Administrationshistorie har ikke ry for at være den mest morsomme og oplivende disciplin inden for historiefagets mange specialer. Alligevel kan der være god grund til at slå et slag for disciplinen. Det er f.eks. ikke ligegyldigt om man bor i eller uden for Farum kommunes tidligere kommunegrænser. Og det gælder om noget Sønderjyllands historie med dets særdeles komplicerede administrative forhold frem til 1867, hvor de preussiske myndigheder begyndte på en reformering af de administrative forhold, og som danske forvaltningshistorikere nord for Kongeåen helt op til i dag konsekvent efterlader som en hvid plet på landkortet. Det er derfor glædeligt, at en arkivar ved Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig har påtaget sig at gennemføre det jætteearbejde at skrive en sammenfatning af hertugdømmet Slesvigs administrationshistorie i perioden ca. 1460-1864 (bd. I) og en oversigt over de administrative tilhørsforhold helt frem til 2007 (bd. II).

Første bind er en beskrivelse af de administrative strukturer med vægt på de nederste forvaltningstrin, der ofte er præget af regionale og lokale særudviklinger, der nok er beskrevet, men ikke i en større sammenhæng. Bogen er overordnet emnemæssigt opdelt og starter i pyramidens top med et kapitel om de centrale myndigheder. Herefter følger: provinsadministrationen, amterne, de regionale enheder med kollektivt selvstyre, patrimonialjurisdiktionerne, købstæderne, underretsdistrikterne under amterne, landkommunerne (hvor flækkommunerne i modsætning til den preussiske købstadslov fra 1867 er placeret) og et kapitel om den slesvigske forvaltning efter hertugdømmets ophævelse. Det tæller også til bindets kvaliteter, at det afsluttes med såvel et steds- som et sagsregister.

Hoveddelen af bind to er en tabellarisk oversigt over de enkelte bebyggelses administrative tilhørsforhold, hvor man kan slå de enkelte lokaliteter op i alfabetisk rækkefølge efter stedets danske navn. Her vil man ved at slå op på f.eks. det danske stednavn Bøgslund kunne se, at det ligger i Medelby sogn, hørte til Vis herred og Kestrup gods før 1864, under TSF amt frem til 1867, Bøgslund landkommune i perioden 1869-1970, Medelby amtsdistrikt, LækFlø amtsret og Bøgslund kommune efter 1970. Slår man op i forkortelsesoversigten i afsnittet »Amtsretsdistrikter efter 1867« (side 418ff) vil man kunne se, at Læk amtsret i 1974 blev lagt under Nibøl amtsretsdistrikt bortset fra Medelby-Skovlund, der kom til amtsretten i Flensborg. Til gengæld skal man finde forkortelsen TSF i forkortelsesfortegnelsen side 297f, hvor man kan læse, at det dækker over Tønder amt, der i 1867 blev til Tønder landkreds, i 1920 til Sydtønder landkreds og i 1970/74 blev en del af Slesvig-Flensborg landkreds. Læsere er altså hjulpet rigtig godt på vej selv om man skal søge to steder for at opløse forkortelserne. Lige netop for Bøgslund har der imidlertid indsneget sig en fejl, idet netop denne landsby, som den eneste

i Medelby Sogn hørte til Flensborg Amt frem til 1867.

Som altid vil man også her kunne drille forfatteren ved at sætte spørgsmålstegn ved det rimelige i at anvende danske stednavne i Sydslesvig selv på steder, hvor det mere har karakter af en sen konstruktion. Men da forfatteren andre steder har diskuteret problemstillingen (Sønderjysk Månedsskrift 2009, s. 336-341) og de danske mindretalsinstitutioner betjener sig af de danske stednavne skal jeg undlade at forfølge dette spor. Heldigvis kompenserer Gerret L. Schlaber for problemerne med at finde frem til den danske betegnelse ved dels at nævne det tyske stednavn i parentes, dels ved en tysk-dansk kondordansliste (s. 194-200). I denne forbindelse er det værd at bemærke, at Schlaber skriver om »Hertugdømmet Slesvigs forvaltning« og ikke om Sønderjyllands forvaltning. Her lægger han sig op ad en tendens inden for de senere år til at bruge navnet Slesvig om hertugdømmet i stedet for Sønderjylland.

Derpå følger en udførlig alfabetisk oversigt over de enkelte sogne og deres bebyggelses forvaltningshistorie ud fra det efter min mening rigtige synspunkt, at sognene er de mest stabile administrative enheder. Efter de kirkelige inddelinger følger en oversigt over jurisdiktionerne før 1864, kommuner efter 1867, amtsdistrikter efter 1867, underretsdistrikter efter 1867 og endelig kommunerne efter 1970/2008.

Selv om man skal lede længe, så kan man finde fejl, der kunne være rettet op i korrekturen. Dette gælder f.eks. note 143 (bd. I, s. 177), hvor henvisningen til »Schultz Hans: Herredsfogderiarkiver, 1991« ender blindt, da den ikke er nævnt i litteraturlisten. Her skal man vide, at det drejer sig om indledningen til Landsarkivets registratur for at komme videre. Værre er det, når der er tale om direkte fejl, som i omtalen af Haderslev hospital (bd. II. s. 329), hvor det ikke som angivet var franciskanermunke men dominikanermunke, der grundlagde et kloster ved

Haderslev i 1200-tallet, mens Hertug Hans Hospital blev stiftet i 1569 og ikke 1539. Forklaringen er formentlig, at Gerret L. Schlaber har en tendens til at anvende den ældre litteratur, selv når der foreligger nyere artikler og værker inden for det pågældende område.

Da værket af indlysende grunde primært må betjene sig af den eksisterende litteratur, afspejler det også i høj grad den forskningsmæssige prioritering. Stærkest står værket, når det drejer sig om de store tunge administrative institutioner som amterne, købstæderne og jurisdiktionerne, hvor man kan bygge på en solid forskningstradition. Vanskeligere er det straks med mindre institutioner som husfogedembedet, eller områder som f.eks. administrationen af forstsvæsenet. Det gælder om noget forstsvæsenet, hvor Gerret L. Schlaber må navigere igennem en yderst sparsom og til tider fejlbehængt forskning. Her kunne man godt have ønsket, at han mere eksplicit havde peget på hullerne i den eksisterende viden og dermed også, hvor der kunne ligge en fremtidig forskningsindsats.

De nævnte fejl og bemærkninger skal dog ikke skygge for de to bøgers kvaliteter, der gør dem til et blivende standardværk om Sønderjyllands administrationshistorie. Gerret L. Schlaber skriver i indledningen beskedent, at bøgerne ikke gør krav på at være en fuldstændig redegørelse for administrationens historie. Det har han givet ret i, men han har godt nok lagt en solid vadesten som slægtshistorikere, lokalhistorikere, fremtidige forskere og andre med interesse i hertugdømmets historie ikke kan komme uden om.

Kim Furdal

SØNDERJYLLAND, SLESVIG OG HERTUGDØMMERNE

STEEN BO FRANDSSEN: *Holsten i helstaten. Hertugdømmet inden for og uden for det danske monarki i første halvdel af 1800-tallet*. København: Museum Tusulanums Forlag 2008. 385 s. Indbd. og ill. 350 kr.

Fra 1460 til 1864 var Holsten blandt den danske konges riger og lande. Kongen var greve, fra 1474 hertug, over landet mellem Ejderen og Elben. Fra 1773, hvor de gottorpske hertugers andel tilfaldt kongen gennem et mageskifte med Oldenburg, indgik Holsten fuldt og helt i den danske helstat. Holsten var samtidig et tysk hertugdømme. Holstenerne var tysktalende, og indtil 1806 tilhørte Holsten Det tysk-romerske Rige, fra 1815 Det tyske Forbund. Dermed var Holsten på én gang både inden for og uden for det danske monarki. Denne dobbelthed er hovedtemaet i Steen Bo Frandsens bog *Holsten i helstaten*. Forfatteren fremhæver således, at det indtil 1840'erne rettelig var Holsten, som var grænselandet mod syd, frem for Slesvig. Det var besiddelsen af Holsten, kongerne stræbte efter at sikre, kulminerende med indlemmelsen af hertugdømmet i 1806.

Et andet centralt tema i bogen er synet på Holsten som en region og udviklingen af en holstensk regionalisme. Her ligger Steen Bo Frandsen i forlængelse af sin disputats fra 1996 om *Opdagelsen af Jylland*, hvor han introducerede *den regionale dimension i Danmarkshistorien*. Anmelderen finder, at denne dimension kommer mere til sin ret i den nye bog, fordi der i Holsten var langt stærkere traditioner for regional interessevaretagelse og selvforståelse end i Nørrejylland. At den regionale dimension trækkes frem i et opgør med den rent nationalstatslige forståelsesramme, er en af bogens afgjorte fortjenester. Sidstnævnte har længe nok blokeret for danske historikers interesse for Holsten. Vel har man beskæftiget sig med Holsten som udgangspunkt for

slesvig-holstenismen i 1800-tallet og som en brik i dansk udenrigs- og militærpolitik, men kun sjældent i sin egen ret. Sidst det skete for 1800-tallets vedkommende var vel med J.M.S. Ostenfelds disputats *Studier over stemninger og Tilstande i Holsten (1815-30)*, og den udkom immervæk i 1909.

Med frigørelsen fra det nationalstatslige perspektiv tages det ikke på forhånd for givet, at det tyske Holsten sammen med det fortyskede Sydslesvig måtte udskilles af det danske monarki. Det betyder, at en række glemte eller fortrængte positioner i datidens politiske diskussion på ny hentes frem i lyset. Her kan bogen virke inspirerende også på beskæftigelsen med Slesvigs historie.

Steen Bo Frandsen har gjort et heldigt greb ved at vælge to holstenske aviser som udsigtstårne, *Itzehoer Wochenblatt*, der i begyndelsen var helstatspatriotisk for siden at ende som et hovedorgan for den slesvig-holstenske bevægelse, og – navnlig – *Kieler Correspondenz-Blatt*, der blev grundlagt i 1830 som en liberal opinionsavis af den unge jurist Theodor Olshausen. Steen Bo Frandsen fremhæver Olshausens udprægede tyskthed og hans uvilje mod det flernationale danske monarki og særlig mod kongernes helstatsprojekt med at binde landsdelene tættere sammen. Olshausen ville ikke »Holsten i helstaten«, men »Holsten i Tyskland«. Ved siden af dette udpræget nationale mål stræbte Olshausen imidlertid også for regionale holstenske interesser. Han appellerede til holstenernes kritiske syn på københavnernes, da han foreslog dem at boykotte indsamlingen til Thorvaldsens Museum. Han involverede sig stærkt i vej- og jernbanedebatten til fordel for Kiels interesser. Og han formulerede i 1839 »nyholstenismen«, der understregede Holstens tyske tilhørsforhold i modsætning til Slesvigs blandede eller uafklarede nationalitet, hvorfor slesvigerne burde have fred til at finde sig selv nationalt, før hertugdømmets fremtid blev

afgjort. Imens kunne holstenerne bruge Det tyske Forbund som et rygstød i kampen for en fri forfatning.

Anmelderen kunne her ønske sig en endnu skarpere betoning af Olshausens liberal-demokratiske motiver. Med sin burschenschaftsfortid var Olshausen ikke alene udpræget tysk, men også stærkt demokratisk indstillet. Når det kom til stykket, vejede det sidste tungere til end det første. Således var han rede til at overlade det nordlige Slesvig med de derboende tyskere til Danmark; når blot Danmark blev et mere demokratisk land, ville deres skæbne være til at bære, skrev han til Peter Hiort-Lorenzen i 1839. Meget taler for, at det også var Olshausen, som i 1848 stod bag den provisoriske slesvig-holstenske regerings forslag om en deling af Slesvig. Både i 1839 og 1848 ville en deling demontere den nationale strid i Slesvig, som efterhånden helt bemægtigede sig den offentlige dagsorden til stor skade for Olshausens bestræbelser for at udvikle demokrati i Holsten.

Et stærkere blik for de liberal-demokratiske motiver savnes også forhold til den førende slesvigske liberale Peter Hiort Lorenzen. I en billedtekst s. 184 nævnes, at han i begyndelsen kæmpede ivrigt for slesvig-holstenske særinteresser. Snarere var det nu ønsket om en fri forfatning for slesvigerne, som fik ham til at betone hertugdømmernes »landsrettigheder« over for enevælden. Han var i øvrigt fra sprogkampens begyndelse tilhænger af dansk rets- og forvaltningssprog i Nordslesvig, så det er ikke helt præcist, når samme billedtekst siger, at han først på et sent tidspunkt kastede sig ind i kampen for de danske slesvigeres rettigheder.

Bogen er grundig og velorienteret i holstenske forhold og velskrevet. Den kan varmt anbefales.

Hans Schultz Hansen

MORTEN ANDERSEN: *Den følte grænse. Slesvigs deling og genopbygning 1918-1933.* (Historisk Samfund for Sønderjylland, 2008). 456 s., 298 kr. (medlemspris 198 kr.).

Den følte grænse. Slesvigs deling og genopbygning 1918-1933 er Morten Andersens ph.d.-afhandling, antaget ved Syddansk Universitet, og udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Den blev til under et stipendium ved Landsarkivet for Sønderjylland. Bogen behandler et aspekt, der hidtil ikke er tilgodeset i den efterhånden udførlige historiske forskning om det dansk-tyske grænseland, nemlig den nye grænsedragnings konsekvens på regionens økonomi og de foranstaltninger på begge sider af den nye grænse til at imødegå grænsens negative konsekvenser. I modsætning til de fleste historiske værker om grænselandet, der har en forskningsmæssig udgangspunkt på den ene side af grænsen, vælger Morten Andersen at belyse forskningsgenstanden i et grænseoverskridende perspektiv og følger dermed en nyere tradition i sønderjysk-slesvigsk historieskrivning. Her kan der nævnes Gerret Liebing Schlabers *Sozialpolitik im Schleswiger Land 1840-1880*, Neumünster 2005, og Martin Klatt »*Fra modspil til medspil?*« *Grænseoverskridende samarbejde i Sønderjylland/Schleswig 1945-2005*, Aabenraa 2006.

Bogen er på vældige 456 sider og præget af detaljerige skildringer af det behandlede emne. I 12 kapitler skildrer forfatteren alle væsentlige aspekter af landsdelens deling, genopbygningen efter første verdenskrig, den nye grænses konsekvenser på den samlede regions økonomiske struktur og de forskellige politiske strategier på at revidere negative konsekvenser samt deres succes eller manglende succes. Bogen spænder dermed bro fra den ret vel belyste grænsepolitik med nationalpolitiske formål til den specifik økonomiske kontekst, der havde stor betydning ikke mindst også

på det nationalpolitiske plan både nord og syd for den nye grænse. Hermed bidrager bogen ganske væsentligt med ny viden om grænseregionens historie.

Det gamle hertugdømme Slesvig blev i 1920 delt efter to forudgående folkeafstemninger, hvor de nationale bølger var gået højt. Især i den danske, tysksprogede afstemningspropaganda blev der brugt økonomiske argumenter til at overbevise slesvigerne, at de burde stemme dansk. Grænsedragningens konsekvenser for regionens største by, Flensborg, blev fremhævet, fordi den ville miste enten sit nordlige eller sit sydlige opland. Der var desuden forskellige økonomiske aspekter, der allerede mærkedes inden afstemningerne og den nye grænsedragning. Nord for grænsen var indførelsen af kronemønten det vigtigste problem. Markkursen faldt fra 88,90 kr./100 Rm. i januar 1914 til 9,52 i januar 1920 med tilsvarende formuetab for sønderjyderne. Resultatet blev en ombytning til den lave dagskurs, men sønderjyderne kunne søge erstatning for tabte formuer fra en speciel udligningsfond.

I konsekvens lagde både Danmark og Tyskland efter 1920 strategier til at komme grænseregionen til undsætning. Disse strategier var ikke koordinerede og faktisk direkte modstridende. Mens Danmark hurtigst muligt ville integrere de sønderjyske landsdele økonomisk med resten af landet, var det tyskernes strategi at opretholde de gamle økonomiske relationer så længe som muligt. Her hjalp den galopperende tyske inflation, der gjorde tyske produkter og tjenesteydelser billige, mens det nordslesvigske landbrug mistede sit tyske marked. Fra 1923 fik den tyske valuta imidlertid en mere stabil vekselkurs, ligesom de danske foranstaltninger til at markere grænsen og integrere den nordslesvigske erhvervsstruktur til det danske marked viste resultater. Grænsen mærkedes nu tydeligere.

Den tyske statsstøtte var snarere rettet mod at styrke tysk kultur i grænseregionen, og mange imponerende bygninger i den

såkaldte hjemstavnsstil giver den dag i dag vidnesbyrd om denne politik (Det tyske Hus i Flensborg, banegårdene i Flensborg, Slesvig og Vesterland på Sild, ligesom mange landsbyskoler i de i 1920'erne endnu sønderjysk talende egne umiddelbar syd for grænsen). Enkelte investeringer forbedrede infrastrukturen: en ny jernbane Flensborg-Husum-Bredsted, jernbanedæmningen til Sild og frihavnen i Flensborg. Inflationen vanskeliggjorde imidlertid virkningen af de tyske grænselandsfonde. Ledende politikere og embedsmænd i Sydslesvig blev dertil ved med at frygte en dansk revisionisme med Ejdergrænsen som langtidsmål. Kronemøntens styrke udløste frygt for jordkamp og dansk økonomisk overvægt, hvortil regionen krævede støtte fra Preussen og Det tyske Rige. »Die dänische Gefahr« var en genganger, både i kravet om penge og i afvisningen af alle omstruktureringer i den preussiske forvaltning som dannelsen af en større delstat Hamburg – som til sidst alligevel kom i 1937. Alle foranstaltninger hjalp lidt. Sydslesvig haltede bagefter den tyske økonomiske udvikling, både før og efter nazisternes magtovertagelse i 1933, og Flensborg og Sydtønder amter blev endnu i 1937 erklæret som »Notstandsgebiet«. Man kunne fristes til at spekulere om en speciel sydslesvigsk støttementalitet indtil den dag i dag, hvor regionens tyske og især dansksindede politikere bliver ved med at råbe efter penge til at udligne evt. formodede tab ved fx. en ny Femern bro.

Den konkrete danske støtte til Sønderjylland omfattede i første omgang udligninger af de tab, sønderjyderne havde lidt ved indførelsen af kronemønten. Låne- og kredittkasser hjalp med at skaffe den kapital, der krævedes for det store investeringsfelterslæb især i det sønderjyske landbrug, der havde været underlagt krigsvilkår. Så blev infrastrukturen opbygget, mest gennem nye veje, mens de preussiske kleinbaner blev nedlagt i 1930'erne. Også i Nordslesvig var succesen ikke lige ved døren. Landbrugskrise i midten af 1920'erne medførte

en ny jordkamp, idet både dansksindede og hjemmetyske foreninger ville forhindre den anden parts overtagelse af konkurstruede gårde. Lånecassen Sønderjylland blev genoprettet med statsstøtte for at afbøde de værste konsekvenser af landbrugskrisen. Men også krisen i 1930'erne viste, at Sønderjylland ikke var kommet på fode med resten af Danmark endnu, idet virkningerne hér var mere drastiske. De blev så udnyttet i Slesvigsk Partis kampagne for en grænserevision. Hjemmetyskerne fik dog ikke nævneværdig tilslutning til de gennemgående krav om »Wirtschaftsanschluss« til Det stortyske Rige.

Morten Andersen konkluderer, at grænsen blev mere følt, jo længere man kom fra 1920. Flensborg og Tønder mistede opland og væsentlige økonomiske funktioner, og det nordslesvigske erhvervsliv mistede sit tyske hjemmemarked. Hyperinflationen i Tyskland sikrede i en overgang tysk eksport, men forhindrede en lignende udbygning af den sydslesvigske infrastruktur som i Nordslesvig. Købstædernes indbyggertal i 1932/35 viser en større stigning i Nordslesvig end syd for den nye grænse i forhold til 1910. Den stigning satte imidlertid først ind efter 1925, men antyder dog, at landsdelen var på vej til at komme sig over de negative konsekvenser af grænsedragningen. Det var ikke tilfældet i Sydslesvig, her er der tværtimod meget, der peger på, at landsdelen den dag i dag lider under de økonomiske konsekvenser af den nye landegrænse.

Morten Andersen og udgiveren, Historisk Samfund for Sønderjylland, kan være tilfredse med denne detaljerede, sobre, solide fremstilling. En tysk version var ønskelig, så værket også bliver til gavn for interesserede læsere syd for grænsen. Det eneste, anmelderen savner, er inddragelsen af en europæisk kontekst med desangående teoretiske overvejelser. Mange nye grænser blev draget efter første verdenskrig, hvor forholdene og problemstillingerne sandsynligvis har lignet Sønderjylland/

Slesvig. Vi erfarer ikke, om der eksisterer lignende forskning fra andre europæiske grænseregioner. Her kan dette værk danne pioner karakter, og man må håbe, at der udspringer den ene eller anden engelsksprogede artikel, der sætter den slesvigske historie i et europæisk perspektiv.

Martin Klatt

»Et centralsted for udforskning af Sønderjyllands historie« – *Landsarkivet for Sønderjylland gennem 75 år*. (Landsarkivet for Sønderjylland, 2008). 188 sider, 150,00 kr.

I 1933 blev der i Aabenraa oprettet Danmarks fjerde landsarkiv. Ganske vist var der dengang mange, som krævede de sønderjyske arkivalier anbragt på de allerede bestående arkiver i Danmark, men landsdelens særlige historie og beliggenhed krævede oprettelsen af en særlig arkivinstitution. Denne har nu fejret sit 75-års jubilæum, hvilket blandt andet blev markeret med nærværende bog om husets historie.

I indledningen »Hvorfor et sønderjysk landsarkiv?« redegør forskningsleder for Statens Arkiver Hans Schultz Hansen for det tidligere hertugdømme Slesvigs helt specielle historie og dermed landsdelens særprægede rets- og forvaltningshistorie, der adskiller sig tydeligt fra »det gamle« kongerige nord for Kongeåen. Dette betyder også, at arkivteknikken i væsentlig omfang er anderledes end i resten af Danmark.

I de følgende seks kapitler beskriver fire forfattere, den nuværende arkivchef Steen Ousager, de to arkivarer Hans Schultz Hansen og Leif Hansen Nielsen samt tidligere arkivar Hans Kargaard Thomsen, landsarkivets udvikling fra arkivvæsenets spæde begyndelse i hertugdømmet op til nutidens moderne landsarkiv. I de enkelte meget velskrevne afsnit får læseren et levende indblik i arkivets udvikling, dets aktiviteter og navnlig dets placering i det danske og regionale historiarbejde.

Naturligvis fokuseres på landsarkivarerne og på forskningsresultaterne, men læseren får også et spændende indblik i arkivets praktiske daglige arbejde, og indsatsen af de ikke-studerende medarbejdere bliver præsenteret i samme omfang som arkivarernes arbejde.

I de første årtier var det primært den nationale betydning for danskheden i grænselandet, der blev fremhævet som argument for støtte til og udbygningen af landsarkivet. Både i takt med og ved siden af denne blev arkivet mere og mere involveret i det folkelige arbejde med den lokale og regionale historie, navnlig i de tyve år under landsarkivar Peter Kristjan Iversen (1960-81). Fra 1980'erne og navnlig i midten af 1990'erne fik derimod det grænseoverskridende samarbejde større og større betydning, der blandt andet udmundede i fælles arrangementer og udgivelsen af fællesfortegnelser for de arkiver, der i 1936 blev delt mellem Danmark og Tyskland. Ved årtusindeskiftet var samarbejdet på tværs over statsgrænsen blevet så naturligt, at dette blev fremført som afgørende argument for at redde landsarkivet for yderligere besparelser.

Forfatterne lægger ikke skjul på de problemer, som arkivet er blevet konfronteret med i tidens løb, og dem var der ikke få af. Trods pladsproblemer lykkedes det navnlig i 1950'erne at få en lang række vigtige arkiver ind i huset, og i 1960'erne blev

landsarkivet udbygget ligesom hele det danske arkivvæsen, kulminerende med indvielsen af den nye bygning i 1974. Men på den anden side blev landsarkivet altid ramt særlig hårdt, når Statens Arkiver blev udsat for besparelser, såsom i 1980'erne og sidst efter regeringsskiftet i 2001. I perioder følte man sig ladt i stikken af den overordnede ledelse i København, navnlig da Vagn Dybdahl var rigsarkivar (s. 130). Ej heller kom planerne om husets påtrængte udvidelse efter årtusindeskiftet til udførelse.

Bogen er illustreret med en række s/h-fotografier, der afbilder de ledende skikkelser, udviklingen af bygningen og magasinerne og ikke mindst arbejdsvilkårene. Desuden pyntes bogen med kommenterede og farvede gengivelser af nogle af husets særlig interessante arkivalier, hvis historiske værdi og kulturelle betydning går langt ud over Sønderjyllands grænser.

Dette fine jubilæumsbind er ikke kun et væsentligt stykke dansk arkivhistorie, men samtidig også et værdifuldt bidrag til dansk historiografi, der tydeligt afspejler skiftet af paradigmer i de seneste 75 år. Historien af Landsarkivet for Sønderjylland taler et tydeligt sprog om, hvor vigtigt det er at have professionelle regionale arkiver i Danmark. Det gælder især en landsdel, hvis historie i den grad adskiller sig fra resten af landet.

Gerret Liebing Schlaber

BIOGRAFIER OG PERSONALHISTORIE

BODIL WAMBERG: *Passionsblomsten. En biografisk fortælling om Mathilde Fibiger*. (Gyldendal, 2008). 216 s., 199 kr.

MATHILDE FIBIGER: *Clara Raphael. Tolv Breve*. (Gyldendal, 2008). 120 s., 149 kr.

Bodil Wamberg har et stort forfatterskab bag sig, herunder flere monografier om historiske personer, som f. eks. Johanne

Louise Heiberg (1987) og Leonora Christina (1990). Den seneste er *Passionsblomsten. En biografisk fortælling om Mathilde Fibiger* (1830-1872), forfatter og blandt de allerførste kvindesagsforkæmpere i Danmark. Fortællingen udgives sammen med et genoptryk af Fibigers første, bedste og kendteste værk, romanen *Clara Raphael. Tolv Breve*, der oprindeligt blev udgivet i december 1850, men forsynet med årstal-

let 1851. Dette nyoptryk, foretaget efter 3. oplag 1893, udsendes i samme nydelige layout som Wamberg's fortælling. Oprykket er, som i sin tid originalen, forsynet med et forord af Johan Ludvig Heiberg, der giver bogen sin varme anbefaling samtidig med, at han på ridderlig vis påpeger og undskylder dens mangler, der kun kan skyldes forfatterindens ungdom. Heiberg's anbefaling havde Mathilde Fibiger opnået uden besvær og den var en gevinst for salget af bogen. Men senere, da forargelsen og vreden over bogens emancipatoriske indhold og dens fade og usandsynlige slutning, steg til højderne i det lille borgerlige land, glemte den aldrende teaterchef at give forfatterinden sin lovede opbakning og lod hende totalt i stikken. Den herværende udgave er uden noter og kommentarer og kan passende læses med Wamberg's fortælling som baggrund og tolkning.

Wamberg's biografiske fortælling, som den kaldes på titelbladet, er først og fremmest en fortælling, der griber selv den læser, der kender personen og stoffet ret indgående. Bogen er bygget kronologisk op, Fibigers liv og værk fra fødsel til død, skrevet ud fra følgende hovedspørgsmål: hvilken betydning havde familien for Fibigers skæbne, og hvorledes var det samfund, der gav hende en så hård medfart? For en hård skæbne fik den unge forfatterinde. Vi følger hendes opvækst i et hjem præget af forældrenes ulykkelige ægteskab, deres tidlige død, og hendes problemer med derefter at indordne sig under sine elskede ældre søskendes autoritære regime. Både brødrene og søsteren Ilia var uden forståelse for den unge Mathilde friheds- og selvstændighedstrang. Og i deres velmente beskyttelse af hende – og af deres egen anseelse – kuede de totalt den spirende forfatter. Med helbredet som indsats forsøgte Mathilde Fibiger fortsat at skrive sig til et levebrød, men hendes manglende livserfaring, der allerede prægede den første roman, slog stedse stærkere igennem og trods et talent for at iagttage og

skrive, faldt forfatterskabet ikke i nåde hos læserne. Hun endte som ensom, afkræftet men selvforsørgende telegrafistinde, den første i Danmark, tilfreds i sit lille hjem, hvor hun døde kun 42 år gammel.

Det lykkes Wamberg at besvare sine spørgsmål. De patriarkalske tilstande i familielivet tegnes både præcist og med stor indføling. Borgerskabets kvinders manglende muligheder for uddannelse og dermed rimelig indtjening anføres. For Mathilde Fibiger var stillingen som guvernante den bedste mulighed, men en frihedsberøvelse, som hun ikke kunne bære. Uddannelsen og arbejdet som telegrafistinde fra 1864 betød opgivelse af forfatterdrømmen, men blev for hende trods alt en god mulighed.

Wamberg's værk er så decideret skrevet som en fortælling, uden mange distraherende realkommentarer og nøjagtige kildehenvisninger. En kort litteraturliste findes, men ikke nogetsteds en samlet redegørelse for kildematerialet, publiceret eller upubliceret. Historikeren savner enkelte facts om kvinders stilling, men hovedindtrykket er tilfredsstillende. Wamberg's styrke er den psykologiske indføling, og stor er den livskloge og belæste forfatters evne til at tolke både Fibigers værker og situation. Størst indtryk gjorde skildringen af det korte møde og den følgende intense brevveksling mellem digteren Meir Goldschmidt og Mathilde Fibiger. Han var et af de mennesker, der havde både hjerte og forstand til at støtte og opmuntre den tapre pioner for kvindesagen. Andre var Grundtvig og Marie Toft, C.E. Fenger, Frederik og Mathilde Bajer.

Er værket at anbefale for historikere og ikke blot historieinteresserede? Næppe hvis man forventer at blive præsenteret for nye kilder og afgørende nye synspunkter på stoffet. Men det er altid en inspiration at følge en engageret forfatters indlevelse i et menneske og en tid, og Clara Raphaels breve er stærkt anbefalelsesværdige og tåler en genlæsning som kilde til kvindebevidsthed fra en tid, før dette begreb var formuleret.

Nanna Damsholt

HANS V. POULSEN: *Den gode vilje – En husmandsdræng fra Tåsinge fortæller om sin opvækst og ungdom*. (Landbohistorisk Selskab, 2007). 150 s., 178 kr.

Den gode vilje er, som undertitlen ganske sigende siger, en beretning om en barndom og opvækst på et husmandssted på Tåsinge.

Bogen giver en indsigt i, hvordan livet på landet levedes fra 1930'erne og frem til 1960'erne, med et blik på både familien, skolen, lokalsamfundet, tiden som værnepligtig, på højskoleophold og ikke mindst på arbejdet i landbruget. Her får læseren historien om både årstidernes og årenes skiften på godt og ondt.

Det er historien om det liv og de vilkår, som et lille husmandsbrug på 8 ¾ tønder land ved Landet Kirke på Tåsinge var underlagt, og som krævede hele familiens arbejdskraft i tiden før landbrugets mekanisering. Men efterhånden som den lille Hans vokser til, skifter tiderne også i landbruget og levevilkårene på landet ændrer sig. Så fra det lille husmandssted på Tåsinge uden rindende vand og med komfuret som eneste varmekilde i stuehuset og heste som trækraft i landbruget følger vi gennem Hans V. Poulsens historie samfundsudviklingen over landbrugets mekanisering og de dermed ændrede levevilkår.

Forfatteren beskriver, hvordan det var at vokse op i et hjem med tre generationer under samme tag, et familieliv, hvor der var en konkret gensidig afhængighed. Sparsomlighed var et livslangt nødvendigt grundvilkår for at kunne opretholde et liv som selvstændig landmand, hvor man var nødt til at have en arv eller et tilskud fra ens familie for at kunne få foden under eget bord. Lange forlovelser var en nødvendig følge af at man først skulle etablere et økonomisk fundament for et selvstændigt familieliv. Det kunne ofte for en husmand være en nødvendighed med løsarbejde ved siden af egen bedrift. Det er historien om de små statshusmandsbrugs storhedsperiode

og fald, hvor husmandsbrugene blev for små til at være rentable økonomiske enheder i et stadig mere mekaniseret landbrug. Landsbyskolen gav en nødtørfigt 7-årig uddannelse, mens de økonomisk privilegerede valgte bedre uddannelse for deres børn. Uddannelsen til landmand var ikke formaliseret. For Hans V. Poulsens vedkommende bestod oplæringen i først at tage del i arbejdet på gården derhjemme, siden at tage forskellige pladser som forkarl, og en yderligere opkvalificering gennem 2 højskoleophold og et 14 dages kursus i landbrugsmaskinens brug og pleje.

Fortællingen slutter da Hans V. Poulsen definitivt forlader sit barndomshjem på Tåsinge i 1962 og køber gården Lindholm på Bornholm. Han bosætter sig med sin kone, søn og mor på en gård med centralvarme, bad og toilet og et landbrug, der ikke i samme omfang kræver en hel families fysiske engagement at drive.

Undervejs kommer forfatteren omkring kønsroller, højskolemiljøet, andelsbevægelsen og foreningslivet uden at emnerne berøres som direkte temaer i bogen, men er som resten af bogen skildret gennem den personlige fortælling.

Bogen kommer godt omkring det hele liv, som det tager sig ud fra en husmands synsvinkel med dagligdagen og udviklingen i landbruget, husholdningen og det omgivende samfund og den forbundethed, der er mellem de tre. Dermed gives et fint og helstøbt billede af vilkårene for en familie på landet i et Danmark, hvor udviklingen er gået næsten ufatteligt stærkt de sidste 75 år, men hvor dagligdagen med sin rolige rytme er med til at forankre udviklingen.

Fremstillingsformen betegner Hans V. Poulsen selv som to skridt frem og et tilbage og her får han karakteriseret sin egen skildring kort og præcist. Det er erindringens perspektiv, der afspejler sig i måden, som forfatteren får sin historie fortalt, men uden spor af romantisering eller beklagelse. Fortællemåden betyder dog, at man ind imellem mister lidt af

historiens kronologi, men alt i alt er bogen levende fortalt og familiens historie og den store historie flettes sammen på en måde, der gør, at den lille historie aldrig bliver uvedkommende for læseren (også dem uden tilknytning til Tåsinge

eller kendskab til de personer, der optræder i bogen). Bogen er godt skrevet og absolut læseværdig, selvom en ekstra korrektur dog ikke ville have været nogen skade til.

Lola Wøhlk Hansen

BESÆTTELSEN

ERIK NØRGAARD: *Jane Horney*. (Gyldendal, 2007). 248 s., 299 kr.

Erik Nørgaard har udgivet endnu en bog om den legendariske og myteomgærdede svenske kvinde Jane Horney, der blev likvideret af en dansk modstandsmand på en fiskerbåd i Øresund den 20. januar 1945. Bogen er en omredigeret version af den 700 sideres bog om Jane Horney, som Nørgaard udgav i 1987, hvori han pga. af kildematerialets beskaffenhed måtte afstå fra at besvare nogle af de mere essentielle spørgsmål om Jane Horneys liv og død, bl.a.: Var hun tysk spion? Var hun farlig for den danske modstandsbevægelse? Hvem skød og dræbte hende en kold januarnat på Øresund?

Med Nørgaards nye bog er det så spørgsmålet om vi får svar på disse spørgsmål. Og svaret er både ja og nej! Nørgaard har været igennem alt tilgængeligt kildemateriale og nyt er kommet til, hvilket sætter forfatteren i stand et at komme med mange nye detaljer, men alligevel er der fortsat dunkle og uoplyste spørgsmål.

Jane Horneys engagement og mangeartede bekendtskaber med danske modstandsfolk og tyske officerer gav i løbet af 1944 næring til rygter om, at hun var tysk spion og stikker. Både den danske og den svenske efterretningstjeneste udfærdigede flere rapporter, hvor Jane Horneys mange »forbrydelser« ridses op. Men langt størsteparten af anklagerne tilbagevises overbevisende af Nørgaard som opspind, misforståelser og ønsketænkning. Men i samtiden fik mange af anklagerne lov til at stå som hele eller halve sandheder. Og

Nørgaards pointe er, at det var udelukkende misforståelser og rygtedannelser, der lagde grunden til Jane Horneys ry som stikker og tysk spion. Egentlige beviser for en sådan virksomhed kunne ikke fremlægges, hverken dengang eller nu. Nørgaard konkluderer, at Jane Horney rigtigt nok var spion. Ikke for tyskerne, men for det svenske sikkerhedspoliti Säpo. Faktisk anså tyskerne Jane Horney for at være engelsk spion, mens englænderne og den danske efterretningstjeneste i Stockholm mente, at hun var tysk spion.

Men hvorfor opstod disse misforståelser og rygter? Jane Horney tiltrak med sin erotiske udstråling mænd. Hun boltrede sig i mange forskellige kredse, i efterretningsmiljøet i Stockholm, i modstandsmiljøet i København og med tyske officerer i både Stockholm, København og Berlin. Og alle steder vakte den rødhårede kvinde opsigt, og man har, på baggrund af læsningen af Nørgaards bog, det indtryk, at uanset hvor hun befandt sig, var der mænd, der ville i seng med hende. Undertiden blev de afvist, andre gange ikke, og Nørgaard mere end antyder, at netop denne stribe af forsmåede tilbedere/elskere var en medvirkede årsag til rygtedannelsen, som i sidste ende førte til hendes død. Hendes selvstændighed, eventyrlyst, frivole livsstil og hendes generelle overtrædelse af borgerlige normer bidrog formentlig til at stemple hende som en farlig kvinde.

Beskyldningerne mod Jane Horney kunne ikke hemmeligholdes. Hun blev flere gange i både svenske aviser og i illegale danske blade udråbt som tysk spion og

hun var arresteret flere gange og indgående afhørt af svensk politi. En stor del af hendes handlemåde i 1944 gik derfor ud på at rense sig for anklagerne. Hun skrev forsvars skrifter, forsøgte at få løsladt danske jøder for at vise sit sindelag og forklarede sine handlinger overfor gud og hver mand. Det mest fornuftige i denne situation, nemlig at holde lav profil det gjorde hun ikke. Hun var besat af tanken om at rense sig, hvilket var med til at fremskynde beslutningen om hendes likvidering.

Teksten er strammet op i forhold til Nørugaards tidligere Jane Horney-bog, og det er der kommet en spændende bog ud af. Historien om den eventyrlyste billedskønne rødhårede Jane Horney, der med sin udadvendte og sensuelle facon fanges ind i krigens spind og ender med at blive dræbt, rummer alle fiktionens elementer i sig. Hun færdedes i spændende miljøer med hemmelige spioner, illegale modstandsfolk og højststående tyske officerer. Hertil skal lægges forelskelser, forsmåede tilbedere, svig, jalousi, vildledning og mistro. Nørgaard fremlægger grundigt og kompetent Jane Horney's stenede vej mod sit endeligt, med alle de personer der fik betydning for hendes liv og ikke mindst død.

Bogen er forsynet med navneregister men er uden noteapparat. Til gengæld er kildehenvisninger i et væsentligt omfang indarbejdet i teksten, hvilket i nogen grad opvejer manglen.

Peter Birkelund

FLEMMING HELWEG-LARSEN: *Dødsdømt. Flemming Helweg-Larsens beretning.* Udg. af Henrik Skov Kristensen og Ditlev Tamm. (Gyldendal, 2008). 311 s., 299 kr.

Den SS-frivillige Flemming Helweg-Larsen (1911-1946) har skaffet sig en beskeden plads i dansk besættelsestidshistorie, som en af de tre mænd, der foretog det første terrormord i Danmark 30. august 1943 på redaktør Carl Henrik Clemmensen og som

siden blev henrettet som den første under retsopgøret 5. januar 1946 for dette mord. Mordet har siden været stærkt eksponeret, da de to medgerningsmænd har unddraget sig straf, og den ene af dem, SS-frivillig Søren Kam, har nydt og fremdeles nyder den tyske stats beskyttelse i 2009. Den foreliggende udgivelse indeholder intet nyt om selve mordet siden Erik Høgh-Sørensen: *Dansk dødspatrolje. En bog om SS-officer Søren Kam*, 1998, et mord som FHL tilstod sin meddelagtighed i under retssagen mod ham i efteråret 1945. I stedet er det FHL's beretning om sit liv som tysk frivillig 1941-45 – »de fire underlige – men samtidig så vidunderlige, og dog så frygtelige år« (s. 280) skrevet i fængslet 1945, mens han afventede henrettelsen. Beretningen er tydeligvis ikke kun skrevet for familien, men med offentliggørelse for øje, som den ene af udgiverne, Henrik Skov Kristensen, påpeger. Som sådan er beretningen ikke enestående, der foreligger adskillige fængselsberetninger fra »taberne«, dømte med lange fængselsstraffe eller med udsigt til henrettelse. Hvad der imidlertid adskiller denne beretning fra flertallet af dem, er formen og stilen. Det er den erfarne SS-krigskorrespondent og tidligere drengébogsforfatter, der fører sig frem med en letløbende og problemfri fortælling med passende kapitelopdelinger og kapiteloverskrifter. Forbilledet var Ernest Hemingway, som også bliver nævnt på en af beretningens allersidste sider (s. 281), hvilket dog ikke skal forlede læseren til at tro, at de litterære kvaliteter kan begrunde udgivelsen. Imidlertid er den mere velskrevet end flertallet af de kendte fængselsberetninger. Drengébogsforfatteren vidste, hvordan han skulle fremstille sig som en frygtløs karl, der ikke svigtede kammeraterne. Han var sig meget bevidst, hvad det ville sige at sidde i »dødsellen«, som det vist kaldes i romanerne« (s. 279), og demonstrerede det ved at gengive små detaljer fra fængselslivet, f.eks. at han uden vrøvl kunne bruge tre stykker toiletpapir

i stedet for to. Han ville demonstrere, at han havde kontrol over situationen til det sidste og var værdig til at være en karakter i en af Hemingways noveller. En helvedes til karl, der dog kun formår at give den som drengbogsforfatter. Det var FHL's udtrykte håb (s. 280), at hans to børn, når de engang blev så store, at de kunne læse og skrive, ville »have lidt glæde af det, så de bedre kan forstå lidt af alt det, som jeg kæmpede for sammen med mange af mine kammerater, og som pressen og de nye bøger, som uden tvivl oversvømmer markedet i denne tid, ikke skriver om.« Med det som et af bogens formål, må læseren gå ud fra, at der alene af den grund kan være luget meget ud, foretaget store fravalg, for at gøre beretningen en retfærdiggørelse for efterkommerne. Det fremgår også af nogle af de samtidige breve fra FHL, som udgiveren HSK har kunnet benytte, at der i ikke ringe grad er modstrid mellem de holdninger, der fremkommer i brevene og fængselsberetningen. Det er et spørgsmål, om det ikke ville have øget udgivelsens værdi betydeligt, om de samtidige relevante breve helt eller delvist var blevet aftrykt som supplement. Imidlertid kan man allerede på det foreliggende grundlag stille spørgsmålstegn ved, om læseren af beretningen bedre vil kunne forstå lidt af alt det, som FHL og hans kammerater kæmpede for. Beretningen giver ingen forklaring på, hvorfor FHL meldte sig til SS 25. juni 1941. Her må vi søge til HSK's indledning for at finde en mulig forklaring, nemlig at den ikke videre ideologisk interesserede FHL, der nærmest var engelskorienteret, havde meldt sig, fordi han var arbejdsløs og var noget af en eventyrer, hvad hans forudgående brogede karriere var bevis for (s. 17ff.). FHL var ikke på nogen måde faldet til ro eller blevet voksen, da han tog springet som SS-frivillig, men måske var det ikke uden betydning, at broderen Kjeld Helweg-Larsen i oktober 1940 havde meldt sig ind i DNSAP og var blevet journalist ved *Fædrelandet*. FHL's senere stærke af-

standtagen fra DNSAP kan i hvert fald ikke uden videre føres tilbage til juni 1941. Heller ikke giver FHL's beretning nogen forklaring på, hvorfor han dels blev morder tilsyneladende uden moralske skrupler dels forblev SS-krigskorrespondent og en del andet til maj 1945 og ikke kom i tvivl om sine valg. Blandt det andet FHL kan have været involveret i, var efterretningsvirksomhed (se HSK s. 35-42). Kan det have været tilstrækkeligt, at de SS-frivillige og deres familier blev udsat for chikane af andre danskere (s. 15)? Det må læseren selv prøve at vurdere, og her er udgiverens, især HSK's indledning og kommentarer, en særdeles nyttig hjælp uden, at de dermed forfalder til at fremkomme med en facitliste. Der er fremlagt et stof, der kan arbejdes videre med ved inddragelse af yderligere materiale og analyser, og opgaven bliver kun mere besværlig, når der er tale om en erfaren skribent og propagandist af eventyreren FHL's karakter. Det kan give nogle ekstra lag at skrælle af, for at nå frem til beretningens kerne. Til gengæld vil jeg mene, at den ret fyldige gengivelse af overlæge Max Schmidts mentalobservation af FHL med fordel kunne være forkortet betydeligt (s. 21-27), så længe denne overlæges talrige mentalobservationer ikke i sig selv er gjort til genstand for en nærmere efterprøvelse. Max Schmidt var intet sandhedsvidne, og det er påfaldende, at historikere igen og igen tror at have gjort deres arbejde ved alene at referere denne overlæges »observationer«. Der er enkelte uoverensstemmelser mellem udgiverne indbyrdes, hvoraf en enkelt ikke er uvæsentlig. Ditlev Tamm skriver (s. 310), at FHL deltog i razziaen mod redaktør Clemmensen *efter ordre* fra Werner Best, Günther Pancke og Otto Bovensiepen. Her må det først indskydes, at de to sidstnævnte politifolk ikke var kommet til Danmark i august 1943 (!), men det fremgår også af HSK's kommentar og klarest af SS-dommen 13. september 1943 over Søren Kam og FHL, at Best ikke alene ikke havde beordret attentatet på Clemmensen, men at det var

sket mod hans udtrykkelige instruktion (s. 179, 183). På trods af det frikendte SS-retten de to for straf for mordet. Det måtte Best tage til efterretning, og det er interessant ved at være det første kendte eksempel på en modsætning mellem Best og SS om, hvordan besættelsespolitikken i Danmark skulle føres. Anmelderen kan tilføje, at i konsekvens af SS-dommen valgte Best i en indberetning til Auswärtiges Amt 5. januar 1944 at angive mordet på Clemmensen som det første tyske attentat mod

en »tyskfjendtlig« dansker. Udgivelsen er forsynet med en række samtidige fotografier, FHL poserer ofte i SS-uniform, hvor HSK i billedteksterne giver vigtige supplerende oplysninger om FHL's liv i krigsårene. Udgaven er uden kilde- og litteraturliste, hvorfor det bl.a. er uklart i hvilket omfang kildemateriale fra Berlin direkte er anvendt, ligesom et register er udeladt. Det sidste kan til nød retfærdiggøres med, at beretningens navnestof – desværre – er ret begrænset.

John T. Lauridsen

20. ÅRHUNDREDE

HANS CHR. JOHANSEN: *Indkomstskatter og offentlig vækst 1903-2005*. Dansk Skattehistorie VI. (Told- og Skattehistorisk Selskab, 2007). 334 s. ill., 428 kr. i løssalg, 328 kr. i abonnement.

Hans Chr. Johansen har om nogen i sin generation skrevet etaternes historier. Han har leveret solide oversigtsværker om DSB, P&T, Toldvæsenet og i samme genre skrevet om dansk industri og dansk søfart. For at udløse spændingen fra starten, så gælder det at hans bind om skattehistorie også har den vanlige høje standard. Brænder man ikke ligefrem efter at få et indblik i skattens historie i en ikke al for fjern fortid, kan det måske alligevel være vanskeligt at lokke nye læsere til. Præsenteres bogen som en indsigtfuld indføring i en af de væsentlige forudsætninger for etableringen af den danske velfærdsstat, er læserskaren allerede udvidet betydeligt – og godt det samme. Mens flere af Johansens øvrige værker kan læses som ren lystlæsning, gælder det i mindre grad skattebogen, selvom bogen både er velskrevet og til tider ganske underholdende. Skattepørgsmål giver ofte anledning til en ophedet aktuel debat, mens konturerne af de tidligere tiders diskussioner har det med at blive glemt, når de generelle udviklingslinier trækkes. Det er der hermed rådet bod på.

Der er tale om et oversigtsværk, der væsentligst bygger på periodens utal af kommissionsbetænkninger om skatteforhold. Rigtig vellykket er det især, når det lykkes Johansen at få koblet de skattemæssige tiltag til den politiske virkelighed, som skatterne afspejler.

Bogen indeholder mange teknikaliteter, som ikke altid er lige interessante at skulle læse om, men omvendt er de vel nødvendige, hvis målet er, at læseren skal bibringes mere end blot en overfladisk forståelse af de mange reguleringer. Heldigvis suppleres der med et menneskeligt ansigt på skatteudskrivningen forstået således, at vi får en række minibiografier over skatteministre og embedsværkets mænd, samt i mere brede vendinger arbejdsforholdene i forvaltningen.

Værket er opdelt i tre hovedafsnit nemlig Skattestruktur og skatteadministration 1903-70, Skattediskussionen efter anden verdenskrig og reformerne omkring 1970 og Hovedlinier i den direkte beskatning efter 1970. I forhold til skattepørgsmålets kompleksitet er det et paradoks, at det er den nyeste tid, der ofres færrest sider på. Som en konsekvens af dette valg er det tiden frem til 1970, der udgør den mest interessante læsning. Stoffet efter 1970 er skrevet lige så sobert som resten, men holder sig på et højt aggregeret niveau.

Skattereformen fra 1903, der betegnes som systemskiftets skattereform, afskaffede den statslige hartkorn – og bygningsafgift til fordel for en statslig indkomst- og formueskat samt ejendomsskat baseret på ejendomsvurderinger, er det naturlige starttidspunkt for værket. I de følgende årtier skulle der dog stadig være afgifter især toldafgifter, der især skæppede i statskassen. Ikke desto mindre betød 1903 reformen, at Danmark fik et skattesystem, som ad åre kunne bruges til at øge skattetrykket. Omkring 1903 blev der stadig diskuteret om skatteloftet var nået med en årlig skat på 2½% af de allerstørste indkomster! Der skulle langt højere procenter til, for at udbygningen af den til dels skattefinansierede velfærdsstat kunne finde sted.

Beskatningen af befolkningen havde også andre formål end at skaffe midler til at dække de offentlige udgifter. Skatten er et middel til at påvirke indkomstfordelingen. Det sker ved en progressiv statsbeskatning og især ved at anvende store dele af skattemidlerne på de fattigste i samfundet. Skatteopkrævningen påvirkede også den samlede aktivitet i samfundet. Efter 1945 anvendte politikerne skatteopkrævningen meget bevidst i et forsøg på at påvirke konjunkturerne. Værket giver ikke næring til antagelsen om, at den danske stat skulle udplyndre sin befolkning. Det dokumenteres således, at den danske skatte- og afgiftsbyrde i 1955 var blandt de laveste sammenlignet med en lang række vesteuropæiske lande. Den efterfølgende kraftige udbygning af de sociale ydelser, sundheds- og undervisningssektoren samt investeringer i infrastrukturen betød, at landet i midten af 1960'erne lå på niveau med de øvrige lande. Skattetrykket voksede i 1970'erne til et af verdens højeste, da Danmark primært finansierer sine sociale udgifter over indkomstskatterne, mens andre lande typisk finansierer store dele ved hjælp af bidrag fra arbejdsgivere og arbejdstagere. Som det tydeligt kommer frem i bogens sidste del, så er enegang

i en stadig mere globaliseret verden en vanskelig vej, og det danske skattesystem er også af den grund under stadig pres.

Diskussionen i 1960'erne om indførelsen af kildeskatten er det lovkompleks, der får den mest grundige behandling både hvad angår de skattetekniske såvel som de politiske holmgange. Her er der tale om et spændende stykke politisk danmarkshistorie, der både kunne udløse folketingsvalg og slide politikerne op. Midt i den traditionelle politiske historieskrivning får Johansen meget pædagogisk også plads til lille passus om oprettelsen af I/S Datacentralen i 1959, som i de efterfølgende år kom til at stå for udviklingen af bl.a. CPR og de nødvendige registre til opkrævning af moms og kildeskat. Vi får således også et lille stykke organisations- og teknologihistorie, hvilket vidner om forfatterens imponerende overblik. Bogen kan også bruges som håndbog, hvis man ikke lige kan »huske«, hvad f.eks. amtsligningsinspektorer eller skyldkredse nu var for nogle størrelser.

Alle, der ønsker at beskæftige sig med detailspørgsmål, der involverer skat-tespørgsmål efter 1945, bør i fremtiden konsultere Johansens værk, og kommende generelle danmarkshistorier vil komme til at hvile tungt på de oversigtsværker, som Johansen gennem årene har beriget os med. Dette bind af skattehistorien er ingen undtagelse.

Peter Fransen

THOMAS HØJRUP OG KLAUS BOLVING (RED):
Velfærdssamfund – velfærdsstatens forsvarsform? (Museum Tusulanums Forlag, 2007). 478 s., 325 kr.

Velfærdssamfund – velfærdsstatens forsvarsform? er den syvende udgivelse fra forskningsprojektet Livsformer og Velfærdsstat ved en korsvej? Projektets ledes af en kreds omkring etnologen Thomas Højrup, der også fremlagde det teoretiske grundlag i en bog med samme titel i 2003.

Fokus er på velfærdsstater med vægt på *stater* for udgangspunktet for analysen af udviklingen af velfærdsydelse er hverken sociale behov eller nationaløkonomiske hensyn, men derimod »statens vedvarende og prekære arbejde for at forblive anerkendt som en selvstændig, selvforsvarende og selvbevidst vilje i verden. ... Profit er aktieselskabets mål, men kun et middel for staten. For velfærdsstaterne er *Salus Populi* – folkets velfærd – det erklærede mål og markedet kun et middel blandt mange andre.« (s. 10) Det antages videre, at »selve bevidstheden« om dette forhold er afgørende, og at bogen derfor skal bidrage til at eksplicitere »velfærdssamfundets funktion som forsvarsform,« der ellers har været »tabu.« (s. 11)

Om det er rigtigt, kan diskuteres. I hvert fald har ikke mindst Bo Lidegaard i flere værker argumenteret for, at socialpolitik og velfærdsstaten i bredere forstand helt bevidst blev brugt som middel til at udgrænse totalitære kræfter og skabe folkelig opbakning om Danmark som selvstændig stat og nation. Det er derfor passende, at han sammen med Højrup står for et af de syv »kapitler« – i anførselstegn, fordi der snarere er tale om selvstændige bidrag på 35-100 sider – hvor sammenhængen mellem sikkerheds- og velfærdspolitik i det 20. århundrede gennemgås. Der er tale om en glimrende oversigt over synspunkter, som Lidegaard har fremført mere udførligt i andre udgivelser. Sammenhængen mellem velfærdsstat og udenrigspolitik står mindre klar for de sidste 30 års vedkommende, hvilket bl.a. hænger sammen med, at statens omverden endnu ikke har fundet nogen fast form efter afslutningen på den kolde krig.

Inden da har Thomas Højrup gennemgået de tre historiefilosofiske skoler – Kant, Hegel og Marx – som moderne statsdannelse trækker på, og han har sammen med Bo Kaspersen analyseret statssystemets udvikling efter Napoleonskrigene. Det lykkes her at anskueliggøre, hvordan stater

konstant kæmper for at opnå anerkendelse af deres »suverænitetsdomæne« ved at øge de militære, økonomiske og ideologiske ressourcer, der i tilfælde af en eksistenskamp ville kunne mobiliseres, men selvom der undervejs er gode analyser, f.eks. af, hvordan Bent Rold Andersens vision for den universalistiske velfærdsstat var i modstrid med samfundets hidtidige livsformer, så føler jeg mig ikke overbevist om, at der egentlig kommer ny erkendelse ud at knytte nye begreber på geopolitiske teorier. Til tider fungerer sprogbugen endda som en hindring for egentlig indsigt. Se f.eks. Højrup og Kaspersens syn på etableringen af en ny international orden efter 1945: »Det er vores tese, at FN blev dannet på grundlag af erfaringerne fra mellemkrigstidens især europæiske del af statssystemet, der ledte tysk suverænitetsarbejde over i den geopolitiske ekstremisme, der førte til Anden Verdenskrig.« (s. 174-75) På mig virker det problematisk at placere ansvaret for krigen hos en anonym størrelse som det europæiske statssystem og at gemme den nazistiske raceideologi og angrebskrig væk under mere tilforladelige betegnelser som »geopolitisk ekstremisme.«

I kapitel 4 og 5 rettes fokus mod EU's nyeste udvikling. Helene Rasmussen og Marie Sandberg diskuterer paradokserne i EU's kulturpolitik, hvor den officielle parole om enhed i forskellighed til dels modsiges af forsøg på at bygge en fælles identitet på den kristne kulturarv eller fælles borgerrettigheder og værdier, mens Dorte Andersen undersøger den liberale retsstatstæknings – og særligt Habermas' filosofis – betydning for udformningen af forfatningstraktaten. Begge artikler kredser om EU's grundlæggende dilemma: Skal det udvikles til en egentlig suveræn, der kan sætte sin distinkte vilje igennem over for såvel egne borgere og medlemsstater som fremmede magter? Eller skal det forblive en mere beskeden ramme om forhandling, udveksling og samarbejde mellem suveræne nationalstater? Særligt Dorte

Andersens kritik af den liberale tænkning for end ikke at anerkende suveræniteten som problem er interessant.

I de to sidste kapitler tages fat på to stater, der sjældent hører til velfærdsstatslitteraturens faste pensum. Klaus Schriewers analyse af Spaniens udvikling efter Francos død understreger, hvordan det internationale samfunds krav om demokratisering, regionernes krav om autonomi og den katolske kirkes fortsat markante position præger nutidens spanske samfund. Singapore befinder sig i endnu højere grad i kanten af »velfærdsstaternes kreds.« Faktisk har det i lange perioder defineret sig ved asiatiske værdier og i direkte modsætning til de vestlige velfærdsstaters individualisering og moralske forfald. Søren Christensen viser imidlertid i en uhyre interessant analyse, at denne afstandtagen i sig selv inkorporerer vestlig tænkning, mens en udsat placering og fraværet af et folk tvang landet til at fokusere på opbygningen af en stærk stat, hvor socialpolitikken først og fremmest skal blande de etniske grupper og sikre en meritokratisk udvælgelse af eliten. En tydeligere modsætning til den universalistiske, skattefinansierede danske velfærdsstat end den tvungne, individuelle opsparring til pension, sygesikring mv. kan næppe tænkes.

Samlet set er bogen et anstrengende, men også berigende bekendtskab. Modet til at tænke stort og trække linjer til Vestens store historiefilosofiske traditioner er både dens styrke og svaghed. Det gør den god at tænke med, ligesom perspektivering til anderledes stater bør interessere enhver, der arbejder med velfærdsstatens historie. Men fugleperspektivet har naturligvis også den konsekvens, at den læser, der primært interesserer sig for, hvordan Kanslergadeforliget blev udmøntet i praksis, eller hvorfor 1970'ernes socialreform afskaffede sygekasserne frem for A-kasserne, går forgæves.

Henrik Madsen

STEVEN L.B. JENSEN & THOMAS EKMEN JØRGENSEN: *1968 – og det der fulgte. Om studenteroprørets forudsætninger og konsekvenser.* (Gyldendal, 2008). 312 s., 299 kr.

Næsten 10 år måtte vi vente, før Steven L. B. Jensens og Thomas Ekman Jørgensens prisopgave fra Københavns Universitet om studenteroprørets forudsætninger og konsekvenser i Danmark fra 1999 blev udgivet som bog – vel og mærke i en særdeles vellykket og meget læseværdig omskrivning.

Bogens omdrejningspunkt er studenteroprøret i 1968 eller snarere studenterbevægelsen, der opstod på Københavns og Aarhus Universitet i 1968. Begrundelsen herfor er ifølge forfatterne, at studenteroprøret var den vigtigste begivenhed i 1968, og at studenterbevægelsen kom til at sætte dagsordenen for venstrefløjens i 1970'erne. Dermed bliver historien om studenterbevægelsen også en historie om venstrefløjens og ungdomsoprøret i 1960'erne og 1970'erne. »Det er en historie om opgang og forfald, der falder sammen et større politisk og kulturelt opbrud i perioden«, som forfatterne skriver (s. 10). Vi vender tilbage til denne påstand senere.

Bogen består af 4 kronologisk strukturerede kapitler: »Forløberne«, »Studenteroprøret«, »Det Røde Årti« og »Nedturen«. I »Forløberne« kontekstualiseres begivenhederne på universiteterne i 1968 og sættes i forhold til den lange række af politiske og kulturelle opbrud, der udfoldede sig fra slutningen af 1950'erne under samlebetegetelserne Det Ny Venstre og Ungdomsoprøret. Forfatterne demonstrerer, hvordan der med dannelsen af SF i 1958, Kampagnen mod Atomvåben i 1960, Politisk Revy i 1964, Studenterforsamlingen og senere Vietnam-bevægelsen skabtes en række miljøer og medier, hvor ikke-kommunistiske venstreorienterede kunne finde et politisk ståsted i den kolde krig uden om DKP og det etablerede politiske system. Endvidere viser forfatterne, hvordan Politisk Revy,

der ligesom de øvrige af Det Ny Venstres medier havde været domineret af kulturradikale, fra 1966 blev udfordret af unge, der ønskede at dyrke spontanitet og kropslig sanselighed frem for Vietnam-krigen. Bogens forfatter understreger, at Ungdomsoprøret ikke var båret af en fælles ideologi. Limen i den nye type ungdomskulturelle fællesskaber, der opstod fra 1966 omkring Brøndby Pop Klub, Gladsaxe Teen Klub og Studentersamfundet var musikken. Netop Studentersamfundet var indtil konkursen i 1968 et meget livligt mødested mellem Det Nye Venstre og Ungdomsoprøret. Herfra udsprang både eksperimenter med nye sammenlivsformer, kollektivet og Det Ny Samfund, som stod bag Thy-lejren i 1970, der var kulminationen på Ungdomsoprøret. Forhåbningerne til det nye samfund, som de unge ville opbygge, var enorme, men Thy-lejren løste ikke deltagernes seksuelle frustrationer (primært de mandliges). Tværtimod fremhæver bogens forfatter, at Thy-lejren udstillede grundlæggende modsætninger og paradokser i Ungdomsoprøret: Et af paradokserne var at de unge på den ene side vendte det materialistiske forbrugersamfund ryggen, men samtidig var de nye fællesskaber og gruppeidentiteter baseret på forbrug af teknologi og materielle goder – primært af musik, men også stoffer og tøj. Et andet paradoks var, at Thy-lejren lynhurtigt blev opdelt i »stammer«, som lå i indbyrdes strid, hvilket bestemt ikke var hensigten. Endelig var man jo taget til det vestlige og nordligste Thy for at komme i kontakt med oprindelige og autentiske Danmark, men dette kulturmøde endte i kæmpenederlag, da ungdomsoprørene under politibeskyttelse måtte eksporteres fra Hjørdemål Kirke for at undgå lokale fiskeres vrede. Herefter bredte desillusionen sig. De unge, som primært var interesseret i personlig udvikling søgte mod meditation og andre former for nyreligiøse bevægelser, mens de politisk bevidste radikaliseredes. Både paradokserne og radikaliserings-tendenserne omkring 1970 kom også tydeligt til

udtryk i studenteroprøret og studenterbevægelsen, der opstod i 1968. Fremstillingen og analysen af Ungdomsoprørets indbyggede konflikter og paradokser er fremragende og tilmed overordentlig underholdende.

Studenteroprøret i Danmark, der behandles meget grundigt i bogens anden del »Studenteroprøret«, begyndte den 21. marts i gården foran Psykologisk Laboratorium, da en gruppe psykologistuderende til lyden af Burnin' Red Ivanhoe og smagen af øl, afbrød undervisningen og mobiliserede de studerende til protest under parolerne: »Bryd professorvældet« og »medbestemmelse nu«. Forud var gået, som forfatterne viser, adskillige års forgæves forsøg på at demokratisere uddannelserne og gøre undervisningens indhold mere tidssvarende og samfundsrelevant gennem de traditionelle studenterpolitiske kanaler.

Med opsigtsvækkende aktioner, kulminerende med den særdeles vellykkede besættelse af Psykologisk Laboratorium, lykkedes det de psykologistuderende på blot én måned at opnå vidtgående »medindflydelse« på deres studium samt at etablere en egentlig studenterbevægelse. At aktivistbevægelsen, som de benævnte sig selv, på ingen måde var en homogen enhed, kom meget tydeligt til udtryk i august 1968 på Mors-seminaret, som aktivistbevægelsen arrangerede. Formålet var at definere bevægelsens fremtidige målsætninger og strategi for studenteroprøret. Seminaret udviklede sig absurd komisk, da en gruppe »tumultanter«, eksponenter for en ekstrem form for selvrealisering kaldet »jeg-power« kuppede seminaret og omdannede det til et anarkistisk eksperiment. Mors-seminariet udstillede på den ene side med al tydelighed modsætningerne internt i Studenter- og Ungdomsoprøret mellem sanselige og selvudlevende »tumultanter« og politiske hardlinere (»befamlerne«) som fx Finn Ejnar Madsen, der ønskede en revolution af samfundet og så studenterbevægelsen som et middel hertil. På den anden side pegede tendenserne til radikaliserings af studenteroprøret fremad.

Mens studenteroprøret i 1968 havde været en succes blev »det andet studenteroprør«, kampen om Universiteternes styrelseslov i 1970 en kæmpe nedtur for studenterbevægelsen, der endte med at gå imod den lov, som de selv havde været med til at forhandle. Nederlaget radikaliserede yderligere de studerende, idet studenterådene omdannedes til marxistiske kamporganisationer. Forfatterne forklarer Studenterbevægelsens nederlag i 1970 med, at de studerendes vilje til dialog var afløst af en radikal aktivisme, der var kompromisløs og konfliktsøgende. Samtidig stødte de studerende tidligere allierede fx Mogens Fog og det omgivende samfund fra sig. Besættelsen af Københavns Universitet i 1970, hvor de studerende drak Fogs Sherry og røg hans cigarer markerede et lavpunkt. Aktionen vakte voldsom harme og isolerede de studerende i den politiske debat.

»Fagkritikken« og især udgivelsen af »maler-rapporten«, der for første gang satte fokus på sammenhængen mellem skadelige kemikalier og »maler-hjerne«, og arbejdernes fornyede aktivisme i forbindelse med »de vilde strejker«, førte kortvarigt til en opblomstring af studenterbevægelsen i begyndelsen af 1970erne. »Fagkritikken«, der var de studerendes eget forsøg på at reformere forskningen, banede vejen for helt nye samfundsrelevante forskningsfelter som fx arbejdsmedicin og miljø. Men fra 1972 stivnede Studenterbevægelsen ifølge forfatterne, da »fagkritikken« blev overtaget af et marxistisk århusiansk præsteskab, der understregede at al anvendt forskning måtte bero på en sand og objektiv videnskabelig analyse af det kapitalistiske samfund. Studenterbevægelsen, hvis tyngdepunkt teoretisk og politisk for længst var flyttet til Århus, forfaldt herefter i uendelige analyser og stridigheder omkring det kapitalistiske samfunds grundlag. Imens forværredes krisen i samfundet og uforsonlige fraktionskampe i VS resulterede i en række sekteriske marxistisk-leninistiske partier på den yderste venstrefløj, der sjældent

talte mere end 20 medlemmer, men som alle gjorde krav på at være *det* revolutionære parti.

Bogens sidste kapitel »Nedturen« handler primært om den psykiske nedtur mange venstreorienterede gennemlevede i slutningen af 1970erne og begyndelsen af 1980erne, da det stod klart, at revolutionen i Vesten aldrig ville komme, og selvstændighedsbevægelserne i den 3. verden, som mange havde engageret sig lidenskabeligt i, udartede til despotiske rædselsregimer. Langt mere interessant, men også problematisk er bogens næstsidste kapitel »Det røde årti« (med reference til den tyske historiker Gerd Koenen). Her flyttes fokus i nogen grad bort fra studenterbevægelsen til udviklingen på det øvrige af den yderste venstrefløj og i samfundet generelt i 1970erne. I modsætning til de foregående kapitler, som var særdeles veldokumenterede og baseret på egen forskning, bevæger forfatterne sig flere steder i dette kapitel på temmelig tynd is. Fx når de på grundlag af to eksempler fra satireunderholdningen i DR hævder, at den yderste venstrefløjs synspunkter havde privilegeret adgang til medierne, men ikke evnede at påvirke udviklingen i det kriseplagede omgivende samfund. Et kig i noteapparat afslører, at konklusionerne i kapitlet – udover enkelte henvisninger til bl.a. Politisk Revy – bygger på den eksisterende – og stærkt mangelfulde – forskning på området. Denne kendsgerning bringer mig tilbage til bogens indledende tese. Efter min vurdering, er det meget tvivlsomt, hvorvidt studenterbevægelsen kan fungere som prisme for venstrefløjens udvikling i 1960erne og 1970erne. Faktisk viser forfatterne selv, hvordan studenterbevægelsen i 1970erne lukkede sig om sig selv i teoretiske abstraktioner, mens andre dele af både den gamle og nye venstrefløj blomstrede fx omkring græsrodsbevægelserne. Disse behandles dog kun kort i bogen. Problemet er, at bogens forfattere ikke syste-

matisk afgrænser og anvender begrebet »venstrefløjen«. Årsagen skal formentlig søges i den udviklingshistoriske fortællingsramme, som forfatterne forsøger at lægge ned over Studenterbevægelsen og venstrefløjens udvikling i 1970erne.

Bogens udviklingshistoriske fortællingsform, der præsenteres i indledningen, er for mig at se bogens største svaghed. Historien om Studenterbevægelsen må ifølge forfatterne, ud fra en demokratisk målestok, anskues som en forfaldshistorie. Som alle udviklingshistorier har historien om Studenterbevægelsen en fast struktur med en optur (ungdomsoprøret), midte og storhed (studenteroprøret indtil august 1968) og forfaldet (studenterbevægelsen og venstrefløjen i 1970erne). Problemet ved udviklings- og forfaldsfortællingen er, at den har meget vanskeligt ved at rumme nuancer, der går imod den på forhånd bestemte retning, dvs. »forfaldet« i fortællingen. Formen kommer således til at bestemme indholdet, men historien om venstrefløjen i 1970erne er åbenlyst for kompleks til at kunne indpasses ind i forfaldshistorien. Til forfatternes ros skal siges, at de i praksis sprænger forfaldsfortællingens moralske spændetrøje. Udviklingsfortællinger er endvidere kendetegnet ved en klar rollefordeling med klare helte og skurke. Det gælder også her. Helten over dem alle er rektor og tidligere modstandsmand Mogens Fog, der har indset behovet for demokratisering og reformering af universitetssystemet, og som bliver studenterbevægelsens vigtigste allierede i kampen for medbestemmelse. Skurken er de studerende, der altovervejende beskrives negativt som dogmatiske og totalitære i deres tankegang og uden forståelse for det omgivende samfunds udvikling og den politiske sammenhæng, de indgår i. I hvert fald efter 1968. Derimod forbigås Mogens Fogs eget mildest talt belastede forhold til demokrati (i hvert fald i begyndelsen af 1950erne) i tavshed. Endelig må jeg indrømme, at jeg irriteres en del af den no-

get konservative demokratiforståelse, der præger forfatternes negative vurdering af de studerendes eksperimenter med direkte demokrati, der kritiseres for at bane vejen for demagoger og manipulation.

Bogens helt store styrke er, at den ikke alene gør op med en lang række af de myter, der fortsat lever i bedste velgående i diverse undervisningsmaterialer og websider om 1968, men også behandler forudsætningerne for 1968 og placerer studenteroprøret solidt i en bredere transnational kontekst. Ungdoms- og studenteroprøret i slutningen af 1960erne var transnationale fænomener med klare forbindelser, ligheder og forskelle. Forfatterne formår – gennem et imponerende kendskab til den internationale litteratur på området – at knytte trådene og krydse grænserne og derved at sætte det danske studenteroprør i perspektiv.

1968 studenteroprøret – og det der fulgte (ikke verdens mest elegante titel) er et stykke velformuleret – og for store deles vedkommende – veldokumenteret grundforskning i et emne, der i mange år har skreget på at blive behandlet videnskabeligt, nemlig de mange begivenheder, strømninger, fænomener og forestillinger, som i daglig tale forbindes med 1968. I mine øjne er der ingen tvivl om, at *1968 studenteroprøret – og det der fulgte* i mange år frem over vil stå som standardværket om 1968 og studenteroprøret i Danmark. Bogen vil være pligtlæsning for alle, der enten underviser i, interesserer sig for, eller skriver opgave om, Danmark og verden i 1960erne og 1970erne.

Morten Bendix Andersen

SKOLEHISTORIE

C. E. JØRGENSEN, A. CHRISTIANSEN, J. P. CLAUSAGER, M. MIKKELSEN OG TH. K. CHRISTIANSEN: *Fredericia Gymnasium siden 1656. Skolen i tiden*, (red.) B. Bagger. (Lokalhistorisk Forlag, Fredericia, 2008). 143 s., kr. 148 kr.

De enkelte skolers historie er en af de grundlæggende forudsætninger for skole og uddannelsesforskningen. *Fredericia Gymnasium siden 1656* er netop et værdifuldt bidrag til denne uddannelsesforskningens fødekæde. Undertitlen: *Skolen i tiden* skal, som skolens nuværende rektor Poul Erik Madsen skriver i forordet, understrege, at skolen både følger og afspejler tiden. Skolernes historie skrives, som det sker her, kronologisk og omfatter en kombination af overblik og krønike. Sjældent sættes den lokale udvikling ind i en teoretisk forståelsesramme, men ofte i en samfundsmæssig kontekst. Det er genrens natur, og den lever det foreliggende værk pænt op til.

Fredericia Gymnasium er en af kongerigets ældste gymnasier og fortjener også af den grund at blive beskrevet. Ganske vist er 1656 året, hvor Frederik 3. underskrev oprettelsesbrevet, men skolen kom først i gang i 1664, desuden har den ikke i en ubrudt periode været gymnasium, da den i årene 1850-79 ikke dimitterede studenter.

Bogen er disponeret i fem kapitler. Det første er skrevet af skolens tidligere rektor, Carl E. Jørgensen, der over årene har bidraget med væsentlig skolehistorisk forskning og som i sin behandling af skolens udvikling 1656-1817 giver både centrale nærbilleder og klare hovedlinjer. Andet afsnit er skrevet af Asger Christiansen, der behandler perioden 1818-1929, hvor lokale kræfter genrejser skolen, og hvor gymnasiet genskabes til dels takket være en dynamisk leder. I tredje afsnit skitserer Jørgen Peder Clausager udviklingen 1930-45 med vægt på byggesager og besættelsestid.

I fjerde afsnit skriver Morten Mikkelsen om skolens udvikling i årene 1945-74 med megen nerve og indføling, bl.a. behandles den nu helt glemte præfektinstitution og de små skridt frem mod elevdemokratiet. I femte del skriver Journalist Thomas Kvist Jørgensen levende og kalejdoskopisk om udviklingen frem til i dag.

Carl E. Jørgensen formår at beskrive skolens ældste historie med givtige udblik til forholdene på andre skoler og fremhæver dermed den diversitet, der på trods af ens nationale krav var karakteristisk for den ældre, højere skoles udvikling. Den enkelte skoles historie kan inspirere til undersøgelser på det nationale plan. Et af disse forhold er, at der i anden halvdel af 1700-tallet, i den såkaldte oplysningstid, var ringe søgning til latinskolen. Hvorfor var der denne diskrepans mellem idealet om kundskab som løsnings på verdens problemer og så den ringe lokale interesse for højere undervisning? I årene 1741-1800 blev der gennemsnitligt uddannet tre studenter om året. Asger Christiansen rejser i forbindelse med et citat fra rektor V. A. Blochs dimissionstale fra 1880 spørgsmålet, om datidens lærde skole nu også var en sort skole, hvilket Bloch tog afstand fra: »Langt fra at undervurdere Kundskaernes Betydning, tror jeg dog, at Hovedvægten maa lægges paa, at de Unge lærer at arbejde med Forstand, og derved vinde Tillid til selv at kunne udrette noget.« Måske var denne opfattelse også gældende på andre skoler, og de karakteristiske som ikke kun Fritz Jørgensen, men også Grundtvig og Scherfig i hver deres tid fremsatte, var måske fortegnede stereotyper? Skolens motto: *ET PUERIS PALMAE*, oversat ved *OGSAA UNGE KAN VINDE ÆRE* var et udtryk for at latin var et centralt fag. De klassiske sprog måtte nødvendigvis omfatte et vist terperi, men i fagene historie, litteratur og til dels i religion er der mange vidnesbyrd om brug af det levende ord

til at udvikle elevernes fantasi og uddybe deres forståelse.

Bogen er velillustreret, og der er grund til at fremhæve cand.mag. Hans Christian Kofoeds minutøse tegninger af fysiklokalet i 1913. En lærd skole i vækst måtte nødvendigvis bruge mange kræfter på lokaleforholdene, som bogen skildrer i forskellige faser, ikke mindst den smukke bygning, som stod færdig i 350-året for skolens grundlæggelse.

Bogen skildrer og karakteriserer en lang række lærere og rektorer, og gengiver gruppebilleder af mange lærerkollegier. Ud over V. Bloch, som allerede er nævnt for sin moderne pædagogiske målsætning, er det interessant at møde en lærer som Svend Aalbæk Madsen, der hele sin lærergerning 1929-75 tjente Fredericia Gymnasium. Han var også en kendt mand i De kommunale Gymnasiers Lærerforening og aktiv i forberedelserne af 1963-reformen. Han havde et klart blik for, at gymnasiundervisningen måtte forandre sig med samfundsudviklingen, og kun da kunne den fortsat give eleverne en tidssvarende almindelig dannelse. Eleverne kaldte ham for »ålen«, og det var vel mere almindeligt dengang at give lærerne øgenavne, end det er i dag. Andre eksempler er »Jørgen P«, »Sty«, »Engelsk-Jørgensen«, og en lærer, der havde undervist i Afrika, blev kaldt »Massa«. Rektor Erik Lund, der var skolens myndige leder 1944-74 var både forfatter af det bindstærke værk om verdens historie og medforfatter til 1963-reformens idéhistorie. Han karakteriseres i bogen som primus inter pares og en foregangsmand inden for skolens demokratisering. Indtil 1967, da der kom et ministerielt forbud herimod, gennemså han skolebladet, inden det blev trykt. Rektor Lund blev i øvrigt i 1980 promovet som æresdoktor ved Odense Universitet, hvortil han testamenterede sin store bogsamling. Skoleblade, elevforeninger og skolerevyen var vigtige for udviklingen af en skoles »ånd« eller, hvad vi i dag ville kalde skole- og elevkultur. Disse komponenter var i høj

grad til stede i Fredericia, og dertil kom eks-kursioner, udvekslingsrejser og skoleboller, fra 1972 med tilhørende ølsalg.

Fredericia Gymnasium har i sin lange historie haft mange skikkelser og funktioner. Først latinskolen med den danske skole, dernæst den lærde skole, der i 1800-tallet i nogle årtier blev reduceret til en realskole, og den højere almene skole fra 1903 med mellemskole og realklasse, nu i kommunalt regi. I 1963 blev mellemskolen nedlagt, realundervisningen blev treårig og gymnasiet grendelt i 2. og 3.g. I 1973 blev Højere Forberedelseseksamen oprettet ved skolen, til gengæld blev realafdelingen nedlagt i 1975. I 1973 skiftede skolen ejer og blev amtskommunal, og flyttede til nye bygninger.

Det største brud i skolens historie har været overgangen fra elite til massegymnasium, hvilket blev gennemført fra slutningen af 1950'erne til midten af 1970'erne. Denne proces begyndte med en politisk erkendelse af, at uddannelse var en investering, og at det derfor var vigtigt at aktivere intelligensreserven, både af hensyn til landets konkurrenceevne og udbygningen af velfærdsstaten. I 1955 bortfaldt skolepenge, eksamensgebyrer og bøger skulle ikke længere købes, men stilles gratis til rådighed. Dernæst kom så småt muligheden for at modtage støtte fra Statens Uddannelsesstøtte. Morten Mikkelsen fremhæver netop, hvor store økonomiske barrierer, der eksisterede indtil 1955. I 1945 var der ansat 23 lærere til at undervise 379 elever. I 1973 var der 43 lærere og 490 elever og i 2008 var tallene 75 lærere og 575 elever. De sidste oplysninger kan læses på en DVD, der følger med bogen. Her kan man også orientere sig i lærere og elevers erindringer, se gruppebilleder af studenter og hf-hold 1914-2008 og filmklip fra 1938-83.

Det ville have været spændende, hvis forfatterkollegiet til slut havde tegnet nogle hovedlinjer i de 350 års skoleudvikling. Det kunne være interessant at følge en pædagogisk hovedlinje, ændringerne i forhold

til disciplinhåndhævelsen, fagdidaktiske skift og de ledelsesmæssige forandringer. Denne indvending mod bogen skal dog ikke svække det indtryk, at *Fredericia Gymnasium siden 1656* – indenfor sin genre – er en spændende og facetteret

udgivelse, der både som lokalhistorie, skolehistorie og personalhistorie bør nå ud til de mere end 6000 elever, der siden 1973 har taget eksamen fra Fredericia Gymnasium og HF.

Harry Haue

UDENRIGSHISTORIE

CHRISTIAN FRIIS BACH, THORSTEN BORRING OLESEN, SUNE KAUR-PEDERSEN OG JAN PEDERSEN: *Idealer og realiteter – Dansk udviklingspolitik historie 1945-2005*. (Gyldendal, 2008). 583 s., 449,50 kr.

Med værket *Idealer og realiteter – Dansk udviklingspolitik historie 1945-2005* har den danske udviklingsbistand nu fået sin egen historiebog. I dette tilfælde i form af en art supplementsbind til *Danmarks Udenrigspolitik Historie bd. 1-6*, i samme format og med samme redaktionsgruppe. Trods Danmarks fremtrædende position indenfor internationalt udviklingssamarbejde, og de store beløb, der siden slutningen af 1960'erne er blevet bevilliget til ulandsbistand hvert år, er det et hjørne af udenrigspolitikken, som er stedmoderligt behandlet i *Danmarks Udenrigspolitik Historie*. Blandt andet fordi det er et emnefelt historikere hidtil har veget udenom.

Dette bliver der imidlertid rådet bod på med *Idealer og realiteter*, hvor de fire forfattere behandler udviklingspolitikens historie helt fra den første efterkrigstids-hjælp til Europa i 1940'erne frem til nær-områdeindsatser for at begrænse flygtningetilstrømningen i det nye årtusinde. Det er historien om Danmarks vej fra fuks til duks. Fra at ligge i bunden af de internationale sammenlignende statistikker over bistandsdonorer til vores position i dag hvor dansk bistand fremhæves for sin størrelse og kvalitet.

Sune Kaur-Petersen åbner med en beskrivelse af perioden 1945 – 1962, hvor Danmark allerede kort tid efter krigsafslut-

ningen engagerede sig i et omfattende nødhjælpsarbejde til det krigsramte Europa. Samarbejdet mellem private organisationer og staten om denne indsats foregreb på flere områder den senere udvikling i ulandsbistanden. I 1950'erne engagerede Danmark sig i egentlig ulandsbistand, først og fremmest gennem FN's tidlige programmer, men også via det fællesskandinaviske undervisningshospital i Seoul. Først i 1962 fik Danmark imidlertid sin første egentlige ulandsbistandslovgivning, med egen bistandsadministration i udenrigsministeriet, det senere DANIDA, og nationale danske ulandsprojekter.

Etableringen af det danske bilaterale bistandsprogram i 1960'erne og starten af 1970'erne, beskrives af Jan Pedersen i hans afsnit om 1962 – 1975. Der fokuseres både på opbyggelsen af administration og forvaltning, de første frivilligprogrammer og den tidlige udviklingsforskning, samt det ulandsmiljø der gradvist etableredes i takt med at flere danskere involveredes i arbejdet og bevillingerne steg. Danmark spredte sig bredt i denne fase, også af hensyn til de prestige- og erhvervsgevinster, man håbede at få af bistanden. Optimismen var udbredt og dansk bistand bestod af en skønson blandning af højskoleinspirerede initiativer, andelsbevægelse, kvæggårde og cementfabrikker. Trods spredningen var visse lande, såsom Tanzania og Indien, storftagere af dansk bistand og trods det populære billede i offentligheden af dansk bistand som koncentreret om de fattigste, viser Jan Pedersen hvordan hoveddelen gik til mere traditionelle sektorer såsom

fremstillingsvirksomhed, infrastruktur og offentlig forsyningsvirksomhed.

Thorsten Borring Olesen tager sig af perioden 1975 til 1989, hvor den danske bistand steg til stadig nye højder både i absolutte tal og som procent af BNP. Danmark nåede trods økonomisk krise, det FN mål på 0,7% som de øvrige skandinaviske lande havde nået et par år tidligere. Herefter så man sig så at sige ikke tilbage og under de borgerlige regeringer i 1980'erne voksede bistanden yderligere til 0,9%. Den kraftige ekspansion var dog ikke problemfri og bistanden kom blandt andet under angreb fra Industrirådet for ikke at være erhvervsvenlig nok. Danidas stab voksede langt fra med samme hastighed som bevilningerne, og flere store danske indsatser i blandt andet Tanzania og Bangladesh løb ind i problemer. Ikke desto mindre lykkedes det stort set at bevare konsensus om bistandspolitikken i Danmark, fordi det danske bistandsprogram var af en sådan sammensat karakter, at de fleste gruppegringers interesser kunne tilgodeses.

Internationalt blev Danmark en varm fortalere for forøgede bistandsoverførsler, men i fx debatten om en Ny Økonomisk Verdensorden i 1970'erne, som Olesen behandler udtømmende, var Danmark en mere lunken støtte. Kravene om omorganisering af international handel, blandt andet ved udflytning af industri fra i- til ulandene rørte ved vitale danske samfundsinteresser. Danmark anerkendte dog, at der eksisterede et internationalt skæbnefællesskab mellem rige og fattige lande, og søgte i modsætning til de store vestlige industrinationer at holde Nord-syd-dialogen åben. Da de internationale konjunkturer slog om i 1980'erne og kravene til ulandene om strukturtilpasninger afløste NØV-kravet, indtog Danmark også her en moderat holdning og arbejdede sammen med de øvrige nordiske lande for, at strukturtilpasningskravet ikke skulle gå for hårdt ud over de fattigste.

Forfatterteamets eneste ikke-historiker, international chef i Folkekirkens Nødhjælp,

Christian Friis Bach, behandler perioden fra 1989 til 2005. Årene umiddelbart efter murens fald var en kreativ periode i dansk ulandsbistand, hvor Danmark lagde grunden til sin status som største relative bistandsyder i 1990'erne. Med afmonteringen af supermagtskonflikten, blev der større plads til danske prioriteter som demokrati, menneskerettigheder og miljø i ulandsbistanden, og den klassiske ulandsbistand blev af SR-regeringen suppleret med puljer til miljøforbedringer og konfliktforebyggelse i blandt andet Østeuropa. Miljø-, freds- og stabilitetsindsatserne nåede dog aldrig det niveau der var forudset i begyndelsen af årtiet, og efter VK-regeringens overtagelse af regeringsmagten i 2001 blev der sat en stopper for de automatiske stigninger i bistandsbevillingerne. Niveauet blev nu noget lavere, om end stadig højt i international sammenhæng. Nedskæringerne blev mødt med bestyrtelse i ulandsmiljøet, mens den almindelige danske befolkning ikke tog den store notits heraf. Midterpartiernes marginalisering i dansk politik betød nye vilkår for dansk ulandspolitik – vilkår som bogen dog, af gode grunde, kun når at behandle overfladisk.

Det er lidt af en bedrift, at fire helt forskellige forfattere, der har skrevet hver deres afsnit, trods alt har kunnet producere et så helstøbt værk som der her er tale om. Ikke desto mindre er der visse steder stor forskel i vægtningen af stoffet. Mens fx Jan Pedersen giver en grundig beskrivelse af den indenrigspolitiske scene, den bilaterale projektbistand og det danske ulandsmiljø, fokuserer Thorsten Borring Olesens afsnit i højere grad på den internationale ramme og de økonomiske debatter i FN og Verdensbanken. Det giver kursændringer i analysen, som dog næppe har kunnet undgås, og hver forfatter starter i et vist omfang forfra på en ny historie i deres egne afsnit.

En af årsagerne til det store antal forfattere er sandsynligvis, at dansk udviklingspolitik hidtil har været et forsømt felt for dansk historisk forskning. Værket er derfor

i vid udstrækning et pionerarbejde baseret på omfattende grundforskning af de fire forfattere, først og fremmest i udenrigsministeriets arkiv og i referater og papirer fra Danidas styrelse. Det centrale politiske og forvaltningsmæssige niveau i Danmark er således også bogens akse, mens international komparation, indsatsen i marken og til en vis grad også de danske NGO'er har en mindre fremtrædende rolle.

I et værk med fire forfattere kan det være vanskeligt at præsentere en samlet konklusion, og det er måske derfor at to af værkets redaktører, Carsten Due-Nielsen og Nikolaj Petersen, har skrevet bogens indledning og afsluttende opridsning af hovedtræk i den danske udviklingspolitik historie. Afslutningen kredser om de skiftende rammevilkår for en effektiv dansk ulandsbi-stand, og en lidt firkantet diskussion af mål og motiver, hvor det ved udelukkelsesmetoden konkluderes, at altruisme og meget langsigtede generelle mål har været politikens vigtigste motiver. Dette virker umiddelbart som en forsimplet konklusion på baggrund af bogens kapitler, som viser mange overlap mellem udviklingspolitikken og udenrigs- og indenrigspolitiske dagsordner og målsætninger. At reducere dansk udviklingspolitik til spørgsmålet om altruisme eller egeninteresse er måske i det hele taget en ufrugtbar forståelsesramme for et så sammensat emnefelt, der overlapper både kultur, økonomi og politik.

Ikke desto mindre er *Idealer og Realiteter* et vellykket bud på en samlet fremstilling af dansk udviklingspolitik historie, og et uomgængeligt referenceværk for den fremtidige forskning i dansk udviklings- og udenrigspolitik historie.

Peter Yding Brunbech

JESPER TOFT HANSEN: *Det mentale usikkerhedsfelt*, Jean Monnet Centrets Skriftserie nr. 11, (Aarhus Universitetsforlag, 2008). 92 s., 50 kr.

Jean Monnet Centret fortsætter med dette hæfte sin fortjenstfulde udgivelse af nyere dansk forskning i udenrigspolitik og ikke mindst europæisk integration. Emnet for dette bind er debatten i forbindelse med Euro-afstemningen i år 2000, hvor globaliseringen ifølge forfatteren havde nået et omfang, »hvor de europæiske og globale udfordringer trænger sig på i en sådan grad, at der etableres et mentalt usikkerhedsfelt, som sætter rammen for tidens politiske diskurs.«

Fokus er på retorikken, og den metodiske tilgang er diskursanalyse. Jesper Toft Hansen binder sig fornuftigt nok ikke dogmatisk til en bestemt retning, og for læseren er det også rart, at den teoretiske introduktion er skåret ned til et minimum. Kildematerialet er først og fremmest avisartikler, og her er det i udgangspunktet en styrke, at forfatteren ud over de tre store morgenaviser også har haft tid til at gennemgå Ekstra Bladet. I praksis får Toft Hansen dog ikke det store ud af dette anderledes materiale, fordi han interesserer sig mere for de politiske aktørers udtalelser end for den bredere debat.

Toft Hansen tager udgangspunkt i antagelsen om en særlig tæt sammenhæng mellem stat og nation i dansk identitet – et synspunkt som bl.a. Lene Hansen har argumenteret udførligt for – som gør, at enhver udfordring af den statslige suverænitæt også opfattes som en trussel mod den nationale identitet, mod danskheden. Analysen starter derfor med to vigtige debatter i starten af år 2000, som udførte konteksten for det, som folkeafstemningen konkret drejede sig om. For det første udlændingepolitikken, hvor Poul Nyrup Rasmussens regering var alvorligt presset af indre splittelse og krav om stramninger fra oppositionen anført af Venstre og Konservative. For det andet

Østrig-sagen, hvor EU indførte sanktioner efter optagelsen af Frihedspartiet i den østrigske regering, hvilket førte til skarpe reaktioner mod indblanding i medlemsstaternes politiske liv. Det er Toft Hansens vurdering, at perioden som sådan var præget af krise, men det må vel siges at være en vurdering set fra regeringens synsvinkel. Dansk Folkeparti, som stormede frem i meningsmålingerne, har næppe haft den samme opfattelse.

Sammenkædningen af indvandring og euro var ikke overraskende kraftigst hos Dansk Folkeparti. Det er interessant at følge, hvor bevidst rollen som protestparti spilles: Det erkendes åbent, at det i høj grad er kronen som symbol, der skal bevares, og at afstemningen også skal bruges til at kritisere både indvandring og EU's stigende indflydelse i almindelighed.

Et andet hovedspor i modstandernes retorik var velfærdsdebatten, hvor der blev argumenteret for, at deltagelse i euro'en nødvendigvis også ville føre til harmonisering af den økonomiske politik og dermed af de sociale systemer. Denne dimension var klart tværpolitisk. Som ved tidligere afstemninger førte Europa-debatten tilsyneladende til en større konsensus om den danske velfærdsstats fortrin, end indenrigspolitikken normalt giver indtryk af.

Derudover følges en række andre velkendte temaer i modstandernes indlæg: Kritikken af embedsværkets pro-europæiske oplysning, afstemningens mulige konflikt med grundloven og den grundlæggende uenighed om de økonomiske konsekvenser af et ja har gået igen ved alle folkeafstemningerne.

Mens modstandernes argumentation analyseres udførligt, gennemgås ja-sigerne ganske kort. Det har givetvis været med til at gøre projektet mere overskueligt, men det er også problematisk. F.eks. kom kritikken af udlændingepolitikken også fra Venstre og Konservative, og mens det er åbenlyst, hvordan Dansk Folkeparti kunne kombinere den med modstand mod

euro'en, så står det mindre klart, hvordan de to store borgerlige partier både kunne kritisere indvandringen og kæmpe for et ja ved folkeafstemningen.

Resultaterne perspektiveres i en længere diskussion, hvor der bl.a. argumenteres for, at euro-debatten foregik i et »mentalt usikkerhedsfelt« præget af ængstelighed ved den accelererende modernisering. Jeg er imidlertid ikke overbevist om, at det i særlig grad har karakteriseret Euro-afstemningen. Usikkerhed har der givetvis været, men spørgsmålet må vel efterhånden være, hvornår debatten om Danmarks forhold til Europa *ikke* har været præget af usikkerhed og angst for nationens undergang? Og som bekendt er ikke alle afstemninger endt med et nej.

På den anden side gør den grundige analyse af Dansk Folkepartis retorik det klart, at sammenkædningen af islamisering og integration var en vigtig nydannelse i debatten, ikke mindst fordi det påpeges, at det er en politisk cocktail på vej frem, også i andre europæiske lande. Til slut skal det blot beklages, at bogen slet ikke forholder sig til Katrine Hald Eriksens glimrende diskursanalyse af samme debat (fra *Historie* 2001:1). Det ændrer imidlertid ikke på, at Jesper Toft Hansen har lavet en indsigtfuld og velskrevet analyse af især modstandernes argumentation i euro-debatten. Han afviser selv, at den i sig selv skulle give en forklaring på nej'et, men den bringer os i hvert fald et stykke tættere på.

Henrik Madsen

MIGRATIONSHISTORIE

GUNNAR ALSMARK, TINE KALLEHAVE & BOLLETTE MOLDENHAWER (RED), *Migration och tillhörighet: Inklusions- och eksklusionsprocesser i Skandinavien*. Göteborg: Centrum for Danmarks Studier, Makadam's Förlag, 469 sider.

Antologien er foranlediget af Centrum for Danmarksstudier ved Lunds Universitet, hvor den skriver sig ind i rækken af komparative vinkler og forståelser af problematikker i Skandinavien. Den lægger sig navnlig i forlængelse af den tidligere antologi *Bortom Stereotyperna? Invandrare och integration i Danmark och Sverige* fra 2006 redigeret af Ulf Hedetoft, Bo Petersson og Lina Sturfelt. Centrets udgivelser bemærker sig ved at være emne- og perspektivmæssigt omfangsrige og ikke mindst at tillade at de enkelte bidrag har flere sider til rådighed end ofte er tilfældet. Dette giver i mange tilfælde mulighed for at komme længere ned i analyserne og frembringer meget detaljerede bidrag og skal altså ikke forstås negativt. Det sagt, vil en samling af meget forskellige tilgange til samme overordnede problematik også være en udfordring for den læser, der ikke deler fagtradition med alle bidragsydere i den givne publikation. *Migration och tillhörighet* trækker på en lang række af forskningsmæssige og teoretiske perspektiver, således inddrager de forskellige forfattere begreber og anskuelser fra post-strukturalistiske, pædagogiske, strukturalistisk-konstruktivistiske, sociologiske, etnologiske, økonomiske, antropologiske, policy-analytiske, socialvidenskabelige, erkendelsesteoretiske, religionsvidenskabelige, velfærdsstatsteoretiske, demokrati-teoretiske og flere andre tilgange udover at anvende forskellige metodiske og analytiske greb. Sigtet er da også at belyse inklusions- og eksklusionsmekanismer i et tværvideenskabeligt og komparativt perspektiv. Det første mål lykkes til fulde,

mens det komparative perspektiv har mere eller mindre eksplicit karakter i de enkelte bidrag. Samlet set giver antologien mange mulige læsninger, men som forsker i migration vælger jeg at læse den som en bog om migration, hvilket betyder, at jeg har lagt mere vægt på behandlingen af bestemte perspektiver frem for andre og derfor også ser forcer og mangler som en anden læser ikke nødvendigvis ville hive frem.

Bidragene tager afsæt i et større forskningsprojekt betegnet IMIO (Integration og Migration i Øresundsregionen), som blev afsluttet med et forskningssymposium med temaet »Mellem individ og kollektiv« og »hvorledes migration til de skandinaviske velfærdsstater giver anledning til en mangfoldighed af in- og eksklusionsprocesser i det politisk-administrative felt, i uddannelsesfeltet og på arbejdsmarkedet« (s. 11-12). Det er en relevant problemstilling, som skriver sig ind i et meget politiseret felt. Antologien er bygget op omkring en række delemner der først giver en historisk læsning af moderniseringsprocesser (Håkan Arvidsson), ser på nationale kendetegn i en komparativ analyse af integrationspolitik i Sverige og Danmark (Gunnar Alsmark) og et specifikt blik på indførelsen af en troskabsed i Norge (Grete Brochmann). Alsmark peger på nogle centrale skillelinjer i den offentlige flygtningedebat i de to lande og lægger sig i forlængelse af tidligere analyser af de to lande, men han går samtidig et skridt videre og peger på hvordan en nyere svensk historisk tradition for social ingeniørkunst forankret i et socialdemokratisk hegemoni viste sig succesfuldt i et mere etnisk homogent Sverige, men omvendt kommer til kort i det multikulturelle Sverige, hvis målet er stadig integration.

Næste del undersøger forholdet mellem statslige og kommunale myndigheders indgriben på integrationsprocessen. Navnlig

Kirsten Hvenegård-Lassen indfanger i sit bidrag »Viljen til valg – Kommunalt integrationsarbejde i Danmark og Sverige« nogle vigtige forskelle på praksis i de to lande (mere præcist i to forskellige kommuner: Malmø og Frederiksberg) som ikke er tydelige udenfor det komparative perspektiv. Som tidligere forskning har vist står selvforsørgelse og arbejde højt på dagsordenen i begge lande, men Hvenegård-Lassen viser, hvordan praksis alligevel adskiller sig ved, at den danske kommune har en diskursiv og social praksis omkring realisme og job-frem-for-alt, som ikke findes i samme grad i den svenske kommune. Forskel på praksis tages op af flere af de andre forfattere i antologien, men navnlig Tina Kallehave og Per H. Jensens bidrag følger i forlængelse af Hvenegård-Lassens konklusioner og tager diskussionen op på andre analytiske niveauer. De følgende kapitler behandler en tredje problemstilling ved at belyse skolesystemets komplekse virkelighed set ud fra in- og eksklusionsmekanismer. Efter denne del følger et lidt løsrevet kapitel, der ikke desto mindre giver en interessant komparativ analyse af religiøse tilhørsforhold og identiteter. Kapitlet er skrevet af Jonas Otterbeck og bygger på kvalitative interviews med ni »unge voksne« med muslimsk baggrund og giver et tiltrængt forståelse af en gruppe med moderat religiøs selvforståelse. Tiltrængt fordi mange analyser ofte bygger på ekstremerne, som de meget religiøse eller de meget sekulære udgør. Otterbecks bidrag er relevant da det arbejder med en gruppe der formodentlig beskriver majoriteten af muslimerne, med forbehold for analysens lidt spinkle empiriske grundlag. Bogens sidste artikel, skrevet af Trine Øland, giver et selv-kritisk og meta-teoretisk perspektiv på de komparative aspekter i tre igangværende forskningsprojekter som også er repræsenteret i antologien (bidragene af Hvenegård-Lassen, Bolette Moldenhawer og Otterbeck), hvilket ikke samler op på antologien i nogen klassisk

forstand, men til gengæld går seriøst og kritisk ind i grundlaget for de tre specifikke projekter. Det er en interessant måde at forstå problemstillingerne på og åbne for nærværende læser og for andre læsninger af kapitlerne, end dem jeg selv havde foretaget. Man kan som læser dog godt savne *også* den klassiske opsamling af antologiens bidrag udover hvad der ridses op i det indledende kapitel af de tre redaktører. En så forskelligartet publikation kræver næsten at der samles op på tværs.

Som samlet publikation bidrager antologien med nogle vigtige konklusioner til hele diskussionen om in- og eksklusioner indenfor et migrationsperspektiv. Den bidrager med fortættet og detaljeret viden om integrationsprocesser i forskellige felter i samfundet. Redaktørerne skriver sig omkring det faktum, at ikke alle bidrag er komparative i udgangspunktet, men sammenligner man på tværs af de enkelte bidrag får man et godt billede af de nævnte processer på både nationale og kommunale niveauer og får et billede af Skandinavien som en specifik case. Det havde dog, som just nævnt, været ønskværdigt om redaktørerne havde gjort den øvelse mere eksplisit. Set fra en migrationsforskers perspektiv, anvendes der en bred vifte af litteratur, der ikke normalt anvendes i de fagtidsskrifter jeg ellers læser, hvilket uden tvivl er med til at højne horisonten for den type af læsere. Til gengæld savner jeg *some* migrationsforsker også et mere teoretiseret blik på de transnationale dynamikker og de processer, der sker på tværs af grænser. En af bogens redaktører, Alsmark, nævner selv behovet for at bryde med den metodologiske nationalisme og det havde været interessant om dette perspektiv var blevet udfoldet også i de andre bidrag. En af bogens indledende præmisser er at »indvandring altid begynder med udvandring«, hvilket er en indlysende, men ofte overset, sandhed. Antologiens bidrag viser, hvordan politiske og sociale identiteter skabes i et sådant spændingsfelt og bliver en basis

for in- og eksklusion i de enkelte skandinaviske lande. Omvendt har publikationen mindre øje for stadige påvirkninger fra, og relationer til, »udvandrernes« hjemlande, hvilket kunnet have været et interessant perspektiv at udfolde yderligere.

Bogen giver altså indsigtssrige resultater fra omfattende forskningsprojekter og giver sig tid til at udfolde de forskellige analyser og konklusioner. Dens bredde taget i betragtning kan den læses af stort set alle, der arbejder indenfor dette felt.

Martin Bak Jørgensen

INDUSTRIHISTORIE

JOHN JUHLER HANSEN: *Fra Møller og Jochumsen til M&J Industries A/S. Om 150 år i sværvægtsklassen 1857-2007*. (M&J Industries A/S & Danmarks Industrimuseum, 2007). 240 s., 249 kr.

Dansk industrialisering har i hele sin udviklingshistorie haft nogle sværvægttere i provinsen, der har øvet stor indflydelse i det lokale miljø og stadig kendes, selvom produkter og produktion er helt ændret. Det gælder i udpræget grad Horsens-virksomheden Møller og Jochumsen, der spillede en betydelig rolle som leverandør af dansk industris kraftmaskiner, dampmaskiner og senere gennem det 20. århundrede gas-, olie- og elektromotorer, mens det siden blev maskiner og anlæg, der holdt fabrikken i live: vandturbiner, specialmaskiner til sukkerindustrien, sporskifter, tankvogne, transportanlæg, indtil man i dag har hovedvirksomheden som leverandør af rensningsanlæg og specialdele til affaldsindustrien.

Virksomheden, der startede som maskinfabrik og støberi, hvor sidstnævnte havde en betydelig vægt og bibeholdtes længere end i mange tilsvarende jernindustrielle foretagender, har haft en omtumlet tilværelse også på ejersiden med mange skiftende partnerskaber blandt jernindustriens ledere, sammenslutning med større koncerner (Danisco – Niro) og, ligesom B&W, en periode med lidet heldigt tysk ejerskab. Selskabet er nu et selvstændigt aktieselskab, drevet af en begrænset ejerkreds.

John Juhler Hansen, der er registrator ved Industrimuseet i Horsens, har sat sig den opgave at beskrive denne firmahistorie i større detaljer, end Anton Ranløvs korte fremstilling af virksomhedens første 75 år, og det er der kommet en præsentabel publikation ud af til markering af firmaets 150-årige historie. Fremstillingen bærer præg af forfatterens store byhistoriske kendskab og man får et godt indtryk af fabriks- og arbejdsmiljøet bredt ud i Horsens erhvervsliv, blandt byens spisder og i arbejderklassen og ikke mindst konkurrencen indbyrdes. Ligeså får man glimt af de jernindustrielle virksomheders organisatoriske forhold, den udbredte kartellisering i branchen skildret i al gemytlighed, mens den tekniske udvikling mere knytter sig til en beskrivelse af de enkelte foretagers rolle og indsats.

Men i det store hele holder bogen sig på det episodiske plan og er uden helhjertet forsøg på at analysere virksomheden ind i mere systematiske eller strukturelle rammer. Bogen er nok overvejende kronologisk i sin tilrettelæggelse, men de gode historier tager ofte magten fra forfatteren og de analytiske ambitioner. Værdifuld er den langsgående fremstilling af medarbejderstaben, den stærkt svingende beskæftigelse og de forhold, der rådede på tværs af ansættelse i den markante industrielle større provinsby og omegn. Mindre værdifuld er den udstrakte anvendelse af anekdotisk materiale til en karakteristik, der alligevel bliver ganske diffus. En mere hårdhændet redigering og strukturering af

det opfattende arkivstof, forfatteren indtager, havde været på sin plads. Og forsøg på at kvantificere virksomhedens udvikling nærmere end ved spredte angivelser af størrelse og udvikling ville have været

velkomment. Til gengæld er bogen godt illustreret og pænt layoutet, og det bidrager til at hæve bogen et stykke over niveauet for firmahistorier.

Hans Kryger Larsen

KULTURHISTORIE

PER H. HANSEN OG KLAUS PETERSEN: *Moderne dansk møbeldesign. Tendenser,ammerslag og historie*. (Bruun Rasmussen Publishing, Gyldendal, 2007). 327 s., 349 kr.

Per H. Hansen og Klaus Petersen har begået et værk, der allerede i indholdsfortegnelsen adskiller sig fra beslægtede værker. Her har vi at gøre med en bog, der udover at være beriget med stor faktuel tyngde, øjensynligt også er et helt personligt anliggende. Forfatterne er selv henførte over den moderne møbelkunst og betagede af den akkuratse og det kvalitetsniveau, der kendetegner det pågældende felt.

Bogens projekt er at indkredse begrebet, *moderne dansk møbeldesign* og at sætte det ind i en praktisk, håndterbar sammenhæng. Den kredser om møbelkunsten som samleobjekt og som historisk, kulturel og social mekanisme. Indholdsmæssigt bevæger bogen sig på flere platforme, og forfatterne er synlige hele vejen igennem. Formen er personlig – der er et *vi* og et *du* – hvilket giver værket en herlig uforfærdet og uhøjtidelig drejning, men sine steder også et normativt skær. Ud over at være en rigtig »gør-det-selv-bog« for auktionslystne, så er denne normativitet måske i virkeligheden det mest interessante ved værket. Det skyldes ikke, at forfatterne skiltes med deres egne meninger, ej heller at de gentager visse af de stereotyper, der udsprang af perioden, der tog patent på »den gode smag« – hvilket forfatterne oven i købet selv anfører som den største forhindring for det moderne udtryks udbredelse – nej, det virkelig interessante er, at det sker ukommenteret. Enten er det med

fuldt overlæg, at Hansen og Petersen ikke forholder sig til det betimelige i, at to toneangivende autoriteter på området tilfører værket disse tidligere tiders smagsdomme, eller også ligger de selv under for den magt, det moderne projekts doktriner har formået at udøve over sin fremtid.

Benovelsen tager dog ikke mere overhånd, end at den moderne møbelkunsts fædre visse steder får et skud for boven. Forfatterne har et skarpt øje for de elementer, der tilsammen skabte succesen, *dansk møbeldesign*. De går endda så vidt som til at kalde projektet en konstruktion og et eventyr, ligesom de ikke lægger skjul på, at *democratic design* måske i virkeligheden ikke var så *democratic* endda. Ovenstående beskrivelse af forfatternes smagstilkendegivelser skal heller ikke afkodes som entydigt negativt. De to forfattere lægger nemlig ikke op til andet, eller sagt med andre ord; de holder, hvad de lover – hverken mere eller mindre.

Den samvittighedsfulde omhu for projektets hensigt og de mange faktuelle oplysninger på den begrænsede plads går dog desværre ud over underholdningsværdien. Sine steder opleves teksten nærmest opremsende, og bankhistorikeren fornægter sig ikke. Via fortællingen om de samfundsøkonomiske konjunkturer indføres læseren i baggrunden for prisudviklingen og den anslåede fremtidige udvikling på området. Men, forfatterne tager mange forbehold, de vil gerne tale om fremtiden, men de vil ikke spå om den, og det er vel i og for sig fair nok. Denne holdning helgarderer ikke alene forfatterne, den tilfører også værket en slags aktualitetssikring.

Værkets opsætning og billedmateriale er særdeles indbydende med appel til såvel det visuelle som det taktile. Desværre prioriteres æstetikken flere steder frem for læsbarheden; det gælder f.eks. billedteksterne. Materialet er Bruun Rasmussens database og billeder. Alt i alt et pragtstykke og en brav indsats af de to forfattere, der her eksponerer en omfattende viden og et beundringsværdigt overblik.

Elly Andersen

MALENE LINELL IPSEN M. FL. (RED.): *Fynsk ølkultur*. (Syddansk Universitetsforlag, 2008). 148 s. 148 kr.

I »gamle dage«, dvs. i 1970'erne og 1980'erne, var der ikke meget godt øl at købe i Danmark. Man måtte stort set nøjes med Carlsbergs og Tuborgs helt anonyme og kedelige undergærede pilsner. Det var ærligt talt noget værre sprøjt. Men der var undtagelser. Thisted Bryghus og Hancock i Skive leverede godt øl. Og så var der fynsk land- og hvidtøl, som kunne købes lokalt.

I løbet af de sidste 10-15 år er der lavet om på mangt og meget på ølfronten. Minibryggerierne er skudt i vejret som paddehatte, med priser som man ikke kan betale sig fra. Det er blevet blæret at drikke øl. Noget for den kreative klasse.

Kun ét sted er der en ubrudt tradition fra »gamle dage« og til den nye øl-eksplosion. Nemlig i Refs Vindinge på Østfyn, hvor familien Rasmussen i flere generationer har produceret noget af landets bedste øl. Om dette bryggeri og traditionel fynsk ølproduktion handler denne festlige bog, skrevet af kyndige folk med forstand på både lokalhistorie og på øl. Man får god besked om mange ting; bl.a. er der særdeles detaljerede artikler af folkloristisk tilsnit om ølbrygning fra a til z. Bettina Buhl har godt greb om disse dele; sammen med flere andre. Øl og odenseansk erhvervshistorie behandles fint i Jørgen Thomsens artikel om brygger Schiøtz på Albani. Den samme vellykkede kombination af detailviden og historisk

overblik kendetegner Eva Bechers portræt af Nyborg-øllet. Om den gode kvalitet af humlen på Nordvestfyn – med hovedsæde i Brenderup sogn – kan man læse i en artikel af Harriet M. Hansen. Hvis der stadig er nogle, som tror, at det førindustrialiserede samfund var statisk og immobilt, kan denne artikel bruges til korrektion. Langt op i Nørrejylland trillede de nordvestjyske humlevogne. Helt til Thyholm og Aalborg marked kom man. Her produceredes landets bedste malt. Det vidste man helt tilbage til renæssancen, viser Erland Porsmose, som også skriver veloplagt om det generelt store ølforbrug i 1500- og 1600-årene. Brøndvandet var sundhedsfarligt, og øllet var kun så alkoholigt, at der lige var nok til gæring. Ellers fungerede det som tørstslukker. Det er af den grund, Christian IV efter en inspektion i Børne- og Tugthuset i København kan klage over, at børnene får mad nok, men for lidt at drikke.

Bogen er udstyret med flotte fotografier og en særdeles vellykket billedredaktion, hvor man bl.a. glæder sig over en række morsomme reklamer og annoncer for fynsk øl. I tråd hermed afsluttes der med en sanselig og erotisk billedkavalkade, hvor man dog nok kan savne noget hornmusik.

Som enhver anden antologi »stritter« bogen en del, men aldrig så meget, at det gør noget. Gentagelserne opvejes af soliditeten og skriveglæden. Ved endt læsning kan man kun tilslutte sig ordlyden i en reklame fra Albani: »Man bli'r helt fynsk indeni«. Læseren med interesse i såvel øl som kulturhistorie kan godt glæde sig.

Niels Kayser Nielsen

SVERIGE

KENT, NEIL: *A Concise History of Sweden*, Cambridge University Press, Cambridge 2008 (ISBN 978-0-521-81284-9) (i serien Cambridge Concise Histories).

Når man får en engelsk-sproget 270 sider lang generel Sveriges historie til anmeldelse, er det berettiget at spørge, om en sådan har interesse for et dansk, historisk interesseret publikum. Der foreligger i forvejen en stribe Sverigeshistorier.

Derfor må det først afklares, om bogen ved nærmere gennemsyn er 1) pålidelig og velinformeret og 2) om vor forfatter som ikke-skandinav er i stand til at levere synspunkter og fortolkninger, som vi her både i Skandinavien og Europa kan blive klogere af, bl.a. for at få et korrektiv til den skandinaviske selvcentrerethed og vor tro på særlige svenske/skandinaviske bidrag til verdenshistorien med hensyn til værdier og indsatser.

Men først kort om bogens struktur og indhold: Forhistorien og perioden op til 1720 får 100 sider, tiden 1720 til 1814 50 sider, 1814-1914 under hovedemnerne konstitutionalisme og industrialisering ca. 60 sider, mens de sidste 50 sider skildrer Sverige igennem det 20 århundrede med neutralitetspolitikken og velfærdsstaten som hovedemner. Ud over forord og konklusion er der tre appendikser med en årstalsliste, kongerækken og en statsministerliste, et kort udvalg af litteratur (på engelsk) til videre læsning og tilsidst et indeks. Rundt i teksten er der 16 illustrationer og tre kort.

Forfatteren præsenteres som tilknyttet Scott Polar Research Institute i Cambridge og professor ved Kunstakademiet i St.Petersborg. Han har skrevet mindre opsatser om svensk arkitektur- og kulturliv og historiske bøger om Helsinki og Trieste (!) men færdes i øvrigt fortroligt rundt i det svenske stof og har indlysende gode svensk-kundskaber. Til gengæld har han

klart mindre viden om det øvrige Skandinavien. Eksempelvis hører Skånelandene i middelalderen iflg. forfatteren endnu til Danmark, og under den katolske ekspansion i middelalderens Sverige tales om kirke- og kloster- grundlæggelser i Lund, Dalby og Bosjökloster, skønt alle var danske på det tidspunkt (p. 17f); og Malmø omtales i 1520 endnu som dansk (p. 52). I appendikserne er der enkelte svipsere, bl.a. i den svenske kongerække, hvor den danske unionskonge Hans (omkring 1500) optræder som kong »Hans Johan« og i årstalslisten, der virker lidt vel hastigt sat sammen, er f.eks. Norges udtræden af den svensk-norske union i 1905 glemt. På p. 230 i selve teksten tilskrives Gösta Berlings Saga Harry Martinson i stedet for retteligt Selma Lagerlöf, og p. 231 præsenteres den danske statsminister i mellemkrigstiden som Thomas Stauning. Det ville imidlertid være ubilligt at hænge forfatteren op på disse mindre og relativt få faktuelle fejl. Stikprøver fra Sveriges historie i senmiddelalderen og nyere tid demonstrerer, at han har læst omhyggeligt på lektionen.

Hans disposition omfatter kronologisk længere perioder end blot f.eks. den traditionelle strid mellem Sverige og Danmark på den ene og Rusland på den anden side. På nogle områder er det en fordel, også fordi han behændigt til de større politiske kapitler føjer tilbagevendende afsnit om sundhed & sygdom, litteratur, kultur, arkitektur & kunst, kirkelige forhold etc. Emner som han tilsyneladende er velbevandret i.

Problemet ligger nok snarere i sammenhængsforståelsen og vægtingen af stoffet, der i en bredere europæisk sammenhæng kunne gøre Sverige interessant.

Jeg skal i det følgende – med fare for selv at henfalde til den skandinavisk-svenske selvdyrkelse – præsentere mit synspunkt, hvad Sveriges historie angår: For mig at se er de tre interessanteste aspekter af den svenske historie 1) landets opkomst som

selvstændigt rige i 1500-tallet og skabelsen af hele den organisation og struktur, der førte frem til Sveriges europæiske stormagts-tid i 1600-tallet, 2) den svenske industrialisering i 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, der ændrede et socialt-økonomisk fattigt og barsk land til et rigt og nyskabende samfund og i forlængelse heraf 3) etableringen af den så omtalte (også af den lidt socialist-forskrækkede forfatter understreget) berømte svenske velfærdsstats-model. Disse tre epoker er i hvert fald del af den fælles nordiske erindring, og der kan argumenteres for at lægge vægt netop på dem. Denne treklang bliver ikke specielt fremhævet i Kents fremstilling. Hvis denne underspilning var udtryk for, at Sverige ved en sammenligning med det øvrige Nord- og Mellemeuropa efter hans mening ikke i væsentlig grad adskilte sig fra den øvrige europæiske udvikling, ville det jo være en særdeles tankevækkende tolkning i forhold til den særlige svenske/nordiske selvtilfredshed, og så kunne det for alvor være blevet interessant. Men hverken i forordet endsige i konklusionen, der begge virker lidt påklistede, er der tilløb til noget sådant større vurderende endsige prioriterende perspektiv.

Sammenfattende må anmelderen konkludere, at til det første spørgsmål (om pålidelighed og informationsniveau) er bogen en gennemgående pålidelig oversigt, ja nærmest en leksikalsk opslagsbog, der bestemt giver sin læser gode og nyttige oplysninger om Sveriges historiske udvikling. Hvis det alene har været målet, er det lykkedes.

Til det andet punkt (om skandinaviske eller andre interesserede læsere får noget nyt med, bl. a. i form af nye indfald eller vurderinger) må det så til gengæld siges, at bogen ikke rummer de store overraskelser.

Inddelingen i de temmelig store tidsafsnit får den negative konsekvens, at f.eks. hverken Kalmarunionens epoke eller den svensk-danske rivalisering om overmagten i Norden fra 1550 til 1720 fremtræder klart. Syvårskrigen med Danmark 1563-70, der

dog repræsenterer Vasa-statens første afgørende succes efter et livstruende forløb, er præsenteret i småbidder og er således utilstrækkeligt behandlet. Heller ikke Sveriges vigtige rolle i og for den europæiske magt- og militærstats opkomst og etablering (her kunne der henvises til Michael Roberts epokegørende studier på engelsk) er fremhævet specielt. Den afgørende strid mellem Danmark og Sverige 1640-1660 fremstår noget uklar, ja Sverige beskrives endog fra 1650 som et rige i tilbagegang og det på trods af Skånelandenes erhvervelse i 1658-1660. Hattenes og huernes partistridigheder på rigsdagen 1720-72, som i øvrigt igen i detaljen gennemgås godt, fører heller ikke til sammenligning med f.eks. den engelske forfatningsudvikling, selv om dette »mellemspil« dog er noget særegent for Sverige i modsætning til resten af Nordeuropa og Skandinavien i 1700-tallet. Den skandinaviske og senere nordiske samarbejds politik i det 19. og 20. årh. afvises endelig alt for nemt som »bragesnak«, og den fredelige opløsning af unionen med Norge i 1905, der jo var en enestående løsning på baggrund af det samtidige Europas hidsige nationalisme, bliver følgelig omtalt minimalt (p.177f).

Den velskrevne og letlæste fremstilling kunne formentlig have haft godt af en gennemlæsning og -kommentering af et par skandinaviske fagfæller. Det kunne have haft en positiv indvirkning på vurderingen og tolkningen af en af hovedaktørerne i Skandinavien's historiske udvikling.

Helge Gamrath

URBAN CLAESSON: *Folkhemmets kyrka. Harald Hallén och folkkyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905-1933*. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 42. (Acta Universitatis Upsaliensis, 2004). 474 s.

Den svenske teolog Urban Claesson har sat sig for at undersøge tanken om den svenske folkekirke, ikke primært som teologisk eller idéhistorisk begreb, men set i sammenhæng med udviklingen af det moderne svenske samfund. Det handler om udviklingen fra enhedsstat og enheds (stats-)kirke til (social-)demokratisk samfund med en offentlig, folkelig debat (Claesson gør i den sammenhæng brug af Habermas' offentlighedsteori) og hvordan den svenske kirke fik plads i den socialdemokratiske ideologi om »folkehjemmet« (lanceret 1928).

Undersøgelsen er disponeret i tre dele, først forudsætninger for folkekirkeidealet (kap.2-5), dernæst den politiske debat om folkekirken (kap.6-13) og endelig en række eksempler på, hvordan idealet i praksis udfoldes i efterkrigstiden, bl.a. ved demokratiseringen af kirkemødet 1949 (kap.14-18).

Samtidig med at undersøgelsens hovedramme er den offentlige, politiske debat, benytter Claesson sig af en biografisk indgangsvinkel ved at gøre en socialdemokratisk præst og politiker til hovedperson i sin bog, der i vidt omfang bygger på dennes privatarkiv og præcis de debatter i Rigsdag og aviser, som denne deltog i.

Harald Hallén (1884-1967) blev præst i 1909 og socialdemokratisk medlem af den svenske rigsdag i 1912, hvor han med en kort afbrydelse blev siddende til 1960. Det var derfor muligt for ham at arbejde for virkeliggørelsen af sin tanke om folkets kirke både indenfor kirken og på det politiske plan, hvor han kæmpede for en demokratisering af den svenske statskirke. Hallén så kristendommen som »folkehemmets« centrale udgangspunkt. Han er dermed et velvalgt prisme

til at belyse den svenske kirkes udvikling i 1900-tallet, selvom han havde større succes med at overbevise sine socialdemokratiske partifæller om kirkens betydning i det svenske samfund end med at vinde den teologiske opinion for sit folkekirkeideal. Det kom måske først med den nye bispegeneration, der kom til i 1940'erne og 1950'erne (f.eks. Manfred Björnquist) og dermed efter den periode, som bogens fremstilling er koncentreret om.

Claesson ønsker samtidig at vise, at det var Halléns folkekirkebegreb, der var den svenske pendant til Morten Pontoppidans tanke om den danske folkekirke og ikke (som påstået af P.G. Lindhardt) Einar Billing. Forskellen ligger ifølge forfatteren i, at mens Billing så folket som kirkens objekt, så Pontoppidan og Hallén i højere grad folket som kirkens aktive subjekt, der derfor også på demokratisk vis skulle have indflydelse i kirken. Det viste sig i Pontoppidans støtte til de nyoprettede menighedsråd i begyndelsen af 1900-tallet og i de reformer af domkapitel og kirkemøde, som Hallén arbejdede for i 1930'erne og 1940'erne.

Set med danske øjne er det især bogens først del, der påkalder sig interesse. Her skildrer Claesson forudsætningerne i 1800-tallet og påviser, hvordan forskellige vilkår for landbefolkningen i Danmark og Sverige betød, at vækkelserne forløb forskelligt – Sverige fik ikke en »rummelig« folkekirke, men derimod en stor majoritetskirke og en masse frikirker. Det betød også, at der ikke blev plads til en svensk pendant til Grundtvig, der kunne sammenkæde kirke og nationalisme gennem folkelighedsbegrebet.

I Sverige blev det derimod socialdemokratiet, der kom til at sætte sig på »folket«. Det blev derfor vanskeligt for Svenska Kyrkan og reformbevægelsen Ungkyrkorörelsen, der opstod omkring 1908, at skabe den kontakt til folket, som de ønskede, fordi folket blev betragtet som et fremmed objekt, der skulle erobres og ikke som en medbestemmende del af kirken. Det var

den sidste vision, som Hallén udviklede i takt med udviklingen af den svenske »medborgerationalisme« efter unionsopløsningen 1905.

I bogens hoveddel (kap.6-12) følges med mange detaljer (måske lidt for mange) Halléns virke som kirkepolitisk og socialdemokratisk aktør fra 1910 til 1932, hvor han bl.a. kæmpede for udviklingen af den synodale kirkemodel, der er en af de mest påfaldende forskelle mellem den svenske og den danske kirke. Det blev i sidste ende det, der beredte jordbunden for adskillelsen mellem stat og kirke i Sverige i 2000.

I en afsluttende perspektivering (kap. 17) sammenligner Claesson igen med den danske folkekirke, nemlig med hensyn til indførelsen af kvindelige præster, der blev vedtaget af den svenske rigsdag 1957 og af den danske rigsdag i 1947. Claesson peger på, at det i Danmark var et folkeligt ønske *indenfor* kirken, der satte sig igennem (det var som bekendt en enkelt valgmenigheds ønske om en kvindelig præst, der fik lovændringen igennem), mens det i Sverige blev opfattet som en beslutning, tvunget igennem af en

folkeopinion *udenfor* kirken; et eksempel på, at begrebet folkekirke og hvem det inkluderede vedvarende blev fortolket forskelligt i Danmark og Sverige. For øvrigt vakte Hallén i 1957 opsigt ved forud for rigsdagens beslutning at invitere en af de fire kvindelige præster i Danmark til at medvirke ved gudstjenesten i sin egen kirke i Arvika, så en dansker altså blev den første kvinde, der stod foran alteret i Svenska Kyrkan.

Claessons bog er et grundigt historisk arbejde, der vil være interessant læsning for enhver med interesse for nyere svensk historie; den handler ikke blot om den svenske folkekirke, men også om forholdet mellem arbejderbevægelse og kirke samt kirkens plads i den moderne svenske nation. På samme måde som Claessons sammenligning med Danmark givet et nyt perspektiv på den svenske kirkehistorie, kan hans bog også af den danske læser bruges til at kaste nyt lys over udviklingen af den danske folkekirke – og kan måske inspirere til den forskning i Socialdemokratiets kirkepolitik, som vi stadig mangler.

Liselotte Malmgart

SVERIGE OG DANMARK

HARALD GUSTAFSSON: *Skåne i Danmark.*

En dansk historia till 1658. Centrum för Danmarksstudier 16. (Makadam Förlag, 2008). 124 s., 94 sv. kr.

HANNE SANDERS: *Efter Roskildefreden 1658. Skånelandskapen och Sverige i krig och fred.* Centrum för Danmarksstudier 17. (Makadam Förlag, 2008).

143 s., 94 sv. kr.

Nordens historie forstået som studier af mere end ét nordisk land har det gennemgående dårligt for tiden. Kravene om læsning af litteratur omfattende Nordens historie er helt gået ud af læseplanerne i historie for såvel folkeskolen som gymnasiet, og på universiteterne ser det ikke bedre ud.

På den baggrund er det rigtigt godt, at der ved Lunds universitet findes et Centrum for Danmarksstudier med den opgave at opmuntre til videnskabelige sammenligninger af Danmarks og Sverige historie, og det er specielt godt, at centret som sin leder siden oprettelsen i 1998 har haft den dynamiske og energiske Hanne Sanders, der er docent i historie ved Lunds universitet. Hun har indtil nu formået at udgive ikke mindre end 17 bøger om emnet, og flere er på vej.

De to sidste udkom i 2008 i anledning af 350-året for freden i Roskilde, og er skrevet af henholdsvis Harald Gustafsson, der er professor i historie i Lund, og Hanne Sanders selv.

Harald Gustafssons bog har en titel, som er svær at forstå både for danske og

svenske læsere (det sidste er bekræftet af svenske venner). Meningen er, at forfatteren vil skrive Danmarks historie før 1658, således som den kunne være skrevet set fra Lund, hvis Skånelandene fortsat havde været danske med særlig vægt på østdanske eksempler på rigshistoriske fænomener.

Bogen vender sig især til svenske læsere med særlig interesse for danske og sydsvenske forhold. Harald Gustafsson har tilmed de bedste forudsætninger for at skrive en sådan bog. Han udgav således i 1998 en glimrende oversigtsfremstilling over Nordens historie, som den foreliggende bog følger i stilen.

Forfatteren forstår at skrive let læseligt om komplicerede emner, så han begår det kunststykke på 125 sider at skrive Danmarks historie lige fra Gorm den Gamle og til Frederik 3. med lige vægt på den politiske og den materielle historie, uden at det bliver til en tør opremsning af historiske kendsgerninger.

Anmelderen ville egentlig gerne have lært noget mere om, i hvilken grad Skånelandene med deres specielle geografiske forhold indtog en særlig stilling i riget, men det får man nu ikke meget at vide om.

Til gengæld oplyser Harald Gustafsson (s. 48), at Absalon grundlagde København, en påstand som de fleste ellers for længst har opgivet, og på s. 44-45 får vi at vide, at 3-vangsbruget var det mest udbredte dyrkningssystem i landet, og at hver landsby havde 3 »åkrar«. Der var nu kun få landsbyer med 3-vangsbrug vest for Lillebælt, og forfatteren mener nok, at landsbyerne havde 3 vange.

For Hanne Sanders bog har man ingen problemer med at forstå titlen, men den er alligevel ikke dækkende for indholdet. Den læser, der venter at finde detaljerede skildringer af de grusomme svenskeres mishandlinger af de skånske patrioter, bliver slemt skuffet. Der er ikke en eneste beskrivelse af henrettelsen af snaphaner under Skånske Krig med en spids pæl op

langs ryggraden, som ellers skal have været en yndet metode.

Forfatteren lægger i sin bog vægt på, at vi skal prøve at forstå Østdanmarks overgang til Sydsverige ud fra datidens normer og idealer og ikke ud fra vor tids forestillinger om nationalisme. Hun understreger mange gange, at for 1600-tallets mennesker var spørgsmålet om national identitet irrelevant i forhold til den aflagte ed til kongen. Loyaliteten overfor fyrsten, herremanden, biskoppen eller byen var iflg. Hanne Sanders meget mere væsentlig end spørgsmålet om nationalitet.

Hun mener, at man nok er tilbøjelig til at overse, at i perioden fra 1658 til 1683 var der snarere tale om en »forsånskning« end om en »forsvenskning«, idet Skåne i den periode blev en særlig provins med specielle privilegier, der var opregnet i Malmø Reces 1662; noget Skånelandene aldrig før havde været.

Det er jo også bemærkelsesværdigt, at samtidig med at stænderne i Danmark mistede alle politiske rettigheder efter 1660, så fik alle fire stænder og tilmed bønderne i Skåne fra 1664 ret til at vælge repræsentanter til den svenske Riksdag i Stockholm, hvor de deltog på lige fod med de »rigtige« svenskere.

Ved Roskildefreden var bestemt, at de danske love og stændernes (især adelens) privilegier skulle blive respekteret af svenskerne. Dette skete også i vid udstrækning, samtidig med at adelen mistede en stor del af sine privilegier i Danmark. Hanne Sanders giver en meget interessant analyse af de adelige godsejere i Skåne, hvoraf mange kom i den særlige situation, at de både havde godser øst og vest for Øresund. Der skete følgelig det paradoksale, at de danske adelige i Skåne bevarede deres gode gamle friheder med hals- og håndsrret over bønderne, birkeret og ikke mindst skattefrihed for såvel hovedgårdsmarken som for ugedagsbønderne (de bønder der mindst en dag om ugen forrettede hoveri på hovedgårdsmarken). Deres svenske ade-

lige naboer i Skåne havde ikke tilsvarende privilegier, og det havde de samme danske adelsmænd heller ikke på deres godser i Danmark efter 1660. Til gengæld fik de danske adelsmænd i Skåne ingen af de lukrative statsembeder hverken i Sverige eller i Danmark.

Hanne Sanders skal specielt roses for at have givet en meget klar analyse af funktionen af det såkaldte »bornholmske ækvivalent«, hvor den danske krone som kompensation for generhvervelsen af Bornholm måtte overlade dansk adelsgoods i Skåne til den svenske krone og til gengæld give de danske adelsmænd krongods i Danmark.

I det hele taget synes perioden mellem 1660 og Skånske Krig 1675 at have været præget af stor tolerance fra begge sider. Således nævner forfatteren flere eksempler på, at man ved domstolene forstod at kombinere danske og svenske love uden synderligt besvær.

Hanne Sanders slutter sin gennemgang af Skånes historie før udbruddet af Skånske Krig, og det burde nok være fremgået af bogens titel. Derved kan hun med god

grund berette om 15 år i Skånes historie, som sikkert på mange måder var en lykkelig tid, hvor alle parter søgte at få en tilværelse, der tilgodeså de faktiske, politiske forhold.

Efter den for alle parter ulykkelige Skånske Krig kom det hele til at se anderledes ud. I 1683 ophævedes Skånes særlige rettigheder og den egentlige forsvenskning begyndte. Det gik ikke helt stille af, selvom beretningerne om folkemord og etnisk udrensning i form af masseflugt til Danmark givetvis er overdrevne. Men det får vi ikke meget at vide om, og derved får Hanne Sanders bog en uheldig slagside. På læsernes vegne vil jeg derfor tillade mig at opfordre hende til at skrive en fortsættelse af bogen dækkende perioden 1675 til 1710.

Begge bøger er forsynet med nogle få kort og en række temmelig dårlige billeder samt meget selektive litteraturlister. Det havde været godt med en kortfattet vejledning for læsere med særlige interesser, således at de sikkert mange, der vil blive inspireret til yderligere fordybning i disse emner, også kunne få lidt håndfast bibliografisk hjælp.

Karl-Erik Frandsen

Medvirkende ved dette nummer:

Elly Andersen, cand.mag., indehaver af Center for Designkultur, Adelgade 119 b, 5400 Bogense

Morten Bendix Andersen, ph.d.-stipendiat, Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, Odense

Peter Birkelund, arkivar, seniorforsker, ph.d., Rigsarkivet

Michael Bregnsbo, lektor ph.d., Institut for Historie og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet Odense

Peter Yding Brunbech, postdoc, ph.d., Historisk Afdeling, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet

Nanna Damsholt, dr.phil., fhv. docent ved Afdelingen for Historie, Saxo-instituttet, Københavns Universitet

Karl-Erik Frandsen, docent, dr.phil., Afdelingen for Historie, Saxo-instituttet, Københavns Universitet

Peter Fransen, ph.d., arkivar, Landsarkivet for Fyn, Odense

Søren Frost, cand.mag., arkivassistent, Landsarkivet for Sjælland m.m., København

Kim Furdal, cand.mag., daglig leder, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Åbenrå

Helge Gamrath, professor, dr.phil., Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet

Rasmus Glenthøj, ph.d.-stipendiat, Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, Odense

Mette Guldberg, museumsinspektør, ph.d., Fiskeri- og Søfartsmuseet Saltvandsakvariet, Esbjerg

Hans Schulz Hansen, dr.phil., arkivar og forskningsleder, Landsarkivet for Sønderjylland, Aabenraa

Lola Wøhlk Hansen, cand.mag., museumsinspektør, Glud Museum

Harry Haue, professor, dr.phil., Institut for Filosofi, Pædagogik og Religionsstudier, Syddansk Universitet, Odense

Johan Heinsen, stud. mag., Historiestudiet, Aalborg Universitet

Per Ingesman, professor, dr.phil., Afdelingen for Kirkehistorie og Praktisk Teologi, Det teologiske Fakultet, Aarhus Universitet

Bernard Eric Jensen, lektor, mag.art., Danmarks Pædagogiske Universitet

Martin Bak Jørgensen, Institut for Historie, Internationale studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet

Claus Møller Jørgensen, lektor, ph.d., Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet

- Martin Klatt*, lektor, ph.d., Institut for Grænseregionsforskning, Syddansk Universitet, Sønderborg
- Nina Kofoed*, lektor ph.d., Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet
- Bent Egaa Kristensen*, lektor, Birkerød Gymnasium
- Knud Knudsen*, lektor, Institut for Historie, Internationale studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet
- Hans Kryger Larsen*, lektor, ph.d., Afdelingen for Historie, Saxo-instituttet, Københavns Universitet
- John T. Lauridsen*, forskningschef, dr.phil., Det kongelige Bibliotek.
- Ole Fevejle Leegaard*, stud.mag., Søborg Allé 46, 5500 Middelfart
- Henrik Madsen*, post doc, ph.d., Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, Odense
- Liselotte Malmgart*, lektor, cand.theol., ph.d., Afdelingen for Kirkehistorie og Praktisk Teologi, Det teologiske Fakultet, Aarhus Universitet
- Niels Kayser Nielsen*, lektor, ph.d., Historisk Afdeling, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet
- Bertel Nygaard*, adjunkt, cand.mag., Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet
- Brian Kjær Olesen*, stud.mag., Historiestudiet, Syddansk Universitet, Odense
- Gerret Liebing Schlaber*, arkivar, ph.d., Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg
- Karsten Lykke Sørensen*, cand.phil., Vejle Stadsarkiv
- Jakob Ørnbjerg*, ph.d.-studerende, cand.mag., Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet

Artikler

Det tidligmoderne politi
– socialdisciplinering eller kommunal-
politik?1
Af Jørgen Mührmann-Lund

Civilisation, kamp og fremskridt
i C.F. Allens Haandbog i Fædrelandets
Historie.....35
Af Bertel Nygaard

Farvel til våbnene! Socialdemokratiets
stillingtagen til Danmarks forsvar
1918-192264
Af Ole Feveje Leegaard

Debat

Et funktionelt kildebegreb – erkendelses-
fremskridt eller faglig deroute?.....89
Af Bernard Eric Jensen

Hvad er historisk metode, og hvordan kan
den opøves? Tanker om didaktik og teoretisk
fundering ud fra en ny lærebog97
Af Bertel Nygaard

Al begyndelse er svær. I anledning
af Bertel Nygaards bemærkninger
om historisk metode105
Af Bent Egaas Kristensen

Review-artikler

Norsk sexkriminalisering før og efter
reformationen: brud eller kontinuitet?114
Af Per Ingesman

Menneskehedens fjender?121
Af Johan Heinsen

Anmeldelser127

Medvirkende ved dette nummer179